

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Avrupa Şark'ı Bilmez

Zeynep Çelik

Zeynep Çelik

Avrupa Şark'ı Bilmez

ELEŞTİREL BİR SÖYLEM
(1872-1932)

KAPAK FOTOĞRAFININ HİKÂYESİ

Geç Osmanlı toplumunun bir kesimini tipik olarak temsil eden kapaktaki fotoğraf, KÜY Direktörü Rana Alpöz'ün dedesi şair Mehmet Sabri Çağlayan ve büyük dedesi Tevfik Bey'e ait. Sabri Bey 1910'da Florina'da (Batı Makedonya) doğmuş. 1912'de Balkan Harbi başlayınca eşini ve tek çocuğunu kağııyla Anadolu'ya göndermek zorunda kalan Tevfik Bey, onları bir daha göremeyeceğini düşünerek bu fotoğrafı çekirmiş olsa gerek. Gerçekten de bir daha kavuşamamışlar.

AVRUPA ŞARK'I BİLMEZ
ELEŞTİREL BİR SÖYLEM (1872-1932)

Avrupa Şark'ı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)
Zeynep Çelik

Yayına hazırlayanlar: Sibel Doğru, Nihal Boztekin
İngilizce ve Fransızcadan çeviriler: Ayşen Gür
Transliterasyonlar: Fatma Damak, Esra Derya Gönen
Editör: Sibel Doğru
Düzeltili: Nihal Boztekin
Kitap tasarımı: Gökçen Ergüven, Emre Çıkınoğlu
Kapak tasarımı: Emre Çıkınoğlu

© Tüm yayın hakları: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019
1. Baskı: İstanbul, Ekim 2020

Bu kitabın yazarı, eserin kendi orijinal yaratımı olduğunu ve eserde dile getirilen tüm görüşlerin kendine ait olduğunu, bunlardan dolayı kendinden başka kimsenin sorumlu tutulamayacağını; eserde üçüncü şahısların haklarını ihlal edebilecek kısımlar olmadığını kabul eder.

Baskı: A4 Ofset
Otosanayi Sitesi, Donanma Sk. No: 16 Seyrantepe/İstanbul

Sertifika No: 44739
+90 212 281 64 48

Koç Üniversitesi Yayınları
Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer/İstanbul
kup@ku.edu.tr • www.kocuniversitypress.com • www.kocuniversitesi yayinlari.com

Sertifika no: 18318
+90 212 338 1000

Koç University Suna Kiraç Library Cataloging-in-Publication Data

Çelik, Zeynep

"Avrupa Şark'ı Bilmez" Eleştirel Bir Söylem (1872-1932) / Zeynep Çelik; İngilizce ve Fransızcadan çeviren Ayşen Gür, Fatma Damak, Esra Derya Gönen; editör Sibel Doğru.

256 pages; 16,5x24 cm. Koç Üniversitesi Yayınları; 226. Tarih/Kültürel Çalışmalar

Includes index.

ISBN 9786057685483

1. Orientalism. I. Gür, Ayşen. II. Damak, Fatma. III. Gönen, Esra Derya. IV. Doğru, Sibel V. Title.

DS61.85.C4420 2020

Avrupa Şark'ı Bilmez
Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)

ZEYNEP ÇELİK

İçindekiler

Teşekkür	9
Transliterasyon, Dil ve İmlaya İlişkin Notlar	11
"Avrupa Şark'ı Bilmez"- Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)	13

BİR DERLEME

BÜYÜK KAVGALAR	57
NAMIK KEMAL	59
"Avrupa Şark'ı Bilmez"	
EBÜZZİYA	63
"Avrupa Şark'ı Bilmez"	
TEVFİK FİKRET	65
"Ecnebler ve Türkçemiz"	
HALİD ZİYA	71
<i>Nesl-i Ahir</i>	
NAMIK KEMAL	73
<i>Rönan Müdafaaamesi</i>	
AHMED HAŞİM	95
"İstanbul Hakkında Bir Ecnebi ile Muhavere"	
AHMED HAŞİM	97
"Kütüphane"	
"Sinemalarımız Fransız Emperyalizminin Aleti mi?"	99
HALİDE EDİB	103
<i>Türkiye Batı'yla Yüzleşiyor</i>	
ŞEVKET SÜREYYA	105
"Europacentrisme'in Tasfiyesi"	
MEDENİYETİN ÖLÇÜSÜ SANAT	111
CELAL ESAD	113
"Osmanlı Sanayi-i Nefisesi I"	

CELAL ESAD	117
"Arap Sanayi-i Nefisesi"	
CELAL ESAD	121
"Araplarda Sanayi-i Tezyin"	
CELAL ESAD	127
"Osmanlı Mimarisi"	
CELAL ESAD	134
<i>Istılahat-ı Mimariye</i>	
İSMAYİL HAKKI	137
"Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal"	
"ŞARKLI" KADIN VE EV HAYATI	157
AHMED MİDHAT	159
<i>Avrupa'da Bir Cevelan</i>	
FATMA ALİYE	167
<i>Nisvan-ı İslam</i>	
HALİD ZİYA	189
<i>Aşk-ı Memnu</i>	
HALİD ZİYA	191
<i>Nesl-ı Ahir</i>	
"Ecnebi Basında Türk Kadınları"	193
"Şark Güzelleri"	194
PIERRE LOTI VAKASI	197
TEVFIK FIKRET	199
"Aziyade"	
ÖMER LÜTFİ	207
"Les désenchantées"	
İZZET MELİH	213
"Loti Eseflerini Bildiriyor"	
İZZET MELİH	215
"Loti'ye Cevap"	
NÂZİM HIKMET	217
"Piyer Loti"	

MİZAHIN İNTİKAMI

221

"Turistler"

223

ÖMER SEYFEDDİN

227

"Gizli Mabed"

ERCÜMEND EKREM

235

Meşhedi ile Devriâlem

AHMED HAŞİM

237

Gurebahane-i Laklakan

Dizin

245

Teşekkür

Avrupa Şark'ı Bilmez, ortaklaşa bir çabanın ve karmaşık bir sürecin ürünüdür. Koç Üniversitesi Yayınları'nın projeye yüzde yüz bağlılığı olmasaydı bu çokkatmanlı üretime girişmek mümkün olmazdı. Böyle bir serüvene atılacak başka herhangi bir yayınevi düşünemiyorum. Yayın Kurulu'na bana güvendiği ve projeye inandığı için minnettarım. Yayın Yönetmeni Rana Alpöz ön tartışmalardan baskı aşamasına kadar her adımda işin içindeydi. Uzmanlığı, titizliği, güvenilirliği, nazik tavrıyla ideal bir çalışma arkadaşı oldu. Koç Üniversitesi Rektörü Umran İnan'a, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) Yöneticisi Buket Coşkuner ve Direktörü Christopher Roosevelt'e de teşekkür etmek isterim. Bu destekler olmasa proje gerçekleşemezdi.

Sibel Doğru'nun ekipteki rolü büyüktür. Projenin yöneticisi olarak, bu çalışmaya katkıda bulunan kişiler arasındaki gidiş gelişleri, zor trafiği koordine etti. Takvime sıkı sıkıya bağlı kaldı; hızlı, enerjik ve her zaman güler yüzlüydü. Sibel, metinleri bulmama ve görsel malzemeleri seçmeme de yardımcı oldu. Ayrıntılara ilişkin dikkati okuma ve düzelti aşamalarında çok önemli bir rol oynadı.

Geriye baktığımda, bu işe harcanan emeğin boyutu beni şaşırtıyor. Projeye katılan herkese derinden borçluyum. Her kitapta yoğun bir ekip çalışması vardır ama bu çalışmada özgün metinlerin heterojen özelliği nedeniyle bir rekor kırdığımıza inanıyorum. Yalnızca Türkçe baskı için yapılan çalışmayı özetlemek, sürecin ne kadar karmaşık olduğunu açıklayabilir: Derlemenin tespiti, önemli bölümlerinin seçimi, çoğunun eski Türkçe yazıdan yeni Türkçe yazıya aktarılması, günümüz okurları için sadeleştirilmesi ve son olarak bütün derlemenin dilinin gözden geçirilmesi... Fatma Damak ve Esra Derya Gönen, Osmanlıca yazıları titizlikle Latin alfabesine çevirerek dillerini sadeleştirdi, Sibel Doğru bütün kitabın editörlüğünü yaptı; ardından Nihal Boztekin özel bir yetenek gerektiren zor bir işi gerçekleştirdi, dilin akışını ince eleyp sık dokuyarak metinlerin hepsini elden geçirdi. Emre Çıkınoğlu kapağı, Gökçen Ergüven de içeriği özüne uygun bir estetikle tasarladı.

Bahattin Öztuncay yoğun programı içinde zaman ayırarak benimle birlikte kitap için anlamlı fotoğraflar aradı, Ömer Koç her zamanki nezaketiyle arşivini açtı. Kitabın İngilizce versiyonunun çeviri editörü Aron Aji'ye ve İngilizce ile Fransızca

metinlerin Türkçe çevirilerini üstlenen Ayşen Gür'e entelektüel cömertlikleri ve önemli eleştirileri için müteşekkirim. Her ikisi de *Avrupa Şark'ı Bilmez*'e inandılar ve güzel dostluklarını benimle paylaştılar. Aron Aji uzun sohbetlerimizde mizah anlayışıyla harika bir Zoom arkadaşı oldu. Ayşen'le iş konuşmalarımızın arasına ise bol bol kahkaha ve hatta bazı aile hikâyeleri girdi.

Metin seçimlerini gözden geçiren İnci Enginün'e ve ilk kopyayı büyük bir dikkatle okuyup yaratıcı önerilerde bulunan Rüya Pamuk'a da teşekkürler. Sevgili arkadaşlarım Zainab Bahrani ve Jerrilynn Dodds beni bu kitabın değerine ikna etti ve çalışmama büyük destek verdi. Columbia Üniversitesi'nde Sonbahar 2019 döneminde Tunç Şen ile birlikte verdiğimiz Osmanlı tarihyazımı yöntemleriyle ilgili seminer kapsamındaki tartışmalarımızdan çok şey öğrendim. Koronavirüs New York'u vurmadan önce konuyla ilgili yaptığım son konuşma Mart 2020'de Columbia Üniversitesi'ndeki Heyman Humanities Center'daydı. Bu etkinliğe katılanların soruları ve yorumları da metni geliştirmemi sağladı. Son olarak oğlum Ali Winston'a teşekkür borçluyum. Her zaman olduğu gibi çok takdir ettiğim uyarılarını ve eleştirel bakış açısını benden esirgemedi.

Transliterasyon, Dil ve İmlaya İlişkin Notlar

Avrupa Şark'ı Bilmez, giriş metnini takip eden, beş ana başlık altında tasnif edilmiş makalelerden oluşmaktadır. Çoğu Osmanlıca yazılmış bu metinlerin bazıları sonraki dönemlerde yeniden yayımlanmıştır. Bunlardan doğrudan alıntı yapmak yerine transliterasyon için birincil kaynaklara başvurduk.

Kişi adlarında dönemin imlası korundu. Transliterasyonda ise, okumayı kolaylaştırmak için günümüz imlasına uyduk; örneğin “ahvâl-i hakîkiyye” yerine “ahval-i hakikiye”, “ma'lûm” yerine “malum”u tercih ettik. Yazarların üslup bütünlüğünü, dönemin dil ve terminolojisini yansıtmak amacıyla sadeleştirmeye gitmedik, bazı sözcük ve tamlamaların yanında köşeli parantez içinde bugünkü karşılıklarını açıkladık.

Derleme bölümünde Batı dillerine ait sözcükler ve özel adlarda orijinal metinlere sadık kaldık, “Volter [Voltaire]”, “Rönan [Renan]” örneklerinde olduğu gibi, doğru yazımları köşeli parantez içinde verdik. Günümüz alfabesiyle basılmış makalelerde ise yazarların imla ve noktalama tercihlerini muhafaza ettik. Yazarların kendi dipnotları ile editör ya da çevirmenlerin dipnotları, “-en”, “-çn” ya da örneğin “Tevfik Fikret'in notu” şeklinde belirtildi, hicri ve rumi tarihlerin yanlarına miladi takvimdeki karşılıkları eklendi.

“Avrupa Şark’ı Bilmez”: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)

Bir Söylemin Oluşumu

“Avrupa Şark’ı Bilmez”, Namık Kemal’in protesto çılgılığı ve 1872’de *İbret* gazetesinde yayımlanan ünlü makalesinin başlığıydı.¹ Bu kısa deneme, Osmanlı entelektüelleri arasında, imparatorluğun tarihi ve İslam hakkında kalem oynatan Avrupalı yazarların gerçeğe aykırı anlatımlarını, saptırmalarını ve hatalarını hedef alan hararetle bir söylemin başlangıç noktası oldu. İstanbul’da dönemin dünyaya açık, kozmopolit ve kendilerini modernite projelerine adanmış entelektüelleri Avrupa’nın “Şark” temsilleri karşısında sessiz kalmadı. Birbirine benzer tepkiler siyasi yorumdan edebi eleştiriye, hicve, romana, şiire kadar uzanan hemen her yazı türünde olmak üzere akademik ve popüler süreli yayınların ve kitapların sayfalarında kendini gösterdi. Avrupalıların yanlış kavramlarına yönelik eleştiriler, aralarında din, toplumsal kurallar, günlük yaşam, cinsiyet ve güzel sanatların da bulunduğu toplumsal ve kültürel alanları kapsayan geniş bir yelpazeye yayıldı. Muhalif sesler, Avrupalıların çizdiği –ve halen çizmeye devam ettiği– imajları “düzeltmeye” çalıştı. Kendi ideolojik gündemlerine odaklanmış olan geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet entelektüelleri, kültürel tartışmaları hedefleri doğrultusunda eğip bükmüş olabilirler; ancak görüşleri yalnızca yerel çapta duyulan, boyun eğmeyi reddeden bir bütünde birleşmekten öteye gidemedi. Bu söylem dağınıktı, beklenmedik yerlerde ortaya çıkıyordu ve sert, çoğu zaman öfkeli bir dille ifade ediliyordu.

Bu kitap, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet entelektüelleri arasında sürüp giden tirat ve diyaloglara aradan yüz yıldan fazla zaman geçtikten sonra kulak vererek, oryantalist eleştirinin coğrafi ve tarihsel alanını genişletmeyi umut etmektedir. Kitabın kapsadığı 1870’lerden 1930’lara kadar giden yıllar, Osmanlı İmparatorluğu için hem yıkıcı sonuçlara yol açan savaşlar hem de büyük siyasal ve ideolojik değişimlerle doludur. Rusya (1877-78) ve İtalya (1911) ile savaşlar, Balkan Savaşları (1912-13), Birinci Dünya Savaşı (1914-18) ve Kurtuluş Savaşı (1919-22) önemli toprak kayıplarıyla sonuçlandı; son iki savaş imparatorluğun çöküşünü tamamladı. Siyasi

1 Namık Kemal, “Avrupa Şark’ı Bilmez”, *İbret*, no. 7 (16 Rebiyülâhır 1289/23 Haziran 1872): 2.

cephede ise önce iki meşrutiyet reformu yaşandı. Birincisi 23 Aralık 1876'dan 14 Şubat 1878'e, Jön Türklerin önderliğindeki ikincisi 23 Temmuz 1908'den 11 Nisan 1920'ye kadar sürdü; bu ikisinin arasında II. Abdülhamid'in 31 Ağustos 1876'dan 27 Nisan 1909'a kadar devam eden uzun ve tartışmalı saltanatı vardı. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kuruldu ve bunu onaylayan Lozan Antlaşması 23 Temmuz 1924'te imzalandı.

Öne çıkan ideolojik görüşler Osmanlıcılık, Türkçülük, Turancılık,² İslamcılık, milliyetçilik, sekülerizm, modernizm, devletçilik, liberalizm ve bunların –aralarında önemli örtüşmeler de olan– bin bir çeşit yorumu arasında gidip geldi. Bu fırtınaya yakalanmış bireylerin zihinlerini hayal etmek kolay değildir. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*'da kendi hayatından örnekler vererek deneyimlerini aktarır: Gençken bir “imparatorluk masalı” dinlemiş, sonra kendisini kısa bir “hürriyet sarhoşluğu”na kaptırmış, Turancılık aracılığıyla “efsanevi Türkiye”yi aramış, bolşevizmle flört etmiş ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisiyle barışmıştır. Bu yolculuk boyunca suyu aramaktan vazgeçmez; peşinde koştuğu ülkü için kullandığı metafordur bu.³ Çağdaşlarının hepsi bu tür entelektüel alt üst oluşları yaşamış olmalıdır. Onları birbirine bağlayan noktalar nelerdir? Kendilerini ortak bir kimliğe göre tanımlayabilmişler midir? Bu iklimde “kimlik”, kullanılması yanlış bir kavram mıdır? 21. yüzyılın ilk yirmi yılından geriye dönüp muhtelif kadın ve erkek yazarlardan oluşan bu gruba baktığımda, (temkini elden bırakmadan) oryantalizmin reddinin paylaştıkları bir nokta olduğunu düşünüyorum. Ancak Osmanlı-Türk entelektüellerinin Avrupa'nın oryantalist söylemine itirazı, temsil ediliş biçimlerine ve “ötekileştirilme”ye duydukları tepki üzerine kuruludur ki bu da ortak bir kimlik oluşturmak için çok sağlam bir temel değildir.

Geç Osmanlı-erken Cumhuriyet tezlerinin içe kapallılığı, bir yüzyıl sonra Edward Said'in *Orientalism*'inin (*Şarkiyatçılık*) yarattığı büyük etkiyle karşılaştırıldığında çarpıcı bir tezat oluşturur; oysa Türkçe yayımlanmış bu erken dönem literatürde öne sürülen fikirler, *Şarkiyatçılık*'ın temel kuramlarıyla ortak noktalar taşımaktaydı.⁴

- 2 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçi bir ideolojik hareket olarak Turancılık, Ural-Alтай halkının ortak köklere sahip olduğunu, dillerinin aynı “Turan” (Orta Asya) kökünden geldiğini öne sürer. Bu halklar arasında Türki, Macar, Moğol ve Fin halkları sayılır. Türk versiyonu, bir Türk etnik kimliği yaratma çabası içinde Turancılığı Türki halklarla sınırlamıştır.
- 3 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (Ankara: Öz Yayınları, 1959), muhtelif yerlerde.
- 4 Edward Said'in kitabı Türkçede ilk kez 1989 yılında yayımlandı: Edward Said, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Selahaddin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1989). Biz bu metinde *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis Yayınları, 1999)'u esas aldık.

Bu iki birikimin birbirinden çok farklı etkiler yaratmış olmasının bariz nedenleri vardır; *Şarkiyatçılık*'in yöntemsel bütünlüğü, derinlemesine bilimsel araştırmaya dayanması, kaleme alındığı sıradaki siyasal ve toplumsal-kültürel iklim ve İngilizce olarak, yani evrensel bir dilde yazılmış olması bunlardan bazılarıdır. Şark'tan gelen erken dönem oryantalizm eleştirilerinin ortaya çıkışı, Said'in kitabının ağırlığını azaltmaz. Tam tersine, ilk metinlerin önemi, büyük ölçüde Said'in kitabının yol açtığı yankı sayesinde gün ışığına çıkmaktadır. Söz konusu çalışmalar parçalı ve dağınık hallerine rağmen tarihsel açıdan ortak bir bütün olarak günümüzde artık daha iyi anlaşılmaktadır.

Said oryantalizme eleştirel bir gözle yaklaşan ilk isim olduğunu iddia etmemiştir. Okurlarını, kendi esinlendiği iddiaları içeren –ve çoğu Batı'da üretilmiş– önemli 20. yüzyıl metinlerine yönlendirmişti. Örneğin, kronolojik bir sırayla gidersek, John P. Naish'ın 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'nın Hindistan, Mısır ve Afrika ile ilişkilerini ele alan kısa makalesi (1930), "ticaret ve bilim" arasındaki bağlantı ve "Şark'a tecavüz" konularında acı ve sert sorunları dile getirmişti.⁵ Norman Daniel'in *Islam and the West: The Making of an Image* [İslam ve Batı: Bir İmajın Yaratılması] (1960) adlı kitabı konusunda Said, Daniel'in "İslam'ın bir imaj haline" nasıl dönüştürüldüğünü gösterdiğini belirtmişti. Bu kitap "genel olarak oryantalizm için çarpıcı sonuçlar" içeriyordu; Şark'ın temsiliyi incelerken ortaçağla sınırlı kalmasına rağmen, iddiaları sonraki dönemleri de kapsıyordu. Kendi sözleriyle ifade edersek, Daniel bu süre içinde Latin Hristiyanların "İslam'ı nasıl temsil ettiğini ve nasıl yanlış temsil ettiğini" göstermeyi amaçlamıştı.⁶ Asıl hedefi gerçeği aydınlığa kavuşturmakta ama "insanların, düşman kabul ettiklerine yönelik davranışlarındaki kötülük ve cehaletin dolaylı olarak neleri ifade ettiğini" ortaya çıkarmak gibi ikinci bir hedefi vardı.⁷ Daniel dine odaklanmakla birlikte, buna bağlı şiddet, iktidar ve cinselliğe ilişkin töreler gibi başka sorunları da ele almıştı.⁸ Böylece oryantalist temsillere özgü üç kapsayıcı tema saptamıştı. Said ayrıca Anouar Abdel-Malek ve Maxime Rodinson'ın çalışmalarının önemini de vurgulamıştı. Abdel-Malek, Avrupa'nın Şark ile ilgili akademik bilgi birikiminin varsayımlarını sorgulamış ve Said'den on beş yıl önce, Şark'ın "ötekilik damgasını taşıyan bir 'nesne'" olarak kabul edildiğini

5 John P. Naish, "The Connection of Oriental Studies with Commerce, Art, and Literature during the 18th-19th Centuries", *Journal of the Manchester Egyptian and Oriental Society*, no. 15 (1930): 33-9.

6 Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1960; ikinci baskı: Oxford, Oneworld, 1993), 24.

7 Daniel, *Islam and the West*, 9.

8 Daniel, *Islam and the West*, 4. ve 5. bölümler.

öne sürmüştü.⁹ Şark “edilgendi, katılmayandı; aktif, özerk ve egemen değildi, bir tür ‘tarihsel’ öznelliğe sahipti.”¹⁰ Rodinson ise ortaçağın başından sömürgeciliğe karşı son mücadelelere kadar “İslam’ın imajını” incelemişti. Şark’a bir “medeniyetler beşiği” olarak hayranlık duymak ile onu “garip ve egzotik hikâyelerden müteşekkil” bir koleksiyon olarak algılamak, hatta işi “yerel renklerin yarattığı tılsımlı bir yanılgı [...] bir çeşit romantik egzotizm” kadar yaptırmak arasında gidip gelmesine rağmen, Rodinson’un tezi Said’in *Şarkiyatçılık*’ına ilham vermişti.¹¹

Son Osmanlı-erken Cumhuriyet döneminde oryantalizme yönelik eleştiri çeşitli patikalardan ilerledi. Tamamen oryantalist kurgulara ve yanlış anlamalara yoğunlaşan metinlere ek olarak, bunlarla uzaktan ilişkili konulardan söz edildiği sırada dahi bir eleştiri birden tokat gibi patlayabiliyordu. Yine de bu söylem, farklı alanları ve ideolojileri bir araya getiren, siyasal düşünceden tarihyazımına kadar uzanan ve herhangi bir ortak kasıt taşımadan kendiliğinden oluşmuş bir cephede ortak paydasını bulmuştu.

Örneğin Paris’te sürgünde yaşayan Jön Türk hareketinin liderlerinden (ve daha sonra Âyan Meclisi üyesi olan) Ahmed Rıza, Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu karşısındaki “ahlaki zaafı” konusunda bir siyasi risale yazmıştı. Ülkesine ve milletine hakaret eden ve Türkleri “aşağı ırklara” mensup “vahşiler” gibi gösteren Avrupa’nın, kendisini sesini yükseltmeye zorladığını belirtiyordu. Ahmed Rıza, ülkesinin tarihindeki kanlı sayfaları inkâr etmiyordu ama Avrupalılara onların tarihinin de bir “fazilet ve gurur şarkısı” (*un chant de bonté et d’allégresse*) olmadığını hatırlatıyordu. “Emperyalist Avrupa’nın arkasına saklanmış hür düşünce ve toplumsal barış Avrupa’sına” sesleniyor, iddiasını başka coğrafyaları da kapsayacak şekilde genişletiyordu. Avrupa’nın sırf “Arap veya Hindu” oldukları için çeşitli milletlere gösterdiği saygısızlığın da aslında “[kendi] entelektüel ve ahlaki çöküşünün en kesin işareti” olduğu sonucuna varıyordu.¹²

Eleştirileri başka konularla ilgili yazılarının satırları arasında karşımıza çıksa da, tarihçiler bu tepki hareketinde önemli bir rol oynadı. 1930’da Türk Tarihi Tedkik

9 Said, *Şarkiyatçılık*, 115.

10 Anouar Abdel-Malek, “Orientalism in Crisis”, *Diogenes* 44 (Kış 1963), 107-8.

11 Maxime Rodinson, “The Western Image and Western Studies of Islam”, Joseph Schacht ve C.E. Bosworth, der., *The Legacy of Islam* (Oxford, UK: Oxford University Press, 1974), 9-62.

12 Ahmed Rıza, *La faillite morale de la politique occidentale en Orient* (Paris: Librairie Picard, 1922), 32-4. Eser Türkçeye, yazılışından altmış yıl sonra çevrilmiştir: Ahmed Rıza, *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı*, çev. Ziyad Ebüzziya (İstanbul: Üçdal Yayınevi, 1982).

Heyeti'nin önde gelen üyeleri "Türk milletine tarihi gerçeklere dayanarak şerefli geçmişini" –özellikle eski medeniyetlere yaptığı katkıları– hatırlatmak ve "cihan tarihindeki rolleriyle" ilgili yanlışları düzeltmek amacıyla *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı önemli bir kitapçık hazırladı. Bu kitapçık Batı'da, özellikle Fransa'da Türklerin tarihiyle ilgili yazılmış "sentetik" kitapları gözden geçirmek ve hatalarını düzeltmek için girilmiş ortak bir çabanın sonucuydu. Çağrı, ironik olarak kendi tarihlerini Fransızca yayımlanmış kitaplardan öğrenmiş olan Türklere yönelik olmasına rağmen, altta yatan mesaj çok daha geniş bir kitleye sesleniyordu.¹³

Ahmed Rıza ya da Türk Tarihi Tedkik Heyeti'nden önce, Osmanlı arşiv kaynaklarına dayalı yeni yöntemler konusunda alternatif bir arayış zaten başlamıştı. Bu yöndeki çabaların önemli bir göstergesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son vakanüvisi ve Tarih-i Osmani Encümeni'nin başkanı Abdurrahman Şeref'in 1910'da kaleme aldığı bir makaleydi. Avrupa arşivlerinin durumu ve korunduğu şaşaalı binalarla ilgili imrenme dolu bir paragrafla başlayan makalede yazar, Osmanlı arşivlerinin etkileyici içeriğini ayrıntılarıyla aktarıyor ve bu arşivlerin hukuk ve mülkiyetten askeri ve diplomatik gelişmelere kadar imparatorluğun her cephesi açısından taşıdığı büyük önemi vurguluyordu. Daha sonra Osmanlı arşivlerinin fiziki koşullarının ne kadar kötü olduğundan söz ediyor, belgelerin farklı binalara dağılmış ve tasnif edilmemiş olmalarından, gerektiği gibi korunmadıklarından yakınıyordu. Sonuçta da arşivlere, Paris ve Viyana'dakilere benzer bir biçimde değer verilmesi için çağrıda bulunuyordu.¹⁴ Abdurrahman Şeref'in dillendirdiği arzunun gerçekleşmesi onlarca yıl aldı ve yavaş, adım adım ilerleyen bir sürece yayıldı ama Osmanlı tarih yazımı sonunda arşive dayalı araştırmaya doğru kaydı. Bu değişiklik, kısmen Osmanlı geçmişinin Avrupalı tarihçiler tarafından formüle edilmiş biçimine duyulan tepkiden kaynaklanıyordu. Atatürk'ün ulusu tanımlama çabalarından etkilendiğini belirten tarihçi Halil İncalcık'ın deyişiyle, kendi formasyonunun temel taşlarından biri "Osmanlı İmparatorluğu konusunda Batı literatürüne meydan okuma ihtiyacı"ydı. İncalcık'ın Osmanlı tarihini "orijinal Türk belgelerine" dayanarak incelemeye verdiği önem, birincil malzeme üzerinde çalışmamış –ve çalışmamış– Batılı tarihçilere karşı alınmış bilinçli bir tavrın sonucuydu.¹⁵

13 *Türk Tarihinin Ana Hatları* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), 2-3, 68. İlginç bir şekilde Türk tarihçiler Fransızların hatalarını başka Fransız kaynaklarından "ilmi mu'talar ve delillerle" düzeltti (bkz. s. 3).

14 Abdurrahman Şeref, "Evrak-ı Atika ve Vesaik-i Tarihiyemiz", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* 1, no. 1 (1910): 9-19.

15 Nancy E. Gallagher, "Interview with Halil İncalcık", Nancy E. Gallagher, der., *Approaches to the History of the Middle East: Interviews with Leading Middle East Historians* (Reading, UK: Ithaca Press), 164, 155.

Tiptan sanat tarihine pek çok konuda uzmanlık sahibi olan Süheyl Ünver, aynı soruna 17. yüzyıl sanatçısı Nakşi üzerine yazdığı monografinin girişinde değiniyordu. *L'art ottoman, les peintres turcs* (1910) [Osmanlı Sanatı: Türk Ressamları] adlı kitabında “yükselişinden 1874’e kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda resim ve ressamın olmadığı”nı iddia eden Adolphe Thalasso’ya karşı çıkan Ünver, “Yabancı meraklılar bizim sanat tarihimiz üzerine maalesef doğru bir şey yazmamışlardır” diyordu. Bunun nedeni açıkltı: Bilim “tevazu” ile araştırmaya dayanmalıydı. Özel gözlemlerle sayfalar doldurulabilirdi ama bunlar “manasız hükümler” olmaksızın öteye geçemezdi. Aynı temelsiz düşüncelerin tekrarı, 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Türk Sanatı kürsüsüne atanan Ernst Diez örneğinde açıkça görüldüğü gibi daha da zararlı etkilere yol açmıştı. 16.-18. yüzyıl arası Batı literatüründen rastgele çekip çıkardığı referansları temel alan ve özgün kaynaklara dayalı araştırma yapmayan Diez, Türklerin resim sanatında ulusal bir yeteneğe sahip olmadığı sonucuna varmıştı. Ünver buna karşılık Türk resmi ve süsleme sanatları üzerine çalışanların bu sanatın kendine özgü görsel dilini okumada ustalaşmış olması gerektiğini öne sürüyordu. Doğu ve Batı’daki basılı kaynaklar yeterli değildi; Türk sanatını anlamak için özgün araştırma gerekiyordu. Ünver kendi yazdığı monografilere atıfta bulunuyordu: Nigârî monografisini Thalasso’ya, Levni monografisini Diez’e tepki olarak kaleme almış ve daha sonra da Nakşi üzerine bir monografi yayımlamıştı. Bu tür iyi araştırılmış çalışmalardan oluşan bir birikim ortaya çıkmadığı sürece, Türk sanatıyla ilgili kesin ifadeler kullanmak doğru değildi. Bu arada, günümüzde bile minyatürlü elyazmalarının yorumlanmasında hatalara yol açmayı sürdüren bir metodolojik tuzaktan, yani resimleri metinden ayırarak yorumlamaktan söz ediyordu, oysa metni okumadan görselleri anlamak mümkün değildi.¹⁶

Elinizdeki derleme, farklı alanlardan gelip birbirleriyle kesişen eleştirilerin yarattığı bu büyük tabloda, özel olarak oryantalizme yoğunlaşmış metinleri bir araya getirmektedir. Bu yazılar Said’in tavrını paylaşmakla birlikte, *Şarkiyatçılık*’ta ele alınan vaka araştırmalarıyla hemen hemen hiç örtüşmemektedir. Yalnızca iki örnekte örtüşme görülür. Birincisi, Said’in de ana konularından biri olan Ernest Renan’dır. Said, Renan’ın filolojiyi nasıl saptırdığını, İslam ile ilgili esensiyalist görüşlerini, ırkla ilgili düşüncelerini ve bilimi nasıl anladığını, birçok yayına atıfta bulunarak incelemiştir. Renan’ın Sorbonne’da 27 Mart 1883’te verdiği konferansın metni olan “L’islamisme et la science” [“İslamiyet ve Bilim”] tuhaftır ki Said’in ele aldığı örneklerden biri değildi; buna karşılık aynı metin Namık Kemal’in *Rönan Müdafaaanamesi* başlıklı

16 A. Süheyl Ünver, *Ressam Nakşi: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Kemal Matbaası, 1949), 13-5, 28.

risalesinde yaptığı saldırının konusudur. İkinci örtüşme konusu olan Pierre Loti'ye Said çalışmasında iki kere kısaca, önem vermeden değinmiştir ama Loti, Osmanlı/Türk cephesinde sayısız tepki ve cevaba yol açmış, Nâzım Hikmet'in "Piyer Loti" adlı sert şiirinde zirve noktasına ulaşmıştır. Bu cephedeki Loti takıntısı öyle büyüktür ki, yalnızca ona ilişkin yazılara ayrı bir bölüm ayırmak gereğini hissettim. Ortak vaka araştırmaları az sayıda olmasına rağmen, "Şark"tan gelen eleştiri Said'in ele aldığı sorunlar listesini kapsamaktadır: dinin ve toplumun temsilleri, bilgi eksikliği, Avrupa merkezilik, kültür hiyerarşisi, sömürgecilik, emperyalizm, egzotizm, sansasyon merakı, hayal gücü ve aşırı bir esensiyalizm.

Bir Derleme

Bu kitapta bir araya getirilmiş yazıların oryantalizm karşısındaki ortak tutumu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini birbirinden ayıran kesin kopuş teorilerini alt üst etmektedir. Avrupa'nın Şark temsilleri karşısında alışılmadık bir birleşik cephe oluşturarak, iki siyasal rejim arasında akıcı bir süreklilik sergilerler. Bir bütün olarak bakıldığında, oryantalist söylemin büyük iddialarını yani din, sanatsal ve kültürel üretim, ayrıca kamusal ve özel hayat konusundaki özgünlükleri görmezden gelerek, bilgisizce, saptırarak yaptığı okumaları parçalarlar. Tekrardan kaynaklanan, hayal gücüyle zenginleştirilen ve zaman içinde donup kalan oryantalist paradigmaların, 19. yüzyıl sonunda Avrupa entelektüel sahnesini çok iyi bilen, onunla temas halindeki Osmanlı entelektüelleri arasında tepki yaratması çok doğaldır. Metinler farklı türlere aittir; aralarında akademik makaleler, her tür dergi ve gazete yazısı, romanlar, kısa hikâyeler, şiirler ve hatta fotoğraf kolajları vardır. Yazarlar çok geniş bir ideolojik yelpazeye yayılmıştır. II. Abdülhamid rejimine muhalefetiyle tanınan Edebiyat-ı Cedide hareketinin lafını esirgemeyen şairi Tevfik Fikret'in yanında, aynı edebiyat hareketinden gelen ama daha sakin bir siyasi sesi olan efsanevi romancı Halid Ziya vardır. İsmayıl Hakkı ve Ömer Seyfeddin, Türkçülük konusunda aynı genel idealleri paylaşır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik kalkınmadan sorumlu bir devlet görevlisi olan Şevket Süreyya ise devletçiliğin sözcülerinden biridir. Aralarındaki meşhur polemikle hâlâ hatırlanan Nâzım Hikmet ve Ahmed Haşim, siyasal yelpazenin karşıt uçlarında yer alır: İlki kendini adanmış bir komünist, diğeri ise kapitalizme inanan bireyci bir sembolisttir.¹⁷ Erkek sesler çoğunluktadır ama bazı önde gelen kadın yazarlar da vardır; Halide Edib ve bu koleksiyondaki

17 İki şair arasındaki ihtilaf uzun ve karmaşıktır. Ahmed Haşim, Nâzım Hikmet'in şiirlerini önceleri usul açısından takdir eder. Daha sonra aralarındaki ideolojik farklılık nedeniyle bu tutum değişir. Nâzım Hikmet'in "Cevap, No. 2" başlıklı, *Sesini Kaybeden Şehir* (1931) adlı kitabında yayımlanan şiiri, tartışmayı zehirli bir atakla noktalar. Bu konuda bkz.

en uzun iki metinden biri olan *Nisvan-ı İslam*'ın yazarı Fatma Aliye, Müslüman toplumlarda kadınlarla ilgili kişilere odaklanmıştır.

Yazılar beş ayrı sınıfa ayrılmaktadır: Büyük Kavgalar, Medeniyetin Ölçüsü Sanat, “Şarklı” Kadın ve Ev Hayatı, Pierre Loti Vakası ve Mizahın İntikamı. Bu bölümler birbirinden kopuk değildir, aralarında kesin sınırlar yoktur. Örneğin “‘Şarklı’ Kadın ve Ev Hayatı” ile “Pierre Loti Vakası”nın pek çok ortak yönünün olacağı açıktır. Pierre Loti’ye özel bir bölüm ayrılmıştır, ama “Büyük Kavgalar” bölümünde yer alan Tevfik Fikret’in “Ecnebler ve Türkçemiz” başlıklı makalesinde ve “Mizahın İntikamı” bölümündeki Ahmed Haşim’in *Gurebahane-i Laklakan*’ında olduğu gibi, ismi her yerde karşımıza çıkar. Her alt grubun içindeki kronolojik düzenleme, yazılar arasındaki referans bağlantılarını vurgulamayı amaçlamaktadır. Devamlılık, derlemenin ilk yazısı olan, Namık Kemal’in 1872 tarihli makalesinin başlığından itibaren göze çarpar. “Avrupa Şark’ı Bilmez” şeklindeki kısa ve basit cümle, yalnızca kendisinden sonraki yazılarda yankılanmakla kalmayıp günlük dile de girmiştir; bugün de nereden kaynaklandığı bilinmeden veya hatırlanmadan sık sık tekrarlanır. Bazı durumlarda yazarlar birbirine cevap vermekte ve bu cevaplar her zaman nezaket sınırları içinde kalmamaktadır. Ahmed Haşim’in *Gurebahane-i Laklakan*’ı, sadece Fransızların Şark’ı romantikleştirmesini topa tutmamış, Türk sanatına Bursa’nın 14.-15. yüzyıl mimarisini temel alan bir başlangıç yaratmakla ilgili yeni takıntıları nedeniyle yerli sanat tarihçilerini de acımasız bir dille hicvetmiştir.

Büyük Kavgalar

Namık Kemal’in “Avrupa Şark’ı Bilmez” başlıklı makalesiyle açılan bu gruptaki yazılar, oryantalizme yönelik ilk eleştirilerin üstünde durduğu genel konuları kapsamaktadır. Makale, “ümem-i fazıla”dan eğitilmiş insanların uydurduğu hikâyelerle ilgili çok önemli bir iddiada bulunur. Bu uydurma hikâyeler arasında, Türklerin dünyayı alt üst etmek isteyen “vahşi bir kavim” ve harem odalık ve cariyelerle dolu bir zevk ve eğlence yeri olarak tanımlanması da vardır. Namık Kemal’e göre, Avrupa dillerinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili ciddi kitaplar yoktur; en çok yüceltilen yazarların yani Ignatius Mouradzea D’Ohsson ve Joseph von Hammer-Purgstall’in eserleri bile “rivayat-ı cahilane” ile kirlenmiştir.¹⁸ Örneğin D’Ohsson, İslam’da “halkın hükümete karşı hiçbir hukuku” olmadığını ileri sürmüş, Hammer

Mehmet Can Doğan, “Ahmet Hâşim ile Yakup Kadri’nin Nâzım Hikmet’in Şiiri Karşı-sındaki Tutumları”, *Gazi Türkiyat*, no. 22 (Bahar 2018): 55-67.

18 D’Ohsson yedi ciltlik *Tableau Général de l’Empire Othoman*’ın (Paris: Firmin Didot, 1788-1824), Hammer ise *Geschichte des Osmanischen reiches*’in (Pest: C.A. Hartleben’s Verlage, 1828) yazarıydı.

ise Osmanlıların tarihini kanlı savaşlarla doldurarak bütün zaferlerini tesadüflere bağlamıştır. Namık Kemal, hatalarını düzeltecekleri konusunda Avrupalılara güvenmenin gerçekçi olmayacağını öne sürer; dolayısıyla çözüm Türklerin Avrupa dillerinde mükemmelleşmesi ve kendi tarihlerini yeniden yazmalarıdır.

Tarihe yaptığı vurgu nedeniyle “Avrupa Şark’ı Bilmez”, Namık Kemal’in eserleri içinde ve dolayısıyla modern Osmanlı edebiyatında önemli bir yer tutar. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu yazıyı Namık Kemal’in sonraki tarih çalışmasının, yani Selahaddin Eyyubi, Fatih, Sultan Selim biyografileri ve *Kanije Muhasarası* gibi 1872-74 arasında kaleme aldığı eserlerin başlangıç noktası olarak nitelendirir. Tanpınar bu dört metni “Avrupa Şark’ı Bilmez” çerçevesine oturtur ve Namık Kemal’in dünya edebiyatındaki konumunu açıklar: Bütün uluslar kendi tarihlerindeki önemli olay ve kişilerden ilham almaktadır; Namık Kemal bunu Türk edebiyatında yapan ilk isimdir.¹⁹

Namık Kemal, “Avrupa Şark’ı Bilmez”de ortaya attığı görüşleri, Ernest Renan’ın “L’Islamisme et la science”ını çürütmek için 1883 yazında kaleme aldığı, ancak 1910’da yani ölümünden on iki yıl sonra yayımlanan *Rönan Müdafaaanamesi* başlıklı uzun bir yazıda daha da açtı.²⁰ Renan’ın düz mantıkla ortaya attığı iddialara göre, Müslüman dünyası İslam’ın doğası gereği ve Müslümanların ırk özelliklerinden örünü bilimsel düşünce kabiliyetinden yoksundu. Bu iddia karşı görüşleri kısıktı. Namık Kemal’den önce Müslüman modernist Cemaleddin Afgani (1837-97), 18 Mayıs 1883’te *Journal des Débats*’da “Réponse de Jamal ad-Din al-Afghani à Renan” [Cemaleddin Afgani’nin Renan’a Cevabı] başlıklı bir makale yayımladı.²¹ Aslı Arapça olan, Fransızca’ya çevrilmiş bu usturuplu yazı, hümanist felsefeye ve bilimsel reforma saygılarını belirtiyor ve İslam’ın bunlara düşmanlığını açıkça kabul ediyordu. Ancak Afgani, Renan’ın ırkçı iddialarına uzak duruyor ve onun yerine evrimsel bir süreç yaşandığını ileri sürerek, bilim ve felsefenin kabul edilmesinin

19 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006; ilk baskı 1949), 372-3.

20 Dücane Cündioğlu, “Ernest Renan ve ‘Reddiyeler’ Bağlamında İslam-Bilim Tartışmaları-na Bibliyografik Bir Katkı”, *Divan*, no. 2 (1996): 42-3.

21 Renan’ın özgün metni için bkz. Ernest Renan, *L’Islamisme et la science conférence faite à la Sorbonne, le 29 mars 1883* (Paris: C. Lévy, 1883). Afgani’nin cevabı için bkz. “Réponse de Jamal ad-Din al-Afghani à Renan”, *Réfutation des matérialistes*, çev. A.M. Goichon (Paris: P. Geuthner, 1942), 176-7; Nikki R. Keddie, *An Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Jamal ad-Din “al Afghani”* (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press), 85-95. Namık Kemal ile karşılaştırmalı bir analiz için bkz. York A. Norman, “Disputing the ‘Iron Circle’: Renan, Afghani, and Kemal on Islam, Science, and Modernity”, *Journal of World History* 22, no. 4 (2011): 693-714. Daha geniş bir bağlamda tepkiler için bkz. Osman Cilacı, “Ernest Renan’a Karşı Türk-İslam Dünyasında Reaksiyon-lar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 2 (1995): 181-91.

zaman alacağını söylüyordu; Müslüman toplumların eğer bilim eğitimini ciddiye alırlarsa modernleşebilecekleri kanaatindeydi. “Bir gün Müslüman toplumun ta-kıntılarından kurtularak Batı toplumu gibi medeniyet yolunda kararlı bir şekilde ilerleyeceğini” umut ediyordu.²² Afgani’nin bu cevabı, Avrupalı bir kitleye sesleniyordu ve Renan’ın polemiğini reddetmekten çok, onu tamamlamayı amaçlıyordu.

Renan’ın konferansına karşı daha sonraki yıllarda başka sesler yükseldi; bunların arasında Saint Petersburg Müftüsü Ahund Ataullah Beyazidov’un 1883’te Rusça yayımlanan bir kitapçığı vardı. Türkçeye *Redd-i Renan: İslamiyet ve Fünun* başlığıyla 1308’de (1890/91) çevrilen Beyazidov’un metni, her şeyden önce Renan’ın metodolojisini eleştiriyor, neden-sonuç ilişkisini izleyeceği yerde tersine çevirdiğini, sonucu başlangıç noktası haline getirdiğini söylüyordu. İslam’la ilgili önyargıya dayanan ve cehalet noktasından hareket eden Renan’ın tezleri, bilimi belli bir medeniyet veya millete bağlayan bir dar görüşlülük sergiliyordu. Buna karşılık Beyazidov, bilimin ve bilim insanlığının kaynaklarının hem Yunan hem de Arap olduğunu iddia ediyordu: Ona güç kuvvet veren baba Yunan olabilirdi, ama onu büyütüp terbiye eden anne Araptı.²³ Renan’ın konferansına tepkiler Paris’ten Ali Ferruh (*Teşhir-i Ebatıl*, İstanbul, 1306-1889), Hindistan’dan Seyyid Emir Ali (*Spirit of Islam*, 1891) ve İstanbul’dan Celal Nuri’den (*Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, 1918) de geldi. Bu literatüre ilişkin kapsayıcı araştırmasında Düccane Cündioğlu, yazarların ortak reddiyelerini Celal Nuri’den yaptığı bir alıntıyla özetler: “İslam mâni-i terakki değildir.”²⁴

Namık Kemal kendi reddiyesini bağımsız olarak ve çok daha eleştirel bir bakışla kaleme almıştı. Renan’ı Arapça, Farsça ve Türkçe bilmesine rağmen İslam dini konusundaki cehaletini sergileyen Hammer ile aynı kefeye koyarak, her iki Avrupalının kaleminden çıkma çiğ ve yanlış ifadelerin, akademik niteliği tartışılır başka Avrupa metinlerine dayandığını öne sürüyordu. Renan’ın Şark’ta ve Afrika’da insanların kafalarının çevresine bir çeşit demir halka geçirildiği için bilime ve sanata, öğrenmeye ve yeni fikirlere kapalı kaldıkları şeklindeki iddiasına karşı patlıyordu: “Acayip şey! Meğer İslam olduğumuz için başımızın etrafına bir demir halka geçirilmiş, o halka havass-ı batınamızı her türlü uluma, her türlü tahsile, her türlü efkâr-ı cedideye mesdud tutarmış da bizim hâlâ haberimiz yok!”

22 Alıntuyu yapan Keddie, 95.

23 Ahund Ataullah Beyazidov, *Redd-i Renan: İslamiyet ve Fünun*, çev. Gülnar Olga Lebedev ve Ahmed Cevdet (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1307/1890-1891), 21, 53. Ramazan Yıldırım, “İslam-Bilim İlişkileri Bağlamında Ataullah Bayezidov’un Renan Reddiyesi”, *Yakın Doğu İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, no. 1 (İlkbahar 2017): 75-88. Bkz. 80, 82-3, 86.

24 Cündioğlu, “Ernest Renan ve ‘Reddiyeler’ Bağlamında İslam-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı”, 1-94. Ortak reddiye konusunda yaptığı özet için bkz. s. 8.

Namık Kemal'in Renan'ın konferans metni üzerinde yaptığı inceleme, öğle namazı saatinin şeytanın öğleyin güneşi bir taç gibi boynuzlarının arasına yerleştiğinden söz eden uydurulmuş bir "hadis"ten kaynaklandığı iddiasından, büyük Osmanlı medreselerinin müfredatının açıkça yalanlamasına rağmen Müslümanların 1200'den sonra felsefe eğitimi görmediği iddiasına kadar uzanıyordu. Yazar nihayet, Renan'ın konferansının cehalet, endişe, nefret, gazez ve hoşgörüsüzlükten kaynaklandığı sonucuna varıyordu.

Servet-i Fünun'un "Musahabe-i Edebiye" köşesinde Tevfik Fikret, 1898'de Namık Kemal'in Avrupalıların Şark cehaletine saldıran ilk makalesindeki gibi Avrupa'nın Şark'ı bilmemekle kalmadığını, Türkçe de bilmediğini hatırlatıyordu; buna rağmen Avrupalıların (bu örnekte İngilizlerin), bakanlarından köy papazlarına kadar Şark'ın meseleleriyle ilgili düşüncelerini serbestçe dile getirdiklerini ve bunlara ilişkin nutuklar atıklarını belirtiyordu. Bu arada Türkün dış görünüşünü de kafasında kavuk, belinde yatağan taşıyan esmer bir insan olarak dondurmışlardı. Yurtdışındaki bu klişe o kadar inatçıydı ki, Fikret sonunda Avrupalıların karşısında gülmek ile öfkeden ağlamak arasında bir seçim yapmak zorunda kalıyordu. Avrupalıların kendilerinde Şark'ı temsil etme hakkını görmesinden de yakınıyordu. Örneğin Hachette Yayınevi'nin Batı başkentleriyle ilgili bir kitap dizisinde her şehri orali birisi anlatırken, istisnai olarak İstanbul'u anlatma işi Pierre Loti'ye sipariş edilmişti. Bu tür yanlış temsillerin yarattığı ciddi sonuçlar nedeniyle Fikret örneğin Hindistan, Çin ve Japonya gibi ülkelerle ilgili Avrupa literatürüne güvenmiyor, ancak Avrupalıların Şark'la ilgili cehaletlerinin Şark'la ilgilenmedikleri anlamına gelmediğini de acı acı belirtiyordu: Ekonomik çıkarlarının nerede yattığını gayet iyi biliyorlardı.

Daha önce, 1886'da Ebüzziya, Namık Kemal'in önemli makalesinin başlığına doğrudan atıfta bulunarak bir yazı yazmıştı: "Avrupa Şark'ı Bilmez." Yazarın odaklandığı nokta yine eğitilmiş Avrupalıların cehaletiydi ama ona göre bu cehalet her zaman saflık ve abartmadan kaynaklanmıyordu. Bir Fransız süreli yayını, İstanbul'da yayımlanan bir gazetenin bütün İslam ülkelerinde okunduğunu ve İslam dünyasını kuşatan geniş bir muhabir ağına sahip olduğunu iddia etmişti.²⁵ Bu tamamen uydurma bilgiyle dalga geçen Ebüzziya, haberi kötü niyete dayandırıyor ve kaynağını "siseronlar" a [çiçeronlar] bağlıyordu.²⁶ 1920'lerde Ahmed Haşim de bakışını ülke içine çevirip, yayın dünyasının hep bilgi ve medeniyetle

25 Fransız dergisinin adı Ebüzziya'nın metninde *Tabaat* (Yayın) olarak verilmiştir; bu muhtemelen 1836-1935 arasında yayımlanan *La presse*'tir.

26 Çiçeron kelimesi, İtalyanca *cicerone* (Lat. *ciceronem*) kelimesinden gelir, kökeni Romalı hatip Cicero'dur. Lafabeliğiyle tanınan yerel rehberlere şaka yollu atıfta bulunmak için kullanılmıştır.

ilişkilendirilen yabancı dil konusundaki hatalı saplantısını eleştiriyor, bir Avrupa dilinde yazılmış olmaktan başka hiçbir değer taşımayan sayısız saçma sapan kitabın Türkçeye çevrilmesiyle alay ediyordu.

Bu yazarların öfkeli sesine tezat olarak Halid Ziya tepkisini bıkkınlıkla veriyor, üst sınıftan, eğitilmiş, Batılılaşmış roman kahramanlarının bakış açısı aracılığıyla, Şark'a dayatılan klişelerle dolu Avrupa edebiyatının kendisinde yola açtığı burukluğu ifade ediyordu. Roman karakterleri bu tür yazıların şiirsel güzelliğini takdir ediyor ve bunlara saygı duyuyordu ama yazıların gerisindeki "fıkr-i felsefi"yi ayrıntılardaki hataları düzeltmeye bile üşenerek reddediyorlardı. Yazarın beş yüz sayfadan daha uzun olan *Nesl-i Ahir* adlı romanında (1908), iki kısa bölümde oryantalist söylemden söz edilir; bu bölümler, dönemin eğitilmiş kesiminin zihninde yer etmiş yaygın eleştirel tutumu ortaya koyduğu gibi, 19. yüzyıl sonunda oryantalizm eleştirisinin ne kadar beklenmedik yerlerde karşımıza çıkabildiğini, bütün edebiyat türlerine nasıl derinlemesine girdiğini gösterir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki ilk on yılda oryantalizm kav-gaları bazen eskisi gibi, bazen de yeni güzergâhlara yönelerek devam etti. Halide Edib'in *Turkey Faces West* [Türkiye Batı'yla Yüzleşiyor] adlı kitabı (1930) yeni iddialar ortaya atmıyordu ama Avrupalıların Türklerin dini kimliğiyle ilgili çeliş-kili yorumlarının ikide bir hortladığına dikkat çekiyordu: Avrupalılar Türklerin dini tutumunu ya fanatizmle ya da kayıtsızlıkla eş tutuyor, her iki durumu da küçümsemeyle karşılıyorlardı. Halide Edib ayrıca harem kavramına ilişkin yanlış anlamaları ve uydurmaları da yeniden ele alıyordu.

Aynı dönemde sol kanat entelektüellerinden yeni bir ses de sömürgecilik ile oryantalizm arasında bir bağ kurdu. Örneğin Sabiha [Sertel] ve Zekeriya [Sertel] tarafından yayımlanan *Resimli Ay* dergisi, Türkiye'de gösterilen Fransız film-leriyle ilgili kısa ve imzasız bir yazıya yer verdi. Ülkelerini savunan Asyalı ve Afrikalı vatanseverleri kötüleyen ve Fransız emperyalizmini göklere çıkaran Fransız "dramları"ndan söz eden yazı, emperyalizmi "Suriye sınırimızda soluyan kuduz bir canavar" olarak tanımlıyor ve bu tür filmlerin gösteriminin durdurulmasını istiyordu. Çoğu Cezayir'de geçen filmlerin burada gösterilmesi, kendi ülkesini kendi "kanıyla" daha yeni kurtarmış olan Türk milletine hakaretti.

Aylık *Kadro* dergisinin kurucularından ve bu çevrenin teorisini kabul edilen Şevket Süreyya, amaçlarının "Türk inkılabının mahiyetini ve inkılap ideolojisini" billurlaştırmak olduğunu açıklamıştı. 1932-34 arasında devam eden yayını boyunca dergi, "şuurlu ve hesaplı bir devletçiliği" teşvik için, ekonomik, toplumsal ve kültürel

alandaki dikenli sorunları tartıştı.²⁷ Avrupalılaşıma girişimlerine büyük bir ihtiyatla yaklaşan yazarlar, Avrupa’yı merkeze oturtan tarihyazımıyla aralarına önemli bir mesafe koyuyordu. Şevket Süreyya da “Europacentrisme’in Tasfiyesi” başlıklı sert bir makale yazarak, hem coğrafi hem tarihsel olarak dünyanın “küçük ve tâbiy bir unsuru” olan Avrupa’ya ait olayların belirlediği tarihyazımsal dönemleştirmeyi sorguladı. Tarihin antikçağ, ortaçağ, erken modern çağ (yeni çağ) ve yakın çağ şeklinde dönemlere ayrılması, Avrupa’nın dışındaki her şeyin Avrupa’ya bağlı olduğu varsayımına dayanıyor, bu tasnifle diğer uygarlıkların bağımsızlıkları yok sayılıyordu. Avrupa’nın dışındaki veya karşısındaki bütün yapıların yıkıcı ve barbar olduğu yolundaki “destan”ın dayanaklarını sorgulayan yazarın iddiasına göre gerçek tam tersiydi: Asıl “vahşi” ve saldırgan olan, sömürgeci kıyafetiyle Avrupa’nın ta kendisiydi.

Avrupa akademik çevrelerinin belirlediği dönemleştirme, tarihin kavramsallaştırılma biçiminin merkezinde yer almaya devam etti. Jack Goody, *The Theft of History* (*Tarih Hırsızlığı*) adlı önemli kitabında Avrupa’nın çoğu büyük ölçüde Hristiyanlığa dayalı kendi zaman versiyonlarını yaratarak Doğu’nun tarihini çaldığını öne sürer. Goody’ye göre geçmişin kesin çizgilerle antikçağ, feodalizm, Rönesans ve kapitalizm gibi dönemlere ayrılması, Avrupa’nın dünya egemenliği gündemiyle iç içe olan bir “tarih hırsızlığı” anlamına gelir, ki bu tez Şevket Süreyya’nın Avrupa sömürgeciliğiyle ilgili iddialarını hatırlatır.²⁸ Başka tarihyazımı geleneklerinde de farklı dönemsellştirmeler söz konusudur, son zamanlarda akademik dünyada üzerine eğilinen Osmanlı tarihyazımı bunlardan biridir.²⁹ Ayrıca “Batı Avrupa etrafında dönen eskiçağ, ortaçağ, modern çağ gibi dönemlerden” oluşma “dar görüşlü Batı tarihsel şemasını düzeltmek” için, Müslüman tarihçilerin yazdıklarına dayalı “dünya tarihine küresel bir İslami açıklama” getirme girişimleri de olmuştur.³⁰ Şevket Süreyya’nın görece tanınmayan Türkçe bir derginin sınırları içine hapsolmuş makalesi, bu düşünce hattının bir öncüsüydü.³¹

27 Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 492, 498.

28 Jack Goody, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 25, 30. Said’in *Şarkiyatçılık*’ı gibi Goody’nin kitabı da “dünya tarihi hakkında olmaktan çok, Avrupalı araştırmacıların onu kavrama şekli” üzerinedir. (s. 362).

29 Hakan Karateke, “The Challenge of Periodization”, H. Erden Çıpa ve Emine Fetvacı, der., *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future* (Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press, 2013): 129-54.

30 Khalid Blankinship, “Islam and World History: Toward a New Periodization”, *American Journal of Islamic Social Science* 18, no. 3 (1991): 423-39.

31 Aydemir, Moskova’da sömürge ve tabi ülkeler için önder yetiştirmek üzere 1921’de kurulan Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi’nde ekonomik ve toplumsal teori eğitimi görmüştü. 1920’de Doğu Halkları Kongresi’ne katıldı; bu kongre Avrupa sömürgeciliğine

Medeniyetin Ölçüsü Sanat

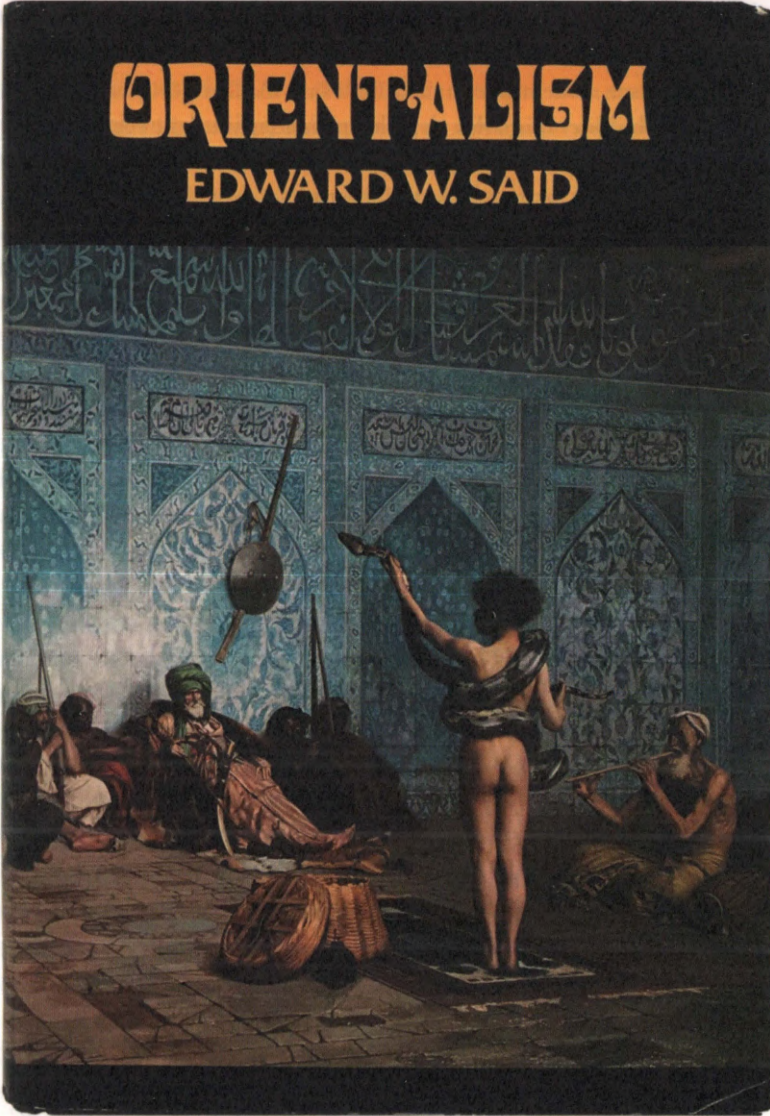
Said'in *Şarkiyatçılık*'ı akademik dünyada pek çok disiplinde yankı buldu, popüler yayınlar aracılığıyla geniş kitlelere ulaştı ve günlük politikada da yoğun tartışmaları tetikledi. Kitabın öngörülemez uluslararası etkisi, sayfalarındaki tartışmaların ötesinde pek çok sorunun ortaya atılmasına neden olarak kültürel kurgulara yönelik çağdaş yaklaşımları keskinleştirdi ve beklenmedik yerlere yeni kapılar açtı. Görsel kültür bunlardan biriydi. Sanat ve mimarlık tarihçileri –yalnızca “Batılı olmayan” alanlardakiler değil– Said'in çalışmalarında bereketli bir ilham kaynağı buldu. Said'in kendisinin bu tür konulara girmemesine rağmen, kitabın orijinalinin kapağındaki, içeriğe doğrudan gönderme yapan Jean-Léon Gérôme'un 1860'ların sonuna ait *Yılan Oynatıcısı* adlı resmi bile, görsel temsillerin gücüyle ilgili yüklü sorular sorulmasına neden oldu. Linda Nochlin, “The Imaginary Orient” [Hayallerdeki Şark] başlıklı bugün artık klasikleşmiş makalesinde Gérôme'un resminin “19. yüzyıl sömürgecilik ideolojisinin görsel bir belgesi, güya şeffaf doğacı bir ikon olarak görülebileceği”ni iddia eder.³² Resim, mekânın “ayrıntıları müthiş bir özenle çizilmiş çinili duvarın” titiz bir dikkatle vurgulanmasıyla, aktarılan hikâyenin sahiciliği konusunda güvence vermekte, böylece söylemin başlıca varsayımlarını kışkırtıcı bir açıklıkla özetlemektedir. Bu resim *Şarkiyatçılık*'ın ABD dışındaki baskılarında veya diğer dillerdeki çevirilerinde kullanılmamıştır; belki de rahatsız edici saydamlığı uygunsuz görülmüştür.

Oryantalist sanat, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, Osman Hamdi'nin (1842-1910) öne çıkan kişiliği etrafında yankılar uyandırdı. Uzun süre eleştirel bir bakışla yaklaşılmayan Osman Hamdi'nin sanatı, *Şarkiyatçılık* sonrası ortamda 1990'ların başından itibaren –geç de olsa– uzun tartışmalara konu edildi, ki bu şaşırtıcı değildir. Farklı okumalara yol açan yorumlara açık, fakat oryantalist geleneklere göre yapılmış olan Osman Hamdi'nin resimleri, Batılı ressamların çok sevdiği konular etrafında dönüyor, benzer mekânları sunsa bile onlara başka anlamlar yüklüyordu. Resimlerde camilerdeki kişiler dini bir itaat sergilememekte, aksine küçük gruplar halinde konuşmaya dalmış veya ilahiyat çalışmalarına gömülmüş olarak gösterilmektedir; kamusal alanları dolduran, evde kitap okuyan kadınlar ise oryantalist sanatçıların daima sedirlere uzanmış odalıklarıyla veya hamam sahnelerindeki kadınlarıyla tezat oluşturur.³³ Batı oryantalistleriyle veya kendi sanatıyla ilgili düşüncelerini yazıya dökmeyip çalışmalarını yoruma açık bırakan Osman

karşı bağımsızlık hareketleri konusundaki tutumunu büyük ölçüde etkiledi. Aydemir entelektüel yolculuklarını *Suyu Arayan Adam*'da anlattı, 204-15.

32 Linda Nochlin, “The Imaginary Orient”, *Art in America* (Mayıs 1983), 119.

33 Osman Hamdi'nin oryantalizmiyle ilgili son yıllarda üretilmiş olan literatür burada gerektiği gibi tartışılmayacak kadar geniştir. Tartışmalara katılanlar arasında Ahmet Ersoy,

ŞEKİL 1. Edward Said, *Orientalism*, 1978, kapak (Penguin Random House'in izniyle).

Hamdi, yaşarken bir tepki almadı. Bu kitapta açıkça gördüğümüz gibi, oryantalist temsillere eleştiriyle yaklaşan Osmanlı mimarlık ve sanat literatürünün ışığında, Osman Hamdi'nin sessizliği rahatsızlık vericidir.³⁴

Osmanlı'nın son döneminde sanatla ilgili öne sürülen görüşler resme yönelmemiş olmakla birlikte, mimarlık ve süsleme sanatlarıyla ilgili yorumların sayısı çoktur. Bu metinlerin yazarlarının ortak mücadelesi İran, Arap ve Osmanlı sanatı arasında fark görmeyen Avrupa sanat tarihçilerinin esensiyalist yaklaşımına karşı, "Osmanlılığın" vesonra da "Türklüğün" özünü tanımlamaktır. *İkdam* gazetesinde Aralık 1906-Ocak 1907 arasında yayımlanan bir dizi makalesinde, ilk Osmanlı sanat ve mimarlık tarihçisi diyebileceğimiz Celal Esad, çeşitli "İslam" gelenekleri arasındaki farklılıkları ortaya koydu; "Osmanlı Sanayi-i Nefisesi" başlıklı ilk makalesinde, amacının önce Osmanlı güzel sanatlarının Arap, İran ve özellikle Bizans sanatının bir taklidi olduğunu kabul eden, ikinci olarak da bütün İslam sanatının kökenini Doğu Hristiyanlığına atfeden Avrupalı bazı yazarların hatasını düzeltmek olduğunu açıklıyordu. Daha sonra farklı sanat geleneklerinin birbiri üzerindeki etkilerini tartışmaya girişmekteydi. Osmanlı sanatının Arap, İran ve Bizans sanatlarının "ağuşunda [kucağında] doğmuş ve yine onların tesiri altında büyümüş" olduğunu kabul eden Celal Esad, yine de yapılacak ciddi bir incelemenin Osmanlı sanatının bunlardan hiçbirisine benzemediğini, aksine kendi özelliklerini taşıdığını ortaya koyacağını iddia ediyordu. Aslında her toplumun sanatı ister istemez kendisinden öncekilerin etkisi altında kalacaktı. Sonuçta, diye soruyordu yazar, eski Mısır ve Yunan veya Yunan ve Roma arasındaki benzerlikleri kim reddedebilirdi? "Terakkiyat-ı fenniye"nin yöntemlerinin "fıkr-i tarafgiri"nin yerini alması ve Osmanlı güzel sanatlarının incelenmesi, bu sanatın Osmanlı devletinin tarihsel çağlarına bağlı özgün kimliğini ortaya koyacaktı. Avrupalılar bilimsel ve nesnel düşünmüyordu, Türkler de bunu yapmaya daha yeni başlamıştı.

"Araplarda Sanayi-i Tezyin" başlıklı makalesinde Celal Esad, Arapların eski Yunan ve Bizans sanat ve mimarisiyle aralarına koyduğu mesafeyi vurgulayarak, geometrinin Arap üslubunun temelini oluşturduğunu öne sürüyordu. Araplar

Edhem Eldem, Mary Roberts ve Wendy M.K. Shaw sayılabilir. Ben de bu tartışmalara başlangıçta katkıda bulundum.

- 34 Benzer bir eğilim Osmanlı fotoğrafında da görülebilir; Osmanlı fotoğrafçılığı, 19. yüzyılda imparatorluğun altyapı projelerinden eğitim gibi kurumsal reformlara kadar uzanan modernitesini konu aldı. Batılı oryantalist fotoğraflarla kimi örtüşmelere rağmen, Osmanlı fotoğraflarında görülen sahneler, karşıt bir anlatım sergiler. Osmanlı fotoğrafı son yıllarda bazı çalışmalarda incelendi. Örneğin bkz. Zeynep Çelik ve Edhem Eldem, der., *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite, 1840-1914* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015).

“hendesî” şekilleri seriler halinde veya birbiriyle iç içe geçecek şekilde kullanarak kendilerine özgü bir süsleme yöntemi geliştirmiş, Avrupalılar da buna “arabesk” adını takmıştı. Makale, zaman zaman bir kayık veya bir cami gibi tanıdık şekillere bürünebilen hat eserlerinde Arap sanatının bir özelliğini daha saptıyordu. Zamanla ve Çin, Moğol, İran etkileriyle Araplar çiçek motiflerini de sanatlarına katmaya başlamıştı ve bunun zirve noktası Kahire’deki El-Ezher Camii’nde görülebiliyordu. “Arap Sanayi-i Nefisesi” konusunu ele alan Celal Esad, Arapların yaratıcılığını tamamen reddedip, sanatlarının da Kıpti ve Sasanilere dayandığını öne sürenlere karşı, özgün bir Arap sanatının varlığını kabul eden bazı tarafsız Avrupalı yazarların da bulunduğunu söylüyordu. Arap sanatının çarpıcı bir gelişme gösterdiğini, dinin doğum yeri dışında çok geniş bir coğrafyayı etkilerken, bir yandan da yerel ve bölgesel geleneklere göre kendisini dönüştürdüğünü öne sürüyordu. Arap mimarisinin tipik unsurları arasında “yumurtaya” benzeyen yüksek, konik kubbeler geliyordu; bunun nedeni muhtemelen toprak koşulları ve yapısal kaygılardı. Bir başka özgün unsur da “mücevheriye veya billuriye”ydi; yani kubbeler ile sütunlar arasında bulunan geçişli küre (mukarnas) şeklindeki açılardan üç boyutlu ve geometrik olarak işlenmesiydi.

“İran sanayi-i nefisesi” Arapların öyle etkisi altında kalmıştı ki, İslam çağının başında İran mimarisi ile Arap mimarisi arasında bir fark yoktu. Bu en çok bir avlu etrafında örgütlenmiş dört eyvanlı cami planlarında görülmüyordu; ancak, zamanla Hint, Çin ve Türk sanatına tabi olan İran sanatı “nezaket ve inceliği”yle göz kamaştıran bir yeni karaktere bürünmüştü. Mimarisi diğer “İslamî” geleneklerden, çini kaplı yüksek, sivri kubbeleriyle ayrılıyordu; bu da Doğu halkları arasında İran süsleme sanatlarının ulaştığı ileri evreye tanıklık ediyordu.

Celal Esad, İslam sanatının belli başlı bölgeleriyle ilgili tartışmasını “Osmanlı Mimarisi” başlıklı uzun bir makaleyle tamamladı. Bu metinde, Osmanlı mimarisinin kaynaklarını Bursa’daki 14.-15. yüzyıl anıtlarına atfederek ve geleneği Selçuk ve Bizans dönemlerine bağlayarak, Avrupa sanat tarihinin gelenekleriyle paralel bir kronolojik gelişme ortaya koyuyordu; sözünü ettiği gelişimin zirve noktası Mimar Sinan’ın damgasını vurduğu 16. yüzyıldı. Sinan’ın dehası, 16. yüzyıl başında İstanbul’daki “Sultan Bayezid Han-ı Sani Cami-i Şerifi”nin tasarımcısı olan Mimar Hayreddin’in uygulamaya soktuğu ilkeleri geliştirmesi, basitleştirmesi ve sadeleştirmesinde yatıyordu. Sinan, Osmanlı mimarisini belli kurallara bağlayarak benzersiz bir sanata dönüştürmüştü; bu sanat basit ve sade formları ve mekânlarıyla İslam mimarisi tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahipti. Osmanlı mimarisinin kuralları dikkatle incelenir ve iyi anlaşılırsa, sonraki dönemlerde, örneğin 19. yüzyıldaki “alafranga diye moda hükmünü alan yeni ve yabancı” üsluba yönelmenin ortaya çıkarttığı kusurları düzeltmekte işe yarayabi-

lirdi. Celal Esad, İslam sanat ve mimarlığı içindeki farklı geleneklere ışık tutmaya, bunları tarihsel dinamizmi içine oturtmaya ve dönemlere ayırmaya çalıştı. Başlıca amaçlarından biri, Avrupalıların, İslam sanat ve mimarlığının bölgesel geleneklerini ve dinamik süreçlerini yok sayan hatalı görüşlerini ortaya koymaktı. Nitekim bir Osmanlı sanat ve mimarlık tarihinin arayışı içinde, önceki tartışmalardan parçaları da toplayıp bir araya getirerek, alanın kavramsallaştırılmasına katkıda bulundu.

Celal Esad bu makaleleri *İkdam*'da yayımladığı sırada, *İstılabat-ı Mimariye* adında bir mimarlık sözlüğü üzerinde de çalıştı. Eserin bölüm başlıkları, bazıları resimli olmak üzere Avrupa ve Osmanlı mimarisinin elemanlarını içeriyordu; çizimlerin çoğu da bizzat yazar tarafından yapılmıştı. Osmanlı mimarisinin başlıca özelliğiyle ilgili Celal Esad'ın mesajını temel çerçevesiyle ileten iki çizim önemlidir. Bunlardan biri, geleneksel Türk evi ile onun yanında yer alan geleneksel Avrupa tarzı evdir; çizimlerin üzerinde bütün birimler, kesin teknik terimlerle tek tek belirtilmiştir. Sözlük geleneklerine uyarak yorum yapılmamış, görüntülerin kendilerini ifade etmesine izin verilmiştir. İkinci şekil grubu ise Arap ve Osmanlı "usul-i mimari"lerini, her biri için ayrı çizimlere yer vermek yoluyla karşılaştırmaktadır. *İkdam*'daki yazılarında Celal Esad'ın bu iki usule ilişkin aydınlatmaya çalıştığı farklılıklar düşünüldüğünde, Arap mimarisinin yalnızca dört görüntüyle, Osmanlı mimarisinin de Süleymaniye Camii maddesindeki tek bir bölümle verilmesi biraz tutarsız görünebilir, ancak bunun esas olarak yazarın önceki uzun tartışmalarıyla bir tezat yaratmadığı söylenebilir.

"Arap usul-i mimarisi" ile ilgili çizimlerde üç değişik bağlama ait beş farklı yapı yer alıyordu: Kahire'deki Memluk türbeleri, Cezayir Biskra'daki Sidi Ukbe'den bir minare, Elhamra Sarayı'ndan sütun başları, Kahire'den kafesli bir cumba ve Cezayir kentindeki bir evin avlusu. Bunlardan oluşan kolaj, Arap üslubunun farklı coğrafyalardaki örneklerini ve mimari çeşitlemelerini ortaya koyuyordu. Osmanlı üslubunun ise Süleymaniye Camii'nin kesiti aracılığıyla özetlenmesi Celal Esad'ın mantığı açısından tutarlıydı, çünkü Sinan'ın eserini Osmanlı mimarisinin zirve noktası olarak almıştı. Kesit çizimi büyük ihtimalle mekân kurallarını açıklamak için seçilmişti. Bilindiği gibi, bu uygulama daha önce *Usul-i Mimari-i Osmani*'de kullanılmıştı; Léon Parvillée de ilk Osmanlı anıtlarının akılcı tasarım ilkelerini ortaya koymaya çalışırken aynı yöneme başvurmuştu.³⁵

35 Marie de Launay, Pietro Montani vd., *Usul-i Mimari-i Osmani* (İstanbul, 1873); Léon Parvillée, *Architecture et décoration turques* (Paris: Ve A. Morel et cie, 1874), ii-iv, 2.

Ayrıca bkz. Anatole de Baudot, "Exposition universelle de 1867", *Gazette des architectes et du bâtiment* (özel sayı), Paris, 1867. Viollet-le-Duc'ün etkisiyle De Baudot, bu makalede 1867 Uluslararası Sergi için Paris'te yapılan Osmanlı pavyonlarında saptadığı akılcı ilkeleri tartışmıştır. Celal Esad *Usul* ile tamamen aynı fikirde değildir, ama eleştirel ve

Yirmi yıl sonra, İsmayıl Hakkı "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal" başlıklı düşündürücü ve karmaşık bir makale kaleme aldı. İsmayıl Hakkı'nın yazısı, Celal Esad'ın iddialarıyla birleşiyor ve onlardan ilham alarak yeni bir görüş ortaya atıyordu. Başlangıç noktası, en geniş anlamıyla toplumsal kurumların tarihi olarak tanımlanan "medeniyet tarihi" kavramıydı. Yazara göre sanat tarihi, medeniyet tarihinin bir toplumun en yaratıcı unsurlarını sergileyen dalıydı. Türk medeniyeti evrensel uygarlığın bir parçası olduğundan, Türk sanatının araştırılması insanlık tarihine katkıda bulunacaktı. Dolayısıyla, Gustave Le Bon dahil olmak üzere Avrupalı yazarların geliştirdiği, bağımsız bir Türk sanatının var olmadığına ve Türk sanatının Arap, İran ve Bizans parçalarından oluştuğuna dair hurafelerin temizlenmesi gerekiyordu. Aralarındaki süreklilikler ve etkiler göz önüne alındığında, örneğin eski Yunan, Asur, Mısır ve Fenike uygarlıkları onaylanıp saygı gördüğüne göre, Türk sanatı için neden aynı mukayese yöntemi uygulanmıyordu? Eski Yunan sanatı gibi Türk sanatı da diğer uygarlıklardan aldığı etkileri sentezlemiş ve onları akılcı ve mantıklı ilkelere uygun olarak "sadelik ve vuzuh"la yeniden yaratmıştı. Oleg Grabar'ın 1970'lerde erken dönem İslam sanatı araştırmalarında yankılanacak bir tez geliştiren İsmayıl Hakkı, mimari birimlerin sentezinin yeni oluşturulan bütünü yeni anlamlarla ve yeni öznel ve manevi değerler taşıyan bir özgünlükle donattığını öne sürdü.³⁶ Eleştirel ve analitik bir bakışla bu açıdan incelendiğinde Türk sanatı Arap, İran ve Bizans sanatının unsurlarının yaratıcı bir bileşimi sonucu şekillenmiş özgün bir bütün olarak ortaya çıkıyordu. Taklit değildi. İsmayıl Hakkı'nın tarihsel analize metodolojik yaklaşımı, sanatı hem geçmişini hem de diğer uygarlıklarla ilişkileri bakımından dinamik bir güç olarak anlama ihtiyacını ortaya koyar. *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nın sayfalarında, müteavazi bir akademik köşede yayımlanan makalesi, Avrupa iddialarına karşı Türk sanatı üzerinde yeniden düşünmek için radikal bir çağrıdır.

Yeni geliştirilen sanat tarihi disiplini, Türk sanatı için bir kaynak tanımlamayı hedeflemişti ve bu kaynak Bursa oldu. Bursa ve çevresindeki bölge, 1880'lerde resmen "Osmanlı hanedanının atalarının toprağı ve imparatorluğun beşiğı" olarak

kuramsal bir metin olarak bu çalışma belli bir otoriteye sahiptir. Celal Esad, Türk mimarisi üzerine fikir geliştiren tek isim değildi. Aralarında Kemaleddin Bey'in de bulunduğu kendi alanlarında fiilen çalışan mimarlar da bazı makaleler yayımladı ve düşüncelerini tasarladıkları binalara uyguladı. Kemaleddin Bey'in yazıları arasında bkz. "Mimari-i İslam", *Hüdavendigâr Vilayet-i Salname-i Resmisi* (Hüdavendigâr: Vilayet Matbaası, 1322/1906), 142-87 ve "Mimari: Türk Mimarisinde Renge Verilen Ehemmiyet - Sırlı Tuğla ile Çini Sanatı", *Yeni Mecmua* 1, no. 7 (23 Ağustos 1917): 129-33.

36 Oleg Grabar, *The Formation of Islamic Art* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1973).

tanımlanmıştı.³⁷ II. Abdülhamid 1886'da bir grup subay, iki fotoğrafçı ve üç ressamdan oluşan bir keşif ekibine bölgede esas olarak fotoğrafa dayalı bir belgeleme yapma görevi vermişti. Fotoğrafın icadından yarım yüzyıl sonra Bursa zaten bu yeni teknolojinin gözde konularından biriydi. Yapılan belgeleme çalışmasının önemi, bölgenin uzun bir kültürel oluşum sürecinin başlangıç noktası olduğu iddiasına dayanak teşkil etmesiydi.³⁸

Sanat tarihi ve kuramıyla ilgili Osmanlı yazarları araştırmalarına başlamadan önce Bursa'yı ziyaret eden Pierre Loti 1894 tarihli "La mosquée verte" (Yeşil Cami) başlıklı uzun yazısında, "Osmanlıların beşiği" ilan ettiği bu şehrin büyüleyici ortamını, camilerini, Bizans anıtlarını, kahvelerini, zanaatlarını ve kafesli pencerelerden bakan kadınlarını övüyordu. Yazıya adını veren Yeşil Cami'yi (I. Mehmed Camii) ayrıntılarıyla tanımlıyor, yüksek giriş kapısını süsleyen "esrarengiz" desenler, kendisine Elhamra'yı hatırlatan pencerelerin çevresindeki "dantel misali" işlemler ve iç mekânlardaki yeşilin her türlü tonundaki çiniler karşısında nutkunun tutulduğunu söylüyordu. Onun gözünde "gerçek Yeşil Cami", camiye yaptıran I. Mehmed'in türbesiydi, büyük ihtimalle böyle düşünmesinin nedeni türbenin dışında kullanılan yeşil çinilerdi.³⁹ Loti'nin metni büyük ölçüde tasvire dayalıydı, yukarıda sözü edilen camilerle ilgili ilk yazılarda sık sık karşımıza çıkan sanat tarihi iddialarına girmiyor, ancak şiirsel diliyle çok beğenilen bir yazarın kaleminden çıktığı için, Osmanlı sanat ve mimarisinin kaynaklarıyla ilgili tartışmalara katkıda bulunuyordu. Pierre Loti'den söz etmeseler bile, 20. yüzyıl başında bu alanda üretimde bulunan Osmanlı yazarlarının "La mosquée verte"e aşina olduğunu düşünmek yanlış görünmüyor. Celal Esad'ın Bursa'nın Osmanlı sanatının doğduğu yer olarak kabul edilmesi gerektiği ("Osmanlı Sanayi-i Nefisesi I") ve Yeşil Cami'nin Osmanlı

37 Ahmet Ersoy, "Sultan ve Aşireti: II. Abdülhamid Fotoğraf Albümlerinde Osmanlı Kökenlerini Belgelemek", *Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi* (1886), Bahattin Öztuncay ve Özge Ertem, der. (İstanbul: Koç Üniversitesi Anadolu Araştırmaları Merkezi, 2018), 31-63.

38 Bir süre önce Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nin düzenlediği sergi ve ona eşlik eden *Tarihin Merkezine Seyahat / Ottoman Arcadia* adlı kitap, bu keşif gezisini ve geziyle ilgili arşivi çeşitli açılardan inceledi. Malzemeler Bismarck'a armağan olarak sunulmuş olan üç ciltlik fotoğraf albümünden çizilmişti. Bu albümler şimdi Ömer M. Koç koleksiyonunda bulunmaktadır. Keşif gezisinden önceki yıllarda Bursa'nın anıtları *Usul*'de, ayrıca Parvillée'nin *Architecture et décoration turques*'ünde erken dönem Osmanlı mimarisinin örnekleri olarak yer almıştı.

39 Pierre Loti, "La mosquée verte", *La Galilée* (Paris: Calman-Levy, 1896), 211-48. Bu yazı ilk olarak *Revue de Paris*'de yayımlandı, c. 1, no. 8 (15 Temmuz 1894). Yazıdaki oryantalist ton, *Usul* ve *Architecture et décoration turques*'teki analitik önerilerle tezat oluştuyordu.

mimarlığının başlangıç noktası olduğu ("Osmanlı Mimarisi") yolundaki iddiaları, Loti'nin "beşik" fikriyle arada bir bağlantı olduğunu gösterir.

Bu kitapta yer verilen sanat ve mimarlık tarihiyle ilgili metinlerde, sorgulanabilir temellere dayalı sağlam olmayan iddialar ortaya atılmış olabilir. Daha da ötesi, bunları kaleme alan kendi kendini yetiştirmiş yazarların, Avrupalı muadillerinin bilimsel birikiminden ve yöntemsel ustalığından yoksun olduğu söylenebilir. Bu yazılarda tavırlarını ortaya koyarken, milliyetçi ideolojilerin farklı derecelerde etkisi altında kalmış olmaları da ihtimal dahilindedir. Yine de, akademik olgunluktan görece yoksun olmalarına rağmen, Osmanlı sanat ve kültürüyle ilgili analitik ve eleştirel yazılarda bir dönüm noktası oluşturdıkları açıktır. Gerçekten de bu dönüm noktası, Türk ve Osmanlı sanatının kimliği ve özgünlüğü için coşkulu bir arayışı ortaya koyan yerel bir sanat tarihi geleneğini müjdeledi. Birbirini tamamlayan makaleler, Avrupalıların Türk ve İslam sanatıyla ilgili kavramlarının eleştirel bir gözle taranmasını da sağladı ve Avrupa söyleminin genel kabul gören otoritesi karşısında cesur ve ızanlı bir cephe oluşturdu.

Bu mücadele devam edegelmiştir. Örneğin Gülru Necipoğlu'nun 1995'te yayımladığı önemli çalışmayı ele alalım. İran menşeli ve bugün Topkapı Sarayı arşivlerinde bulunan 15. yüzyıl sonu veya 16. yüzyıla ait bir tomar üzerine yapılan bu analiz, sanat tarihi alanını mimarlık, bilim ile sanat arasındaki ilişkiler, mimari tasarımın kavramsallaştırılması, kaydedilmesi ve yayılması gibi çeşitli açılardan yeniden gözden geçiren zengin ayrıntılar içerir. Yazar, tomarda bulunan geometrik şekillerden oluşma süslemenin ("giriş"), 19. yüzyıl oryantalist literatürde "arabesk" olarak adlandırıldığını belirtir ki bu, kendi başına büyük bir literatürün doğmasına yol açan ve bugün bile devam eden bir tarihsel varsayımdır. Necipoğlu'na göre, "giriş" yönteminin tarihsel gelişimine girmeden, bağlantılarını saptamadan ve son olarak İslami metinlerde ortaya çıkan estetik teorisi ve vizyon psikolojisi teorileriyle ilişkilerini kurmadan önce atılması gereken ilk zorunlu adım, bu söylemi eleştirerek çözümlenektir.⁴⁰

"Şarklı" Kadın ve Ev Hayatı

Belli bir akademik disiplinle sınırlı kalmayıp popüler yayınları, seyahatnameleri ve romanları kapsayan bu bölüm, oryantalist söylemin ispatlanmamış varsayımlar, yüzeysel gözlemler, egzotikleştirme, erotikleştirme ve hayal gücüyle beslenen zengin temalarından birini konu alır. Söz konusu temanın Batı'da geniş kitleler üzerinde yarattığı cazibe, edebiyat, resim ve fotoğraf alanlarına yayılan zengin bir birikimin

40 Gülru Necipoğlu, *The Topkapı Scroll-Geometry and Ornament in Islamic Architecture* (Santa Monica, CA: The Getty Center, 1995), özellikle 2. Bölüm.

oluşmasına ortam sağlamıştır. Kadınlar bu “öteki” dünyanın merkez noktasını oluşturmuş, bunun sonucu olarak da Müslüman kadınlarla ilgili tezler “Şarklı” erkek ve kadın aydınlar arasında hararetle reddiyelere yol açmıştır.

Osmanlı kadınlarının ve ev içi mekânların temsilleri, özellikle feminist tarihçiler için bereketli bir araştırma alanıdır. Bu konuda da *Şarkiyatçılık* sonrası dönem önemlidir. Said’in düşünce çizgisini izleyen, bir yandan da onun topyekûnlaştırıcı olarak kabul edilen iddialarına karşı eleştirel bir tavır alan bu literatür, burada çeşitli ve farklı yorumlarıyla gerektiği gibi aktarılamayacak kadar geniştir. Ancak iki ana eğilim tanımlanabilir. Birincisi, seyahat literatüründe rastlanan betimlemeleri yakından inceleyerek ve bunlara meydan okuyan bazı Avrupalı, özellikle de Büyük Britanyalı kadınların gözünden yazılmış metinleri değerlendirerek eskimiş klişelerin ötesine geçmektir. Bu çabaya girişen akademisyenler arasında Reina Lewis, Billie Melman ve Mary Roberts sayılabilir.⁴¹ Söz konusu yazarlar kadınların deneyiminin kendine özgülüğünden doğan “alternatif” bir görüş önerir: Bu deneyim Batı’da kadınların içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanmaktadır ve onlarla iç içe geçmiştir. Örneğin İngiltere dışında bulunmaları, kadın seyyahların kendi ülkelerindeki koşulları gözden geçirmelerini ve yeniden değerlendirmelerini mümkün kılmıştır. Billie Melman’ın çarpıcı bir şekilde ortaya koyduğu gibi, İngiliz kadın gözlemciler çokeşlilik, cariyelik ve kadınların dış dünyaya kapalılığıyla ilgili sorunları onaylayıcı bir tonla tartışmıştır. Bu temaları İngiliz gelenek ve uygulamalarını eleştirmek için kullanarak, Fatma Aliye’nin *Nisvan-ı İslam*’ına (1891-2) ilginç bir çapraz referans sağlarlar. Yalnızca İngilizce kaynaklara dayanan söz konusu çağdaş analiz ekolünün metodolojik eksikliği, Osmanlı kadınlarının sesini dışarıda bırakmasıdır. Akademisyenler bu sorunun farkında olduklarından Şark’tan da sesler bulmaya çalışır ama İngilizce literatürle (esas olarak Lewis’in metinlerinde rastlanan Zeyneb Hanım ve Halide Edib) ve görsel belgelerle (Roberts’in sözünü ettiği Nazlı Hanım) sınırlı kalırlar. İyi niyetlerine rağmen, yenilikçi bakış açıları böylece istemeden yeni oryantalizme kayabilir.

İngilizce malzemeye dayalı literatüre paralel bir eğilim, Osmanlı kadınlarının seslerini öne çıkarmaktadır. Burada odak oryantalist temsiller değil, Osmanlı’nın son döneminde kadınların tarihidir. Çığır açıcı kitabı *Osmanlı Kadın Hareketi*’nde Serpil Çakır, kadınların aktivizmini esas olarak zamanın kadın dergileri aracılığıyla

41 Örneğin bkz. Reina Lewis, *Gendering Orientalism: Race, Femininity, and Representation* (Londra ve New York: Routledge, 1995); Reina Lewis, *Rethinking Orientalism: Women, Travel, and the Ottoman Harem*, (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2004); Billie Melman, *Women’s Orients: English Women and the Middle East* (Basingstoke: Macmillan, 1992); Mary Roberts, *Intimate Outsiders: The Harem in the Ottoman and Orientalist Art and Travel* (Burham, NC: Duke University Press, 2007).

izlemiş ve oryantalizme karşı tepkileri bulmak için de taranması gereken önemli bir basın arşivinin varlığını hatırlatmıştır.⁴² Annelik, çocuk eğitimi ve iyi ev kadınlığı konusunda yazılarla dolup taşan bu dergiler, örneğin Ahmed Midhat’ın Osmanlı kadınlarının hep sedire uzanmış odalık olarak tasvir edilmesine ilişkin itirazlarını paylaşmaktadır. Özgür Türesay, Ebüzziya’nın *Takvimü’l-Nisvan*’ıyla ilgili analiziyle bizi Billie Melman’ın İngiliz seyyahlarına ilişkin gözlemlerine ve Fatma Aliye’nin Avrupalı misafirleriyle yaptığı sohbetlere götürür: Ebüzziya’ya göre feminizm Osmanlı kadınları için anlamsızdır, çünkü İslam onlara zaten Batılı kadınların uğruna savaşmakta olduğu hakları vermiştir.⁴³

19. yüzyıl sonunda önde gelen iki yazarın, Ahmed Midhat ve Fatma Aliye’nin çalışmalarını entelektüel bir işbirliği olarak görmek doğru olur. Ahmed Midhat, Fatma Aliye’nin büyük saygı duyduğu hocasıdır; Fatma Aliye’nin babası, kendisi de Tanzimat sonrasının önde gelen yazarlarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa, parlak kızının eğitimini üstlenmesi için Ahmed Midhat’ı ikna etmiştir. Burada kurulan ilişkinin hem hoca hem öğrenci üzerinde derin bir etki yarattığına ilişkin kanıtlar her ikisinin yazılarında görülebilir.⁴⁴

Bu kitapta içerlerinden bazı alıntılara yer verilen eserler birkaç yıl arayla yayımlanmıştır. Müslüman kadınlar Ahmed Midhat’ın *Avrupa’da Bir Cevlan*’ında yalnızca birkaç sayfayı işgal ederken, Fatma Aliye’nin *Nisvan-ı İslam*’ında esas konuyu oluşturur. *Avrupa’da Bir Cevlan*, yazarın Avrupa seyahatinin kapsamlı notlarını bir araya getirir; bu geziye Stockholm’de düzenlenen Sekizinci Şarkiyatçılar Kongresi (1889), ardından Paris ve orada düzenlenen uluslararası sergi dahildir. Ahmed Midhat kentleri, coğrafyaları, tarihi, kültürü ve günlük hayatı takdir ederek ve her zaman karşılaştırmalı bir gözle aktarır. Öte yandan, kontrollü dili “Şarklı” kadın konusuna geldiğinde acılaşır. Büyük ihtimalle, karşılaştığı sayısız resim ve

42 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 1996).

43 Özgür Türesay, “An Almanac for Ottoman Women: Notes on Ebüzziya Tevfik’s *Takvimü’n Nisa* (1317/1890)”, Duygu Köksal ve Anastasia Falierou, der., *A Social History of Late Ottoman Women* (Leiden ve Boston: Brill, 2013), 225-45.

44 Ahmed Midhat, Fatma Aliye ile ilgili bir monografi yayımladı. Bkz. Ahmed Midhat Efendi, *Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrir-i Osmaniye’nin Neş’eti* (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1311/1893-94). Fatma Aliye, babasının dönemini kapsayan kitabında, Ahmed Midhat’tan büyük saygıyla söz eder. Bkz. Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1332/1916). Aralarındaki yakın entelektüel ilişki, Fatma Aliye’nin *Nisvan-ı İslam*’ının *Les femmes musulmanes* (Paris: N. Nicolaides, 1892?) adıyla Ahmed Midhat’ın yakın arkadaşı, Gülnar Hanım adıyla bilinen Olga Lebedeff tarafından çevrilmesiyle ortaya çıkar. Bu ilişki ve Ahmed Midhat’ın Avrupa yolculukları için bkz. Carter Vaughn Findley, “An Ottoman Occidental in Europe: Ahmed Midhat Meets Madame Gülnar”, *American Historical Review* 103, no. 1 (Şubat 1998): 15-49.

fotoğrafın da etkisiyle, onun portresini bir Avrupalı gözüyle çizer; Şarklı kadın tembelce bir sedire uzanmış nargile içmekte, ince ve şeffaf giysileri yarı çıplak bedenini süslemektedir. Bu “bir hakikat olmayıp bir hayal, bir şiirdir” diye isyan eder yazar; böyle bir temsilin kadının sadece kocasının hazlarına hizmet eden bir eğlence aracı olduğunu, kendi evinin hanımı, kocasının eşi ve çocuklarının annesi olmadığını varsayan bir rüyanın ürünü olabileceğini söyler. Bu tür sık rastlanan yanlış yorumların Şarklı kadınların sanatta, mühendislikte ve savaştaki tarihsel başarıları Avrupalılar tarafından da kabul gören ünlü oğullarının eğitiminde oynadığı rolü hiçe indirdiğini ekler. “Ne büyük hata!” diye bitirir. Birkaç sayfa sonra, Paris Evrensel Sergisi’ndeki Kahire Sokağı’nın ne kadar popüler olduğunu belirtir; ancak bunun nedeni, sergiyi gezenlere Müslüman kadınları yanlış temsil eden “Şarklı” kostümlere bürünmüş Yahudi ve Kıpti kadınların yaptığı tuhaf göbek dansıdır.⁴⁵ Bu noktada kendisinin de hiyerarşiye dayalı zihniyetini ortaya koyarak, raksın bu tür lüsünün Mısır veya Tunus’a “bile” yabancı olduğu sonucuna varır.

Fatma Aliye’nin *Nisvan-ı İslam*’ı ise kadınlar arasındaki diyaloglar şeklinde yazılmış, Avrupalıların İslami kültür ve toplumlara mensup kadınlarla ilgili yanlış anlamaları üzerine bir incelemedir. Başlangıç noktasını Avrupalıların Osmanlı toplumuna ilişkin bilgilerinin yanlışlığı ve eksikliği olarak belirleyen Fatma Aliye, sorunları kaynağına, özellikle seyahat literatürüne kadar izler. Osmanlı kadınları ile yabancı kadınlar arasında hayali sohbetler oluşturarak mevcut baskın görüşü düzeltmeye çalışır; her bir konuşmada Osmanlı kadınının modern normlara uyum sağlamasına ve akıcı Fransızca konuşmasına rağmen, kendi “ahkâm-ı diniye” ve “efkâr u adat-ı millîye”sinin koruduğunu vurgular. Yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için en etkili yolun yabancı kadınları Osmanlı evlerinin içine, kadınların mekânına davet etmek olduğunu öne sürer. Kitap, Avrupalı kadın seyyahların Fatma Aliye’nin evine yaptığı ziyaretler şeklinde kurgulanmıştır. Misafirler, Avrupalılar arasında geçerli yaygın görüşleri yansıtmak amacıyla, hayatın çeşitli alanlarından gelmektedir. Aralarında bir Avrupalı asilzade, bir rahibe, bir İngiliz kadını ve evde kalmış bir kızın eşlik ettiği yirmili yaşlarında üç Fransız burjuva kadını vardır. Konuşmalar oryantalist söylemin merkezinde yer alan bir dizi temayla ilgilidir ve sanki yabancı bir kitleye seslenmektedir. Ancak, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyıl sonundaki kültürel ve toplumsal gelişmelere ilişkin çağdaş tartışmaları ve geleneksel değerlerin korunması ile ilerleme arasındaki

45 Ahmed Midhat, Mısır Sokağı olarak söz etmektedir.

denge arayışını da içermektedir. Denge arayışı, Fatma Aliye'nin Osmanlı kültür ve toplumunun geleceğine ilişkin çok önem verdiği gündemi oluşturur.

İlk konuşma, zengin evlerde cariyelerin bulunması konusuna odaklanmıştır. Fatma Aliye, Avrupalıların bir çeşit "kölelik" saydığı cariyeliğin, aksine hayırseverlik kurumu olduğunu savunur. Çokeşlilik ikinci konuşmanın ana temasıdır; ev sahibesi İslam'ın çokeşliliğe izin verdiğini belirtir, ancak bunun koşulları o kadar karmaşıktır ki zengin çevrelerde bile nadiren uygulanmaktadır. Birden fazla eşi olan erkekleri eleştirir ama yine de bu uygulamanın örneğin kısırlık gibi bazı geçerli nedenlerinin olabileceğini öne sürer. Daha sonra tesettür geleneğinin uzun evrimini anlatır; Osmanlı kadınlarının tamamen Avrupalı kadınlar gibi giyindiğini, yalnızca şeriat kuralına uymak için başlarını örttüklerini söyler. Üçüncü konuşma kadın modasıyla ilgilidir; bu uzun bölümde yazar, Avrupa görsel kültüründe, genellikle kartpostal ve fotoğraflarda rastgele kolajlar şeklinde karşımıza çıkan uyduruk "Şark" kostümü imajını alaya alarak eleştirir. Sohbet buradan evlilik geleneklerine kaydıgında, bir kere daha, özellikle drahomanın olmayışı ve kadınların kendi mülkiyet haklarına sahip olması açısından Şark'ın avantajlarını öne sürer. İçinde yaşadığı kültür ve toplumu Avrupalıların gözünde yeniden konumlandırma telaşı içinde Fatma Aliye, oryantalist söylemin saptırılmış "gerçekleri"nin yerine kendi saptırılmış "gerçeklerini" koyuyor olabilir. Ancak burada mesele "gerçek" değildir. Önemli olan temsildir ve 1893 Şikago Dünya Fuarı'nda Kadınlar Pavyonu'nda sergilenmesi, bu kitabın imparatorluğun kadınları konusunda resmi bir beyan olarak statüsünü belirgin hale getirmektedir. Elbette 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde İslam kadınlarıyla ilgili klişeler Batı'da derinlemesine kök salmıştı ve ancak başka dünyalara ait bedenler aracılığıyla iletilmesine izin verilen egzotizme ve cinsel hayallere aç bir piyasayı dolduruyordu. Böyle bir ortamda uluslararası topluluğun fikirlerini sarsma şansı bulunmayan *Nisvan-ı İslam*, üstten bakan, vaaz veren, eleştirel, zekice yazılmış, eğlendirici bir tarihsel kayıt olarak kaldı.

Fatma Aliye'nin anlatısında olduğu gibi, Lady Mary Wortley Montagu'nün 18. yüzyıl başındaki mektuplarına kadar gidilecek olursa, İstanbul'un yüksek sınıflara mensup bireylerinin evlerindeki yaşam yalnızca az sayıda Batılı kadına açıktı. Osmanlı toplumunun ayrıcalıklı sınıfının çok iyi bildiği gibi Türk evine girmek arzu edilen bir deneyimdi. Bu konu örneğin Türk edebiyatının çok beğenilen ilk romanlarından Halid Ziya'nın *Aşk-ı Memnu*'sunda karşımıza çıkar. Adnan Bey'in sevgili kızı Nihal'in mürebbiyesi olmaya hazırlanan Matmazel de Courton, uzun süredir bir "Türk evi"nde "Türk hayatı" sürmenin hayalini kurmuştur: "Mermer mefruş azim bir sofa; taştan sütunlar üzerine kondurulmuş bir kubbe; cabeca sedef işlenmiş, Şark halılarıyla döşenmiş sedirler; bunların üzerinde elleriyle çıplak ayakları kınalı, gözleri

sürmeli, başları daima yaşmaklı, sabahtan akşama kadar zenciyelerin darbukalarıyla uyuyan yahut bir kenarda küçük gümüş mangaldan amber kokuları etrafa dağılırken elmastıraş nargilelerinin yakutlara, zümrütlere müstağrak marpuçlarını ellerinden bırakmayan çifte çifte kadınlar tahayyül etmiş[ti].” Başka bir dekor ve hayat tarzının mümkün olabileceğine hiç ihtimal vermeyen Matmazel, Tanpınar’ın ifadesiyle yeni gelişen burjuvazinin bütün hayat tarzı programını temsil eden, Avrupa tarzında, küçük ve şık bir oturma odasına alınınca gözlerine inanamamış ve aldatıldığı hissine kapılmıştır.⁴⁶ Böylece Halid Ziya, birkaç cümleyle Matmazel de Courton’un Batılı yazar ve sanatçılardan miras aldığı imajı yıkmıştır. Uzun ve çokkatmanlı bir romana oryantalizme yönelik bu kısa saldırının sokulması, entelektüeller arasında eleştirel tutumun içselleştiğini gösteriyordu.

Şarklı kadın ve haremle ilgili kurgulanmış imajın ısrarla dolaşımda kalması, 1920’lerde aydınları kışkırtmaya devam etti. *Resimli Ay* dergisinde yer alan fotoğraflardan oluşma bir kolaj, Matmazel de Courton’un ve Fatma Aliye’nin misafirlerinin yanında sayısız başka insanın beklentilerini ortaya koyuyordu. Kolajın altındaki “ecnebi basında Türk kadınları” yazısı, böyle temsillerin ülkede yarattığı öfkeye işaret ediyordu. Ancak *Resimli Ay* eleştiriyi tersine çevirerek, yapılan onur kırıcı propagandaya bir son vermedikleri için Türkleri suçluyordu; sonuçta fotoğrafların yayıldığı merkez İstanbul’du ve başkentte kırk yıl önce Şarklı kostümleri sergileyen Rum ve Ermeni kadınları kullanmalarına rağmen hâlâ dolaşımdaydılar. Bu çokyönlü dergi birkaç yıl sonra kadın güzelliği kavramına eğildi. “Şark Güzelleri” başlıklı bir foto-deneme, Suriye, Filistin, Siyam, Arap, Mısır ve Türk kadınlarını sergiliyor, Avrupalıların “Şarklılar”dan daha güzel olduğu varsayımına karşı çıkıyordu. “Çinli bir kadın İngiliz kadınından güzel olabilir” diyen *Resimli Ay*, fotoğraflardaki en güzel kadını seçmek üzere bir yarışma düzenlemişti. Dergi her ne kadar eğlendirici havasıyla mesajı yumuşatsa da okurların Avrupa klişelerinden aldığı değerleri yerinden oynatan ideolojik bir duruş sergilemekten geri kalmıyordu.

Pierre Loti Vakası

Louis Marie-Julien Viaud, yazılarında kullandığı Pierre Loti adıyla tanınır. Loti bir Fransız deniz subayı, Cezayir, Senegal, Fas, Hindistan, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nu dolaşmış bir maceracı ve seyyahı; gezdiği yerlerle ilgili geniş bir külliyat bırakmıştı. Çok beğenilen, kahramanları Osmanlı kadınları olan iki romanı *Aziyade* (1879) ve *Les désenchantées* (1906), Osmanlılar arasında da geniş bir okur kitlesine ulaştı. Türkçeye geç bir tarihte (*Aziyade* 1923’te, *Les désenchantées* 1922’de) çevrildikleri düşünülecek olursa, Fransızca orijinallerinin bu kadar popüler olabilmesi

şaşırtıcıdır. İki kitap da çelişkili tepkilere yol açtı: Ya büyük hayranlık uyandırdılar ya da öfkeyle reddedildiler.⁴⁷ Zeynep Kerman'ın belirttiği gibi, Osmanlı ve Türk basını 1890'lardan itibaren bu konu üzerine çok mürekkep harcadı, Pierre Loti'yi öve öve göklere çıkardı. 1919'da Pierre Loti Cemiyeti kuruldu, 1920'den 1927'ye kadar, her 23 Ocak günü, yazarın işgal altındaki İstanbul'da verdiği konuşmanın yıldönümünde Darülfünun'da Pierre Loti Günü kutlandı. Yeni kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, yazara 1921'de fahri hemşerilik beratı verdi; berat Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı sırasında Türk milletini destekleyip savunduğu için teşekkür eden bir mektubuyla birlikte kendisine iletildi.⁴⁸

Pierre Loti'nin Osmanlı entelektüelleri tarafından yüceltilişi, *Şehbal*'in 14 Eylül 1913 tarihli sayısında en açık haliyle görülür. Derginin bu sayısında, Ağustos ayında Fransız yazarın bir "misafir-i milli" olarak karşılanışı anlatılmakta ve Trablusgarp ve Balkan savaşları felaketi sırasında Türk milletine verdiği destek için kendisine nasıl minnet duyulduğu belirtilmektedir. O yıl Loti hem bu iki savaş sırasında hem de 1911 İstanbul yangınında Türklerin çektiği acıyı paylaştan *La Turquie agonisante* adlı kitabını yayımlamıştı.⁴⁹ Yirmi yıl kadar sonra bir Türk eleştirmenin yorumuna göre, Türkiye'nin muhtemelen ölüm döşeginde olduğunu düşünmüş ve bu kitabı "bir dostunun ölümüne ağlıyormuş gibi" yazmıştı.⁵⁰ Ancak Fransa'da kitaba gösterilen tepki düşmancaydı, yazara en ağır hakaretler (*pires insultes*) yağdırılmıştı.⁵¹

Şehbal özel sayısını, "Türk dostluğu" için katlandığı fedakârlıklara karşı bir "şükran borcu" olarak Loti'ye ithaf etmişti. Kapak yazarın tam boy fotoğrafına ayrılmıştı, diğer sayfalarda da İstanbul'a gelişi ve Edirne'ye yaptığı ziyaret fotoğraflarla

47 Türkçeye ilk çeviriler: Pierre Loti, *Aziyade*, çev. Handan Lûtfi (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1342/1923); Pierre Loti, *Meyûseler*, çev. Hüseyin Naci (İstanbul: Marifet Matbaası, 1338/1922).

48 Zeynep Kerman, "Türkçe'de Pierre Loti Tercümelere ve Hakkında Yazılan Yazılar Bibliografyası", *Türk Dili*, no. 580 (Nisan 2000): 336-51. Loti'nin 150. doğum günü nedeniyle yayımlanmış olan Kerman'ın listesi 1891-1994 arasını kapsamaktadır. Bu bağlamda ve *Şarkiyatçılık*'in başlattığı entelektüel iklimi uygun olarak, son zamanlarda yeniden Pierre Loti'ye yönelik edebiyat eleştirileri canlanmıştır. Örneğin bkz. Zeynep Mennan, "Türkiye'de Olumsuz Pierre Loti Eleştirileri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20, no. 2 (2003): 31-40; Yakup Öztürk, "Aziyade Romanında Tematik Çerçeve ve Tevfik Fikret'in *Aziyade*'ye Getirdiği Eleştiriler", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* 11, no. 21 (Ocak-Haziran 2019): 131-54.

49 Pierre Loti, *La Turquie agonisante* (Paris: Calman-Levy, 1913). Yazıldığı yıl Türkçeye *Can Çekişen Türkiye* adıyla aktarılmıştır (İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1329/1913).

50 İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1935), 404.

51 Alain Quella-Villéger, "Pierre Loti et l'Europe balkanique", *Loti en son temps: Colloque de Paimpol*, 22, 23, 24 et 25 Juillet 1993 (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 1994), 182.

ارباب قلممزمك محب ملیمز حقنده کی احتساسلرندن برنبذه

(اسماء حر و محجرات زینیه تصنیف اولونغمس و هر کس که اسمای حینا محافظه ابد باشد.)

ظالمرك نرمسي وآلتيجيريك شاتحي ايله مظلومرك فناشدن
مشكل موسيقى دهر اشك آراسنده ناكهان بر لحن لطيف
ايشندك: مومك آدم، مومك سكر ابدى!

شمالیہ موسیقی محوری

مربع منى

برجیوتی احترامه
وَمَا اَنْتَ بِمَنْ اَنْتَ
هر دقیقه عیبی نرساجده
و منی حالک ذهنته ده
دکدرا: تأثیرات محیطیه
انسانی زمان زمان مادی،
خیالی، شاعر، دور
اندیش، لافده، بدین

[illegible]

بن برون بر افساوری جانی یاشادی قهر باشاقنده
مستنا بر مازت مستکارانه کوستن بیلوقی چوق
سودوم . فقط هیچ شهزدها چوق و ماهیچی آری بر
محنته سودیکم وطنک الالاد اونک ذوق شاعرینی ممنول
ایدهک رشکده قالی طرنداری دکر . . .

بہا نوفیہ

شرق ایلہ غرب
آراسندہ کی طبیعی فرق
آسلاہ میان غربیلرہ
و حق نرقلیلرہ
لونی آثار عتشی ایلہ
بو غنائق آسلاسمہ چاہ
لیشمش، شرک بشلہ

ری اوان وکیانی
چیندن طاییدی ایچون سومش، سودیکی سودیرمک
بستش و مدافه الجند. مزو مدافع و مسافر مک وهرک
کیانی انال آیه مک یله شکرال ابدی جوفدن
اعتر.

عبد الرحمن بن عارف

ایچنده ییلا دیلر
مدنیت عصر ده مقننلری
آیین سولمهک کنا.
هیز مظلوملر بوک
سهه آیین نماز بر
قاج انشاءالحصار ایل
مقتنا برضرتده ده
وخفتلر توککایله اونه

وہو مظلوموں کو رکھ لو اور سہ !

«بہ شور دیزلانده» محوری اولدی ایچین بک سودیکم
بهر لونی ایشته بو ممتاز انسانلرک بری اولدی ایچین
متک سلاملا...

١٢ الفستومى، ١٣٢٩

مہرول ۵۵۱

توکلی و مسلمان.
تلمی تقویه ایدلرد
ری دهده شهسز، بیله
لوقا ائندی خضر لرد،
بو تراشیده کار دی ذکا
«عقیق» «مدیت» حاضره
نک، بی منی اخلاق صبره
غریبه تک زنجیر اسلا.

تند قوروشی، عالی، دها بشقه، بشحق، بشقارمه
بر کوزه کورمه و عا که انکه موفق اولشد. اوروا
ظاهرست کنهاری بیه لوشک «حمیه» دری حقیقتن
بیفادیدی لاینک درجه خاسقی خدر ایدمزل. بیه
قونی آتلاک ایچون اورواک او بویچی، ازیجی جات
یادیدن نجر اتمک لازمدر.

لوقی مقدمه و کتابی خبی آثار نوردانی کوردستی
 الحام امیرا بدی، یوزنه، رکتیش جاده آجیلیدی، یونلری
 کاکلی کوردوروم، بیوز کورق، بک الکیوک نشانه
 نیش آتک ازلری، ترکیجه قلدر،
 بعض دارالتونلر مینوی الحامه بر طاقم مشاهیر، ذخیری
 دوتونلوق، یاسنی برور، شیخ الاسلام اوله ایدم،
 یادرلوق، «فهری مسلمان» و تیسق یوزبه، زرد ایزردم،
 غلط - ۱۴ اکتوبر، ۱۹۲۹

مہدی فوری

منظر محیطه دن
آلهی سقه نازری
هیج کیه بیارلوی
درجه ستمه الفاظ ایله
اطاعه و اتاده به موفق
اولاستدر: الواح کاشانی
حروف ایله کافده نقش
ادب و شعرا ایران

۱. جنسیت: ۱۰۰٪ مردان، ۰٪ زنان
 ۲. سن: ۱۰ تا ۱۵ ساله: ۱۰٪، ۱۶ تا ۲۰ ساله: ۲۰٪، ۲۱ تا ۳۰ ساله: ۳۰٪، ۳۱ تا ۴۰ ساله: ۲۰٪، ۴۱ تا ۵۰ ساله: ۱۰٪، ۵۱ تا ۶۰ ساله: ۱۰٪
 ۳. تحصیلات: ۱۰٪ دیپلوم، ۲۰٪ لیسانس، ۳۰٪ فوق لیسانس، ۴۰٪ دکترا
 ۴. شغل: ۱۰٪ معلم، ۲۰٪ پزشک، ۳۰٪ مهندس، ۴۰٪ مدیر
 ۵. درآمد: ۱۰٪ کمتر از ۱۰۰۰۰۰ ریال، ۲۰٪ ۱۰۰۰۰۰ تا ۲۰۰۰۰۰ ریال، ۳۰٪ ۲۰۰۰۰۰ تا ۳۰۰۰۰۰ ریال، ۴۰٪ ۳۰۰۰۰۰ تا ۴۰۰۰۰۰ ریال
 ۶. وضعیت تاهل: ۱۰٪ متاهل، ۲۰٪ متاهل، ۳۰٪ متاهل، ۴۰٪ متاهل
 ۷. مدت زمان ازدواج: ۱۰٪ کمتر از ۱ سال، ۲۰٪ ۱ تا ۵ سال، ۳۰٪ ۶ تا ۱۰ سال، ۴۰٪ ۱۱ تا ۱۵ سال
 ۸. تعداد فرزند: ۱۰٪ ۱ فرزند، ۲۰٪ ۲ فرزند، ۳۰٪ ۳ فرزند، ۴۰٪ ۴ فرزند
 ۹. میزان رضایت از زندگی: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۰. میزان رضایت از شغل: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۱. میزان رضایت از درآمد: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۲. میزان رضایت از وضعیت تاهل: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۳. میزان رضایت از مدت زمان ازدواج: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۴. میزان رضایت از تعداد فرزند: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۵. میزان رضایت از میزان رضایت از زندگی: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۶. میزان رضایت از میزان رضایت از شغل: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۷. میزان رضایت از میزان رضایت از درآمد: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۸. میزان رضایت از میزان رضایت از وضعیت تاهل: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۱۹. میزان رضایت از میزان رضایت از مدت زمان ازدواج: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم
 ۲۰. میزان رضایت از میزان رضایت از تعداد فرزند: ۱۰٪ کم، ۲۰٪ کم، ۳۰٪ کم، ۴۰٪ کم

مہتاب شہاب الدین

پهلویک ټک مداد
ضه حق و حقیقتو -
لندهک غیرتی هر دلو
قدیر و ستایشک فو.
قنده بولور و کنه یسی
جهیل و تکبریم ایلیم.
حق زاده

[illegible][illegible]

میں رائے

حاضر له باقر باستان طلعتده
 اقبالده
 هیران اینجده آغلامده
 اوزکوره امل جدا ..
 کورکن بر آ آغید
 وضیاء نضه بنگلام
 هیات ا افتده دروغمدی
 رمله و رسد .

یالکز سگ سسک وسوکنده ای دها ،
مونس بر آه یاس ایله مظلوم قلبه
بر لن برمدی دوکورد بردی برها ،
صایدک ضیاک دوشدیمک عمال مقلده ،
جیه کدهک ایشقه غلام ایندی اغتراب ،
کلبن لوکده له ، کونش شپیدی اغلاچین
حاجیرین آسمان آه ، معبد خرابه ،
«وکیل ، کسن حقیق حق شه ریاضک . . .»

مفتی نوویس

«هی بروی، حساس و خویلاوی بیر شامردده
شعر و خیال ملکوتی اولان وطنیزی، و مناسبتنه، سوره
لوتی، بیاسه و رقیق بیرشاه و حق پرست بیرانسان
تیشه قیبل ایدم.
قطعه، سلامت هرمان و موجودتر اینجی اوروپا تک شا.
زندان زیاده متفق و سیاحیلندن دوستل و معتقل قازانه
از اقلی زده دیمکرده و از کجیم. x
۱۱ - ۶ - ۱۳۲۹
تلیج زاده
محمی

[illegible]

عثمانليک صنف منوري پدير لوتي حقه ده دوشونور؟

(اسرار حروي حيا ترهيه تصنيف اولونکي وهر کله امدني حيا مطالعه ايديشو،)

فماحقه مکتوره -
سته مطوف جامه اتیه
نیز ایدل موسو پیر
لوتی په ختک په غریب
قاله یی دروړه - بوکاوه
مدافعی مکتوروسی کی
داراهتون غماي حقوق
شمسی مله نند -
ايراض

سوکلی ملک شتک
اک ولاکتی زسانلده
زاهت مکره لاری رو.
مانریک ساعه خیا.
لیندن پاشا پرده بچل
ایده من - فرانزیز آوا.
سده پولونق مجوریت
الیه من مایدم، مطوفیت
شایان تحفیز و ترن کوروک پکا ابعاصه اشته آتالاولان فرانسه ده
پیرده لوتی بو حکم طالانه فارسی بوتون سنوتیه عصیان
ایده نلرک ریجی پیرد
پاس حقوق کالوکی مافدن نند
احمر

پیرلوتی دنیا تک
بوتون ساه پش و دعا
ونی اوورده وچیه ای پیه
ککې بیلده هف تیغ
ظلم اولدی قی کوردی
بر زمیره یی مدافعه دن
چکینه منی - طینان
ارباب ده اده نند، غریب
بوتون قشای مادیه یی علیهمه اتفاق ایش دنیا بیلده ک
درجه دره دیوار تجاوز اولدی تر سر مراده اونک باشی اشته
لهرده اجانه قل ای پیه جان مندی - حق - بوستیک
حاکم طلال اولدی تات اچندر .

استادول ماض
احمر جمال
مدامه پیرلوتی
نام مکر و عهزی تون
تواریخ غمنا په واسلا په
ده، بوتون تارخ انسانیت
و مدینه، کالمه و عهلم
بوصیفه تجیل و قدیس
اشغال ایده ک، اوام
جلیل کاه اهل اسلامک
خاطر اندن اسلا سینه ک، حق فالجیاده سده، باجه
منا بیلرک واسلامرک، اصل ای پیه فرط تعظیبات و عهبت
و مند تارخ قلیله ایداً عهفوط جلیله نند.

مکری موده منی دیری
اکان حربی
احمر جمال
استانولی، شیراز
واصفای او عهبت قبل
یاسیلر، جابه طو لری
پوکشیز، زود نیراز
منیری اکبران لاری
و طرف مناز و لری
فنون و بیلیری، کلری
و کتانه لایه ضرورتی
ایده ن شرتکار پیر لوتی، سوک جلاله جلیله نند
پر شان بین اللله اکتاب ای پیه . دیناده تمهی

آچین ر قاج قاه نصیب اولان سیاست حقیقی شیدی
آرتی او قتیل ایشیوره ختوق دوک ژمن پکا، اولان
اکتار صوبه جانی صحیح ایه منظومات دولیه منی یکی
چلیز اختیار په مجبور ایتک شرق یوزمان قدر حق هیچ بر
سایه، مسوده بیه نصیب اولامشدر، اسنه اسلام اکت
نام لایوس ا الالاید ذکر ایده چکندر، چونکه ارواح شهادت
ولی ر حق اولان پیر لوتی، ذلای کیت کل اوج پوز
میلون دروغ و عتک مدافع ظلم - آکا پیرد . . . موازنت
بین الملل، دیولمانرک صوصه منفته نور حق ایتار ایدلرک
سایه ایدل اجهانده تأسیس ایدر . اولرک ساه سنده
بعصاً بر جوتی و طار نور پولورده ایتک آچین پیر لوتی
سوکلی وطن قدر سوادم،
۱۲۲۸ قشنتون،

اسماعیل ماسی

بم فلیده بووک
پیرلوتی ای پیه کی دینوی
پاشا زحمت و عهبت،
اسماعیل ماسی

یکرم منی هر مد
تنتک بقیده انظار اړ
کشنده قرون وسطا
و حشترنی یاد ایدر تون
باقان مطلق تاریخ
ارواحه لایوت تصور
ایدرک بر لایوت بچیل
ایده ک، و او
قارو شهر نفاش، هر نی سکوت اچن کی پلک پیرک
برسان، پیرلوتی مدافع حق . . . اولشدر ده چکندر .

افضل الدین

پیرلوتی اولان
حرمتک درجه یی
آچن، هندستان اکتایز
حاکمیتند، ناقلیاسی
موسوف قیچسند نور.
تاراجن قیمرات فارسی
اولان قیمرات سندنک
درجه سیه اولرک پیلر.
آقا کورموز

کدز کاه فاضله
معادف منظر طبیعه
تک و عیبه استعلامه
داخل خدات کریمه تک
کنوز الزده کز لیش
اک رفیق، اک دروچر
شعرا ی، اک دوتر، اک
حیرت آمیز حقیقی
سکوروب پوتی و پوتلی بیع و سریع بر اسلوب
و تکنیک، خار و جراتکار بر طور حزن ایه انظار اشتیاق
و حیره مرض ایتک قایت طفره یی جان ارای رود
الوتی نه مسود و منبوط و مظهریتور . . .
جلارله میاده کتیردیک، مسکتا و مقبول یزیر کدینست
یت حق و مشروح اولوق مهم بر شرت و زورت آیتان ایش
و ملاتک اک یوک عجل ایدنه جانب اشتیاق ایا لا منت
اراز موخ احترام ایش ایتک اسرار خرابیه طبا منقون
اولدی شرتک انضای مالکنتدور بر جوتی بلده لری، برزاده

مساعده مسک ساه سنده، کزوب کورمک و بودارده
طولابندی توجا قوتی تحف و طرائف شعر ایه ایه
کتانجا نمره یز شینای ایتک مسوقه ختایان شعر رننار لیه
ایشه و مطهرت و بو موفیت، و موسوده کاهان
اولان ذات بر کون مسافر عجز ترانز ادب اساس
موسو پیرلوتی در
قطر، بر انسان و بو یوک ایدر اچن فیض لاری
دعا طری، دعا منبوط، دعا لایوت، رفیق و طرف لایه
قدر ایشی اوده منابیل ایدنه جماعه حق رننه، ده
ماضی شوکی ناعوده، اقبال اشتیاق سانی و طکانه
موعود اولان، بوکله مظه تک، بوتون شسته و اوله سیه
مه تاریخ عصره انتال ایدیه ک، و مکر و متقدرد ایتک اوله سیه
کدز پیرد - ۱۱ قشنتون، ۱۲۲۸

اکرم

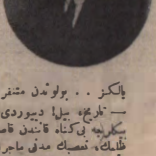
یزد، و طایر
میز مسافر و مداف
پیر لوتی حقه ده
استاسی مسور
ایک سطرل و طفره
ایدر و سکر، اولر
صدر هیچ راکل
ایده نور و ایدیه یی
فلاکتزده، بر ملت ایه او قدر غاصه مواسام (۱) ایدل
مرکز ترکم زلزله، یون ملک مشترک و جیدانه ولف
ای پیه من اولرک یزبان درک حمال طفره تک نصیر ممکن
هم من نور قدرم، اوله یلرک، کندی نژادی تحسین ایدر
بو عظیم طوقان من ایتنه شخصیت و جیدانه مکتا و ده
فرایده من، فقط اوده ذاتا بوکله عتوق بر طرا (۲) و ک
اسراء

پیرلوتی اولان
پوکله س مطوف
اولان س قیید لایه
سائق یز بین شرت
یزه آچیدی، ارای
سودی، یی منافع
شخصیتی، و ده
رکله سودی، بوک
پوکله کیه ایدر،
افتر

توکوز وک نامی
لدن جهان
قادرک سلاسه
منشی عز شالان
مظلم ایدک، فقط
دینا تانادان
دارباراه دیندی
لرده، اک کز ایتیه

پلنکر . . . پیرلوتی مشفر و کریمه دار
تاریخ، سلا، یزوردی، بووک نازک کس
سکریمه یز کناه، قاندن قاصیر
فلک، نصیص مدنی ماچراسیدر
فوک ایتاراسی، اور واک ایتاراسیدر . . .
دویم و حق صداس، دویقه اکتادم
کوز باشترله ده شامر، بر سوک باعلا ده
و جده ایتک کاه عز آتاشایدر .
۱۲ قشنتون، ۱۲۲۸

(۱) مواسامت لار و لاری من ای پیه کده و طریق لار کورک نام
و ده یی لری ای پیه کده ایتک و جده ایتاراسیدر و کده کده و کده
تاریخ و جده ایتک و کده و جده ایتاراسیدر و کده کده و کده
(۲) طریق لار کورک نام ای پیه کده و طریق لار کورک نام
ایده و کده و کده و کده و کده و کده و کده و کده و کده و کده
و کده و کده و کده و کده و کده و کده و کده و کده و کده و کده
طریق لار کورک نام ای پیه کده و طریق لار کورک نام

ملکتمزک زبده متفکرینی قارشیمتده پیه رلوتی

(اسرار: دروف حیاتا تریمیه صلیف اولونی وهرکله انسانی حیاتا عطفله ایدیلشدر...)

پیه رلوتییم وقلی شو سطراره کندبته ویدیمک پیه رلوتی کال ودمیره مستور روح ایلریندن پیه رلوتییمش باکته. برزنیای، عجری اعماری قوروجک اوغریلری ایه یقه پینه اوزایل انصافات منگله اوجک ایلر ودرمش بر نهرمال، دهر خنه ایلمده بر اینه، طلمتده بر نور، یانه بر شمر مرهانیگدر.

پیه رلوتی روح وسیم وکریله یووک فرانز اوقلاک نامه کزنی اولیق بر آسان غیب آچمده. حضرت مستطیبهک یو کونکی ملتر حاسبه لوتیات انصافاتی کال نهرن وشیسته حیر ایدیمکی برزمانده فرانسه، عفا پیه رلوتی وروغلی جهاری ییشیر برمن اولوبنی ایچین عیوبیت هموی ملل اوردنمده. بر تاج فخر وکلیت طایفه یی وفرانس ملق یو یووک جروجولرته اولان دن شکرای خنود اولمده ایه آتین اوزمال اوده پیه رلوتی کدر.

پیه رلوتی، نوره قارور کزلی بریرتک، رومبایلیق کدر. ۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

علی رضا سبلی

پیه رلوتی آقامده یی، داخل اولوبنی سکون نقطهه هیچ اوتومانیستی سوانش ایدیه. موطلو شیهالک یو اوزماز یو. یووک اده کندبته اولوبنی خرمق چاردرسی بولدی. ۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

اسلام طینه و سوزده مدیت نامه، حیرت اوقلام، سلب نامت حرکت ایدن وحشیر طرفین ائالک نزهت اوتکین ایدیلک شایع و طایع قالدیی بر خه کده طایفیمده.

آوردیلتک دجانی اووومیت دهشت سکوت ایه اشتراک ویاغود، بون داما باورانی اوردیه، صفاقت خیر ووشوق ائتاد ایلدرکن تر قاج رقیق ایلر اویجه یوون اول مقام یی، مله قارنی و واولری تلویق قواورق وچمال شور ودمدنی تیشیل ایدن یو کون مهان طایفایلی پیه رلوتی حشر لری کال حرمته سلاسلر.

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

قانی حال

اسانلرک بقیلری حیات خصوصیت جیات هموی یو کیرکه یوده علم و فوئده سارلن تیره اوردیه، فیلسوف، عالم، ادیب، منتقدان اولان کس لک ملری هرک طرفدن طایفیلر. یووک ممتاز اولانلری ایچورده حیات تاریخی واردوده ایشته اوچلادیلر... آتوک نلی ال تپه یار!

حیات تاریخنده درجانی واردور. کال غل سربیه واسل اولانلرک ایدی اولان اسلرته برده یووک علمی هلاکد اولونور. یی رلوتی آتار ادیبی کس حیات جیات تاریخی یو کیرمده. یووک اسانیت، حقیقت، معادله اوزرینه کادرا کانه مسایله دیوکی یی رلوتی تهریمیت نال اولش، نال، منوی آت کت شیتنه ایل تاج فیضیلر ایشدر. جیانشون یووک یی رلوتی یاشونوره اویسردهما ییجه جوامع خایر و لال، فضائل علاه ایلدر.

قانی حال

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

تورکک اورپادکی عددو معاضلری منوی اول لزمی ساران پهلان اجر جسته بکزه نیور ویه رلوتی اولرک رئیس نجی صفتیه سلاسلر.

دوهره عسکرانه

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

جهاتک اکت پخت انسانی اولان تکراره عیت و صابت ایدیلر میاشده فرانسهک شاعر یکاهمی و نلا کیکر اوزک اناسیت نهه ششیک کدهده یکاهمی اولان عجب مرموز یی رلوتی منتقدک اعلام و حرمتی اظهار خصو صند قلم واطعام عاجزدر.

عبدالرحمن عارف

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

۱۵ اکتوبر، ۱۹۲۱

محافل فکریه مزیدیه ر لوتی ایچون نه سویله یور؟

(اسرار حریف حیا ترتیبیه انجیل اولونکی وهریکه ایلادی حیا عاقله ایدیلندو)

انسوس اول مد،
تیکمه وختی ششترنم
یادورلرک دینلریم
ال باغلی اسیرلیم
قلمری سبل سکی
ایرکین ایلوا سار کار
مدنیتنه داینباب
بی نور لوتی و دقلای
کرامتک او علوی آوازده شریفتند بشقاصی برسی دو
بولادی، اوناسون مدیت؛ وار اولسون بی نور لوتی
معلم محمد عزیز

صورتونه بایکیر اولان حیات متعارفه و صیبهانه تر جال
اولوق مرش شکرانی و حیینه عه ایدرم.
۱۵ اکتوبر، ۱۳۲۹ قواری دولت افساندهن دالفرن
حقوق شمسی مجلس ملحق رئیس
محمد جمال العری

بجه تورک لیرتی
بیر لوتیک نامق مرز
تراکیات ایشکلی
قلمری صره سنده صایا
چقده، یک دوره فوسک
یکی زولاس انانیت
لیرتی ده ارون ناماز .

تلیارنک باس
ولاکتندو بی ششتم
سایه دیتنه ده، بیه
لوتیک سکون هوو
آرستنه یوکان
و نور و دیم فرادی
دوداقلر شمه - بر از
صوتون - ازهار امیده
و تلست آیدمی . حکایه زنده نای صفتیه طبیعت و کف
و حیات وین پروریک آدیم، دیتیه بیلرک، لاندو شتوری
بریسرک دکوش کلنه راز هوای خلقت فتح ایتشدو
نوریدانه
محمد نور

۱۲ - ۹ - ۱۳۲۹
تورک شمیری ، بلنارک بی دولو انانیت و مدین
آیقلر کتت آلان وحشت وایارلنه معروف قایرک اهانک
طرفراکی اوروپا کتسمه سنده ایتازلر توله ایدن بوغدر
و اقتضای طرافلر نه نهایت و پروریک ایچون دولترن ملترن
اوروپا قارنی ایلاع مرامه چالیشرکن هیچ بر طرفدن
مطر حایه و استیجاب اولامیان منایلر، و تینه فرانسوایت
حق و نظم و انجاسته قارنی قانون سلطان سلایک طلب
رفیق مایونلر نه اوایل حق مریم شفا تواریز، مقابل
شدی اوروپا کت اصصات و ساکت پرکوشتمده ترکرک
اوغرامدی جانوز فلاکتاره قارنی ادب زره یور لوتی
جنابری اثرک حقوفی جهان مدین بر اسان حق و حقیقت
کلی او مسکت قلیله مدانه ایتک عالی جانلنده بر .
لندیندن طوافی، برده انصاف و اکسیس منت و تکرار
تمک تاجیز برترجانی اولیه چک اولان شوسطری شپالک
عتم صحرای راسته وصف احترام اولی اوردو دوتج
و قدیم ایلرم

اساساً بیه لوتی حقیقه دودقلمری یک تحلیل ایتکده
ایستیم: اونک، نقرانده، قدر اصل و عظم و یوتیک
برابر نهایت بر انسان اولدوقی دوشونک و تکرار کندی
سویله، اصل انسانرک سوپاری آوسته ایتک عبودیتی
دو بجه یک فل بر ستوط توله ایدر .
بند سوکی دوستک بلند افسانده سادمه احترام
و تبیل.
۱۱ اکتوبر، ۱۳۲۹
محمد جمال

لاهیون و علوی و
حکک تاپر و الهای
آکتندو سلطنت اویسی
بیاری برپای آلان
تورک محب قلمی بیه
لوتی، بر عزم و نجیب
فرارلر آکادمیه ک
عقل روعیه ظر و انهام
ایچنده تورک کاک، اسلامیتک حق مدافع و قبول
ایندرمی صطرت کزدیمسک تمیزی و زره قانی اولان
درجه حب و خلاصی اظهار وایت ایلدیک چله کتیمسه
وتون موجودیت مدینه ایلر رابطه دار اولان حیات
تکرارنیه ایلاع ایلر جنتیاد . . .
بصطال ۱۵ اکتوبر، ۱۳۲۹ حکیم انشاده دوقور
محمد ابریم

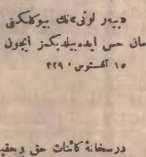

تورک شمیری ، بلنارک بی دولو انانیت و مدین
آیقلر کتت آلان وحشت وایارلنه معروف قایرک اهانک
طرفراکی اوروپا کتسمه سنده ایتازلر توله ایدن بوغدر
و اقتضای طرافلر نه نهایت و پروریک ایچون دولترن ملترن
اوروپا قارنی ایلاع مرامه چالیشرکن هیچ بر طرفدن
مطر حایه و استیجاب اولامیان منایلر، و تینه فرانسوایت
حق و نظم و انجاسته قارنی قانون سلطان سلایک طلب
رفیق مایونلر نه اوایل حق مریم شفا تواریز، مقابل
شدی اوروپا کت اصصات و ساکت پرکوشتمده ترکرک
اوغرامدی جانوز فلاکتاره قارنی ادب زره یور لوتی
جنابری اثرک حقوفی جهان مدین بر اسان حق و حقیقت
کلی او مسکت قلیله مدانه ایتک عالی جانلنده بر .
لندیندن طوافی، برده انصاف و اکسیس منت و تکرار
تمک تاجیز برترجانی اولیه چک اولان شوسطری شپالک
عتم صحرای راسته وصف احترام اولی اوردو دوتج
و قدیم ایلرم

فرانز حیات اد،
بیتنه یک تورک ویتاز
برسوق صای اولدوقی
کی حق و حقیقتکده
اک شخیص بر مدافع
نجیب و اصیل و توان
بیه لوتی قلیا ط .
صیبهنرک اک درین
وصیمی احتیاجاتکده اضطرال در، حکم حقیقتکده هوعلی
حکمت مدافع غیوریت بوون انانیت متدار و متکرر در،
Kameratlar
نورسره سری

بیه لوتیک ایتک ایچون حدودنر کوجولیک
زمان حی ایلدیکرک ایچون ققدر، بجنت، بقورما
۱۵ اکتوبر، ۱۳۲۹
محمد جمال

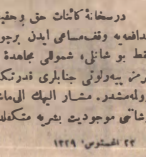

تورک شمیری ، بلنارک بی دولو انانیت و مدین
آیقلر کتت آلان وحشت وایارلنه معروف قایرک اهانک
طرفراکی اوروپا کتسمه سنده ایتازلر توله ایدن بوغدر
و اقتضای طرافلر نه نهایت و پروریک ایچون دولترن ملترن
اوروپا قارنی ایلاع مرامه چالیشرکن هیچ بر طرفدن
مطر حایه و استیجاب اولامیان منایلر، و تینه فرانسوایت
حق و نظم و انجاسته قارنی قانون سلطان سلایک طلب
رفیق مایونلر نه اوایل حق مریم شفا تواریز، مقابل
شدی اوروپا کت اصصات و ساکت پرکوشتمده ترکرک
اوغرامدی جانوز فلاکتاره قارنی ادب زره یور لوتی
جنابری اثرک حقوفی جهان مدین بر اسان حق و حقیقت
کلی او مسکت قلیله مدانه ایتک عالی جانلنده بر .
لندیندن طوافی، برده انصاف و اکسیس منت و تکرار
تمک تاجیز برترجانی اولیه چک اولان شوسطری شپالک
عتم صحرای راسته وصف احترام اولی اوردو دوتج
و قدیم ایلرم

کوزل شپاله :
توچندن میکاری :
مرسدن ستورلری :
ره یکیدن زمان پروریک
بروک آفری زم پر
و کرمشردن سیه مده
کجدر . بو عدالت
و حقیقتکده نهرماتی
ناتکورد اولایلر تورک ایلنک اک سوکیتی اولای حرمته
سلالایجتدر .
۱۵ اکتوبر، ۱۳۲۹
محمد جمال

درسخانه کثات حق و حقیقت کی حیات جمنه انسانیت
مدافیه و قفسمای ایدن یوروق ذوایه ایلارنر ورمشدر
قط و شانی، شوقی جماعده عالی حلقه سنده مترم ساء
فرس پیه لوتی جنابری قدر تکبیل نشق مظهر ایلدیک
رولمشدر، بشار الیک الیافه محالک طالع باقی نام
و شانی موجودیت برره متکله در .
۱۵ اکتوبر، ۱۳۲۹
محمد جمال

تورک شمیری ، بلنارک بی دولو انانیت و مدین
آیقلر کتت آلان وحشت وایارلنه معروف قایرک اهانک
طرفراکی اوروپا کتسمه سنده ایتازلر توله ایدن بوغدر
و اقتضای طرافلر نه نهایت و پروریک ایچون دولترن ملترن
اوروپا قارنی ایلاع مرامه چالیشرکن هیچ بر طرفدن
مطر حایه و استیجاب اولامیان منایلر، و تینه فرانسوایت
حق و نظم و انجاسته قارنی قانون سلطان سلایک طلب
رفیق مایونلر نه اوایل حق مریم شفا تواریز، مقابل
شدی اوروپا کت اصصات و ساکت پرکوشتمده ترکرک
اوغرامدی جانوز فلاکتاره قارنی ادب زره یور لوتی
جنابری اثرک حقوفی جهان مدین بر اسان حق و حقیقت
کلی او مسکت قلیله مدانه ایتک عالی جانلنده بر .
لندیندن طوافی، برده انصاف و اکسیس منت و تکرار
تمک تاجیز برترجانی اولیه چک اولان شوسطری شپالک
عتم صحرای راسته وصف احترام اولی اوردو دوتج
و قدیم ایلرم

بالتان دولتمتتیه
حکمرنک و تقصیم
بولر میانه، بشار
و حقیقتکده غرضیات
نامه اهل، مصومه
اسلامیتک مال و جان
و مرض و ناموسری
حقیقه فضیلاتی تویری
اورپردو چیه و صوره ایقام ایشکری انواع مقام
و تدبیت و شپایه قارنی بلیسم ک فحک سوق و ایما .
بیه در، بتونلر شریک نولافری طیانر آتاری نامیش .
قلمری قیلش اولدی برصاده حقوق اسلامیه و مدینایی
قال و قلیله مدانه ایتک کی رحلت خالینایله اظهار ایدن
حب عزیز قاضل شپیر موسی بیه لوتی صفر تلر نه قارنی
منایلر ایلر برار بتون عالم اسلامک قلیله زوال ناپیز

anlatılıyordu. Arkasından bir ankete ayrılmış üç çift sayfa geliyordu. Dergi seçkin çevrelerden, aralarında edebiyatçılar, devlet adamları, askerler ve dini önderlerin bulunduğu bir grup isimden Fransız yazarla ilgili görüşlerini kısaca belirtmelerini istemişti. Ankete katılanların cevaplarına fotoğrafları da eşlik ediyordu, her birinin portresi itinayla tasarlanmış yuvarlak çerçevelere yerleştirilmişti. Sayfa başlıkları bu sayının hedefini özetliyordu: “Osmanlıların sınıf-ı münevveri Piyer Loti hakkında ne düşünüyor?”, “Erbab-ı kalemimizin muhibb-i milliyemiz hakkındaki ihtisaslarından bir nebze”, “Milletin Piyer Loti hakkındaki hülasa-i hissiyatına tercüman olmak için”, “Memleketimizin zübde-i mütefekkirini karşısında Piyer Loti” ve “Mehafil-i fikriyemiz Piyer Loti için ne düşünüyor?”

Ortaya çıkan derleme, altmıştan fazla Osmanlı entelektüelinin Avrupalı bir edebi şahsiyete gösterdiği saygıyı yansıtan, grafik tasarımıyla da etkileyici bir bildiriydi. Soruşturmanın yapılış nedenine sadık kalınarak verilen cevaplar şeffaftı, farklı isimler tarafından tekrarlanıyordu ve belirtilen hedefe ulaşılmasını sağlıyordu. Ankete katılanlar Türklere olan inancı, insanlığı, medeniyete bağlılığı ve bütün dünya karşındayken Türk milletinin arkasında durduğu için Loti’ye şükranlarını ifade ediyordu. Bazıları kaleminin ustalığından söz ediyordu. Abdülhak Hamid, Loti’yi Fransa’nın “şair-i yegânesi” olarak nitelendirerek bir adım daha öne atarken, her tür egzotizme kuşkuyla yaklaşan romancı Halid Ziya da “Şark’a en muhteşem bir lisan-ı şiirle tercüman” diyerek Loti’nin önemini vurguluyordu. Şark-Garp ikilemi, hukukçu ve devlet adamı Celaleddin Arif’in sözlerinde ortaya çıkıyordu. Kendisinin saygısı, Loti’nin “Şark ile Garp arasındaki tabii farkı anlamayan garplılara ve hatta şarklılara” bu farkı açıklamak için gösterdiği çabadan, Türkiye’ye olan sevgisinden ve Avrupalılara kendi “sevdiğini sevdirmek” isteğinden kaynaklanıyordu.⁵²

Siyasetin yönlendirdiği bu sevgi selinden önce, Pierre Loti’nin imajı bazı öfkeli suçlamalarla lekelenmişti. Tevfik Fikret *Servet-i Fünun*’un sayfalarında, Avrupa klişeleriyle ilgili geniş eleştirisinde ondan da söz etmiş, ancak yazısını tekrar okuduğunda “Mösyö Loti’nin kıvırdığı yalanlara” yani “İstanbul ve Türk hayatı hakkında satmak istediği bilgiçliğe taalluk eden” tavrına hemen hemen hiç dokunmadığını fark etmişti. Bu nedenle, derginin bir sonraki sayısında ikinci bir makale daha yayımladı. İlkinden çok daha öfkeli olan bu ikinci yazıda Fikret, “adat ve ahlakımıza ait görünen ve bazen yanlış, yalan seviyelerini de aşarak iftira derecesine kadar çıkan” tuhaflıklar nedeniyle suçladığı *Aziyade*’yi inceliyordu. Acı ve müstehzi bir dille olay örgüsünü izliyor ve romanın her sayfasında ortaya çıkan varsayımları paramparça ediyordu. Loti’nin iki ay içinde Türkçe öğrenmesiyle alay

ediyor, aynı zamanda bir “Müslüman” adıyla mütevazı bir semte yerleşip “oryantal” tarzda kaftan ve fes giyerek “efendi” pozuna girmesi karşısında kızgınlığını dile getiriyordu. Fransız yazarın Şarklı bir kadının yabancı erkekleri ağırlayıp âşığının misafirlerine laterna çalarak alkollü içkiler ve kahve ikram edişini anlatan öyküsü karşısında öfkeye kapılmıştı. Halid Ziya’nın *Nesl-i Ahir*’deki kahramanı gibi, kitabı yalnızca gerçek dışı iddiaları nedeniyle değil, küstahlığı nedeniyle de elinden fırlatıp atmak istiyordu. Tevfik Fikret, Avrupalıların Türk dili, kültürü ve toplumuyla ilgili cehaletini sergileyecek ve iddialarının çoğunun hata ve karalama olduğunu gösterecek kapsamlı bir eleştirinin birkaç sayfaya sığamayacağı sonucuna varmıştı. Ancak içindeki şair, metnin büyüleyici dilinin etkisinde kalmaktan kurtulamamıştı. Loti’nin kitaplarının uzun süre hayranlık uyandıracaklarını öngörüyordu, çünkü bütün bu yalanlar sanki yazarın “kalem[iy]le değil bir peri kanadından koparılmış tüyle” yazılmıştı. İnanmasalar, hatta kızsalar bile bu kitaplar okurlara büyük zevk veren “sihirli” bir dile sahipti.

Tevfik Fikret’in Pierre Loti’nin diline bakışı yıllarca canlılığını korumuştur. Örneğin 1940’ta yayımladığı *Avrupa Edebiyatı ve Biz* adlı kitabında İsmail Habib Sevük, Loti’yi melankolik bir ruha ve ince bir zekâyâ sahip bir yazar olarak tanımlar; onun orijinal ve kendine özgü dilinin bir “kül” etkisiyle cümlelerin güzelliğine tek tek dikkat çekmeden metnin bütününe kapladığını iddia eder. Loti’yi ifadesindeki şiirsellik nedeniyle “çoşturucu bir duygu makinesine” benzeten eleştirmen Jules Lemaître’den alıntı yapar.⁵³

Ömer Lütfi’nin *Les désenchantées* ile ilgili yazısı Fransızca olarak 1907’de *İd’itihad*’da (*İçtihad*) yayımlandı. Sürgündeki Jön Türklerin çıkardığı dergi 1904’te Cenevre’de kurulmuş, 1906’da Kahire’ye taşınmış ve sonunda 1911’de İstanbul’a gelerek 1932’ye kadar yayınıni sürdürmüştü. Yer verdiği Fransızca makalelerle yabancıları da içeren bir okur kitlesine sesleniyordu. Ömer Lütfi’nin makalesinin giriş paragrafı Türklerde “insanı isyan ettiren bir dizi iğrençlik ve beceriksizlik”ten başka bir özellik görmeyen Avrupalı yazarlar karşısında Loti’yi övüyordu. Onun farklılığı, halkı takdir etmesi, İstanbul başta olmak üzere memleketin güzel manzaralarını sevmesi, bunları şiirsel bir dille ifade etmesiydi. Ancak *Les désenchantées*’nin bir “diken”i vardı; bu diken, ülkenin Batı dünyasına açılış sürecinde kadınları ve onların karşılaştığı varsayılan sorunları anlatma biçimiydi. Loti’ye göre Avrupa’dan gelen bir rüzgâr, hapishaneden farksız haremelerin kafesli pencerelerinin arkasında yüzyıllardır uyuyan kadınları kamusal alanlara çıkmak, balo, tiyatro ve bale gibi eğlencelerden yararlanmak gibi zevklere uyandırmıştı. Ömer Lütfi, Osmanlı kadın-

larının özgürlükten yoksun olduğu yönündeki bu varsayıma katılmıyor ve örneğin kadınların kamusal alanları nasıl kullandığına bakıldığında Avrupalı kadınlarla aynı haklardan yararlandıklarının açıkça görüldüğünü belirtiyordu.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanan haftalık mizah dergisi *Kalem*, rejimin değişmesinin üzerinden iki hafta bile geçmeden arka arkaya iki sayısında Pierre Loti'yi alaya alarak topa tuttu.⁵⁴ İzzet Melih, biri Loti'den İstanbul'daki bir dostuna, diğeri *Les désenchantées*'nin kahramanı Djénane'dan (Canan) Loti'ye olmak üzere iki "mektup" kaleme aldı. Loti güya bir Türk arkadaşına yazdığı mektupta Türklerin ilerleme ve medeniyet arzusuna kapıldığını, bu yüzden egzotik pitoresk özelliklerini, özgünlüklerini ve "zevk"ten ibaret, hırssız ve idealsiz hayatlarını kaybedeceklerini söylüyordu. Mektup, Türk olan her şeye bir hakaret gibi, Türklerin sonunda senatör ve mebuslara da sahip olacağını söyleyen bir cümleyle bitiyordu. Muntazam döşenmiş yollar, elektrik, otomobiller, kısacası "bu gibi daha bir yığın aptallık"tan yararlanmak adına İstanbul'u da mahvedeceklerdi. Hayali Loti, mektubunu sevgili şehrinin kaybı karşısında çocuk gibi ağlayarak bitiriyordu. Djénane mektubuna tam buradan başlayıp, bazı hayranlarının Loti'nin cümlelerini yaşlı gözlerle okuduğunu söylerken, içlerinden "muzip bir hanım"ın o esnada kulağına eğilip "Doğru, gözlerimiz yaşlarla doldu... Gülmekten" dediğini aktarıyor, sonra da Fransız yazara, duyguları incinmesin diye, arkadaşlarıyla birlikte medeniyetin neden olduğu kötülüklerle savaşıacak bir komite kurduklarını haber veriyordu.

Tevfik Fikret, Ömer Lütfi ve İzzet Melih'in eleştirel denemeleri Pierre Loti hayattayken yayımlanmıştı. Fikret'in iddialarına inanırsak, Türkçesi sınırlı olan Fransız yazarın *Servet-i Fünun*'u karıştırmaya tenezzül etse bile bu yazıları anlayamayacağı sonucuna varmak yanlış olmaz. Fransızca yazılan makalelerden haberdar olup olmadığı da meçhuldur.⁵⁵

54 İzzet Melih birkaç aşk romanı yazmıştır. Bunlar arasında Pierre Loti'nin Fransızca basısına giriş yazısı yazdığı *Sermed* (İstanbul: Sabah Matbaası, 1918) de bulunmaktadır. İzzet-Melyh, *Sermed* (İstanbul: Edition Atar, 1919). Loti'nin girişi ilginç bir şekilde, eski tavrını tekrarlamakla tam tersini benimsemek arasında gidip gelir: "Bu romanın [*Sermed*] nazik duyguları, özellikle kadınların duygularını analiz etme biçimine ve duygunun farklı tonlarını ele alırken gösterdiği ayrıma hayran kaldım. 'Sermed' Türkiye konusunda bir önyargıyı, yani Türklerin kadınları boyun eğmiş bir köleler sürüsü olarak gördüğü düşüncesini tamamen yıkmaktadır." Alıntı, "İzzet Melyh Bey: A Rising Novelist of Turkey", *Current Opinion* 68, no. 3 (Mart 1920): 384.

55 Loti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılaştığı eleştirel tepkiye verdiği herhangi bir cevabı bulamadım.

Pierre Loti'ye yönelik en bilinen saldırı, yazarın ölümünden iki yıl sonra, 1925'te büyük Marksist şair Nâzım Hikmet'ten geldi. Loti'nin oryantalizm anlayışının özetlendiği güçlü dizeler önce birkaç kelimeyle Fransız yazarın Şark'ı tanımının sentezini yaparak başlıyor, onun bakışının bütünündeki özü ustaca içeriyordu. Zihniyet üç kelimeyle tarif edilmişti: "esrar, tevekkül, kismet." Yozlaşmış siyasi iktidar "mihrace, padişah, bin bir yaşında bir şah", kadınlarla ilgili takıntı "gümüş tepşilerde rakseden sultan" ve "burunları kınalı kadınlar"la özetlenmiş, din "yeşil sarıklı imamlar"ın okuduğu ezanlara indirgenmişti. Şair bu imajların saçmalığını bir mihrace, bir padişah ve bin bir yaşındaki şah ile "minareden sallanan sedef nalınlar" ve "ayaklarıyla gergef" dokuyan kadınlardan söz eden dizeler aracılığıyla aktarıyordu. Nâzım Hikmet, oryantalist klişeleri on iki kısa dizede gülünecek hale çevirmişti. Şiir daha sonra, şairin sömürgecilik karşıtı mesajını ileterek devam ediyordu. Avrupa'da yayımlanan, Şark'la ilgili "dakikada 1.000.000 basılan" kitaplar gerçek değildi ama Şark, alabildiğine sömürülen şiddet dolu bir memleketti. Son dizeler Loti'yi "üzüm gözlü Azade"yi bir orospudan daha çabuk unutmakla ve kumaş ticareti sahtekârlığıyla suçlarken, bir yandan da emperyalizmin sonunun yakın olduğunu müjdeliyordu. Nâzım Hikmet, "ne domuz bir burjuvaymışsın meğer" dedikten sonra, Fransız yazarın ruhunu Galata Köprüsü'nde bir çarımha gerip karşısında bir "cigara" içeceği günü özlemle beklediğini söylüyordu.⁵⁶

Eski ateşini ve yoğunluğunu kaybetmiş olsa bile, Pierre Loti hakkındaki farklı görüşler, akademik ve popüler edebiyat ve tarih dergilerinde eserleri hakkında yayımlanan yazılar veya hayatına ilişkin aktarılan anılar, anekdotlar ya da Türklere duyduğu sevgi, sanat çalışmaları gibi çeşitli konuları kapsayan faaliyetler aracılığıyla günümüz Türkiye'sinde de varlığını sürdürmektedir.⁵⁷ Fransız yazar, bugünün İstanbul'unda başka vasıtalarla da varlığını hissettirmektedir: Eyüp'teki evi bir

56 Nâzım Hikmet'in şiiri bütün hayatı boyunca politik açıdan yüklüydü ve her zaman dünyanın dört bir yanındaki mücadelelerle iç içeydi. Sömürgecilğe karşı direniş üzerine "Piyer Loti" şiirinden sonraki on yılda birkaç uzun şiir yazdı; en ünlüleri şunlardı: "Jakond ile Si-Ya-U" (1929), "Benerci Kendini Niçin Öldürdü" (1932) ve "Taranta Babu'ya Mektuplar" (1935). Nâzım Hikmet'in kurtuluş hareketleriyle dayanışmasının bir analizi için bkz. Gül Bilge Han, "Nâzım Hikmet's Afro-Asian solidarities", *Safundi (The Journal of South African and American Studies)* 19, no. 3 (2008): 284-305. Yukarıda sözü edilen üç epik şiir iki savaş arası dönemde yazılmıştı. Hikmet'in sömürgecilik karşıtı mücadelelere olan ilgisi, Moskova'daki Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'ndeki günlerine kadar gidiyordu. Bu üniversitede çeşitli uluslardan öğrenciler vardı. Nâzım Hikmet o sırada henüz Sovyetler Birliği'ne gitmemiş olsa da, 1920'de Bakü'de yapılan Doğu Halkları Kongresi'nden yayılan proto-üçüncü dünyacı dalgalardan da etkilenmiş olabileceğini öne sürüyorum.

57 Kapsamlı bir bibliyografya için bkz. Kerman, "Türkiye'de Pierre Loti Tercümelerinin Bibliyografyası."

müzeyle dönüştürülmüş, evin bulunduğu tepeye Pierre Loti Tepesi denmiştir; adını taşıyan oteller, lokanta ve kahveler vardır. Kimliğinin oryantalist renginden turistik tüketim için yararlanılmaktadır. Lycée Français de Pierre Loti adlı Fransız lisesi de onun bir edebiyatçı olarak şehirle arasındaki bağı iletmektedir.

Mizahın İntikamı

Ömer Seyfeddin'in 1919 tarihli kısa hikâyesi "Gizli Mabed", Avrupalıların İstanbul'daki "gerçek" Şark ile ilgili takıntılarını mizahi bir gözle ortaya koyar. Hikâyenin kahramanı, Pierre Loti değilse bile ona benzeyen biridir; hayranı olduğu yazarın İstanbul'daki hayatla ilgili kitaplarının, özellikle de *Aziyade*'nin etkisi altında kalmış genç bir "Frenk"tir. İstanbul'da gördüğü modernite karşısında hayal kırıklığına uğrayan genç, bir Türk arkadaşına "hakiki" şehri tanımak için yanıp tutuştuğunu anlatarak, isteğini yerine getirmesi için yalvarır. Hikâyenin anlatıcısı olan bu Türk arkadaş onu alıp uzak bir mahallede –Loti'nin yaşadığı Eyüp'ü andıran bir semtte– yaşayan yaşlı sütannesinin "hakiki" evine götürüp orada bir gece geçirmesini sağlar. Pencerelelerdeki ahşap kafesleri görünce heyecanlanan Fransız, buralı gibi davranmak ister, yemeğini yerde oturarak yemek için ısrar eder ve raf-lardaki eski elyazması kitaplara içlerinde ne yazdığını hiç merak etmeden hayran olur. Gece herkes uyurken boş bir odaya girer ve "gizli bir aile mabedi" keşfeder. Günlüğüne şöyle yazar:

"Beyaz perdeler inik. Aralarından soluk bir aydınlık giriyor. [...] Köşelerde ağır, ceviz ağaçlarından yapılmış, demir çemberli mezarlar duruyor. Şüphesiz bu mezarlarda sevgili ölülerin mumyaları var. [...] Mabedin içinde manasını anlayamadığım bir nisbet dahilinde ipten birtakım dılırlarla zaviyeler gerilmiş. Bu mukaddes zaviyelerin üzerinde şüphesiz ölümlere ait olan birtakım relikler asılı. Kaplarda mukaddes sular duruyor. Bazısında az, bazısında taşacak derecede çok. [...] Mekke'nin, Medine'nin, kim bilir hangi meçhul, hangi mukaddes köşelerinden gelen bu esrarlı, bu mukaddes sulardan tattım. Biraz kekremisi... Kapların dibinde hafif, ama gayet hafif bir toprak tortusu var. Her kaptan içtim. Hepsinin tadı bir. Kalbim çarpmaya başladı. Memnu bir mabede girmiş bir küfürbaz, bir hain, bir kâfir heyecanı ile dışarı çıktım. Sanki bu mezarlar birdenbire açılacak, içlerinden yüzlerce sene evvel ölmüş ihtiyar Türkler kavuklarıyla, yatağanlarıyla kalkıp üzerime yürüyecekler sandım. Sanki duvarlardaki levhalar sallandı. Mukaddes kapların içi çalkalandı. Sanki o an bir deniz olacak, oralarda beni boğacaklardı. Bu mukaddes suların hiddetini, sükûtunu, ulviyetini şimdi içimde duyuyor gibi oluyorum.

Esrarlı, müphem bir rehavet, bir ateş damarlarıma yayılıyor. Beynimde karanlık, meçhul bir kubbenin derin akislerini işitiyorum. Öyle anlatılmaz bir heyecan duyuyorum ki...”

Arkadaşı kendini tutamayıp bir kakhaha atar; “gizli mabed” aslında ihtiyar hanımın sandık odasıdır. Fransız’ın keşiflerindeki hataları düzeltir:

“Bizim evlerde komodin, aynalı dolap falan yoktur. Eşyalarımız, birer sandıkta, sandıklar da bir odada durur. O mezar zannettiğin demir çemberli ceviz tabutlar, bizim çamaşır sandıklarımızdır... [...] [İpten yapılmış hendesi şekiller zannettiğiniz], yağmurlu havalarda çamaşır asmaya mahsus ip [...] Relik zannettiğiniz de kullanılmayan esvaplar... [O mukaddes sulara gelince], gece yağmur yağdı. Sütannemin sandık odası bildim bileli akar. Tavandan damlayacak yağmur suları yerleri ıslatmasın diye geceleyin Karanfil [sütannesinin halayığı] o kapları odaya sıra sıra dizmiş olmalı...”

“Gülme azizim” diye cevap verir Fransız, “sizin sandık odalarınızda bile öyle esrarlı, öyle anlaşılmaz, öyle müphem, öyle dini bir hal var ki. [...] Siz körsünüz... Göremiyorsunuz, vesselam...”⁵⁸

Ömer Seyfeddin’in Fransız’ın yanlış anlamalarını ve bunlardan bir türlü vazgeçmek istemeyişini mizahi bir dille ele alışı, oryantalist temalarla dalga geçmekle kalmaz, Türk “arkadaş”ın karşı karşıya kaldığı içinden çıkılmaz zorluğun da altını çizer: Hataları en somut ve inandırıcı yollarla düzeltmek bile zihniyetleri değiştirmeye yetmemektedir. Fransız, İstanbul’da yalnız birkaç gün geçirmiş olmasına rağmen yerel kültürü Türk’ün kendisinden daha iyi bilip anlamaktadır; Pierre Loti gibilerin oryantalist tasvirlerinden öğrenilmiş bir derstir bu. Ömer Seyfeddin’in Fransız’la alay edişi, oryantalizm karşısındaki tavrından dolayıdır ama aynı zamanda Osmanlıcılık ve İslamcılığı reddeden, 20. yüzyıl başında doğmuş bir ideolojik eğilim olarak Türkçülükle siyasal bağının bunda etkisi vardır. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden kaçınarak yalın Türkçe kullanması da mesajını güçlendirmekte ve yaygın bir çevreye iletmektedir.

58 Ömer Seyfeddin, *Gizli Mabed* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1926), 11-4. Hikâye önce *İfham*’da yayımlanmıştı, no. 100 (Kasım 1919). Ömer Seyfeddin’in oryantalizm eleştirisi Türk akademisyenlerin dikkatinden kaçmadı. Bkz. Hanife Özer, “Bir Oryantalizm Eleştirisi: Gizli Mabed”, *TÜBAR* 41 (İlkbahar 2017): 257-75. Bernard Lewis hikâyeyi 1988’de Türkçeye çevirmiştir. Bkz. Ömer Seyfettin, “The Secret Temple”, *Die Welt des Islams*, New Series, çev. Bernard Lewis, Bd. 28, no. 1/4 (1988): 301-8. Hikâye yorumsuz yayımlanmıştır. Bu çeviri Lewis’in Said’in *Şarkiyatçılık*’ına yaptığı sürekli hücumların üstü kapalı bir parçası sayılabilir.

Mizah dergisi *Kalem*'de yayımlanmış imzasız bir şiir, İstanbul'da gruplar halinde gezinen turistleri ele alır. Şehri baştan başa dolaşp koşturan, yorgun argın, aç susuz tepelere tırmanan bu yabancılar, sürüler halinde bilindik yerleri gezerken yerlilerin gözünde garip manzaralar oluşturmaktadır. Kalabalık çarşılar, harabe halindeki surlara ve kahvehanelere gitmekte; renkli kısa cepkenler giymiş hamallara, sokak köpeklerine, durmadan ağlayıp sızlayan dilencilere ve “çocuksu zarafetleriyle salınan güzel Şarklı kızlara” bakmaktadırlar. Şair ava çıkmış meraklı turistin aslında başka bir şey araması gerektiğini ima eder: Onlara nanik yapan Şarklıları.

Ercümen Ekrem'in Avrupa, ABD ve Japonya'ya yapılan hayali bir yolculuğu anlattığı *Meşbedi ile Devriâlem* adlı eseri, Şark ile ilgili sıradan yanlış anlama ve klişelerle alay eder, ancak bir bölümde doğrudan doğruya oryantalizmi ele alır. Kitabın kahramanı, gittiği barda güya Oxford'da Ortadoğu dilleri öğreten ve altı yüz Türk halk tekerlemesiyle ilgili kitap yazmış bir İngiliz'le karşılaşır ve ona, Şarklıların “müstağrip” [oksidantalizm] diye yeni bir bilim icat ettiğini söyler. İngiliz'in kendisine sıraladığı tekerlemeler ile Lloyd George'un parlamentoda attığı nutuklar karşılaştırılsa aralarında hiçbir farkın olmadığı görülecektir; oryantalistlerin çok değer verdiği tekerlemelere benzemektedir bunlar. Duyduğu öfkeyle bir adım daha ileri gider, Avrupalı uzmanları “Türk” denen yeni bir tür, bildiğimiz insan dışında bir “ucube” yaratmakla suçlar.

Ercümen Ekrem bu hayali seyahatnameyi yayımladıktan bir yıl sonra Ahmed Haşim, Bursa'ya yaptığı bir seyahati anlatır. Haşim'in Osmanlıların eski başkentini ziyaretinde öne çıkan bölüm, yarım yüzyıl önce Bursa'ya yerleşmiş olan “Mösyö Greguvar Bay” adında birisiyle tanışmasını anlattığı kısımdır. Fransız basınının Bursa'da inzivaya çekilmiş bir sanat mecnunu olarak tanımlamasına rağmen, yazar iki üç söz alışverişinden sonra onun “‘deha'dan mahrum bir nevi Piyer Loti” olduğunu anlar.

Ahmed Haşim, Mösyö Greguvar'ın evinde taklit Kütahya çinileriyle kaplanmış bir duvar parçasından başka dikkate layık bir şey görmez. Zaten Greguvar Bay köşküne fazla önem vermemektedir; asıl gururlandığı, bahçesidir. Misafirini alıp gezdirerek bahçenin bakımsız, metruk görüntüsünün bilinçli bir tercihin sonucu olduğunu ve sarmaşıkların bütün ağaçları örümcek ağı gibi sarması için yıllarca beklediğini söyler. Türk sanatı ona tabiat aşkını öğretmiştir; burada kastettiği, kural tanımayan doğadır. Küçük bir mezarlık duygusu uyandırmak için ağaç olarak söğüt ve selviyi tercih etmiştir. Türk mezarlıklarının havasında “her türlü maddi endişelerin takallusundan kurtulmuş bir tebessüm” dolaşmaktadır; oysa Fransız mezarlıkları ölümün “tatlı ve haşin” güzelliğini bozmaktadır. Ev sahibi, bahçenin ötesine berisine dağılan tepesi sivri, altı geniş, kısa çamlardan birini göstererek bun-

ların kendisine dönen Mevlevileri hatırlattığını söyler. Kısacası Mösyö Greguvar'ın bahçesi "azim bir semahanedir ve içinde nebati Mevleviler cabeca kendinden geçmiş, bülbüllerin ahengiyile" dönmektedir.

Bahçenin en önemli bölümü, üç odadan oluşan ve ev sahibinin "Gurebahane-i Laklakan" (Düşkün Leylekler Evi) adını verdiği küçük binadır. Haffaflar (Ayakkabıcılar) Çarşısı'nın ortasındaki meydanda bulunan, yerel halkın yaralı hayvanlara baktığı bir çeşit hastaneden ilham alan Mösyö Greguvar'ın gurebahanesinde ağaçların arasında, çarşıdan getirdiği bir iki leylek barınmaktadır. İçeriye girildiğinde görülen ilk oda, Şirazlı 13. yüzyıl İran şairinin adını taşıyan "Sadi Odası", "Türkkâri eşya satan antikacı mağazaları"na benzemektedir. Dört duvarı yapraklar, güller ve bülbüllerle bezeli çinilerle kaplıdır; en önemlisi, Sadi-i Şirazi'nin Hindistan'da bir İngiliz tarafından keşfedilene kadar bilinmeyen şiiri duvarlardan birine talik hatla yazılmıştır. "Gül ve Bülbül Odası" adını taşıyan ikinci oda, ismi "gül" kelimesinden türetilmiş kadınlara adanmıştır; ilk oda gibi o da nargileler, leğenler, ibrikler, gümüş aynalar ve halı parçalarıyla tıklım tıklım doludur. Üçüncü oda şehirdeki birçok anıtı, özellikle de Yeşil Cami'yi Fransız mimar Léon Parvillée'nin uzmanlığından yararlanarak restore ettiren, Bursa'nın ünlü valisi Vefik Paşa'nın adını taşımaktadır. Vefik Paşa Odası'nın hemen dışında, yaprakların içinde kaybolan mermer bir levha üzerinde, "Piyer Loti'nin bu sofrada Yeşil Cami imamlarıyla iftar ettiği akşamın tarihi hakkedilmiş"tir.

Ziyaretçi gördüklerinden fazla etkilenmez. Tam tersine, yerel kültüre böyle tepeden bakan bir tavır karşısında incinmiştir. Mösyö Greguvar'a neden işlenmiş bir bakır levha karşısında bu kadar hayrete kapıldığını sorarak, günümüzde eski bir zanaatı icra etmenin hiçbir şaşılacak tarafı olmadığını ekler. Fransız'ın tepkisi, sohbeti makine çağına ve bunun üretimde yol açtığı yabancılaşma gibi alışılmış bir konuya çevirmek olur. Mösyö Greguvar, Panama Kanalı'nın açılışının kendisini hiç şaşırtmadığını, buna karşılık Anadolu'lu genç bir kızın işlediği ipek çevrenin ilkel nakışları karşısında hayrete düştüğünü söyler. Ahmed Haşim böylece esrarengiz bir dünya, kadınlar, düzensizlik ve geri kalmışlık karşısında büyülenme gibi gözde oryantalist temalardan oluşmuş bir derlemeyi özetlemiş olur; arka planda ise Şark'a değer biçen Avrupalılar ya da en azından Mösyö Greguvar ve Parvillée vardır.

Gurebahane-i Laklakan yazılırken tek bir hedef gözetilmemiştir. Ahmed Haşim'in oryantalizmi hicvetmenin yanında bir misyonu daha vardır: Sanat ve mimari hakkında milliyetçilikle iç içe geçmiş yeni söylemi değerlendirmek. Önceden belirtildiği gibi, sanat tarihi literatürü "Şark" sanatı konusundaki Avrupa klişelerine eleştirel cevaplar vermenin ötesine gitmiş, milliyetçi bir ideoloji de yaymaya baş-

lamıştır. Haşim oryantalizme karşı sanat tarihinin aldığı tavır üzerinde durmaz; onun kavgası o sıralarda İstanbul'un okuryazar gençleri arasında “mimarî” bir milliyetperverlik” eğiliminin hüküm sürmesiyledir. Büyük ihtimalle Celal Esad'ın *İstilahat-ı Mimariye*'sini aklının bir köşesinde tutarak, dili dolduran duvarcılık ve marangozluk terimlerini bu yeni sanat ve mimarlık söylemine bağlar. Türk medeniyetinin ölçüsü olarak mimarının öne çıktığını kabul eden ateşli tartışmalarla alay eder. Bu hareketin öncülerinin izinden giderek, Bursa'ya “belli” bir programla gelmek ihtiyacını hissetmiştir: Anıtları görececek, çinileri ve nakışları inceleyecek, düşünecek ve not alacaktır. Müstehzi bir ifadeyle, yaptığı gözlemlerin daha sonra yeni bir mimarlık “tarihi ve estetiği”nin icadına yol açacağını, gelecekteki tartışmalar için zengin malzeme sağlayacağını iddia eder.

Son Düşünceler

Bu derlemedeki farklı metinlerde görülen, Osmanlı-Türk yazarlarının Avrupa oryantalizmine yönelik eleştirisi kuramsal olarak tutarlı bir reddiye izlenimi yaratmaz. Ancak bakış açılarının çeşitliliği, tartışmaların bir bütün olarak ikna edici özelliğini güçlendirir. Yazıları birbirine bağlayan ortak noktalar arasında belki en çok göze çarpanı, eleştiri ile içe dönük kendini tanımlama çabaları arasındaki kopmaz ilişkidir. Avrupa, takıntılı bir tepki olarak daima referans noktası olarak kullanılır. Osmanlı veya Türk olmak hep Avrupa'ya karşı bir cevaptır. Bu sorunsal geç Osmanlıların oryantalizmle ilişkisinin bir başka yönüne de yansır: “Osmanlı oryantalizmi.” İmparatorluğun son yıllarında Avrupa oryantalizmine sıkı sıkıya bağlı olarak ortaya çıkan bu eğilime, toplumsal ve kültürel hiyerarşiler, ırk düşüncesi, modernite ve medeniyet kavramları nüfuz eder.⁵⁹ Etnik gruplar çoğu zaman Avrupa sömürge uygulamalarını hatırlatan tektipleştirici, küçümseyici ifadelerle tanımlanır, bu grupların kadın ve erkekleri dar kalıplarla biçimlendirilir. Avrupa tartışmalarından ödünç alınmış “medenileştirme misyonu” Osmanlı söylemine girmiş, imparatorluğun “medenileşmemiş” uyruklarını ıslah etmeyi amaçlamıştır. Kendilerini Avrupa'nın medeni dünyasıyla aynı çizgide gören Osmanlı ilerigelenleri

59 Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılıyla ilgili gittikçe büyüyen literatüre paralel olarak, Osmanlı oryantalizmi konusundaki araştırmalar da artmaktadır. Tarihçiler bu eğilimi Avrupa oryantalizminin doğrudan doğruya taklidi olarak görmemekte ve kendine has özelliklerini tanımlamaya çalışmaktadır. Örneğin bkz. Ussama Makdisi, “Ottoman Orientalism”, *American Historical Review* 107, no. 3 (Haziran 2002): 768-96; Selim Deringil, “They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate”, *Comparative Studies in Society and History* 45, no. 2 (Nisan 2003): 311-42 ve Zeynep Çelik, “Epilogue”, *Empire, Architecture, and the City: French-Ottoman Encounters, 1830-1924* (Seattle ve Londra: University of Washington Press, 2008), 246-274.

farklı alanlarda pek çok metin ve görsel belge üretmiştir; bunlar resmi raporlardan seyahatnamelere, romanlara, fotoğraflara ve resimlere kadar uzanır, imparatorluk tebaasının dünya fuarlarındaki temsillerine kadar gider. Bu kitabın konusu olmasa bile, özellikle Avrupa oryantalizminin eleştirisiyle kesiştiği için Osmanlı oryantalizmine kısa da olsa değinmek yararlıdır. Örneğin Osmanlı sanat ve mimarisine Avrupa'dan gelen yorumları reddeden sanat tarihi söyleminin hemen yanı başında, 15.-16. yüzyıl Osmanlı sanat ve mimarisini, Avrupa modernitesiyle uyumlu olarak yalın ve aşırı süslemeden kaçınan özelliği nedeniyle başka yerlerdeki "İslami" sanat ve mimarlık geleneklerinden üstün gören bir hiyerarşi yaratılmasını düşünebiliriz.

Oryantalizm eleştirisi 1930'lardan sonra yavaş yavaş azalır, Avrupa'nın sömürgeci egemenlik biçimlerinin değiştiği, ardından dünya düzeninde büyük dönüşümlerin yaşandığı tarihi gelişmelerle uyumludur bu. Oryentalist söylem tamamen ölmese bile başka biçimlere bürünür, ama hiçbir zaman 19. yüzyılda görülen şevkle ortaya çıkmaz. Oryantalizm, Said'in kitabının yayımlanmasından sonra yeniden yakıcı bir konu haline gelmiştir; kitap Türkçeye birkaç kere çevrilmiş ve birçok baskısı yapılmıştır.⁶⁰ Başka coğrafyalardaki akademik üretimle uyumlu olarak Türkiye'de de bir yığın makale ve tez kaleme alınmış, bunlara farklı disiplinleri ve sanat dünyasını da işin içine katan sayısız konferans eşlik etmiştir. Daha önceki manzarayı hatırlatacak şekilde, ideolojik yelpazeyi aşan ateşli tartışmalar yapılmıştır; ancak 1980 sonrasında oryantalizm ilgisi, yeni Osmanlıcılık ve yeni oryantalizm gibi popüler eğilimler, bunlara karşı Türk toplumunun farklı kesimlerinden gelen güçlü tepkilerle kendini gösterir. Kitapta sunulan malzemeler, bugünle bağlantılı analizler yapılması için çağrıda bulunsun da, güncel tartışmalara ve bunların siyasal ve tarihsel bağlarının karmaşıklığına girmek, yazımın amacını ve kapsamını aşar. Bir arka plan olarak işe yarayabilirler, ama günümüzle paralellikler kurulmasının sakıncalarına karşı uyarıda bulunmak isterim.

Avrupa Şark'ı Bilmez'i bitmiş bir kitaptan çok ucu açık bir proje olarak sunuyorum. Derlemeyi bir araya getirmek için literatürü elimden geldiği kadar taradım ve pek çok meslektaşla danıştım. Kuşkusuz, gözden kaçırdığım kaynaklar olacaktır; bu boşlukları yakalayanların yeni metinleri derlemeye ekleyeceğini umuyorum. Ayrıca başka "Şark" ortamlarındaki söylemler de hedef alanımın dışında; ancak bunların en az geç Osmanlı kadar zengin olduğuna eminim. Renan'ın "L'islamisme et la science"ına Hindistan ve St. Petersburg'dan gelen tepkiler bunu en iyi şekilde göstermektedir. Daha fazla ses duymak kültürel hegemonya tarihini karmaşıklatacak

60 Bu konuda bkz. Ali Şükrü Çoruk, "Oryantalizm Üzerine Notlar", *Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 2 (Aralık 2007): 193-204.

ve düşüncelerin dolaştığı, dönüştüğü, tartışmalara girdiği, hatta savaş alanlarına çevirdiği bir dünyayı ortaya koymaya yardımcı olacaktır. Dolayısıyla bu kitabın açık uçlu özelliği, Osmanlı-Türk sınırlarının ötesine taşmaktadır. Çağrımın altını çizmek için son referansım “Artık Bir Arap Olmak İstemiyorum” başlıklı mizahi hikâyeden bir alıntı olacak. Hikâye, 1919’da sömürge yönetiminin zirvesinde, Bône’da (Annaba), Fransızca yayın yapan Cezayir dergisi *el-Hack*’ta yayımlanmıştır.

Zeki bir adamım, çok da ‘saygıdeğerim’ ama gel gör ki şu pis Arap ırkına mensubum. Nereye gitsem insanlar benimle senli benli konuşuyor, yolda dirsek atıp itekliyor, hatta genç Fransız kızları bile dudak büküyor. Ne yazık ki Aosta kentinin cüzzamlıları gibi, Avrupalılar benden kaçıyor. Oysa sağlıklılıyım. Ayrıca çok temizim, fesim yeni, İngiliz tarzı kesilmiş saçımda tek bir bit bulamazsınız. Her gün tıraş oluyorum, bıyığım dudağımın üzerinde gururla duruyor, dişlerim sedef gibi parlıyor. Gözlerim mücevher gibi. Yemin ederim yakışıklı bir adamım, inanın bana...

Hatta liseye bile gittim...

Ama bütün bunlara rağmen hâlâ Arap muamelesi görüyorum. Nasıl yapayım da Fransız olayım, suçluluk hissetmeden tezgâhtaki kızları nasıl dikizleyeyim, bilmem ki...

Hemen koşalım, en ünlü terziye gidelim, en moda giysiyi ısmarlayalım: Dar pantolonlar, alpakadan veya kolonyal tarzı haki ceket, cilalanmış çizmele, keçeden melon şapka, gümüş uçlu bir baston... Böyle bir kıyafetle iki dirhem bir çekirdek olurum; sonra da herhangi bir istenmeyen durumdan kaçmak için, yerlilerle hiçbir temas kurmam...

Yani hepsi aynı yere çıkıyor: Artık bir Arap olmak istemiyorum ve artık bir Arap olmayacağım.

– Ama kartvizitinizde açıkça ‘Ali Aghioiu’ yazıyor.

Merak etme, kafam çalışıyor. Bugün hemen nüfus müdürlüğünün önünde kuyruğa gireceğim, adımla Pierre Aréoul, hatta Pierre Martin diye değiştireceğim. Arapların medenileşmesini ve Fransız hemşerilerine yaklaşmasını bu kadar isteyen cumhurbaşkanının bana bu küçük hizmeti çok görmeyeceğinden eminim.⁶¹

İngilizceden çeviren: Aysen Gür

61 8-15 Haziran 1919 tarihli *el-Hack*’ta yayımlanan hikâyeden alıntıyı yapan Abdelkader Djeghou, *Éléments d’histoire culturelle algérienne* (Cezayir: ENAL, 1984), 91-2.

BÜYÜK KAVGALAR

BİR DERLEME

ŞEKİL 5. Abdullah Frères,
20. yüzyılın başları
(Ömer M. Koç koleksiyonu)

“Avrupa Şark’ı Bilmeyiz”¹

Vakıa içlerinde taharri-i hakikat [gerçeği araştırma] arzuları avalim-i ulviyede [yükseklerde] insan var mıdır, yok mudur bilmek için binlerce ashab-ı mütalaayı [araştırmacıyı] birçok faraziyyat ve istidlalatla [varsayım ve çıkarımlarla] uğraştıracak kadar ilerlemiş olan bunca ümem-i fazıla [gelişmiş milletler], bizim gibi bayağı kirpiklerine bağlanmış denilebilecek derecelerde karip [yakın] olan bir yerin halini görememek gariptir.

Lakin vatandaşlarımız bu yolda sakim sakim [yanlış yanlış] fikirlere düşmesinler. Kabristan-ı fenada gunude-i sükûn olan [kıpırdamadan yatan] ecdatlarının esatir-i selef [destanları] kuvvetiyle amak-ı vicdanından [vicdanının derinliklerinden] istihraç-ı hakayika [gerçekleri ortaya çıkarmaya] çalışmaktayken mader vatanın [anavatanın] kucağına, birbirine mülâsık tevemler [yapışık ikizler] gibi yekvücut olarak düşmüş oldukları bir milletin mahiyetinden haberdar olmazlarsa ağreb olur [garip olur].

Biz ise Avrupa’yı bu vukufsuzlukta mazur tutarız. Çünkü İslam’a dair malumat alabilmek için bazı dostlarımızın müftereyatından [iftiralarından] başka bir membaları yoktur.

Mesela bir İngiliz İstanbul’a gelmiş. Yangın topu işitmiş. Yanında olan Rum tercümanından sebebini sual etmiş. Tercüman, Beyazıt Kulesi’nde² olan sepetleri³ göstermiş; “İşte bak, iki adam asmışlar, onun için şenlik ediyorlar” demiş. Şimdi birçok ahad [kişi] içinde kule, darağacı zannolunuyor. Türkler daima adam asarlar ve astıkça ilan-ı sürur ederler itikadında bulunuluyor.

Bir kıssahan birtakım hikâyeler ihtira etmiş [uydurmuş]. Onun iğfaliyle [kandırmasıyla] harem daireleri odalıklar, kapatmalarla memlu [dolu] birer mastaba-ı sefahet [zevk ve eğlence yeri olarak] biliniyor.

1 Namık Kemal, “Avrupa Şark’ı Bilmeyiz”, *İbret*, no. 7 (16 Rebiyülâhır 1289/23 Haziran 1872): 2.

2 Beyazıt semtindeki yangın gözetleme kulesi –çn.

3 Yangını haber vermek için kullanılan sepetler –çn.

İki çapkın, bazı neşriyata muvaffak olabilmiş; onların tesiriyle burada Müslüman olmayanların hayat ve hukuku, Rusya veya İngiltere sayesinde mahfuz olduğuna hükmlunuyor.

Birkaç ikbalperest, efkâr-ı umumiye-yi âlem-i temeddünün [medeni dünyanın] muhabbetinden mahrum etmek için Müslümanlara mutaassıp süsü vermiş, Türk adı anıldıkça ehlişalip hunharlarına [Haçlı canilerine] benzer, dünyanın altını üstüne getirmeyi arzu eder bir vahşi aşiret tasavvur olunuyor.

Birkaç nev-heves [maymun iştahlı], üç beş kelime Fransızca öğrenmekle adl ü hikmetin zübdetül-kemali [özü] olan İslamiyet'i cahilane ve bi-edebane istihzaya kıyam etmiş. Ona bakılarak ahkâm-ı diniye oyuncak suretinde tutulmak isteniyor.

Halbuki biz şimdiye kadar Avrupa lisanlarında Şark'a dair bir mütalaaya şayan kitap göremedik. Şark'ın ahvalini öğrenmek isteyenler ne vasıta ile vüsul-i maksada muktedir olsunlar da bu su-i zehabları [kötü düşünceleri] terk etsinler? Ezcümle Fransızcada kavaid-i siyasiye ve vekayi ve ahlak-ı milliyemize müteallik mevcut olan kitapların en âlimesi D'Ohsson namında bir zatın eseri ve sevabık [geçmiş olaylar] ve adatımızdan bahseden asarın en muhikanesi [gerçeğe uygunu] mahud [malum], Hammer'in *Tarih*'idir. Bunlardan hangisi mütalaa olursa, içinde görülecek rivayat-ı cahilanenin kesret ve garabeti akla hayret getirir.

Mesela D'Ohsson'un iddiasınca, İslâm'da halkın hükümete karşı hiçbir gûna [törlü] hukuku yoktur. Sünniler imamın masumiyetine mutekid [inanır], Şiiiler ihtiyar-ı ahaliye [halkın tercihi] zahibdir [uyar]. Şiiilerin muktedası [rehberi] İmam Ali, Sünnilerin pişvası [önderi] Hazreti Ömer'dir. Yine o müellif Fatih'e, birader idamının cezasına dair bir kanun yaptırır, o asrın ulemasına böyle bir kanunu fetva ile tasdik ettirir. "Padişahın ahd ü nizamı, hayatıyla kaimdir" der. "Ulü'l-emr [padişah], memurlarının mal ve canına tasarrufta muhtardır" itikadında bulunur. Hasılı kitabı okudukça bahsettiği Şeriat-ı Muhammediye midir, Çin kanunu mudur, nedir anlaşılmaz.

Bu türlü tahkikat ile fıkhnın kavaid-i hakimane [hikmetli kuralları] ve ahkâm-ı adilanesi nasıl vukuf hasıl edilebilir.

Hammer, tarihine başlar başlamaz Sultan Osman'a ammisini idam ettirir, Kosova Muharebesi'ne bizim taraftan bataryalarla toplar gönderilir. Selim-i evvel gibi, Köprülü gibi mücedditleri ervah-ı musallata [bela ruhlar] haline kor. Rahibane bin nefrin ile [lanetle] yâd eder. Bayezid-i sani gibi sefiş, İbrahim Paşa gibi muharripleri [tahripkârları] melekü'l-hayr [iyilik meleği] şekline getirir, acemane bin mübalağa ile vâsf eyler. Fatih'i, Cengiz'den zalim gösterir. Hain İskender gibi, Hunyat [Hunyadi Yanoş] gibi karşısında duran siba-ı vahşete [vahşi hayvanlara],

Havariyuna [Hz. İsa'nın havarilerine] yakın hilm [yumuşak huyluluk] u [ve] insaf isnat eder. Onun rivayetince biz bir yere gidersek birkaç yüz bin kişi ile gideriz; düşmanlarımız karşımıza yalnız on on beş bin kişi ile gelirler. Hatta İstanbul'da Fatih'in kuvve-i külliyesine [bütün ordusuna] karşı duran askeri, topu beş bin kişiden ibaret bırakmak ister. Mohaç Gazası'nda Sultan Süleyman'ın üç yüz bin kişiye balığ olan ordusu mukabelesine yalnız yirmi beş bin Macarlı getirir.

Şarlken'in hücum-ı Osmaniyanı işittiği gibi Venedik'ten İspanya'ya firarını ve hatta hiçbir vakit Kanuni ile imtihan-ı ikbal [savaş] meydanına girememesini, maskara maskara adem-i tenezülle teville [açıklamaya] kalkışır. Fazıl Ahmed Paşa'nın Rabe suyundan geçirdiği on bin kişilik bir taliayı [öncü birliği] ircaa [geri döndürmeye] mecbur olmasını fenn-i harbde yeni devir açabilecek bir melhame-i kübra [en büyük kanlı savaşlardan biri] gibi göstermek ister. Ne vakit galebe edersek araya daima nagehani [ansızın meydana gelmiş] bir kaza karıştırır. Ne vakit mağlup olursak düşmana daima fevkalade bir celadet [kahramanlık] verir. Hristiyanlar hakkında gerek kibel-i şeriattan [şeriat yönünden], gerek divan-ı devletten ne hükm sadır olsa taassuba haml eder [yorar]. Ne muamele vuku bulsa mezhep muhalefetine isnat eyler. Kara Mustafa Paşa tarafından o vakit muamelat-ı haricîyesince bihakkın ilan edilen Viyana Seferi'ne, “nakz-ı ahd” [anlaşmayı bozma] namı verir. Yine o seferde Lehistan kralının na-kesane [alçakça] ihtiyar ettiği [seçtiği] ahd-şikenliği [sözünde durmamayı], “gaza” tabiriyle vasf eyler. Namazın tarifine kalkışır; tulu [güneşin doğuşu] ve zeval [öğle] ve gurub [akşam] dakikalarında salata ibtidanın [namaza başlamanın] caiz olmaması İslam itikadınca o zamanlarda, “Güneşi şeytanın tuttuğundandır” yollu hezeyanlar söyler. Arabiden Türkidten ibareler tercüme etmek ister. Küşayış-i derun [gönlün ferahlaması] manasına olan “ferec” kelimesini, “ra”nın sükûnuyla [harekesiz, yani “ferc” şeklinde] okur. Tabirat-ı tahkiriyyeden [hakaret sözlerinden olan] “gidi” [deyyus] kelimesini mahud hayvan manasına “kedi” kıyas eyler.

Bu türlü malumatla Osmanlıların azamet-i şan ve mekarim-i ahlakı [güzel ahlakı] nasıl öğrenilebilir?

Elsine-i Şarkıyye'nin [Doğu dillerinin] bir Avrupalıya hemen hiç faydası yokken içlerinden bazıları onları da tahsil ediyorlar da Araplar için yeni yolda sarf u nahivler ve Türkler için yeni yolda lügatlar yapıyorlar. Bunlar mükemmel değil lakin hiç olmazsa ebna-i vatandan [vatan evlatlarından] mükemmel bir eser yapmak isteyenlerin husul-i maksadına hadim [yardımcı] olabilir.

Elsine-i Garbiyye [Batı dilleri] bizim için katiyyü'l-vücub [olmazsa olmaz] haline girmiş iken hiçbirimiz Selim-i salis zamanındaki Seyyid Mustafa kadar olup da yazdığımızı okutacak kadar bir lisan tahsil edemiyoruz.

Ahvalimizin ayinesi, Ateryaların⁴ yazdığı kitaplardan ibaret kaldıkça Avrupa'ya ne kadar zulmani [karanlık] görünsek çok sayılmaz.

Biz de her ne vakit Rusyalılar, Lehliler, Rumlar filanlar gibi başka lisanlarda uğradığımız isnadatı [iftiraları], yine o lisan halkına ifham edebilecek [anlatabilecek] surette redde muktedir olursak, Avrupa'da efkâr-ı umumiye pek çabuk Şark'ı öğrenir, pek çabuk hakkımızı teslim eder.

Bununla beraber Avrupa'da Şark'ın tamamıyla bilinmemesi bizce o kadar hatarlı [tehlikeli] değildir. Çünkü istikbalimizin ehemmiyeti layıkıyla anlaşılmış ve ahde vefamız tamamıyla meydana çıkmıştır.

Fakat yine tekrar ederiz; vatandaşlarımız bizde olmayan halleri bize isnat edip de imtizac-ı menafimize [faydamız için] çalışmakta tereddüt göstermesinler çünkü bizden ziyade kendilerinin hayatı, bekası ona muhtaçtır.

Dikkat etsinler ki dünyada azasının her biri, bir lisan söyler bir devlet var mıdır? Nerede bu kadar mezhep taarruzdan berî [uzak] kalmış? Nerede bu kadar cinsiyet beka bulmuş? Lehlilerin hali düşünülür, Macaristan'da kalan Ermenilerden hiçbir eser kalmadığına bakılırsa, burada her kavim necatı [kurtuluşu] Devlet-i Aliyye'nin istiklaline mütevakkıf [bağlı] olduğu anlaşılır.

Biz şimdiye kadar edyan-ı saire ashabını [diğer dinlere mensup olanları] zimmetimize aldık. Her ahdimize vefa gösterdik. Asayişimizden dur olduk [ödü verdik]; milyonlarla canlar, mallar feda eyledik. Onların asayişini idame ve mal u canını vikaye eyledik [koruduk]. Onlar tarafından da ahde vefa bekleriz. Vatan-ı umumi ağraz-ı nefsaniyeden [bencilce niyetlerden] mukaddes tutulmasını arzu ederiz.

Bazı fırkalarda bu temayülün husulünü memnuniyetle görüyoruz. Ümit ederiz ki bu temayül yakında cümlesine yayılır. Efkar-ı saib [doğru düşünceler] ziyaya benzer, bir mülkün bir cihetinde zuhur edince sair taraflarında yine az zaman içinde yayılmak tabiidir.

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

4 Yazar burada Etnik-i Etery Cemiyeti'nden bahsetmektedir. Etnik-i Etery, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak amacıyla 1814 yılında Odesa'da kurulmuştur –çn.

“Avrupa Şark’ı Bilmez”¹

Kemal Bey bir makale-i mühimmesinde, “Avrupa’da ulemaya tesadüf olunur ki kamerde [Ay’da] olan enharın [nehirlerin] amakını [derinliklerini] tayin ederler ve iddialarını fennen ispata muktedir olurlar. Fakat yine Avrupa içinde bulunan Meriç Nehri’nin halini tamamıyla bilmeyecek kadar gaflette bulunurlar” kavliyle Avrupalıların hususatta ifrat ve tefrit akabelerinden kurtulamadıklarını izah etmişti.

Filhakika, taharri-i hakikat [gerçeği bulma] arzusuyla bin türlü mehaliki [tehlikeli işi] ihtiyar eden Avrupa ulemasının Şark’a dair olan ekser malumat ve tahkikatı, zaaf ve mübalağadan hali değildir.

Bu devamızın en yeni bir burhanı [ispatı] olmak üzere, bu kere aldığımız 21 Ağustos tarihli, Paris’in *Tabaat* gazetesinde munderiç [yer alan] bir fıkrayı ibraz ederiz:

Suret-i Fıkra

Mösyö Ernest Mayer [Ernst Heinrich Meier ?] vesait-i neşriye-i din-i İslami [İslamiyet’i yayma araçlarını] tadad eylediği [saydığı] sırada demiş ki:

“İstanbul’da bir matbaa vardır ki küçük bir gazete neşreder. Bu gazetenin temsilat-ı yevmiyesi [günlük baskısı] yüz bini mütecaviz ve nüfuzu fevkaladedir.

Mezkûr gazete bir Suriyeli tarafından idare olunur ve gazeteleri muhtevi olan paketler memalik-i İslamiye’nin her cihetine irsal edilir. Bu gazetelerde Semerkand’dan Mogador’a² kadar tesadüf olunur. Her tarafta muhabirleri vardır; İran’da, Hind’de, Fas’ta ve hıttı-i Arabiye’nin [Arap ülkelerinin] her cihetinde, hatta Tombuktu’da [Timbuktu’da] dahi ‘Şeyhül-Beham’ isminde bir muhabiri mevcuttur.”

İntiha [son].

İstanbul’da böyle bir gazete mevcut olup olmadığı bizce bahse bile değmez. Fakat şu makaleyi okuyan her Avrupalı buna itimat etmekte mazurdur. Çünkü Ernest

1 Ebüzzıya, “Avrupa Şark’ı Bilmez”, *Mecmua-i Ebüzzıya* 5, no. 49 (30 Kasım 1886): 1551-3.

2 Mogador, Fas’ın sahilde bir şehri ve limanıdır –Ebüzzıya’nın notu.

Mayer, Avrupaca akvaline [sözlerine] itimat olunan ulemadan maduttur [sayılır]. Hal böyle iken hiç vücudu olmayan bir şey üzerine bast-ı makal etmek [söz söylemek] bir fazıla göre meayıpten madut değil midir [ayıplanacak davranışlardan sayılmaz mı]?

İşte asıl şayan-ı bahs ve münazara ciheti burasıdır. Malumdur ki bir şey üzerine idare olunan efkâr, ya bir fikr-i halisete [temiz bir düşünceye] veyahut bir niyet-i garazkâraneye [kötü bir niyete] müstenit olur. Fikr-i halisetle irat olunan akval, zaaf veya mübalağayı havi olsa bile mademki niyet-i fasid değildir; vukua gelen noksan ve ziyade dahi mafûv tutulmak [affetmek] yani hüsn-i niyete bağışlanmak lazım gelir.

Şimdi bu bahiste aranılacak cihet, Mösyö Ernest[’in] bu makaleyi ne niyetle irat etmiş olmasını [yazmış olduğunu] tedkiktir. Yukarıdaki fıkranın suret-i ifadesinde öyle bir fikr-i fasid [kötü düşünce] hiss olunmadığı gibi fazıl-ı müşarünileyh [adı geçen erdemli kişi] dahi hiçbir milletin ağzına [kötü niyetlerine] tabi olmayan, hadim-i insaniyet [insanlığa hizmet eden] takımıındandır. Bu halde müşarünileyhin iğfal olunmuş [yanıltılmış] olmasına hükmetmek lazım gelir ki bu da ahlak-ı fazıla erbabının umumen müptela olageldiği afattandır.

Bahusus, Şark’a seyahat eden ekser Avrupa uleması elsin-i Şarkıyye’ye [Doğu dillerine] vâkıf olmadıklarından bize dair her ne tahkik ederlerse “Siseron” [cicero-ne] namı verdikleri kılavuzlardan ederler. Maişetini şuna buna rehberlikte arayan takımın gerek ilmen ve gerek ahlaken ne meziyetleri mutasavverdir [olabilir] ki verdikleri malumat doğru olabilsin. Bu babdaki noksan-ı himmet yine bizlere aittir. Çünkü memleketimizin tedkik-i ahvalini merak edinen Avrupa füzelasına [erdem sahiplerine] medar-ı müracaat olacak hiçbir eser meydana koymadık. Avrupalıları bize dair ne öğrenirlerse, me hazları [kaynakları] ya düşmanlarımızın neşriyat-ı iğfalkâraneleri [aldatıcı yayınları] veyahut önlerine düşen kılavuzların ihtiraatıdır [uydurdıklarıdır].

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

“Ecnebler ve Türkçemiz”¹

Servet-i Fünun’un geçen haftaki nüshasında münderiç Londra mektubu, İngiltere’de lisanımızın nedret-i istimalinden [kullanımının azlığından] bahsediyor. Yerli İngilizlerin gerek lisanımız ve gerek adet ve efkârımız, hal ve şanımız hakkında ne derece bi-vukuf [bilgisiz] olduklarını göstermek için diyor idi ki:

[...] İngilizlerin vükelasından tutunuz da ta adi köy papazlarına varıncaya kadar umur-ı Şarkıyye hakkında reyler veren, nutuklar irat edenler arasında Türkçeyi bilen değil; Türklerin edebiyatını, maarifini, adatını işitmiş olan bile yoktur desem mübalağa olmaz. Hatta şekil ve şemailimizi tefrik edenler nadirdir. Setre² pantolon giymiş olduğunuz halde sizi görseler, mademki başınızda kavuk, arkanızda aba, belinizde yatağan yoktur; Türk olduğunuza bir türlü ihtimal vermezler. Hele sarışın iseniz on şahit getirseniz mümkün değil Türklüğünüze inandıramazsınız; onlar için siyah veya esmer olmayan Türk olamaz. Bir mecliste Türk olduğum anlaşıncı bana öyle sualler irat edenler olur ki zehab-ı sahiflerine [boş fikirlerine] bakıp da gülmemek kabil olmaz fakat bazen de hiddetinden ağlayacağım gelir. Hasılı İngiltere’de ne bizi ne de lisanımızı bilirler. Bunu anlatmak da mümkün değildir.

Şu tarif-i hakikati harfi harfine, noktası noktasına Avrupa’nın Fransızlarına da, Almanlarına da, İtalyanlarına da, İspanyollarına da tatbik etmek, Amerikalıları ise bunların da fevkinde bir Şark vukufsuzluğuyla itham eylemek haksız bir cüret olmaz. Bu akvamdan hangi biriyle kendi memleketlerinde muaşeret [yaşamış] ve sonra buraya avdet etmiş bir Osmanlıya sorarsanız alacağınız cevap şudur: “Avrupa Şark’ı tanımaz!”

Bu adem-i vukufun [bilgisizliğin] uzun uzun esbab-ı içtimaiyesini [toplumsal sebeplerini] aramak bir musahabe-i edebiyenin [edebiyat sohbeti köşesinin] daire-i ittisaina [kapladığı alana] dahil olamayacağı için ondan sarf-ı nazar ediyorum.

1 Tevfik Fikret, “Ecnebler ve Türkçemiz”, *Servet-i Fünun*, no. 401 (5 Teşrinisani 1314/17 Kasım 1898): 165-7.

2 Eskiden daha çok resmi dairelerde giyilen, Avrupa kesimi bir tür çuha ceket –çn.

Yalnız şurasını itiraf etmeli ki Avrupa'nın Şark'ı tanınması, Şark'ın Avrupa'yı tanınması kadar kendisine muzır değildir. Avrupa Şark'ı tanımaz demek, Şark'ın lisanını, adatını tanımaz bilmez demektir; yoksa Şark'taki ticaretini, menfaatini de bilmez itikadına düşmek hayli gaflet etmektir. Her ne ise, maksat akvam-ı medeniyenin lisanımızla adem-i iltifatlarından [ilgisizliklerinden], bizim hayatımıza, edebiyatımıza vukufsuzluklarından bahis eylemekti; maksada rücu edelim:

Fransızların Piyer Loti'leri malum. Bu edib beş altı sene evvel müteveffı Oktav Foye'nin [Octave Feuillet] yerine Fransa encümen-i danişi azalığına kabul edildiği gün, bir mutat irat ettiği nutka müdür-i encümen Mösyö Mezyer [Alfred-Jean-François Mézières] tarafından mukabele edilmişti. Mösyö Mezyer yeni refikine resm-i hoş amadiyi [hoş geldiniz töreni] ifa ettiği sırada hemen hemen şu lisanı kullanıyordu:

Biz Fransızlara Şark ve Aksa-i Şark [Uzakdoğu] senin sayende, senin eserlerin sayesinde mekşuftur [bilinir olmuştur]. Oralarda kendi mülkün, kendi nühzetgâhın [gezinti yerin] gibi geziniyor, bizi de birlikte gezdiriyorsun. Şarklıların adet ve ahvali üzerine çekilen perde-i esrarı tabaka tabaka ref ederek [kaldırarak] piş-i nazarımıza [gözlerimizin önüne] türlü hafaya-i garibe [hayret edilesi sırlar] isar ediyorsun [seriyorsun] [...]

Bu sözler, Mösyö Loti'nin kendi vatandaşları arasında Şark âleminde şiddet-i vukuf ile şöhet-gir olduğunu ispat için kâfidir; bir delil-i müeyyide [güçlü bir kanıt] olmak üzere de yine o sıralarda, belki biraz daha evvel Fransa tabi'-i meşhuru [Fransa'nın ünlü yayıncısı] Haşet [Hachette] tarafından *Payitahtlar* unvan-ı umumiyesi altında neşr olunan ve her parçası bir ayrı hame-i iktidarın [güçlü kalemin] eser-i tasvir ve tavsifi olan külliyatta İstanbul tarifinin Piyer Loti'ye havale edilmiş olması gösterilebilir. Bu külliyatta her payitaht orayı en iyi bilen muharrire yazdırılmıştı. Hatta Bükreşe ait sahifeleri bizzat Romanya Kraliçesi³ kaleme aldı. Demek ki Fransa'da İstanbul'u ve bizi en iyi bilen yahut en iyi bilenlerden biri Loti imiş. Kendi de öyle söylüyor. Diyor ki: "İstanbul'da birçok zaman bulundum. Güzel Türkçe öğrendim. Türklere o kadar uydum, o kadar benzedim ki tebdil-i kıyafetle içlerine karıştığım zaman adeta fark edemezlerdi..."

Vakıa Mösyö Julien Viyö [Julien Viaud] –Loti'nin asıl ismi budur– bir aralık Fransız sefaretinin maiyet vapuru süvariliğiyle burada bulunmuş, sonraları da memleketimizi bir iki defa ziyarete gelmiştir. Tabiatındaki garbiyye-nümalık [Batılıya benzerlik] saikasıyla bir iki defa da ihtimal ki Türk kıyafetine girdiği olmuştur; fakat

3 Kraliçe Elizabeth hazretlerinin "Karmen Silva" nam müstearesi [takma adı] altında neşr-i asar ettikleri [eserler yayımladıkları] maruftur [bilinir] –Tevfik Fikret'in notu.

bu kıyafetle içlerine karıştığı Türkleri değil, hatta kendisini bile aldatmış olması biraz meşkuktur [şüphelidir]. Halbuki vatandaşlarını tamamıyla aldattığında hiç şüphe yok; onlar inanıyorlar, sanıyorlar ki Mösyö Loti –*Aziyade*’inde hikâye ettiği gibi– Selanik’te, sonra İstanbul’da hakikaten bir kızla buluşmuş, onunla yaşamış, Eyüp civarında Fransızlığını asla belli etmeyerek günlerce onunla birlikte ikamet etmiş... Artık masalın bu kadarına inanınca müellifin Türkçeyi lisan-ı maderzadı [anadili] gibi bildiğine, Türkleri, Türklüğü inceden inceye tanıdığına itikat etmek evleviyette [uygun] kalmaz mı? Halbuki Türkçeye, Türklüğe bu derece vâkıf geçinen, memleketinde kendini, kitaplarını o sıfatla satan Mösyö Loti bakın ne söylüyor:

[...] Ve şimdi bu insan telatumu [seli] arasında yine eskisi gibi yüksek sesle “Bestur! Bestur!” diye eğlenerek hayvanımı dört nala sürüyordum [...]

Bu satırlar İstanbul tarifinden alınmıştır. Müellif bir ramazan akşamı at üzerinde Galata’dan geçişini anlatıyor. Cadde o kadar kalabalık ki, bununla beraber yine dört nala gitmekten çekinmiyor. Pek güzel, fakat o “Bestur!”lar nedir? Türkçeyi bir Türk gibi söyleyen zat “destur”u “bestur” diye mi telaffuz eder?

Loti’nin adet ve ahvalimizde olan vukufu da bundan vasi değildir. Mesela *Aziyade* ile birlikte yaşayışlarını anlatırken kızın her sabah yataktan kalkınca kırmızı bir boya ile tırnaklarının ucunu boyamak için birçok uğraştığından, odasını birtakım buhurat ile tebhîr [tütsülediğinden] ve tatir ettiğinden [kokulandırdığından], galiba haşhaş da kullandığından bahsediyor. Zavallı âşık bizim memleketlerde hına [kına] istimal edildiğini işitmiş, bunun parmaklara konduğunu da duymuş, ismini de öğrenmiş fakat suret-i istimalini, işte onu öğrenmeye muvaffak olamamış; romanını yazdığı sırada düşünmüş, düşünmüş, nihayet kadınların her sabah hına ile tırnaklarını boyadıklarına hükmetmiş, öylece yazmış ve öylece vatandaşlarına kabul ettirmiş; hem o kadar kabul ettirmiş ki koca encümen-i daniş [ilim meclisi] kendisini Şark ahval ve adatına kemal-i vukufundan dolayı alkışlamaya mecbur olmuş!

Loti’nin Türkçe bilmediğini, hiç bilmediğini, Türklükten de bir şey anlamadığını bize dair yazdığı eserlerin hemen her satırı, o satırlar arasına karıştırdığı güya Türkçe sözler ilan eder durur. Bu eserler: Yukarıdan beri bahsettiğimiz İstanbul tarifi ile *Aziyade* ve bunun zeyli olan *Fantom Doryan* [*Fantôme d’orient*]’dır.

Aziyade bir kızcağızdır ki Loti ile Selanik’te rabt-ı alaka ederek [sevgi bağı kurarak] âşığını takiben İstanbul’a kadar gelir; burada buluşurlar, mahmur ve mustâgrık [sevgi dolu] bir hayat-ı sevdâ içinde epeyce zaman beraber yaşarlar; işte bu sırada Loti Eyüp’e nakl-i hane eder, mahallenin halkıyla kahvede pazarda konuşup görüşür ve kimse kendisinin ecnebi olduğunu fark edemez; nihayet *Aziyade*’sini bırakarak vatanına, Fransa’ya döner.

Şimdi bir Türk bu hikâyeyi okuduğu zaman, daha isminden tarize [laf dokundurmayaya] başlayacağında şüphe var mıdır? “Aziyade” Bizde böyle isim, böyle kelime hiç işitilmiş midir? Aziyade’nin hin-i intişarında [yayımlanma zamanında] zürefadan bir zat: “Lisanımızda böyle isim yok fakat kelime var; bunun yalnız ‘a’sı ziyade!” demişti. Burası bilahare müellifin kendisine de ihtar edilmiş olmalı ki *Fantom Doryan*’da tashih-i meseleye kalkışıyor; güya sevdiğinin ismini saklamak istemiş de böyle bir nam ihtira etmiş, yani uydurmuş imiş. Zaten hikâyenin uydurulmamış kısmı pek az. Kitap dikkatlice okunduğu zaman anlaşılıyor ki zavallı Mösyö Loti İstanbul’da bir Musevi tercümanın elinde oyuncak olmuş; şeytan Yahudi kendisini aldattıkça aldatmış; Eyüp’e diye Balat’a götürmüş; Türk kıyafeti diye dizlik salta⁴ giydirmiş; Loti neyi sormaya, öğrenmeye, görmeye davranmışsa bir el çabukluğu, bir hile ile fikrini, nazarını ondan çevirmeye, bi-çareyi bir gaflet-i sırf [büsbütün aymazlık] içinde yaşatmaya muvaffak olmuş.

Aziyade’yi ta neşredildiği zaman okumuştum, tafsilatı bittabi tamamıyla hatırimda değil; yalnız bu esaslı noktaları daima tahattur eder ve Avrupalıların Aksa-i Şark’a, mesela Hind’e, Çin’e, Japonya’ya dair yazdıkları hikâyelere, romanlara, hatta seyahatnamelere sahih nazarıyla bakmakta biraz ihtiyat etmek lazım geleceğine kail olurum [inanırım]. Zaten bizde de Avrupa âlemlerine bir vukuf-ı tam iddiasıyla yazılan romanların ne ömür [tuhaf] yanlışlarla malamal [dopdolu] olduğunu; bunlardan birinin Fransızcaya, İngilizceye, Almancaya, hasılı bir Avrupa lisanına tercümesi lazım gelse Frenkler için ne kadar gülünç olacağını söylemeye hacet yoktur!

Avrupalıların bize dair telif ettikleri asarın hepsinde, hatta coğrafya kitaplarında, hatta ansiklopedilerde bile böyle birçok yanlışlıklara tesadüf olunur. Bunda kabahatin birazı da bizimdir. Kendimizi Avrupa’ya tanıtacak hiçbir şey yazmıyoruz. İçimizde elsine-i ecnebiyeye [yabancı dillere] vâkıf birçok zevat bulunduğu halde kimse himmet edip Frenk müelliflerinin hakkımızdaki hatayıat-ı fikriye ve kalemiyelerini kendi lisanlarında tashih etmiyor. Hatta edebiyatımıza dair olsun, şimdiye kadar ciddi, mükemmel bir eser yazılmamıştır. Birkaç yıl evvel üdebamız hakkında *Revü Ansiklopedik*’te [*Revue encyclopédique*] Şarl Dagustino [Charles d’Agostino] imzasıyla bir makale neşr olunmuş, *Revü de revü* [*La revue des revues*] nam risale-nin 1 ve 15 Nisan 1894 tarihli nüshalarında da yine öyle bir bent okunmuş idi. Bu bendin altındaki imza da şu idi: Garabet Bey. Bu iki sahib-i imzanın ikisi de pek güzel Fransızca yazıyorlar; makalelerinden öyle anlaşılıyordu. Fakat teessüf olunur ki ikisi de edebiyatımız şöyle dursun, lisanımızı bile bilmiyorlar; yine makaleleri bunu ispat ediyordu. His olunuyordu ki onları üdebamızdan biri karşısına almış;

4 Bir tür kısa ceket –çn.

kendi anladığı, kendi bildiği, kendi istediği, kendi beğendiği gibi söylemiş; dinletmiş; onlar aldıkları malumatı sahih zannederek sevine sevine derlemişler, toplamışlar, Fransızca birer makale şekline koyup o risalelere göndermişler. Vakıa bundan bir şey çıkmaz; Fransızlarda o makaleleri dikkatle okuyan ya olmuş ya olmamıştır; şu kadar ki bunlar böyle tekessür [çoğaldıkça] ve teakup ettikçe [birbirini takip ettikçe] enzar-ı dikkati [dikkatli bakışları] celp etmeleri pek muhtemeldir; o halde doğru olmaları yanlış yazılmalarından hayırlı değil midir?⁵

Fakat makale sahiplerinin bunda ne kabahatleri var? Onlar malik oldukları kudret-i kalemiye ile bulundukları memlekete bir hizmet etmek istemişler; çalışmışlar, bentler yazmışlar. O bentleri yazmak için istiane ettikleri [yardım istedikleri] merciler kendilerini iğfal etmiş [kandırmış], yanlış malumat vermiş; asıl kabahat bu malumatı verenlerde.

Hülasa, Avrupa'nın bizi tanımadığı muhakkaktır; bu vukufsuzluğun sebebi de kısmen bize racidir [aittir]. Avrupa memleketlerinde cereyan eden vakıalar, hikâyeler tasvirine kalkışan zevat-ı hikmet-simat [bilge kişiler] –mademki nefislerinde o derece iktidar buluyorlar– bu gülünç teşebbüslerin yerine o ciddi noksanı ikmale himmet buyursalar daha iyi olmaz mı? Ama diyecekler ki: Varsın, Avrupa bizi tanımasın. Vakıa, sözün bu kadar doğrusuna ne denir!

Hazırlayan: Fatma Damak

5 Buralardan diğer bir musahabemizde tekrar bahsedeceğiz –Tevfik Fikret'in notu.

*Nesl-i Ahir*¹

Sol elinin tersiyle ağzını kapayarak deminden beri zapt edilmeye çalışılmış bir esnemeyi setrettikten sonra, sağ elinde gittikçe ağırlaşarak aşağı doğru sarkan kitabı dizlerinin üzerine salıverdi ve uzun hasır sandalyesinde biraz davranarak etrafına baktı.

Ne zaman eline Şark'a, hususiyle kendi memleketine dair bir kitap alsa buna benzer bir hisle bırakmaya mecbur olurdu. Garplıların, şaşaa-i elvanına [renklerinin gösterişine] alışmadıkları Şark semasında gözleri kamaşarak bilmedikleri bir lisanın müphemiyeti arasından keşfe çalıştıkları hayatı, tekzip edilmekten korkmayan bir cesaretle nasıl hatalar içinde, ne gülünç fikirlerle tasvir ettiklerine şahit oldukça derin bir eza-i kalp ile sinirleri bozulur ve kim bilir ne zaman tekrar eline almak için kuvvet bulmaya talikan [bağlı olarak] asabını kuşatan bir esneme ile kitabı kapardı.

[...] Nüzhet, [...] bu mukaddimeden sonra efkârını pek kısa cümlelerle izah etti: Kitaba itirazı hiç bu nokta-i nazardan değildi. Zaten muharririnin namı, itiraz olunacak nukatı [noktaları] bu zemin üzerinde aramamak için kifayet ederdi. O, bu kitabında da kalemi nerede cevelan etse [gezip dolaşsa] bedayi halk ve icat eden şairdi. Şimal denizlerini, Afrika sahralarını, Akse-i Şark [Uzakdoğu] semalarını, İstanbul afakını bütün hatıralara bir nakş-ı müebbed ile çizen kalem, bunda da öyle mutantan, debdebedar elvah-ı muhteşeme [muhteşem tablolar] resmetmişti ki gözler kamaşıyor, zihinler bunlardan taşan elvan [renkler] ve darat ile [gösterişle] boğuluyordu. Elbette Nüzhet, bunlara ait meziyet-i nefise-i sanatı teslim eder, kemal-i tazim ve hürmetle [büyük bir yüceltme ve saygıyla] şairin kalemine medyun olan [kendini borçlu hissettiği] vazife-i takdisi ifa eylerdi. Hatta Nüzhet, küçük yanlışlıklara, adat-ı memleket hakkında türlü gülünç ufak tefeklere de ilişmiyor; muharririn nefisine ait zaaf-ı şebab-perestisine [gençliğe düşkün olma zaafına], amal-ı sevdavisine [aşk arzularına] dokunmak istemiyor; biraz daha ısrar ederseniz kitabın fazla uzunluklarına, en lütufkâr olanları bile yoracak tekrarlarına, mikyasatında öl-

1 Halid Ziya, "Nesl-i Ahir", *Sabah*, no. 6808 (25 Ağustos 1324/1908) tefrika 1, s. 2; no. 6813 (30 Ağustos 1324/1908) tefrika 6, s. 2.

çülerinde] en mürüvvetkâr bir fikr-i intikattan [eleştiri fikrinden] bile kaçamayacak nispetsizliklerine de ilişmeyecek; o yalnız kitabın heyet-i mecmuasından, vakayî'in tarz-ı tahkiyesinden [anlatılış tarzından] istintaç olunan [çıkarılan] fikr-i felsefiye muterizdi [karşı çıkıyordu]. Böyle bir zemin-i mühimde, bu derece yüksek bir mebhas-i içtimaide [toplumsal konuda] o kaleminden beklenen şey, şiiirden başka bir şeydi. Kitabın içinde çarşafı bile açılmayan kadınlardan, kafesleri kaldırılmayan evlerden, söylenmeyen ve izah edilemeyen müphem hislerden başka ne vardı? Koca milyonlarla, halktan beş on müstesna çehreler alınarak bunların etrafında Şark semalarından, mehtap gecelerinden muğfil [aldatıcı] levhalar çiziliyor; bütün hutut-ı hakayık [gerçeklerin hatları], müphemiyetlere boğulduktan sonra muhakememize kanaat veremeyen bir nazariyenin temin-i muvaffakiyeti için hassasiyetimize, merhametimize müracaat edilerek verem döşeklerinin kenarına götürülüyorduk. Hatta Nüzhet, kitabın bazı nazariyatına tamamen iştirak etmekle beraber, istemezdi ki bunların sıhhati yanlış yollar takibiyle sabit olsun. Sonra erkekler... Takım takım siyah çarşaflarının içinde müphem gölgelere mahsus bir hayat-ı esrarengizle yaşatılan o kadın hayallerinin yanında hiçbir erkek kalbi yoktu. Bu memleket, yalnız kafeslerinin altında can çekişen, peçelerinin altında dudakları bir kahır ve elemle burulan kadınlardan mı ibaretti? Erkekler, erkekler neredeydi?

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

*Rönan [Renan] Müdafaaanamesi*¹

Fransa Akademisi [Académie française] azasından müteveffa “Ernest Rönan” tarafından İslamiyet’in güya mahi-i terakkیات [gelişmeyi ortadan kaldırdığına] ve mâni-i maarif [bilim ve sanata engel] olduğuna dair irat edilmiş [yapılmış] olan bir hitabeye [konuşmaya] karşı berahin-i katıayı cami [kesin deliller içeren] reddiyyedir ki şan-ı celil-i İslamiyet’i [İslamiyet’in yüce şanını] delail-i münevvere-i şeriyye ve mantıkıyye ile [dini ve mantıki apaçık delillerle] bihakkın ila eder [yüceltir].

Fransız erbab-ı kaleminden “Mösyö Ernest Rönan”ın irat ve neşrettiği “İslamiyet ve Maarif” unvanlı bir hutbe, hayli zamandan beri gazetelere sermaye-i bahs olmaktadır.

Aynı daha yeni elime geçti. Hutbe kısa bir şey ise de mündericâtı [içeriği] birkaç yüz cilt kitap ile cerh olunmaya [çürütülmeye] müsait bulunduğu için mütalaamı yazmakla, söylenilmiş şeyleri tekrar etmek tarz-ı beyhude-puyanesini [boş işlere dalma yolunu] iltizam etmiş olamayacağımdan eminim.

İslamiyet’in maarife mâni değil bilakis mürebbi olduğunu ispat için yanımda lüzumu kadar kitap mevcut olmadığına teessüf ederim. Mamafih, sahib-i hutbe kendi davasının butlanına [temelsiz oluşuna] yine kendi sözlerinde o kadar çok delil cem etmiştir ki şu cevabı yazabilmek için başka kitaplara müracaat mecburiyeti sakıt hükmüne girmiştir [ortadan kalkmıştır].

[...] Şimdi, sahib-i hutbenin [...] mezhebine, bahsettiği meseleden tamamıyla cehaleti ilave olunursa makalesinin ne kadar saçma bir şey olması lazım geleceğine zihinde bir ilm-i icmalî [kısa bir bilgi] hasıl edilebilir.

Mösyö Ernest Rönan, elsine-i Şarkıyye’de [Doğu dillerinde] ihata-i külliyyesi [geniş bilgisi] itibarıyla Fransa Encümen-i Danişî’nin azalığı [Académie française üyeliği] gibi menî’ü’l-vusul [erişilmesi güç] bir mevkii haiz iken İslamiyet bahsinde cehaletini iddia ettiğim garip görünmesin.

1 Namık Kemal, *Rönan Müdafaaanamesi* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1326/1910), 2, 4-24, 26, 27, 30-46, 54-6.

Yalnız Ernest Rönan değil, Avrupa’da ulum-ı Şarkıyye’ye [Doğu ilimlerine] intisap ile [ilgileriyle] maruf olanların diyanet-i İslamiyye mebhasinde [İslam dini konusunda] zihinlere hayret verecek kadar cahil olduklarını pek kolay ispat edebilirim.

Birçok seneler İstanbul’da oturmuş ve Arabi ve Farisiden başka –o iki lisana müftekir [muhtaç] olması ve kavaidinin [kurallarının] layıkıyla mazbut bulunmaması [net olmayışı] cihetleriyle– bir ecnebiye göre tahsili elsine-i İslamiye’nin [İslam dillerinin] kâffesinden [hepsinden] müşkül görünen Türkçede oldukça güzel yazacak kadar maharet kesbetmiş olan *Tarih-i Osmani* sahibi Hammer bile diyanet-i İslamiyye mebhasine [konusuna] atf-ı makal edince [sözü getirince] Şark’a dair bir kitap okumayan ecnebler kadar ve fakat onlardan daha garip bir vukufsuzluk gösterir.

Tarih’inden onuncu cildin dört yüzüncü ve dört yüz birinci sayfelerinde şu fıkraya dikkat buyurulsun:

Ahkâm-ı İslamiyete göre, “zuhr [öğle] namazı” şemsin nokta-i zevale [tepe noktasına] geldiği zaman kılınmaz, ancak bir iki dakika sonra eda olunur. Çünkü ehadis-i enbiyaya itimat olunur ise her gün saat-i zevalde şeytan, güneşi iki boynuzunun arasına alarak Sultanü’l-avalim’in [âlemlerin sultanının] tacı olmak itibariyle nahvetkârane [kibirlenerek] başına giyer, fakat Allahu Ekber sadasını işittiği gibi bırakır. Devlet-i Aliyye müverrihleri işte bu suretle, “Sultan Murad-ı Râbi [IV. Murad] ve Sultan İbrahim zamanlarıyla Sultan Mehmed-i Rabi’nin [IV. Mehmed’in] devr-i sabavetinde [çocukluk döneminde], hırs ve sefahet ve isyan ve mefsedet [kötülük] şeyatini [şeytanları], semtû’r-re’s-i zevale [öğle vakti güneşi boynuzları arasında tutup giymeyi] vasil olmuşlardı,” demişlerdir.

Millet-i Muhammediyye’ye müntakil olan [ulaşan] ehadis-i enbiyada bu itikadı ima eder harf-i vahit [tek bir harf] var mıdır? Zaten duhul-i vakitten evvel salat-ı hamsin [beş vakit namazın] hiçbirini eda etmek caiz olamaz; zevalde ise vakt-ı zuhr henüz dahil olmadığı için tabii namaz kılınmaz. Hammer’in, adı bir çömeze de sorsa bu hakikati öğrenmeye muktedirken, kim bilir kimden işittiği bir maskaralığı kavaid-i rasiha-i dinden [dinin kesin kurallarından] addetmesi, kavaid-i İslamiyye’ye cehaletin münteha-i derecatı [son noktası] değildir de nedir? Boynuzlu şeytan bazı kiliselerde görülüyorsa da İslam kitaplarının hangisinde şeytana böyle bir hayvan şekli verildiği görülmüştür?

Hayır! “Üç padişahın zamanında hırs ve sefahet ve isyan ve mefsedet şeyatini semtû’r-re’s-i zevale vasil olmuşlardı” diyen hiçbir Osmanlı müverrihi yoktur. Hatta ibarede mana bulunamıyor ki bir Osmanlı müverrihine isnadı caiz olabilsin. Velez biri öyle bir hezeyan söylemiş olsa bile, bu ifade İslam arasında şeytanın zeval vakti güneşi boynuzlarıyla tutup da başına giydiğine dair bir itikat mevcut olduğunu icap etmez.

Ahval-i İslamiyye'den Avrupa'yı haberdar etmeye herkesten ziyade muvaffak olmakla maruf olan ve *Şark Kitabhanesi* namındaki eseri hâlâ Avrupa'da elsine-i Şarkıyye ve maarif-i İslamiyye ile [İslam ilmiyle] meşgul olanların en büyük mercilerinden bulunan meşhur “Derbelo” [Barthélemy d’Herbelot de Molainville] bu kitabının “El-Kur’an” unvanlı makalesinde şu fıkrayı yazar:

Peygamberlerine perestîş eden (!) [tapan] Muhammediler bu kitabı (yani Kuran-ı Kerim’i) pek ila ederler. Zira derler ki Kuran, ibtida-i hilkatte [yaratılışın başlangıcında] levh-i takdir-i İlahî’den [Allah’ın takdir ettiği her şeyin yazılı olduğu levhadan] tefrik edilerek felek-i sevabitin [yıldızlar âleminin] zirinde [altında] bulunan yedi kat göklerin birinde emaneten hıfz olunmuş ve birinci mertebedeki melaikten olan Cibril’in [Cebrail’in] kendi eliyle o gökten Hazreti Muhammed’e (sallallahu aleyhi ve sellem) sure-be-sure getirilmiştir.

Tarîfiktza etmez [gerekmez] ki böyle bir söz söylenmiş, böyle itikada zahip olmuş [kapılmış] hiçbir Müslüman yoktur. Avrupa’da birtakım ashab-ı himmet [gayret sahipleri], mesela en küçük böceklerin cinsini tefrik ve envainı tayin gibi şeylere sarf-ı ömür ederek sa’y [çalışma] kuvvetiyle hayal ve hatıra gelmez bunca keşfiyat vücuda getiriyor; bunlardan binlerce ashab-ı fikir ve hüner ise elsine-i Şarkıyye’yle uğraşıp duruyor da bin üç yüz seneden beri kürenin pek büyük bir kısmını ihata etmiş [kuşatmış] bir milletin, elde yüz binlerce telifatı tedavül edip dururken dinlerinin hakikati Avrupa’ya bu kadar meçhul kalıyor! Bu hal, şayan-ı taaccüp [şaşılacak şey] değil midir?

[...] Bunlardan başka, Avrupalıların bir garip itikatları vardır ki o itikadın bir cüzünü Mösyö Rönan, cevabıyla meşgul olduğum risalesinin tercümesini zirde [aşağıda] naklettığım fıkrasında pek güzel hülâsa etmiştir:

Bir İslam çocuğu on on iki yaşına doğru umur-ı diniyesinin [din işlerinin] tahsiline başlayınca, o zamana kadar oldukça müteyakkız iken [gözü açıkken] birdenbire mutaassıp olur ve hakikat-i mücerrede [manevi hakikat] zannettiği şeye temellükten [sahip olmaktan] dolayı bir nahvet-i eblehane ile [ahmakça bir kibirle] malamal olarak [dolarak] hadd-i zatında sairlerin madununda [altında] bulunan bu halden dolayı bir imtiyaza malikmiş gibi kendini bahtiyar bilir. Bu gurur-ı mecnunane, İslam’ın en esaslı seyyiesidir [kötülüğüdür].

Bunlar, İslam’ı, kendisine sair milletlerden büyük nazarıyla bakar zannederler de kaziyenin [meselenin] aksini iltizam ederek [tercih ederek] kendileri İslam’a, sair milletlerden küçük nazarıyla bakarlar. Böyle küçük bir kavmin akaidine ise [inanç-larınaysa] zanlarınca ehemmiyet vermek iltizam-ı malayelzem [gerekless şeylerle uğraşma] kabilinden olacağı için, Şark’a müteallik [dair] mesail ile [meselelerle]

uğraşanların en çoğu diyanet-i İslamiyye'yi de bazı akvam-ı vahşiyenin [vahşi kavimlerin] mezahibi [mezhepleri] gibi eğlence kabilinden olarak tahkik ederler.

Şayan-ı dikkat bir cihet daha vardır ki gerek kavaidin [dilbilgisi kurallarının] vüsat [çokluk] ve suubeti [zorluğu] ve gerek yazının hali cihetiyle bir ecnebi için elsine-i Şarkıyye'de maharet hasıl etmek asab-ı umur [işlerin en zoru] addolunabilir.

Bir derecedeki Avrupa'da lisan-ı Osmanî'nin allamelerinden madut olan [sayılan] Hammer, tabirat-ı tahkiriyyeden [hakaret ifadelerinden] mahut “gidi” kelimesinin manasını anlayamadığından, serhat dilaverlerinin² nakarat-ı celadetlerinden [kahramanlık nakaratlarından] olan:

“Yoktur sizinle viremiz

Eğrili, gidi Eğrili”

beytindeki “gidi” lafzını “hirre” manasına olan “kedi” zannetmiş de *Tarih*'inde o mana ile tercüme eylemiştir.

Lisan-ı Arap'ta “ihata-i külliye ile” [geniş ve etraflı bilgiyle] (!) müştehir [meşhur] olan Mösyö Rönan da bu risalesinde, feylesof lafzını Arapların “kesr-i fa” [f harfini kesre, yani “i” sesiyle] ve “imale-i yâ” [y harfini uzatarak] ve “sükûn-ı lam” [lam harfinde durarak, cezm] ile telaffuz eylediklerinden bahsediyor. Elsine-i İslamiyye'ye merak eden Avrupalıların birtakımı her kavmin kaide kitaplarından öğrenemedikleri lisanları başkalarına kolaylıkla öğretmek için kendi kendilerine kaide kitapları tertip ediyorlar; birtakımı bu kitapları okumakla istedikleri lisanı öğrenmiş olmak itikadında bulunuyorlar; öğrendikleri, öğrettikleri şeylerse o kadar gariptir ki Paris'te iken bir Türkçe ders-i âmında [halka açık bir Türkçe dersinde] bulundum, hocanın takririnden [ders anlatışından] bir kelime anlamaya muktedir olmadım. Arada üç dört Türki edat işitmemiş olsaydım hiç bilmediğim bir lisan tedris olunuyor zannetmekte mazur olurdu.

Bundan başka, Avrupalıların İslamiyet'e dair yazdıkları mesailde yarım âlimliğe de bir büyük hisse ifraz etmek [ayırarak] lazım gelir. Malumat-ı sathiyeh [yüzeysel bilgi] ashabına [sahiplerine] göre, okuduğu kitaplarda anlayamadığı mebahise, velev ne kadar muvafık-ı hakikat olsa, gevezelik nazarıyla bakmak tabii değil midir?

Şimdi bir Avrupalı, mahiyet ve meziyetini anlamak senelerce tamik-i fikre [fikri derinleştirme ve araştırmaya] muhtaç olan diyanet-i celile-i Muhammediye'yi [yüce İslam dinini] hürriyet-i efkârâ hail [engel] ve terakki-i medeniyete mâni bilerek piş-i nazara [göz önüne] alır, bu fikrin netayicinden [sonuçlarından] olarak tahkikatını, zorla mutekadat-ı gayr-ı makule [akla uygun olmayan inançlar] taharrisine

2 Sınır boylarını koruyan yiğitler –çn.

[bulmaya] hasreder [adar]. Tesadüf ettiği her meseleye, haşa mine't-teşbih [benzetmek gibi olmasın], güya Zulu halkının mezhebiyle uğraşır kadar sathi bir imale-i nigâhi [göz atmayı], zihninde hasıl edeceği fikir için kâfi görür de, tevaggulunun mevkufünaleyhi olan [üzerinde yoğun olarak çalıştığı] elsineye intisabı da [ilgisi de] daha kelimelerini doğru telaffuz edemeyecek derecede bulunursa yazacağı şeylerin hezeyandan başka bir şey olabilmesi aklen kabil midir?

Şu hakikati de söyleyeyim: Avrupa'da elsine-i İslamiye'den bir veya birkaçına gerçekten intisap etmiş [vâkıf olan] hiç kimse yoktur denilemez; fakat bu muvafakiyeti haiz olan ashab-ı imtiyaz [ayrıcalıklı kişiler] –Şark'ı bilmek ve herkese bildirmek dâyesinde [arzusunda] bulunup da risale yazarların, hutbe irat edenlerin [konuşma yapanların] ekseriyeti gibi– diyanet-i İslamiye'nin terakkیات-ı maarifçe [bilimsel ve kültürel gelişmelere] olan tesiratını böyle kırk sahifelik bir risalecikte muahaze [olumsuz yönde eleştirmek] ve tedkik edebilmek dâye-i hod-nümayanesine [gösterişine] kalkışmaz.

İşte, Şark'la uğraşan ekser Avrupalıların diyanet-i İslamiye'ye ve belki İslam'ın ekser ahvaline bütün bütün vukufsuzlukları ne türlü esbabdan [sebeplerden] münbais olduğu [kaynaklandığı] yukarıdaki izahattan anlaşıldı. Mösyö Rönan'ın da İslamiyet mesailince o esbaba mağlup olan malumat-ı kazibe [yalan bilgiler] ve tahkikat-ı nakısa [eksik araştırmalar] ashabından [sebeplerinden] olduğu piş-i nazardan ayrılmasın.

Gerek kailin [sözü söyleyenin] gerek akrasının mahiyetlerini tayin için daha ziyade söz söylemeye ihtiyaç kalmamıştır zannederim. Binaenaleyh risalenin mündericatına atf-ı makal ediyorum [bakıyorum].

Mösyö Rönan'ın risalesini görmeden bu kadar az lakırdıya o kadar çok hata sığabileceğini memul etmezdim [beklemezdim]. Bahsettiğim hatiatı [hataları] birer birer tatad edeyim [sayayım].

Sahib-i hutbe, “akvamın bir hüviyette [aynı özellikte] kalmadığına dair”, herkesin bildiği bir hakikati yeni keşfolunmuş bir serire-i hikmet [bilgelik sırrı] gibi mukaddime-i makal ederek [söze başlayarak] Arap maarifi, Arap medeniyeti, Arap hikmeti ve Arap sanayii, ulum-ı İslamiye [İslam ilimleri], medeniyet-i İslamiye tabirlerinde mevcut iltibas [karışıklığı] kaldırmak istediğinden bahsediyor. Kendi rivayetince bu iltibas, zihinlerde birtakım gayr-ı vazih [açık olmayan] mütalaalar hasıl etmekte ve o gayr-ı vazih mütalaalar ise birtakım yanlış fikirler ve hatta fiiliyatta bile ağır ağır hatalar tevellüdüne sebep olmakta imiş!

Bahsettiği tabirlerde ise hiç iltibas olmadığı malumdur. Mamafih müellif, İslam'ın maarifini, medeniyetini, hikmetini, sanatını bütün bütün inkâr edecek efkârı istihzar

[hazırlamak] için mebadi-i makalede [makalenin başlarında] yalnız tabirlerde iltibas olduğunu beyan ile iktifa ediyor [yetiniyor]. Bu iltibastan zuhur eden gayr-ı vazih mütalaaların ise birtakım yanlış fikirler, birtakım ağır hatalar tevhit ettiğine [ortaya çıkardığına] dair bir iddia meydana koyuyor da davasına hiçbir delil göstermiyor.

Göstermediğine de istiğrab edilmesin [şaşılsın] ki Ernest Rönan meşrebinde olan Avrupa ulemasının bize müteallik her kavli [söz], kendilerince her türlü burhan [delil] ihtiyacından berî [uzak] olan, bedihyat-ı evveliyeden [eskiden beri] ispat gerektirmeyecek kadar açık olan şeylerden [maduttur [sayılır]. Bu zevatın birçoğundan Şark'a müteallik mebahis [konular] arasında, kavillerine delil istenildikçe delile bedel "Ben söylüyorum" cevabını aldığımız pek kesirü'l-vukudur [çoktur].

Mösyö Rönan, bu dava-i mücerredesini [temelsiz davasını] müteakip şöyle bir iddia daha meydana koyuyor:

Zamanımızın ahvalinden biraz malumatı olan zevatın kâffesi, memalik-i İslamiye'nin tedenniyat-ı hazırasıyla [şu anki geri kalmışlıklarıyla] tahsil ve terbiyelerini mücerret [yalnızca] İslamiyet'ten istinbat eden [çıkaran] akvamın kabiliyyat-ı zihniyece [zihinsel kabiliyetlerinin] hiç hükmünde olduğunu vazihan [açıkça] müşahade etmektedirler. Şark ve Afrika taraflarında olanlar, bir mümin-i sahihin fikrini tahdid eden [sınırlayan] ve başını ihata ile [kuşatarak] fünuna daima mesdud [kapalı] ve bir şey öğrenmek veya bir fikr-i cedide açılabilmek kabiliyetinden mahrum eyleyen bir nevi demir daire içinde mahsurdurlar.

İslam'ı idrak ve maarifçe, Çin'de ateşe, Hind'de hayvanata ibadet eden, arazi-i meçhulede, Cezair-i Bahr-i Muhid'de [Okyanus adalarında] insan yiyen ebna-i cinsimizden [kendi cinsimizden] de daha aşağı görmek, davasında delil göstermeye lüzum görmeyen Mösyö Rönan için kabildir; fakat bu saçma sözlere, okuyanların itimadını memul ederse [umarsa], şöhet-i marifetine pek sadedilane [safça] bir itminan [güven] göstermiş olur.

Acayip şey! Meğer İslam olduğumuz için başımızın etrafına bir demir halka geçirilmiş, o halka havass-ı batınımızı [iç duyularımızı] her türlü uluma, her türlü tahsile, her türlü efkâr-ı cedideye mesdud tutarmış da bizim hâlâ haberimiz yok!

İslam'ın mektep bulabildikleri yerlerde, vesait-i tahsilde mevcut olan bin türlü noksan ile, o mekteplere devam eden mil-i saire [diğer milletlerin] talebesine daima tefevvuk edegeldiklerini [üstün geldiklerini] Mösyö Rönan nasıl inkâr edebilir? Yoksa davasına delil göstermemek şanından olduğu gibi muarız [karşı] tarafından gösterilen delili kabul etmemek de ihtiyar eylediği tarz-ı münazara iktizasından mıdır [gereğinden midir]?

Risalesinden anlaşılan ve aşağıda mevzu-ı bahs edilecek olan fikrine bakılırsa tabiiyat ve riyaziyata [doğa ve matematik bilimlerini] müntesip olan [bilen], İslam'a bi-eyyi hal [mutlaka] mübalat-ı diniyyeden [dini hassasiyet ve değerlerden] müteberri [yüz çevirendir], nazarıyla bakacaktır. Mamafih, biraz kendileriyle bahsetse o Müslümanları herkesten ziyade diyanet-i rasihaya [sağlam bir dine] malik bulur. Çünkü fünün-ı riyaziye ve tabiiye ile iştigal eden Muhammediler, o fününun mebahisinde [bilimlerin konularında] “veş-şemsi tecri...”³ ve “enzelna mine'l-muasarat...”⁴ ve “haleknâküm ezvaca”⁵ gibi ayat-ı kerimeye bedihiyattan [apaçık] burhanlar görürler de imanlarında bir kat daha rüsuha [sağlamlık] hasıl ederler.

Mösyö Rönan'ın bâlâda [yukarıda] bahsolunan “bir İslam çocuğu” terkihiyle ibtida ederek “en esaslı seyyiesidir” sözleriyle hitam bulan fıkrası bu ibaresini takip etmiştir.

Mösyö Ernest Rönan'ın o iddiasını da cevapsız bırakmayalım:

Acaba sahib-i hutbenin itikadınca dinini edyan-ı saireden [diğer dinlerden], milletini diğer milletlerden eşref bilmek yalnız Müslümanlara mı münhasırdır? Hristiyanlığa, Yahudiliğe, ateşperestliğe, putperestliğe itikat edenlerin kendi dinini başka dinlerden, kendi milletini başka milletlerden aşağı veya onlarla müsavı tuttuklarını iddia etmek kabil midir? Elbette değildir. Ya itikadınca din-i Hakk'a tabi olduğu için kavmini akvam-ı saireden şerif addetmek neden dolayı İslam'a göre milletlerin dununda [aşağısında] kalmayı mucip olsun da Hristiyanlara, Yahudilere filanlara göre olmasın? İslamiyet'in maarifce tesirâtı kadar mühim bir mesele bu türlü istidlallerle [çıkarımlarla] mi hallolunacak!..

Yine sahib-i makale der ki:

Ehl-i İslam'a, amal-i diniyyesinin [dini sorumluluklarının] sadeliği, edyan-ı saire hakkında pek de haklı addolunamayacak bir fikr-i tahkir [aşağılama düşüncesi] ilka eder [verir].

Mösyö Rönan bilmezse ashab-ı vukufa [bilgi sahiplerine] layıkıyla malumdur ki ehl-i İslam amal-i diniyyesinin sadeliğini, suubetini [zorluğunu] hiçbir vakit düşünmemiştir ve düşünmez. Sair edyana da hiçbir müslimin nazar-ı tahkir ile [hakaret gözüyle] baktığı yoktur. Sair dinler kütüb-i semaviyyeye [semavi kitaplara] müstenit ise onlar İslam indinde muhakkar [aşağılanmış] değil mensuhtur [hükümsüzdür]. Eliyle yaptığı saneme kendini halk etmiş [yaratmış] zannıyla tapınanların mezahibi

3 “Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.” Yasin Suresi, 38. ayet.

4 “O yoğunlaşmış bulutlardan şarıl şarıl bir su indirdik.” Nebe Suresi, 14. ayet.

5 “Sizi çift çift (erkek-dişi) yarattık.” Nebe Suresi, 8. ayet.

kabilinden olan mutekadat-ı batlıya ise [temelsiz inançlaraysa] Müslümanlar da, Hristiyanlar da, Yahudiler de, dinsizler de yalnız nazar-ı tahkir ile değil, tabii nazar-ı tezyif ile [alaycı gözle] bakarlar.

Hiçbir dine mensup olmayan Mösyö Rönan için Hristiyanların, Yahudilerin İslamiyet'i edyan-ı sahihaden [gerçek dinlerden] addetmemesi mazur tutulduğu halde, İslam'ın Hristiyanlığı, Yahudiliği mensuh bilmesi, acaba nasıl medar-ı tariz [saldırı sebebi] olabilir? Putperestlere, ateşperestlere dair Ehl-i Kitap'ın umumiyle beraber, hatta dinsizlere dahi şamil olan [kapsayan] bir fikirden dolayı da Mösyö Rönan yalnız Müslümanları muateb tutamaz [azarlayamaz] zannederim. Sahib-i makalenin tevehhümüne [kuruntusuna] göre ehl-i İslam, Cenab-ı Hakk ikbal ve kuvveti –meziyet-i zatiyye kaydından [kendi zatına ait özelliklerden] vareste [ayrı] olarak– kime irade buyurursa ona ihsan eder itikadında bulundukları için, terbiye ve marifete ve Avrupa fikrini teşkil eden her türlü meziyete Müslümanlar kemal-i hakaretle bakarlar imiş! Mu'ti-i hakikinin [gerçek nimet veren Allah'ın] ihsanını her türlü kayd ve vesileden vareste bilmek, yanlış bir itikat mıdır? Hatib-i şehir [meşhur hatip] dünyada ikbale, kudrete malik olanlardan kâffesinin marifet ve meziyet ashabından olduğunu ve her marifet ve meziyet ashabının bir mevki-i ikbal ve kuvvete geldiğini iddia edebilirse ashab-ı mütalaayı [fikir sahiplerini], bu davasına ikna için tarih-i insaniyeti hem kütüphanelerden hem fikirlerden bütün bütün kaldırmak da kifayet etmez: Muasırların halini de birbirinden setretmeye [gizlemeye] bir çare bulmak lazım gelir!

Bir de, İslam'ın bu itikatta bulunması maarife niçin nazar-ı tahkirle bakmasını icap etsin? İlim mücerret [yalnızca] kudret ve ikbale nail olmak için mi tahsil olunur?

Mösyö Rönan'ın mensup olduğu Fransa kavmi içinde zadeğândan [soylu sınıftan] olmadıkça bir mevki-i kudret ve ikbale nail olmak muhal [imkânsız] derecesinde müşkül olduğu zamanlar, sunuf-ı marifetle [çeşitli ilimlerle] tahliye-i nefis etmiş [nefsini donatmış] olan “Dekartlar” [René Descartes'ler], “Paskallar” [Blaise Pascal'lar] ne türlü kudret ve ikbale nail olmak için çalışmışlardı? Kopernik [Copernicus] Lehistan'da krallığa, Galile [Galileo Galilei] Roma'da papalığa intihap olunmak [seçilmek] için mi maarife bez-i vücut etmişlerdi [varlıklarını adanmışlardı]?

Marifet bir nazenin dilrûbadır ki mübtelaları, yalnız neyl-i visali [kavuşma arzusu] için ifna-i ömr eder [ömürlerini tüketirler]. İlmi vesile-i istifade etmek [çıkar elde etmek] için istihsale [kullanmaya] çalışanların hiçbir vakit malumatça bir mevki-i imtiyaz ve kemale vasıl olduğu bilinemez.

Bu delail-i akliyyeye [akılcı delillere] de hacet yok. İsbat-ı hakikate fiiliyat kâfidir. Eğer İslam maarife nazar-ı tahkirle bakmış olsaydı içlerinde bir âlim zuhur etmezdi.

Mösyö Rönan, İslam'dan âlim zuhur etmemiştir, diyecekse beyan eylesin de ona göre bahsedelim. Mösyö Ernest Rönan gittikçe tuhaflaşıyor, dikkat buyurulsun.

Yukarıda beyan olunduğu üzere İslam'ın, terbiye ve marifete ve Avrupa fikrini teşkil eden her türlü meziyete kemal-i hakaretle baktığını beyan ettikten sonra der ki:

İtikad-i İslam ile telkih olunmuş [aşılanmış] olan bu ceriha [yara] o kadar kuvvetlidir ki her nevi kavmiyet ve milliyet mübâyenetleri [farklılıkları] yalnız kabul-i İslam ile mahvolur. Berber, Sudanlı, Çerkes, Afganlı, Malez, Mısırlı, Nube gibi akvam bir kere Müslüman olunca artık Berber, Mısırlı, Sudanlı değil, yalnız Müslümandır.

Mukaddime ile neticenin cihet-i istilzamını [gereklilik tarafını] keşfedebilenlere bir büyük mükâfat verilse şayestedir!

Ne olmuş? İslam her türlü ikbal ve kuvveti Mu'ti-i hakikiden bilirmiş, binaenaleyh terbiye ve marifete nazar-ı tahkirle bakarmış ve binaenaleyh bu cerihanın tesiriyle her kim Müslüman olursa kavmiyetini kaybeder, yalnız Müslüman kalırmış!

Şimdi, maarife nazar-ı tahkir ile bakmakla Müslüman olanların kavmiyetini kaybetmesi meselelerinin birbirine münasebeti var mıdır? Müellif geçinen bir adam için hutbe irat ederken değil, belki sayıklarken bile bu kadar saçma söylemek ayıp olur.

Tarihçe müspettir ki düvel-i İslamiye [İslam devletleri] arasında zuhur eden birtakım ihtilafat üzerine İslamiyet'e dahil olan akvamın hemen kâffesi kavmiyetini muhafaza edebilmiştir. Yalnız hangisine sorulsa İslam sıfatını, mesela Çerkes veya Afgan unvanına takdim eder [yeğ tutar] ki bu tercih, edyan-ı saire [diğer dinlere] mutekitlerince [inanırlarca] dahi caridir.

Fakat sahib-i hutbeye şurasını sual edelim ki İslamiyet birçok kavmiyetlerin mahvına sebep olup da ebna-i beşerin [insanların] mevani-i itilafından [anlaşma-sının engellerinden] birini mümkün mertebe taklil etmiş [azaltmış] olsaydı, fikr-i hikmetçe [hikmet düşüncesince] takdir olunamayacak bir hal mi hudus etmiş [ortaya çıkmış] olurdu?

Yine sahib-i makale der ki:

Bu halden yalnız İran, müstesna olarak fikr-i mahsusunu muhafaza edebilmiştir. Çünkü İran, İslam arasında bir mevki-i mahsus ihraz etmiştir [edinmiştir]. İranlılar Müslümanlıktan birkaç kat ziyade Şiidir.

Müslümanlıktan ziyade Şiiyyet ne demek oluyor? Müslüman olmadık Şii de mi varmış! Bu türlü bazıçe-i elfaza [söz oyununa] bazı letaif-i edebiyede [edebi şakalarda] cevaz olabilir; fakat ciddi bir esere manasız söz karıştırmakta bir münasebet yoktur.

Mösyö Rönan, Şiiyyeti İran'a mahsus bir mezhep ve o hususiyeti de İranlıların İslam arasında bir mevki-i mahsus ihraz etmesine sebep gösteriyor!

İslam'ın tarihine vâkıf olsaydı Şiiiliğin memalik-i İslamiye'de dolaşmadığı bir cihet ve dahil olmadığı bir kavim kalmadığını öğrenmiş olurdu:

Malumdur ki Şiiiliğin İran'da bütün bütün takarrürü [yerleşmesi] daha üç asırlık bir meseledir; takarrür edinceye kadar İranlılardan yüz binlercesinin kanı döküldüğü de tarih ile müspettir. İslam mülkünün bir hayli taraflarında İran'dan birkaç asır evvel o mezhebe süluk ederek [katılarak] Şiiyyeti bu zamana kadar muhafaza etmiş kavimler de bulunur.

Bu bedahetlere [apaçık durumlara] karşı İranlıları İslam içinde kendilerine ayrı bir mevki ihraz etmiş, Müslümanlıktan ziyade Şiiyyete mail bir kavim itibar etmek caiz ise ne diyelim?

Mösyö Rönan bu kadar garibeler meydana koyduktan sonra istikbale husul-i emniyet [güven oluşturmak] için maziye atf-ı nigâh edip de [bakıp da]: “Şimdi (zannınca) bu derece tedenni etmiş [gerilemiş] olan medeniyet-i İslamiye bir zaman pek parlaktı; bu kadar âlimler, hekimler yetiştirdi; asırlarca Garp'taki Hıristiyanlık âleminin hocası oldu; bir hal ki bir zaman vücuda gelmiştir, bundan sonra niçin gelemesin” diyenlerin fikrini de beğenmeyerek ve “Benim de asıl bahsedeceğim bu noktadır” diyerek, “Sahiha ulum-ı İslamiyye veya hiç olmazsa İslam tarafından kabul ve müsaadeye mazhar olmuş bir ilim var mıydı?” meselesini meydana koyuyor.

Meselenin halli için söze başladığı sırada üç asır kadar bir müddette memalik-i İslamiye'de pek mümtaz âlimler, hekimler mevcut olduğunu ve o zamanlar cihan-ı İslamiyet, maarifçe Hıristiyanlık âlemine müreccah [üstün] bulunduğunu itiraf eyledikten sonra, bu delailin [kanıtların] birtakım yanlış neticeler tevellüt edebilmek için layıkıyla tahlil edilmesine ve bunun için de Şark'ın tarih-i medeniyetini asır-be-asır tettebbu ederek [inceleyerek] İslam'ın o rüçhan-ı muvakkatini [geçici üstünlüğünü] istihzar eden [hazırlayan] ecza-i mütenevvianın [çeşitli parçalarının] hissesi tefrik olunmasına lüzum gösteriyor. İşte arzu ettiği tahlile şu sözlerle başlıyor:

İlim ve hikmete en ziyade bigâne bir zaman varsa, birkaç asırlar imtidad [devam] eden ve Arapların vicdanını tevhidin turuk-ı mütenavvıası [çeşitli tarikatları] arasında mütereddid bırakan münazaat-ı mezhebiyenin [mezhep çekişmelerinin] neticesi olan İslamiyet'in birinci asırdır.

Ne buyurursunuz, kable'l-İslam [İslam öncesi] Araplar beyrinde [arasında] “tevhidin turuk-ı mütenavvıasından mütehadhis [birlik inancına ilişkin farklı yönelimlerden ortaya çıkan] mücadeleler” de var imiş!

İslam'ın birinci asrından birkaç asır evvel Arabistan'da Tevhid-i Bâri itikadının mevcut olduğuna ve hatta bundan dolayı kabail [kabileler] arasında mücadeleler, muharebeler bile vuku bulduğuna dair Mösyö Rönan'ın keşfedip de meydana koyduğu hakikati –şimdiye kadar hiçbir kitapta görülmediği, hiçbir delili de olmadığı için– kendisinden başka dünyada kimse kabul edemez.

Asr-ı evvelde İslam arasında ilim münteşir [yaygın] değil imiş; eğer ilimden murad yalnız riyaziyat ve tabiiyat ise filhakika değildi. Fakat bundan İslamiyet'in mâni-i maarif olması mı iktiza eder [çıkarılır]? Din-i Muhammedi, münteşir olduğu yerlerde halkı âlim bulmuş da cehle mi sevk etmiş?

Hikmet bahsine gelince: Mösyö Rönan ashab-ı kiramin kelimatını cami olan kitapları, hiç olmazsa *Nehcü'l-Belaga*'yı⁶ görmüş olsaydı, kolaylıkla böyle bir iddiaya kıyam edemezdi sanırım.

Sahib-i makale, bu iddiasını müteakip hiç mukteza-i makama [yeri ve gereği], münasebeti olmadığı halde, biraz da Bedevilerin şairliklerini ve fakat âlim olmadıklarını beyan ettikten ve Hazreti Ömer'in (radiyallahu anh)⁷ İskenderiye Kütüphanesi'ni ihrak ettirmediğini [yaktırmadığını] itirafla beraber dünyada gali-biyetine hizmet ettikleri kavai-i celilenin [yüce kaidelerin] haşa efkârın taharriyat-ı âlimane [bilgince araştırmaları] ve mesai-i mütenevviasını harap edegeldiğine dair bir hezeyan daha fırlattıktan sonra şu fıkraları söylemeye başlar:

750 tarih-i miladisine doğru İran tefevvuk edip [üstünlük elde edip] de Âl-i Abbas'ın [Abbasiilerin] Benî Ümeyye'ye [Emevilere] galebesini istihsal edince, her hal tebeddül eyledi; İslam'ın merkezi Şat ve Fırat arasına intikal etti; orası ise Şark'ın gördüğü en parlak medeniyetlerden birinin asar-ı bakiyesiyle malamal idi. Bu da İran'ın devlet-i Sasaniye medeniyetidir ki Nuşirvan⁸ devrinde merkez-i kemale vasil olmuştu. Oralarda sanayi, asar-ı adideden [birçok asırdan] beri terakki etmişti; Hüsrev buna bir de kemalat-ı fikriye ilave eyledi. İstanbul'dan tard olunmuş [kovulmuş] olan felsefiyat İran'a iltica etti. Hüsrev, Hind'in kitaplarını tercüme ettirdi; ahalinin en kesretli unsurunu teşkil eden Hristiyanlar, Yunan'ın ilim ve hikmetine vâkıflar; tıp bütün bütün onların elindeydi; papazlar hem mantık hem de hendese bilirlerdi. Sıfat-ı mümeyyizesi [ayırıcı özelliği] Sasaniler devrinden alınmış olan *Şehname*'de,⁹ Rüstem'in köprü yaptırmak istediği zaman mühendislik için 'caselik' çağırıldığı beyan olunmuştur, 'caselik'

6 Seyyid Razi'nin İmam Ali'nin konuşmaları ı ve mektuplarını derleyerek ortaya çıkardığı eser –en.

7 "Allah ondan razı olsun" anlamına gelen, sahabeler için edilen bir dua –en.

8 Sasani İmparatorluğu'nun 531-79 yılları arasındaki hükümdarı –en.

9 Eski İran efsanelerini konu edinen, Firdevsi tarafından kaleme alınmış, manzum destan –en.

ise Nasturilerin patrik veya papazlarına unvan olan ‘katolikos’ demektir. İslamiyet’in sadme-i şedidesi [şiddetli darbesi] İran’ın bu güzel terakkiyatını yüz sene kadar tehir ettiyse de, Abbasilerin tesaltunu [saltanatı] Hüsrev zamanının parlaklığını tekrar ihya eyledi. Âl-i Abbas’ı saltanata vasil eden inkılabı vücuda getirenler, İranlı rüesanın zir-i idaresinde bulunan İran askeri idi; devlet-i Abbasiye’nin müessisi olan Ebu’l-Abbas’ın ve hususiyile Mansur’un etrafında bulunanlar daima İranlıydı. Güya ki Sasaniler yeniden dirilmişlerdi; mahrem müsteşarlar, şehzade hocaları, reisü’l-vükelalar [başbakanlar], İran’ın eski hanedanlarından ve malumat-ı kâmile ashabından [geniş bilgi sahibi] olan ve kavimlerinin mezhebine sadık kalarak İslamiyet’i hem pek geç hem de bila-kanaat kabul eden Bermekiler idi. Nasturiler de tamü’l-itikad [inancı tam] olmayan bu halifeleri ihata ederek bir imtiyaz-ı mahsus olmak üzere hekimbaşlıkları hizmetini istihlal ettiler.

Sahib-i makalenin bu kadar gevezeliğini İslamiyet’in maarife mâni olduğuna delil makamında istima ediyoruz [dinliyoruz]. İfadelerde ise öyle bir delaletten eser olmadığı şöyle dursun, doğru bir şey varsa o da Hazreti Faruk (radiyallahu anh) Efendimiz’in İskenderiye Kütüphanesi’ni ihrak ettirdiğine dair papazlar lisasında mevcut olan iftiranın cerhinden [çürütülmesinden] ibarettir. Bir de bazı Hıristiyanların hulefa-i Abbasiye’den [Abbasi halifelerinden] birkaç zata hekimlik ettikleri sahihtir.

Diğer iddialara gelince: Evvela, merkez-i hilafetin Bağdad’a naklolunması İslamiyet’in terakkiyat-ı medeniyesine nasıl tesir hasıl edebilirdi ki; Ernest Rönan’ın İran taraflarında tevehhüm ettiği medeniyet-i Sasanîye ancak otuz kırk yıl sürebilmiş ve İslam’ın zuhuru üzerine bir hal-i vukufa düşmüş bir şekl-i terakkiden ibaretti. Neden iktiza etsin ki, kavm-i necib-i Arap [soylu Arap kavmi] daha merkez-i hükümeti Şam’da iken Yunan medeniyetinden, o bin seneden ziyade bu kadar measir-ı azime [büyük ve güzel eserler] izharla [ortaya koyarak] hikmet ve medeniyetin âlem-i insaniyette naşir ve müessisi olmuş ve hatta Mösyö Rönan’ın kavlince Sasanîlerin terakkiyat-ı fikriyelerini de –bunlar kütüb-i Yunaniye’yi tercüme ettikleri cihetle– temin etmiş olan maarif-i Yunaniye’den ibretbin [ders almış] olmasın da ilmin fevaidini medeniyet-i Sasanîye’den alsın?

Acaba İran medeniyetinin Şat ve Fırat arasındaki asar-ı bakiyesi Yunan maarihinin Şam’daki asarından daha ziyade miydi?

Nuşirvan ve Hüsrev zamanlarında İran’ın maarifçe öyle bir mevki-i kemale vasil olduğunu ispat için Mösyö Rönan’ın kavli-i mücerredinden [boş sözünden] başka bir emare göremiyoruz. Birkaç sene Yunan’ın felsefiyatından istifade etmek ve Hind’den birkaç kitap tercüme ettirmekle bir kavmin maarifte mertebe-i kemale vasil olması mümkün müdür?

Devlet-i Sasaniye'nin Arap'a intikal edecek kadar maarifi olduğuna Mösyö Ernest Rönan İran'ın hangi müellefat-ı ilmiye ve edebiyesiyle hükmediyor? İraniler o zaman ilimle mütehalli idi de [donanmıştı da] kitapları nerede kaldı? Yoksa bunların da İskenderiye Kütüphanesi gibi İslam tarafından yakıldığına dair bir yalan daha mı ihtira olunacak [uydurulacak]?

Âlim olan bir kavim kendi efradında köprüye mimarlık edecek adam bulamaz da sair milletlerin din memurlarından mı istiane eder [yardım ister]?

Mösyö Rönan o zamanın İranilerinde ilim ve marifet dava [iddia] ediyor; halbuki Âl-i Abbas'tan birinci olarak hilafet iddiasına kıyam eden İmam İbrahim hiç de bu itikatta değildi. Hatta Horasan'daki nükabasına [vekillerine] daima: "Oralarda Arap'tan hiç kimseyi sağ bırakmayınız, ilim ve zekâları ber-vech-i matlub [istenen şekilde] idarelerine mânidir; halbuki yerliler cehaletleri cihetiyle hayvan gibidir, meharlarından [yularlarından] tutar, istediğiniz yere götürebilirsiniz" yollu emirler gönderirdi.

Acaba Mösyö Rönan, Âl-i Abbas'ın esna-i zuhurunda İranlıların meziyat-ı fıkriyece [düşünsel becerilerince] bulundukları mertebeyi muasırlarından daha iyi bilmek iddiasında mıdır?

[...] Mösyö Rönan, Ebu'l-Abbas Seffah ile Ebu Cafer Mansur'un da tamü'l-itikad olmadıklarını iddia ediyor; zira makalesinin hemen her fıkrasından, İslamiyet'e mutekit olan [inanan] bir adamın muhibb-i ilim olmasına zihninde bir türlü ihtimal veremediği anlaşıyor. Kuran-ı Kerim'de: "ve men yute'l-hikmete fe kad..."¹⁰ ve "lekad âteynâ lokmane'l-hikmete..."¹¹ ve "yerfe illahu'l-lezîne âmenu min küm vellezîne ütû'l-ilme derecat'..."¹² ve "kul hel yestevi'l-lezîne ya'lemûne ve'l-lezîne lâ ya'lemûn..."¹³ ve "kul Rabbi zidnî ilmâ"¹⁴ gibi nice âyât-ı kerime ve kütüb-i mu-teberede [saygın kitapta] "el-ulema veresetü'l-enbiya..." [Âlimler peygamberlerin vârisleridir] ve "mevtü'l-âlim ke mevti'l-âlem" [Âlimin ölmesi âlemin ölmesi gibidir]

10 "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, ona gerçekten pek çok iyilik ve güzellik verilmiştir. Fakat bu hakikatleri ancak gerçek akıl sahipleri anlar, üzerinde düşünüp ibret alır." Bakara Suresi, 269. ayet.

11 "Biz Lokmân'a hikmet verdik ve: 'Allah'a şükret!' buyurduk. Kim şükrederse kendi iyiliği için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse bilsin ki Allah kesinlikle hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü hamde, övgüye lâayık olan da O'dur." Lokman Suresi, 12. ayet.

12 "Ey iman edenler! Size, 'Meclislerde yer açın' denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, 'Kalkın' denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." Mücadele Suresi, 11. ayet.

13 "De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?'" Zümer Suresi, 9. Ayet.

14 "'Rabbim! İlmimi arttır' de." Tâhâ Suresi, 114. ayet.

ve “utlubü’l-ilme velev bi’s-Sîn” [Çin’de de olsa ilim talep edin] ve “utlubü’l-ilme mine’l-mehdi ile’l-lahdi” [Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz] gibi bunca ehadis-i şerif mevcuttur ki cümlesi, dinen âlimin şerefine ve her müminin tahsil-i ilim ve hikmetle mükellefiyetine delil-i katidir.

Hal böyle iken mutekit olduğu [inandığı] din tarafından tahsil-i ilim ve hikmete memur olan bir millet efradının, “mübalat-ı diniyeden [dini değerlerden] teberri etmedikçe [uzaklaşmadıkça] ilim ve hikmete meyledemeyeceğini” iddia etmek, zulmetin indifaini [yok olmasını], güneşin gurubuna mevkuf addeylemek kadar bedihi’l-butlan [saçmalığı aşikâr] bir maskaralık değil midir?

Farz-ı muhal olarak turalım ki sahib-i makalenin tevehhümü [zannı] gibi tamü’l-itikad olan Müslümanlarda hikmet ve marifete hizmet etmiş hiç kimse bulunmasın ve hatta ehl-i İslam’ın ilme nazar-ı hakaretle baktığı da sahih olsun; ilim ve hikmetin şerefine ve tahsilinin vücubuna [gerekliliğine] dair bu kadar evamir-i ilahiye ve nebeviye [Allah’ın ve Peygamber’in emirleri] meydanda dururken milletin o evamire ittiba etmemesinden [uyumamasından] dolayı, dine bir nakisa [eksiklik] terettüp etmek [gelmesi] ihtimali var mıdır?

Sahib-i makale, Bağdad yeniden hayat bulmaya başlamış olan İran’ın payitahtı olunca, fatihlerin lisanı olan Arapçanın ortadan kaldırılmasına ve dinin bütün bütün inkârına imkân bulunmamışsa da vücuda gelen medeniyet-i cedidenin mahlut olduğunu ve Acemlerle Hristiyanlar galebe ederek idare ve hususiyle zabitanın bütün bütün Hristiyanlar elinde kaldığını iddia eder.

Suphanallah! Âl-i Abbas, Arabiyi ortadan kaldırıp da hangi lisanla tekellüm edeceklerdi [konuşacaklardı]? Halife-i İslam olmak itibariyle dünyanın en büyük taht-ı saltanatına nail olmuşken dinin lisanını ve dini red ve inkâr ile devletlerini esasından harap etmeye çare taharrisiyle mi [aramakla mı] meşgul olacaklardı?

Hulefa-i Abbasiye’nin vezirleri, idarenin her şubesine müvekkel olan [görevlendirilen] memurları, zabıta nazırı bulunan “sahib-i şurtaları” [emniyet görevlileri], isimleriyle, unvanlarıyla tarihlerde yazılıdır; içlerinde bir Hristiyan bulup da göstermeye Mösyö Rönan muktedir midir? Böyle mübahaselerde [konularda] hakayık-ı tarihiyyeyi [tarihi gerçekleri] tahrifle isbat-ı müddeaya mı olunabilir [iddia ispat mı edilebilir]?

[...] Mösyö Ernest Rönan risalesinin birçok sahifelerini de, tercüme ve telif kuvvetiyle “Arap’ın vasil olduğu merteye-i marifetten” gayet nakıs bazı malumat itasına [vermeye] hasretmiştir. Bu mebahisin arasına da şayan-ı dikkat bazı fıkralar sıkıştırılmıştır. Mesela Araplar hükemaya (yukarıda beyan olunduğu üzere) fa ve lam’ın kesri ve ze’nin meddiyle filozof (philisophe) ıtlak ederler imiş [derlermiş];

bu tabir ise zındık lafzı kadar muhataralı [tehlikeli] bir unvan olarak ekseri mevt [ölüm] ve işkenceyi mucip olur imiş!

Kurun-ı kadimede [eski çağlarda] medeniyetin mucidi addolunan Yunanlılar, hikmetin gerçekten mucidi olan Sokrat'ı, Tevhid-i Bârî itikadında bulunduğu için idam ettiler.

Kurun-ı vustada [orta çağlarda] ihya-i medeniyetçe pişva-i akvam [kavimlerin öncüsü] olan İtalyanlar, heyet-i cedideyi [yeni astronomiyi] teyit ve ispat ile uğraştığı için Galile'yi idam etmedilerse idama yakın işkencelere uğrattılar. Kurun-ı ahirede [son çağlarda] hürriyet-i efkâra mehd-i zuhur [beşik] addolunan Fransızlar, Jan Jak Ruso'nun [Jean Jacques Rousseau] kendi tarafından tab ettirilmeyen *Emil* [*Émile*] unvanlı kitabını yaktırdıktan başka, kendisini de ahz [almak] ve tevkif etmek istediler.

Bu vakaları tarihlerde görüp duruyoruz. Mösyö Rönan, bize Arap'ın devr-i marifetinde [ilim devrinde] "felsefiyat" ile uğraştığı için idam olunmuş veya işkence edilmiş bir zat bulabilir mi? Kendisinin de bahsettiği El-Kindi'nin,¹⁵ Farabi'nin, İbn-i Sina'nın tercüme-i halleri, Sokrat'ın, Galile'nin, Ruso'nun sergüzeştine kıyas mı kabul eder?

Sahib-i makale, yine bu uzun ibarede Endülüslülerin de Bağdad'dan sonra tahsil-i marifete başladıklarını söylüyor da Endülüs hükümdarlarının, ashab-ı nüfuzunun [nüfuz sahiplerinin] Bağdad'dakiler gibi "mübalat-ı diniyyeden beri" [dini değerlerden uzak] olduğunu söylemiyor. Bu sükûtu, acaba iddiasının hilafına bin delil gösterilebileceğini bildiğinden midir? Yoksa "Bir adam ki Müslümandır, mail-i marifet [ilme meyilli] olamaz" davasını kendisi bir bahiste nakarat-ı makal ettiği [tekrarladığı] için herkesçe de ulum-ı mütearife [bilinen ilimler] hükmüne girmiş mi kıyas eder?

Mösyö Ernest Rönan'ın tuhaf bir kavli de hikemiyat-ı Arap'a [Arap felsefesine] hakikat-i halde "Sasani ve Yunani hikemiyatı" denilmek lazım geleceğini ve hikmet-i Yunaniye denilse daha doğru olacağını beyan etmesidir. Mösyö Rönan zihninde bir karar verse de Arap'ın maarifine, makalesinin mukaddimelerinde iddia ettiği gibi Sasani maarifi unvanını mı verecek? Sasani ve Yunan maarifinin mahlutu mudur [karışımı mıdır] diyecek? Sırf Yunan hikmeti nazarıyla mı bakacak? Ne itikatta bulunacaksa onu beyan eylese, herkes ifadatını [ifadelerini] anlamakta bu kadar suubetlere [zorluklara] duçar olmazdı.

Şurası ca-i sualdir: Arap'ın hikmet ve marifeti gerek Sasanilerden gerek Yunanilerden alınmış olsun, tamamıyla Araplar tarafından icat olunmadığı için Arap'ın meksubat-ı fikriyyesinden [düşünsel kazanımlarından] madut olamayacak

15 Meşşai okulunun kurucusu Arap bilim insanı. İlk İslam filozofu olarak kabul edilir –en.

[sayılamayacak] mıdır? Olamayacaksa sair kavimlerin Yunanistan’dan aldığı ilim ve hikmeti tamamıyla Yunanlıların icat ettiğini nasıl ispat edeceğiz? Onların da kendilerinden evvel gelen akvamdan birçok şeyler iktibas ettiğine delilleriyle, burhanlarıyla meydana konulan bunca tahkikatı nasıl reddedileyeceğiz de o ilimlerin, o hikmetlerin namına Yunan ilim ve hikmeti diyeceğiz?

Yahut Arap’ın maarifçe yalnız Yunanilerden aldığı şeylerle iktifa ederek bunlara hiçbir şey ilave etmedikleri mi iddia olunacak!..

Mösyö Ernest Rönan, kudret-i maneviye-i çerağ-ı fikr-i beşer [insanın fikir meşalesinin manevi gücü] bir kavmin elinde söneceği zaman, onu ahz u işal edecek [alıp tutuşturacak] bir kavim-i diğer peyda edegeldiğinden, Arap hükemasının ahiri olan İbnü’r-Rüşd, Marakeş’te mahzun ve metruk olarak vefat eylediği sıralarda Abélard’ın neşr-i tedkikata [incelemelerini yaymaya] başladığını beyan ediyor.

Evvela, Mösyö Rönan yukarıda hikmet ve marifet “İslam’ın üç asrına” münhasır olduğunu iddia etmişti, şimdi ise İbnü’r-Rüşd’ü İslam arasında hatime-i hükema olmak üzere kabul ediyor.

Abbasilerin zuhuru –ki Mösyö Rönan’ın kendi ifadesine göre Araplarca “hikmetin mebdei” dir– hicretin 132’inci senesine [749/750] tesadüf eder; İbnü’r-Rüşd ise bir rivayette 595 [1198/1199] ve bir rivayette 603 [1206/1207] tarihinde vefat etmiştir.

Acaba sahib-i makalenin hesabınca, 132 senesiyle 595 ve 603 senelerinin arasındaki zaman yalnızca üç asırdan ibaret midir?

[...] Mösyö Ernest Rönan, hikmetin İslam arasında daima muhakkar [değersiz] olduğunu ve 1200 sene-i miladiyesinden sonra memalik-i İslamiye’de bütün bütün ilga olunduğunu ve müverrihlerle her fenden bahseden müellifler, bir vakitler hikmetin vücudundan bahsetmişlerse de zail olmuş bir fenalık yolunda bahsettiklerini de iddiadan çekinmiyor!

Hükema-i Arabın en büyüklerinden olan İbn-i Sina ile İbnü’r-Rüşd’ün birincisi iki devlet-i İslamiye’de vezir-i azamlık, ikincisi kezalık iki devlet-i İslamiye’de kadiu’l-kudatlık [başkadılık] mesnedlerine nail olmuşlardı. Bu hakikat, İslam içinde hikmet muhakkar mı yoksa muazzez mi tutulmuştur, fiilen ispat eder.

İstanbul’u 1453 tarih-i miladisinde fethetmiş olan cennet-mekân Sultan Mehmed Han-ı Gazi’nin cami-i şerifi civarında inşa ettirdiği tıp medreseleri meydanda duruyor; ona da hacet yok; elyevm cevami-i şerifenin her birinde hikmet kitapları tedris olunmakta olduğunu gözümüzle görüp duruyoruz. Bir fennin ibadethaneler derununa varıncaya kadar okutulmasına cevaz verilmek, o fennin bir mülkten ilgası mı demektir?

Memalik-i İslamiye’de şimdi tedris olunan hikmetin Avrupa’da tedavül eden hikmet olmadığı medar-ı tariz [saldırı sebebi] addolunması: Mösyö Rönan’ın İslam içinden ilga edildiğini iddia ettiği hikmet, Arap’tan mevrus olan [miras kalan] ve şimdi elimizde bulunan hikmettir.

Hikmetten zail olmuş bir fenalık gibi bahseden müverrihler, müellifler kimlerdir diye Mösyö Ernest Rönan’dan sual olunmak lazım gelse, maruf ve muteber bir isim beyan edemeyeceğinden eminiz.

Sahib-i makale der ki: “El yazısıyla olan hikmet kitapları paralandığından nedret bulmuştu [azalmıştı]; fenn-i heyetin [astronomi biliminin] ise yalnızca kibleyi tayin edecek kadar tahsiline cevaz kalmıştır.”

Acaba bu zat, Şark’ta Tatar müşrikleri, Garp’ta Ehl-i Salib [Haçlı] mutaassıpları tarafından ihrak olunan [yakılan] milyonlarca kitabın zayiini de İslamiyet’in tesirine mi hamletmek ister?

Mösyö Rönan, fenn-i heyetin tahsiline cevazı yalnız kıblenin tayinine hasretmemiş [sınırlamamış] olsaydı da, hiç olmazsa evkat-ı salatı [namaz saatlerini] bilmek için irtifa almak da İslam için memnu olmadığını söyleseydi, hakkımızda bir mürüvvet göstermiş olurdu.

Bilmem ki 823 tarih-i hicrisinde [1420/1421] Uluğ Bey’in Semerkand’da inşasına yeni mübaşeret ettirdiği [yaptırmaya başladığı] rasathanede otuz sene çalışarak *Uluğ Bey Zîcî*’ni [yıldız atlasını] meydana getiren ashab-ı fen [ilim sahipleri], ehl-i İslam’dan değil miydiler?

Devr-i Süleymani’de bir taraftan İspanya ve bir taraftan Hind sahillerine giden Osmanlı donanmasını heyetten [astronomiden] yalnız kible tayin edecek kadar malumatı olanlar mı sevk etmişlerdi?

[...] Biraz insaf etse Mösyö Rönan da itirafa mecbur olur ki Kurtuba’nın [Kordoba], Gırnata’nın [Granada], Bağdad’ın, Semerkand’ın ve daha bunlar gibi yüzlerce bilad-ı İslamiye’nin [İslam beldelerinin] nice yüz bin kütüb-i muhalledesini [ölümsüz kitaplarını], nice bin âlimini, ateşler içinde, at ayakları altında mahveden Salibiler, Tatarlar, din-i İslam’a tabi değildiler!

Akvam-ı vahşiyenin [vahşi kavimlerin] istilasından sonra Avrupalılar da asırlarca âmâ-i cehalet [cehalet körlüğü] içinde kalmışlardı. O zamanlar memalik-i garbiyyedeki ilim ve hikmeti mahveden Gotlar, Hunlar, Avarlar değildi de Hristiyanlık mıydı?

Hristiyanlık idiye niçin İslam’da mevcut olan ilim ve hikmeti mahvolmak derecesine getiren Hristiyanlar, Tatarlar olmuyor da Müslümanlık oluyor?

Mösyö Rönan tarihin en mühim mesailinden birine dair bu kadar hiffetle [hafiflikle] düşünülmüş bir hutbe irat etmekten ne kazanır, bilemem; fakat ashab-ı tedkik [araştırmacılar] nazarında ahval-i Şark'a vukufça olan şöhetinin belki yüzde doksanını kaybetmiş olacağından eminim.

Volter [Voltaire], Hıristiyanlığın en büyük düşmanlarından olduğu halde, sevk-i menfaatle Papa'ya çatmak merakına düşerek maksadına vesile-i husul olmak için Muhammed namında bir tiyatro tertip etmiş ve bunda, İslam'ın gerek tarih gerek ahlakını bütün bütün tağyirle [bozup değiştirmekle] beraber lisan-ı Arap'a (üç nokta ile) "pa" harfini idhal edecek kadar cehalet göstererek kendini maskara-i âlem eylemişti.

Bilemem Mösyö Rönan da bir çatacak yeri, bir hasıl olacak maksadı mı vardır ki kırk sahifelik bir makaleye binlerce yalan istiap ettirmeye uzun uzadıya himmetler sarf eylemiş!

Malumdur ki hasbi [karşılıksız] olarak bu kadar gevezelik ihtiyar olunmaz.

Mösyö Rönan bu nakliyyattan sonra birdenbire tarik-i insafa girer gibi görünerek: "Arap'a nispet edilen maarifin tesiratını tenkis etmek istemediğini" söyler de yine iltizam ettiği [seçtiği] mesleğe atf-ı efkâr ederek [uygun gönderme yaparak]: Arap'a isnat olunan bu maarifin Araplarla münasebeti yalnız lisandan ibaret olacağını ve İbn-i Sina gibi, İbnü'r-Rüşd gibi zevatın Araplığı; Bakon'un [Francis Bacon], İspinoza'nın [Baruch Spinoza] Latinliği kabilinden bulunduğunu beyan eder.

Bir milletin devr-i azamet ve şevketinde, vелеv neslen o millettен olmasın, dinen ve terbiyeten daire-i ittihadına [birlik dairesine] girmiş olan zevat ile, başka bir kavme mensup olduğu ve o kavmin lisanını söylediği halde, mahvolmuş bir kavmin lisanıyla kitap telif eden insanlar arasında bir nispet aramak, felsefiyattan bahseden zata yakışır münasebetsizliklerden değildir.

İtalyalı bir aileye mensup olan Napolyon nasıl Fransız, ecdadı Slav kavminden olduğu mervi bulunan [söylenen] Bismark nasıl Alman ise İbn-i Sina, İbnü'r-Rüşd, Farabi de öylece Arap addolunmak lazım geleceğinde hiç şüphe var mıdır?

Mösyö Rönan, hükema-i Araptan [Arap filozoflarından] El-Kindi'yi istisna ettikten sonra hiçbirini cinsen Arap addetmedikten başka "Fıkren dahi Araplıkla münasebetleri yoktur" diyor. Sahib-i makalenin "fıkren Araplık"tan ne murad eylediğini anlayamadık ki kavlinin sahih olup olmadığını tahkik edelim!

Bir kavmin, kendine mahsus ve sair akvam ile iştiraktan berî [ayrı] bir fikri de mi olumuş! Mösyö Ernest Rönan'ın ağreb [çok garip] bir iddiası daha var; diyor ki:

Bu hükema lisan-ı Arap'ı istimal ederlerdi fakat istimalinde pek sıkıntı çekerlerdi: Arabinin eşara ve bir nevi fesahat-i beyana [düzgün ve güzel ifadeye] pek müsait olan üslubu, ilahiyat için pek asirü'l-istimal [kullanması zor] bir alettir; Arap'ın hükema ve uleması, ekseriyet üzere fena yazarlar.

Arabinin kelimelerini doğruca telaffuzdan aciz olan bir adama göre böyle bir itikada zahip olmak [inanca kapılmak], istiğrab olunacak [şaşılacak] şeylerden değildir. Fakat bu vukufuyla beraber Arap'ın lisanını, ilmini, hikmetini muhakemeye kalkışmasına ve cihan-ı medeniyete de hasıl edebildiği hatiat [yanlışların] ve ekâzibin [yalanların] kâffesini [hepsini] birer hakikat suretinde göstermeye muvaffak olabilmesine hakikaten taaccüp olunur [hayret edilir]. Aşhab-ı vukuf [bilgi sahipleri] içinde, edebiyatça Arabi ile tesavi [denklik] kabil olduğuna imkân verenler vardır fakat lisanın mahiyetinde olan vuzuh ve elsine-i saireden [diğer dillerden] iktibas için tarib [Arapçalaştırma] tarzındaki sühulet [kolaylık] cihetleriyle Yunan-ı kadimden başka, telifat-ı ilmiye [bilimsel eser yazmak] için Arabiye tekarrüb edecek [yaklaşacak] hiçbir lisan olmadığını itiraf ederler. Arapçada ilahiyata müteallik olan [dair] kitaplar en güzel, ilme dair olan telifler en vazıh [açık] asardan olduğunu sahihan Arabi bilir bir adama sorarsa, Mösyö Rönan dahi pek kolay öğrenir.

Sahib-i makale, bu hikmet-füruşane [bilgelik taslayan] sözleriyle Arap'ın marifet ve hikmeti[nin], Arap'ın marifeti, Arap'ın hikmeti olmadığını ispat ettiğine emniyet hasıl ettikten sonra:

Bu marifet Arap'ın değil ise bari İslam'ın mıdır? İslamiyet bu taharriyat-ı hikemiye [felsefi araştırmalar] hakkında vesayetkârane [vasiyeti gerçekleştirmeye açısından] bir muavenet ibraz etmiş midir? Hayır, hiçbir vech ile ibraz etmemiştir: Bu güzel mesai-i tahsil, İranilerin, Hristiyanların, Yahudilerin, Harranilerin, İsmailiyye takımının, batının kendi dinlerine karşı asi olan Müslümanların eseridir. Bu taharriyat-ı hikemiye, Sünni olan Müslümanlardan yalnız mazhar-ı nefrin olmuştur [lanet görmüştür]. Hikmet-i Yunan'ın relakkisine hulefa içinde en ziyade gayret gösteren Memun'a,¹⁶ Kelamiyyun [kelamcılar] tarafından lanet olunmuş, zaman-ı saltanatının mesaibi [musibetleri], akaid-i saireyi [diğer inançları] hür bırakmasının mücazâtı [cezası] suretinde gösterilmiştir

diyor.

İslamiyet'in hikmet ve marifete ibraz ettiği himayet ve vesayetin [vasiyeti uygulama] derecesini, bâlâda tadad ettiğim [saydığım] ayat [ayetler] ve ehadis [hadisler]

ispat eder. Mösyö Rönan, bu ayat ve ehadisın vücudunu inkâra kadar da cesaret edecek midir? Edemeyecekse makalesinin mevzuunu ne ile ispata muktedir olacaktır?

Arap'ın devr-i marifetinde zuhur eden hükema ve ulema arasında birkaç Nasrani, Yahudi, Harrani isimleri de görülüyor fakat bunların adedi, İslam olan uzemaya [ululara] nispet, binde ve belki on binde bir kalmadığına tarihler ispat eder.

Bu halde, o zamanın taharriyat-ı hikemiyesini İslam'dan ziyade Hristiyanlara, Yahudilere (ekser halkı Sabie'den¹⁷ olan) Harranilere isnat etmek muvafık-ı hak mıdır?

[...] Sahib-i makale, bu türrehatı [boş sözleri] müteakip de yine İslamiyet'in her zaman ilim ve hikmeti mahva çalıştığına ve nihayet mahvettiğine dair nakaratını tekrar eder de iddiasına şu lakırdıları ilave eyler:

Tarih-i İslam'ı iki devre tefrik etmek lazım gelir. Bu devirlerin biri, İslamiyet'in mebadisinden [başlangıcından] miladın on ikinci asrına kadar olan ve diğeri, on üçüncü asr-ı miladiden zamanımıza kadar vasil olan müddettir. Birinci devirde İslamiyet, bir nevi Protestanlık hükmünde olan ve İtizal [Mutezile mezhebi] denilen mezheb-i mutedil ile [orta halli mezheple] zaaf bulmuş [zayıflamış] olduğundan, gılgizet [kabalık] ve huşunet [sertlik] ve fıkdan-ı efkâr ile [fikir yokluğuyla] muttasıf olan [nitelendirilen] Tatar ve Berber akvamının eline düşen ikinci devri kadar intizam ve taassup hasıl edememiştir.

Mürtekib-i kebireye [büyük günah işleyenlere] mümin nazarıyla bakmayan İtizal'ı, İslam arasında bir mezheb-i itidal addetmek Mösyö Rönan'a mahsus malumattandır!

Sahib-i makalenin birinci devir saydığı zamanlarda, İslam'ın o kadar intizam bulmadığından bahsetmesi, ne türlü mütalaaya müstenit olduğunu da bir türlü anlayamadık!

Ahkâm-ı diniyeyi cem ve tedvin edenler [toplayıp düzenleyenler] ve mezahib-i mevcudeyi [mevcut mezhepleri] meydana koyanlar, hep o devrin ricali idi. O devirlerce lisan-ı Osmani'de taassup denilen hal, İslam arasında nakis değil, bayağı mefkut idi [yoktu].

Hakikat-i İslamiye taassuba cevaz vermezdi ki milletin zaman-ı marifet ve vukufunda [bilgi ve ustalık çağında] öyle bir seyyie [kötülük] mevcut olsun.

Bu da sahib-i makalenin sözlerindendir:

İslam'ın havassındandır [özelliklerindendir] ki sonra gelen tabileri [Müslümanların] daha kaviyyü'l-itikad [inancı kuvvetli] oluyor.

17 Yıldızlara tapanlar topluluğu —en.

İslam içinde itikatça selef-i salihine¹⁸ tefevvuk iddiasında bulunur ferd-i aferide [yaratılmış bir kişi] yoktur. Mamafih, eğer Rönan'ın ifadesi sahih olsa, bu da İslamiyet için nakise [eksiklik] mi addolunmak lazım gelir?

[...] Mösyö Ernest Rönan, “İslamiyet’in müdafaasında bulunan hürriyet taraftarları, Müslümanlığın ne olduğunu bilmezler; İslamiyet, hükümet-i ruhaniye ve dünyeviye'nin birbirinden ayrılmaması, bir itikadın saltanatını sürmesi demektir; insaniyetin şimdiye kadar tahammül eylediği zincirlerin en ağıridır” diyor.

Hürriyet taraftarları İslamiyet'i bilmiyorlarsa, Mösyö Rönan ne güzel biliyor! Dinin kavaid-i siyaseti zaten akıl ve hikmete tamamıyla muvafıktır. Üç bin seneden beri Yunanistan ve Roma ve Avrupa hükemasının nice mesai ve tedkikat ile tedvin eyledikleri kavaid-i hukuk da meydanda... Kütüb-i fikhîyede [fıkıh kitaplarında] esasen yalnızca kavaid-i mezhebiyeye matuf [bağlı] olan münakehat [nikâhla ilgili konular], tabii müstesna olacağından, muamelat [aile ve miras hukuku] ve ukubat [ceza hukuku] cihetlerince, o kavaid ile esaslı bir ihtilaf gösterilmek mümkün müdür? Ya bu halde Avrupa'nın mesail-i hukukîyesini kavaid-i diniyeye isnat olunmadığı için berat-ı meziyet [üstünlük belgesi]; ve İslam'ın kavaid-i fikhîyesi esasen o mesail-i hukukîyeden kat'an ayrılmamakla beraber, yalnızca ahkâm-ı diniyeye isnat edildiği için zincir-i esaret addolunmak aklen kabul olunabilecek müddealardan [iddialardan] mıdır?

Ruhaniyatı siyasetten ayırmak, Avrupaca, inkılabat-ı ahirenin [son değişim ve dönüşümlerin] en büyük meksubatından [kazanımlarından] madut olmuş [sayılmış] çünkü Hristiyanlık siyaseten, “Kayser'e ait olanı Kayser'e terk ediniz” kaidesine müstenit iken ruhban güruhunun sonradan umur-ı dünyaya [dünya işlerine] tassallutu cihetiyle ahalinin çekmediği bela kalmadığından, ruhaniyatın siyasiyattan tefrikine veya tabir-i sahihiyle, ruhban güruhunun salahiyetçe, dinen muayyen olan daireye ırcına [döndürülmesine] ihtiyaç görünmüştü.

Buna bir kaide-i külliye nazarıyla bakılıp da birtakım ahkâm-ı siyasiye, hakikate ne kadar muvafık olursa olsun, dine müstenit bulunduğu için fiilden ıskat edilmek [uygulamadan düşürülmesi], dine tevafuk etmediğinden dolayı zulmü adle tercih etmek değil midir?

[...] Bu risale-i acizaneyi mütalaa buyuranlar elbette Mösyö Rönan'ın hutbesine bir de netice beklerler fakat korkarım ki intizarları beyhudeye gidecektir; çünkü makaledeki hatimenin, saded-i bahse kat'a münasebeti yok!..

Mösyö Ernest Rönan, Bağdad ve Semerkand ve Kurtuba ve Gırnata'da medeniyet-i haziranın mehazi [kaynağı] olacak kadar terakki bulan maarif ve hikemiyatın Arap'a

mensup olmadığını, akvam-ı İslamiye'den hiçbir tesir ve himaye görmediğini, İslamiyet'in mâni-i tahsil olduğunu, akvam-ı İslamiye'nin sair milletlerden aşağı kaldığını ispat için irat ettiği hutbenin son fıkrasında ilmin fevaidine dair birkaç kelime söyledikten sonra şu ifadecikle hatm-i makal ediyor [sözünü sonlandırıyor]:

Ateşli silah zuhur ettiği zaman neler söylenmemişti! Mamafih, medeniyetin galebesine yardımı göründü. Kendimce, ilmin iyiliğine ve ilimle yapılabilecek fenalıklara karşı silah-ı müdafaayı yine yalnız ilmin verebileceğine mutekidim [inanıyorum]. Velhasıl ilim, terakkiden başka bir şeye hizmet etmez; maksadım, şahıs ve hürriyete hürmetten tefriki mümkün olmayan terakki-i hakikidir.

Zannımca, mahut [bilinen]:

“Bahçeye vurdum kazmayı

Güzeller bağlar yazmayı”

koşmasının iki fıkrası arasında da, hutbenin mevzuu ile hatimesi kadar irtibat ve münasebet bulunabilir!

Mösyö Ernest Rönan, ilmin fezailine [erdemlerine] dair olan nasihatini ehl-i İslam için söylüyorsa, kendi fikrine karşı bir hareket olmaz mı? Zaten sairlerden aşağı kalmaya mahkûm olan bir millete bu nasihat ne faide verir?

Yok, İslamiyet'in mâni-i maarif olduğundan tutturup da bundan Avrupalıları teşvik-i marifete [bilime teşvik etmeye] bir vesile bulmak isterse o kadar aykırı bir girizgâhtan bu maksadı taharri etmek [bulmak], ilim ve fazlıyla şöhrat-şiar bir zata hiç de yakışır şeylerden değildir.

Mösyö Ernest Rönan'ın böyle cehl-i sırtan [tamamen cehaletten] mütevellit tevehhümat ile [kuruntularla] malamal bir hutbe iradıyla istihsal edebildiği yegâne netice, bize kalırsa, kendisinin edyan [dinler] aleyhindeki gayzına [kin ve öfkesine], İslamiyet'e gösterdiği hücumlarla da, ne kadar mümkünse o kadar adi ve müstekreh [iğrenç] bir burhan-ı nevin [yepyeni bir delil] ikame eylemekten ibaret kalmıştır! Böyle bir netice ile âlem-i İslamiyet üzerinde hasıl edebildiği tesir ise, bütün asar-ı cehalet ve gazezini şu risalede birer birer gösterdiğim bu zavallı Akademi hocasının vukufsuzluğuna karşı bir istihkâr-ı anif ile [kaba bir küçümseyişle] mukabele etmekten başka bir şey olamaz!

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

“İstanbul Hakkında Bir Ecnebi ile Muhavere [Söyleşi]”

[...] İstanbul’u anladığınız gibi anlamakta haklısınız. Bu şehrin medeni insana bahşedeceği hiçbir sühulet yoktur. Sizden bu şehri sevmiş olanların hiçbirisi medeni değildi. “Medeni”, biz ruhu olmayanlara veya onu çıkartmış olanlara deriz. Jerad dö Nerval [Gérard de Nerval], Şato Biryan [François-René de Chateaubriand], Gotye [Théophile Gautier], Loti [Pierre Loti], Farer [Claude Farrère], Renye [Henri de Régnier] ve diğerleri, bunlar bizim nim-mecsup dervişlerimize benzer adamlardı ki arzın gurbet yollarında dolaşa dolaşa bir akşam, manzaralarına selvilerin pür-şaaşa altın ufuklar gibi saplandığı bu azim kubbeler şehrine vasil oldular ve aradıkları vatani nihayet bulmuş oldular. Pekin’i, Tokyo’yu, Benares ve Semerkand’ı da gören bu adamlar, oralardan ayrıldıktan sonra mabedleri, kuleleri, Asyai ıtırları, incileri ve ilahi raksları unuttular ve hayatlarının sonuna kadar daüssılasını çektikleri yegâne memleket, bu minare ve gurub memleketi olmuştur. Onun için biz onları bizlerden biliriz.

[...] Biz işte bu garip zehrin havasıyla [etkisiyle] yaşarız. Musikimiz, o tesirle ruhun yollarını bulmayı bilir. Kadınlarımızın örtüsü onun için [...] sihirlidir. Onun için hepimizin rengi solgun ve sıcaktır. Ve onun için size dar görünen evlerimiz bize munis ve geniş görünüyor. Ve bozuk yollarımız ayaklarımızı yormaz. Soruyorsunuz ki neden geceleri evimizden çıkmayız, neden sokaklarımız ölü ve karanlıktır; mecbur olmasaydık gündüz bile çıkmayı istemezdik. Hariçte birbirimizden dileneceğimiz hiçbir saadet yoktur.

Verdiğim bu izahatı tamamen anladığınızdan şüpheliyim, aziz yol arkadaşı. Ben zehirlenenler namına size bunları söyledim. Bir başkasıyla bu bahse dair görüşseydiniz ihtimal size büsbütün başka şeyler, tamamen anlayacağınız başka şeyler söyleyecekti. Beni anlamanız için bir ruhunuz olmalıydı ve o ruh, Yakup Kadri’nin ruhu gibi şifa bulmayacak tarzda zehirlenmiş olmalıydı. Halbuki altın gözleriniz zehri kabul etmeyen bir uzviyetin üstünden bana bakıyor. Yakup’u tanıyor musunuz, hayır. Ne yazık...

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

1 Ahmed Haşim, “İstanbul Hakkında Bir Ecnebi ile Muhavere”, *Tarık*, no. 105 (7 Teşrinisani 1335/7 Kasım 1919): 1.

“Kütüphane”¹

[...] Birçok seneler Beyoğlu ve Galata sokaklarında tesadüf edilen her kırmızı yüzlü ve sarı saçlı şapkalıyı gözümüze kadim Mısır'ın mukaddes öküzü gibi gösteren kapitulasyon devrinin maneviyatımız üzerindeki tesirinden mi nedir, bize her ecnebi başlı başına bir medeniyet ve her ecnebi lisan, bir marifet ummanı hissini verir. Öyle ki birçoklarımız için İngilizce ve Fransızca'yı yalnız okuyup konuşabilmek, fikri bir terbiye noksanını telafiye kâfidir. Son senelerde Türkçeye nakledilen ve Avrupa lisanlarından birinde telif edilmiş olmaktan başka hiçbir meziyeti bulunmayan birçok saçma sapan eserlerin mütercimler üzerindeki cazibesi, bu kör itimattan başka ne ile izah edilebilir?

Kant'ın *Critique de la raison pure*'unu [*Saf Aklın Eleştirisi*] hâlâ tercüme etmemiş bir memlekette Baron Stack'in [?] *Muşaret Adabı*, Gustave Le Bon'un doğarken ölen fantezi eserleri, şunun tarih âlemi, bunun bediiyatı gibi fikir medeniyetinin zincirinde halka teşkil etmeyen birtakım vahi sayfa yığınları üstünde mutantan başların eğilmiş, ter döke döke fani bir ilme Türkçe cümlede hayat vermek için çabaladıklarını görmek kadar hazin ne olabilir?

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

1 Ahmed Haşim, “Kütüphane”, *İkdam*, no. 11135 (22 Nisan 1928): 1.

“Sinemalarımız Fransız Emperyalizminin Aleti mi?”¹

ŞEKİL 6. “Kahraman Sipahi filminde Arap kıyafetinde Fransız zabiti, Arap gencini hançerlerken”
 (“Sinemalarımız Fransız Emperyalizmi in Aleti mi?”, *Resimli Ay*, no. 1 [Mart 1929]: 25.)

Memleketimize ithal olunan ecnebi filimlerine biraz daha dikkat etmemiz lâzım!

Filimlerin bir çoğu ecnebi propagandalarına alet oluyor.

Türk sinema perdesinde Fransızcanın işi yoktur!!

Bu bir tane değil, beş tane değil, on beş tane değil... Hemen her ay oynanan yeni filimlerin içinde; Vatanlarını müstevlilere [istilacılara] karşı mühafaza eden Asya ve Afrika milletlerinin kurtuluş mücadelelerini tezyif eden [küçümseyen] bir sürü “dram:!”lara rast ediyoruz. Bunlar telkin ettikleri ruh itibariyle gayet muzir nesnelerdir.

Hele bunların içinde Cezayir, gibi Fransıyanın, Afrika müstemlekelerinde cereyan ettirilen öyleleri vardır ki, bizim gibi ecnebi müstevlilere karşı yurdunu kanıyla kurtarmış bir milletin gözleri için en büyük tahkirdir [hakarettir].

1 “Sinemalarımız Fransız Emperyalizminin Aleti mi?”, *Resimli Ay*, no. 1 (Mart 1929): 25-6.

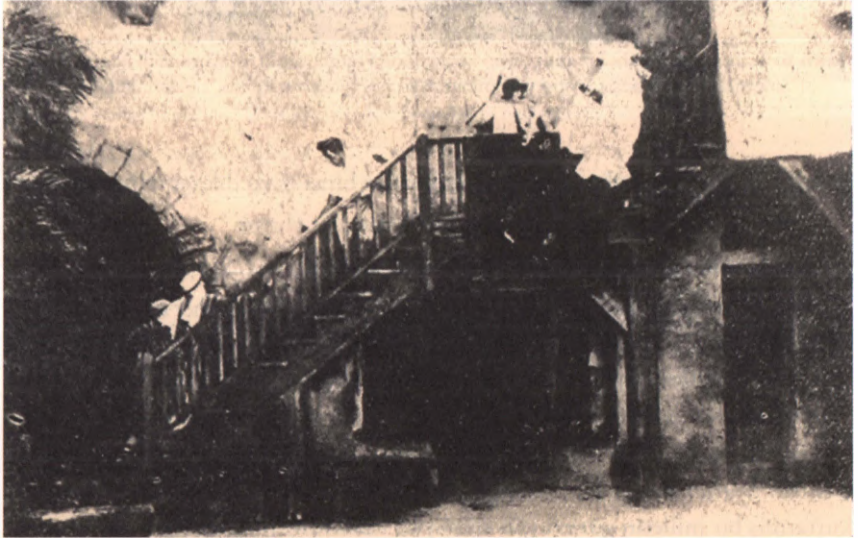
Fransız emperyalizmi Suriye hudutlarımızda kuduz bir canavar gibi solurken aynı canavarın Afrikada vatanlarını her ne pahasına olursa olsun kurtarmak için kan döken Afrikalı milliyetperverlerle nasıl alay ettiğini görmeğe tahammül edemeyiz. Fransa, yetmiş yedi milletin serserilerinden topladığı müstemleke ordularının, tay-yare, top ve tanklarının; ellerinde çakmaklı tüfek kalplerinde sarsılmaz bir imanla mücadele eden bir avuç kahramanı mağlup edememesinden dolayı kızıyor ve bunun hıncını: Onları perde üstünde terzil?! [rezil] etmekle çıkarıyorsa, bu emperyalist keyfine Türkiyenin sinema perdeleri alet olamaz!

Bu bir tane değil, beş tane değil, on beş tane değil!..

Biz misal olarak bir tanesini alalım:

Kahraman sepa!i!

Kahraman?! Sipahi bir Fransız zabıtidir. Bu herif Fransanın zulmüne isyan eden, istiklâllerini kazanmak için kan döken Fas vatanperverlerine karşı dalavere çevirmek işiyle meşguldur. Fransızlara satılmış bazı araplar da bu fransız dalaveresinde genç zabite yardım etmektedir. Karşı tarafta vatanını kurtarmak için genç bir arap vatanperverini görüyoruz. Filimde kaba, vahşi bir canavar gibi gösterilmek istenen, fakat hakikatte asıl kahraman olan bu arap delikanlısı, müstevli fransız ordusunun dalavereci zabitinin kılıcıyla katlediliyor. Fakat bu katil sahnesi öyle bir tarzda gösterilmiştir ki insanın adeta Fransız zabitini alkışlayacağı geliyor?!!

ŞEKİL 7. “Kahraman Sipahi filminden: Arap vatanperverleri bir Amerikalı kızı kaçırıyorlar?! Ve kahraman sipahi?! yani Fransız zabiti, bu genç kızı vahşi?! Arapların elinden kurtarıyor.” (“Sinemalarımız Fransız Emperyalizminin Aleti mi?”, *Resimli Ay*, no. 1 [Mart 1929]: 26.)

Bütün filim baştan sonuna kadar Fransız emperyalizminin methiyesi ve bu müstevli canavara karşı mücadele eden Arap milliyetperverlerinin terzilidir.

Sonra bir meseleyi daha anlamıyoruz:

Neden dolayı İstanbul'da gösterilen filimlerde fransızca yazılar da gösteriliyor? Türkiye, Fransa'nın bir müstemlekesi midir ki memleketin ana diliyle beraber fransız diliyle de filim seyredilsin ve okuyalım.

Amerikada filimler yalnız ingilizce gösterilir, Almanyada filimler yalnız almanca gösterilir. Fransada filimler yalnız fransızca gösterilir. Neden Türkiyede filimler hem türkçe, hem fransızca gösteriliyor? Bu rezalete bir nihayet vermek lâzımdır.

Eğer filimlerin yazılarını fransızca da göstermekten maksat, Beyoğlunda ecnebilerin sinemaya gitmelerini teşvil ise [kolaylaştırmaksa], bu bir sebep değildir. Çünkü: Pariste de, Nevyorkta da bir çok ecnebi vardır ve buna rağmen orada filimler yalnız ingilizce ve fransızca yazılarla gösterilir...

Sinemalarımızı, fransızcadan kurtarmak ecnebi emperyalist propagandalarına alet olmaktan kurtarmak lâzımdır... Bu artık milli bir vazife haline gelmiştir. Çünkü unutmamak lâzımdır ki sinema en müessir propaganda vasıtalarından biridir.

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

ŞEKİL 8. "Kahraman Sıpa" filminden: Fransızlara satılmış iki Arap genci, vatanını kurtarmak için mücadele eden kardeşlerini öldüren Fransız zabitanı kucaklıyorlar... ("Sinemalarımız Fransız Emperyalizmi'nin Aleti mi?", *Resimli Ay*, no. 1 [Mart 1929]: 26.)

*Türkiye Batı'yla Yüzleşiyor*¹

[B]ütün dünyada, özellikle Asya ve Müslüman dünyasında Türkler yaygın olarak tartışılmaktadır. Herhangi bir halkın dini özelliklerinin tatmin edici bir şekilde tanımlanıp tanımlanamayacağından emin değilim. Ancak Türkler söz konusu olduğunda, bu girişim bir dizi çelişkili sonuca yol açmıştır. Osmanlı tarihi konusunda yazan Batılı yazarlar arasında büyük farklar vardır. Tarihçilerin hiçbiri, Türklerin yüzeyde görünenin altındaki dini özelliklerini tanımlamaya girişmemiştir. İçlerinden bazıları Türklerin dininin fanatizmden öteye gitmediğinden söz ederek, onları kendi dinini kabul etmeyen herkesi öldüren bir halk olarak tanımlar. Bir konferanstan sonra sevimli bir Amerikalı hanım gözlerinde muzip bir pırıltıyla bana, “Türk deyince aklıma, gördüğüm yerde sizi yakalayan, dinini kabul etmemizi isteyen, reddederseniz de kafanızı kesen hançerli bir adam gelir” demişti. Bu olay, sözünü ettiğim tarihçi türünün işini titizlikle yaptığını kanıtlar. Böyle bir fanatizm tarihsel kanıtlarla doğrulanmadığı için, başka türden Batılı tarihçiler ise Türklerin dinleri konusundaki hoşgörüsünden söz eder. Bu ikinci grup genellikle söz konusu hoşgörünün bir erdemden çok kayıtsızlıktan kaynaklandığını anlatır. Ancak içlerinden pek azı siyasi anlamı dışında Türklerin dini özelliklerini ciddi bir şekilde incelemiştir.

[...] Sıradan Türk, aile yaşamı ve kadınlara karşı tutum konusunda Osmanlıya göre Bizans veya hatta İslam geleneklerinden çok daha az etkilenmiştir. Çokeşlilik bir gelenek olarak kabul edilmiştir ama bu çok dar bir anlamdadır. Kadınların kapanması sarayda ve üst sınıflarda bir gerçek olmasına rağmen, uygulamada 18. yüzyıla kadar bilinmez. 18. yüzyılın ikinci yarısında kadınların (halktan kadınların) peçe takması için çıkarılmış fermanlar görürüz. Avrupalıların tek bir erkeğin zevki için kadınların sürü halinde kapatıldığı bir yer olarak gördüğü harem, Türk için sadece ev ve kadınlara ayrılmış daire demektir. Türk kadınları ülke hayatına katılmayı bıraktıklarında ev içindeki hayatı buradan idare etmiştir.

1 Halide Edib, *Turkey Faces West* (New Haven: Yale University Press, 1930), 7, 46, 60.

[...] Batı basını, tekil veya toplu örneklerde Yakındoğu'daki insanlık dışı katliamlar için iki ayrı terim kullanmaktadır. Eğer kurbanlar Hıristiyanısa barbar Türkler tarafından katledilmiş ve dinleri uğruna can vermiştir; yok eğer Türk veya hatta Müslümanlarsa medeni Hıristiyanlar tarafından adil ve kutsal bir dava uğruna öldürölmüşlerdir. Rum isyanına katılmış olan Rum Patriği ölüme mahkûm edilerek idam edilmiştir. Sakız'daki Türkler birkaç Rumu katletmiştir: Rumların yaptığı büyük katliama sessiz kalan Avrupa kamuoyu, Türklerin misillemeleri karşısında öfkeyle patlamıştır.

İngilizceden çeviren: Ayşen Gür

“Geocentrisme”² — beşerin bir telâkki hatâsı idi ki, bu hatâ, onu bir ilim haline getiren Batlamyostan [Claudius Ptolemaios], ilim sahası haricine çıkaran “Copernic”e kadar tam on iki asır beşerin idraki üstünde hükmetti. Bütün bu asırlar imtidadınca [boyunca] arz, hakikatta geniş kâinat sisteminin küçük ve tâbiy bir unsuru olduğu halde, bu sistemin merkezi ve mihverî gibi sayıldı. Bütün taharriler [araştırmalar], bütün hükümler ve bütün hakikatler yalnız arzdan itibaren ve yalnız arz içindi.

“Europacentrisme”³ — yine böyle bir telâkki hatâsıdır. Fakat bu hatâ muasır Avrupanın bütün içtimaî ilimleri lâboratuvar mevzuu kılmasına rağmen, beşerin idraki üstünde hâlâ hâkim bulunmaktadır. Menşeiini, daha ilk Yunan ukalasından alan ve zamanımıza kadar gelen bu telâkkiye göre de, Avrupa tarihi, hakikatta geniş cihan tarihinin küçük ve tâbiy bir unsuru olduğu halde, bu tarihin mihverî ve merkezi gibi sayılır. Bütün teharriler, bütün hükümler ve bütün hakikatlar, yalnız Avrupadan itibaren ve yalnız Avrupa içindir.

Batlamyos arzın haricindekini, arza tâbiy saymakla, beşer idrakini bir uzun devir için nasıl darlığa ve yanlışlığa mahkûm kılmışsa, Europacentrisme de Avrupa haricindekini Avrupaya tâbiy saymakla beşerin tefekkür tarihinde o kadar geri ve o kadar menfi bir rol oynamıştır.

Beşer tarihinin İlk çağ, Orta çağ, Yeni çağ ve Son zamanlar diye birtakım tarih devirlerine bölünüşü, filvaki çok yenidir. Fakat şu da var ki, şimdi bu tasnif, Avrupa münevverinin tarihi telâkkisinde, tarih devirlerini beşer tarihinin değil, beşer ta-

1 Şevket Süreyya, “Europacentrisme’in Tasfiyesi”, *Kadro*, no. 7 (Temmuz 1932): 5-10.

2 Geocentrisme: Arzı, kâinatın merkezi telâkki etmek nazariyesi [teorisi] – Şevket Süreyya’nın notu.

3 Europacentrisme: Avrupa tarihini cihan tarihinin merkezi telâkki etmek manasında kullanılmıştır – Şevket Süreyya’nın notu.

rihini bu dar ve çerçevesi tarih devirlerinin eseri zannettirecek kadar yerleşmiş ve mukaddesleşmiştir.

Bu tasnifin ilk vasfı, münhasıran Avrupaî, yani Europacentrik oluşudur. Bu tasnifte cihan tarihinin ve beşerin medenî inkişafının bütün seyri ve merhaleleri hemen münhasıran, esasen geç başlayan Avrupa tarihinin küçük mihveri etrafına alınmış, Avrupa haricinde kalan her şey, ya Önasya ve Mısır medeniyetleri gibi “tekâmülden kalmış birer ihzarî medeniyet safhası” sayılmış, yahut Avrupa medeniyetinden evvelki devrin muzlim nisyânına [karanlığında unutulmaya] sürülmüş ve orada inkâr edilmiştir.

Europacentrisme hatasının İlk çağ, Orta çağ, Yeni çağ ve Son zamanlar diye bize öğrettiği tarih devirlerinin vasıflarını bir kaç cümle ile tebarüz ettirmek [ortaya çıkarmak], bu hatâlı tasnif tarzının nasıl münhasıran Avrupaî bir noktai nazara tedvin edilmiş [uyarlanmış] olduğu hakkında bize bir fikir verebilir:

“Europacentrisme”e göre İlk çağ, beşer medeniyetinin doğuşu ve kuruluşu devridir ki, bu devir, fecrinden zevaline [tandan günbatımına] kadar hareketini Avrupa ufkunda yapar ve Avrupa ufkunda bitirir. Bu harekette Avrupa haricinde tekevvün eden [var olan] her şey, Avrupa medeniyetinin, kendi kendini doğuran mucizeli yaratılışı karşısında, birer kaba ve hayatiyetten kalmış [güçten düşmüş] mücerret tecrübelerdir.

“Europacentrisme”e göre bu İlk çağ medeniyetinin zekâ unsuru “Yunan mucizesi” – “Miracle Grec” – ve kuvvet unsuru “İndo-Europpen” ırkının ebedî kan ve pazû kuvvetini temsil eden “Germen” dir.

Bu telâkkiye göre 410 ile 476 arasında Gotların, Vandellerin ve tekrar Gotların Romayı tahribi, Avrupa tefevvukunun [üstünlüğünün] bir çöküntüsü değil, bilâkis, Yunan mucizesinde kemalini bulan insan zekâsının, Germen kanında kemalini bulan insan kuvveti ile bir şahane izdivacıdır ki bu izdivac, kendi zatında bir “yeneden doğuş” un rüşeymini [embriyosunu] tabiatile hâmidir.

Europacentrismede İlk çağ, Orta çağa, sert bir kilise iskolastisizmine istinatgâh kılınan, donmuş bir Aristo felsefesile bağlanır. Orta çağın tarihi bir din ve dünya feodalizmine ruh olan bu telâkki tarzı, bu telâkki etrafında harekete getirilen milyonlarca toprak bentlerin, ya kilise, ya şato, yahut ta ticaretgâh sahil şehirlerindeki korsan zenginler hesabına sürü sürü kurban edilmelerinin tarihidir. Bu tarih, Avrupalı tarihçinin dilinde saf iman ve idealizmin bütün cihana nümune gibi verilen bir destanı şeklini alır.

Bu destanda, Avrupa haricinde kalan veya Avrupaya karşı gelen her sima bir yıkıcı ve bir barbar gibi tasvir olunur.

Rönesansın Yunan mucizesile alâkası daha barizdir. Bu devrin humanistleri, humanizmin menbainı her nedense yine Yunanda buldular ve bu başlangıçcı insaniyete bir "tarih başı" gibi vermek istediler. Fakat asıl yeni çağdadır ki, Europacentrisme vahşî ve müteaddî [saldırgan] bir mahiyet aldı. Yeni kıtaların keşfi, yeni ticaret yollarının, yeni pazarların açılışı, bu yeni yollar, yeni kıtalar, yeni pazarlar üzerinde yapılan müstemleke harplerinin sonu, bir aralık bütün cihanın mukadderatını filhakika Avrupaya bağlar gibi, göründü. Müstemlekecilik, Avrupa harici memleketlerin açık yağması, her tarafta müterakim [birikmiş] millî ticaret sermayelerinin Avrupaya akışı, bu kıtanın cihanşümül hegemonyası için ilk zemini hazırlar gibi oldu. Her tarafta eski yollar ve eski mübadele merkezleri değişerek, cihanın hayat kanalları, küçük Avrupa kıtacığî etrafında müttehîdülmerkez [merkezi olarak birleşmiş] bir sistem manzarası arzetti.

Tarihin Europacentrik tasnifine göre "Son zamanlar" denilen devri açan "Sanayi İnkılâbı", cihanın her tarafına akıttığı ucuz ve, mebzul fabrika emtiasile her tarafta mahallî ve millî iktisat vahdetlerini parçalayarak, Avrupanın bütün on dokuzuncu asır tarihini karakterize eden metropol istiptadını bir sistem halinde tamamladı. Fransız ihtilâli, on dokuzuncu asırda kemalini bulan bu sistemin bir beşareti [müjdesi] ve ideolojik ifadesi idi ki, bu ihtilâlin, bütün cihan için doğru ve bütün cihan için hakikat sayarak âleme ihraç ettiği telâkkiler, "Europacentrisme"nin itibarını her tarafta mukaddesleştirdi ve Aryanizm,⁴ bu siyasî ve iktisadî hegemonyanın bir karakteristik ifadesi oldu.

"Michlee"nin [Jules Michelet] İlk çağ, Orta çağ, Yeni çağ ve Son zamanlar tasnifi, Avrupa tarihinin inkişaf merhalelerine belki bir hadde kadar uyabilir. Fakat aşîkâr olarak görünüyor ki, bu tasnif, gerek cihan medeniyetinin umumî inkişaf hatları ve merhaleleri, gerek Türk tarihinin karakteristik devirlerini ifade edebilmek itibarile tamamilen uygunsuz ve elverişsizdir.

Türk tarihinin ana hatlarını ve inkişaf devirlerini, tarihin Europacentrik tasnifine göre izah, her şeyden evvel imkânsızdır. Avrupalı tarihçiye göre "Akvam muhacereti" [Kavimler Göçü] ancak Roma zaviyesinden izah edilen bir hâdisedir ki, bu hâdisede Türk ırkının rolü sadece menfî ve sadece tahripkâr olarak gösterilmiştir. Halbuki bize göre Akvam muhacereti, Avrupanın daha tarihten evvelki devrin muzlim şekilsizliği içinde yaşarken başlayan ve cihanın her bucağına ve bilhassa Avrupaya hayvan ehilleştirmenin, nebat yetiştirmenin ve maden işlemenin ilk tekniğini yayan ve bu suretle dünyanın her tarafında menşe ve evsaf itibarile

4 IV. yüzyılda Arius adlı bir papazın kurduğu ve Hıristiyan inancının aksine İsa'nın tanrılığına inkâr eden mezhep –çn.

müttehit [birleşmiş] ilk medeniyetlerin teessüsünü mümkün kılan bir temdin akınıdır [medenileştirme saldırısıdır]. Bu izah “Europacentrisme”in dar ve mücerret izahına zıt, fakat cihan medeniyetinin tekevvünü [varoluşu] bakımından tamamen vakıaya uygundur. Milâttan sonra 375-inci yılda başlayıp, Garbî Romanın sukutile nihayete ermiş sayılan Akvam muhacereti bu uzun temdin akınının bir faslı ve bir parçasıdır ki, bu hâdisede Türk ırkının rolü, hiçbir zaman Europacentrik tarihin bize anlattığı gibi değildir.

Türk tarihinin bir tarih ötesi, yani tarihten evvelki devri hiç şüphe yok ki, mevcuttur. Fakat bu devir, daha “Europacentrisme”in mebdei [başlangıç] tarihinin bile asırlarca evvelinde kalan bir dönüm noktasında bitmiş ve Türk tarihinin tarih devirleri ise, tarihin Europacentrik tasnifine hiç bir suretle uymayan, kendine hâs bir mecra içinde inkişaf edip gitmiştir.

Türk tarihinin İlk çağı nerede başlar ve Orta çağı nerede biter? Bilinemez. Fakat aşikâr olan şudur ki, bu ilk çağ ve bu orta çağ, “Europacentrisme”in İlk ve Orta çağlarından tamamen başka evsaf arzetmektedir. Türk tarihinin ilkçağını biz, menşei itiraf olunmamak için ilâhlara ırca olunan [atfedilen] Yunan mucizesile başlayıp Romanın sukutile biten bir küçük safhanın klâsik ölçülerine göre nasıl izah edebiliriz?

Böyle bir ölçü içinde Türk tarihinde ilk çağın bütün teknik, fikir ve san’at unsurları kaybolur gider.

“Europacentrisme”in Orta çağını Türk tarihinde nasıl bulabiliriz? Avrupa tarihçisinin Orta çağ dediği devirde Türk tarihi rönesansını çoktan bitirmişti. Sonra Türk tarihinde bir on altıncı asır gelir ki, bu asır Europacentrik ölçülerin hiç birile ölçülemez ve bu asır Avrupanın hiç bir asrına tevafuk edemez. Avrupa tarihinde on altıncı asır, din ve dünya feodalizminin, daha henüz on yedinci asır münekkitletlerinin [eleştirmenlerinin] darbesini yememiş olan iskolasizminin, teknik geriliğin ve millî tecanüssüzlüğün [birliksizliğin] en karakteristik devridir. Halbuki Türk tarihinde on altıncı asır, uçsuz bucaksız bir dünya saltanatı ile beraber, kemal haline gelmiş bir medeniyetin, ilimde tefevvukun ve san’atı ile beraber, kemal haline gelmiş bir medeniyetin, ilimde tefevvukun ve san’atta tekâmülün eşsiz bir devridir.

Türk tarihinin on altıncı asır müessese ve telâkkilerile, Avrupa tarihinin on altıncı asrındaki o durgun müessese ve telâkkileri arasında nasıl iştirak olabilir?

Fransız ihtilâlinin ve son zamanların ise, Avrupa menfaatlarını ve cihanın her tarafındaki menfaat mücadelelerini teyit için, tarihin telâkkisine hâkim kıldığı ölçüler ve devir tasnifleri, bu devirde hemen kâmil ya müstemleke veya yarı müstemlekelige, yahut iktisadî geriliğe mahkûm kılınan Türk cemiyetlerinin tarihi

seyrini ve mahiyetini izah için tamamen uygunsuz ve elverişsizdir. Zaten bunun içindir ki, içinde yaşadığımız millî kurtuluş hareketleri devrinde, bütün bu Türk cemiyetlerinde ve umumiyetle Avrupanın siyaset, iktisat ve kültür hegemonyasından muztarip memleketlerde başlayan bu millî kurtuluş hareketlerini izah için Avrupalı mütefekkirin elinde, bu mücadelenin hakikî mahiyetini izah eden bir telâkki ölçüsü ve ıstılah [terim] yoktur.

Avrupa ile başlayan ve Avrupa ile biten tarih, hem bir dar ufuk, hem bir yanlış telâkkidir ki, bu dar ufuk ve bu yanlış telâkkide bizim yerimiz şimdiye kadar, ya tarih ötesine sürülmek, ya medeniyet harici kalmak olmuştur. Çünkü Avrupalı tarih yazarken, her şeyden evvel kendi toprağında kendi millet oluşunun vekayiiini toplar ve bu toplayışta cehti [çabası], evvelâ kendisini toprağının ilk otokton halkı ve kültür müessiselerini, münhasıran Avrupada tekevvün etmiş sayılan Greco-Romen medeniyetinin bir asıl devamı gibi göstermektedir.

Fakat, bu gösterişin maddî ve manevî temeli şimdi gün geçtikçe bir az daha sarsılıyor. Şimdiye kadar orijinal bir şey sanılan "Yunan mucizesi = Miracle Grec" Greco-Romen medeniyeti ve saf Germen kanı tahlil olundukça, bu terkiplerin her şeyden evvel, Avrupalı olmayan unsurları birer birer tezahür ediyor. On dokuzuncu asrın, o asır âlimine adeta bir din heyecanı veren mukaddes Aryanizmi gün geçtikçe azalıyor. Bizzat bu dinin mürtedleri [terk edenleri] şimdi, beşerin menşeiini, onun hakikî vatanına irca eden [döndüren], ilk tekniğin ilk kültürün, ilk san'atın kaynaklarını Avrupa haricine çıkarmakta ve bu suretle cihan medeniyetinin cihan mikyasında [ölçüsünde] ve kül halinde izahına imkân veren hakikî ilim cephesinde yer almaktadır. Bizzat bizim tarihimizi veren ve bizzat bizi alâkadar eden bu büyük fikir hareketinin en yüksek sentezini bizzat Türk inkılâbının merkezinde bulması ve en yüksek eserini bizzat Türk inkılâpçısının elinden alması bir tarihi hâdisedir. Çünkü biz, kendi tarihî vekayiiimizi toplarken, haklı olarak, cihan tarihinin en büyük hâdiselerini kendi tarihimizin içinde buluyor ve bundan gurur duyuyoruz.

Türk tarihi, cihan tarihinin başı ve Türk inkılâbı, Avrupa tarihinin yirminci asırda inkişafını bulmuş bir tarihî reaksiyonu olmak itibarile, biz o mazi ile bu halin birbirine bağlanışında geniş bir millî heyecanın bütün unsurlarını buluyoruz. Bu hareketin kül halinde ve bütün manasile tebarüz ettirilmesi [ortaya çıkarılması] ve "millî tarih tezi"imizin bütün usul ve vasıtalarile her gün bir az daha takviyesi inkılâp münevverliğinin vazifesi ve borcudur.

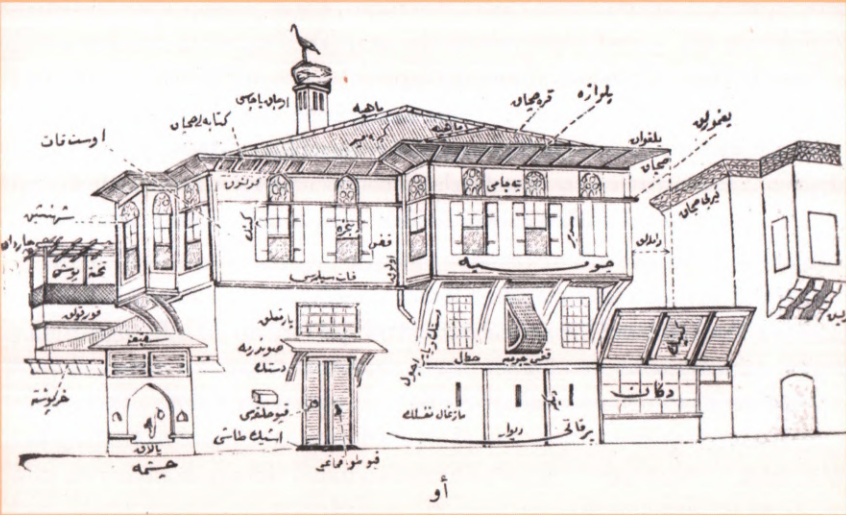
Hazırlayan: Esra Derya Gönen

MEDENİYETİN ÖLÇÜSÜ SANAT

Istılahat-ı Mimariye [Mimarlık Terimleri]'

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

BİR DERLEME

ŞEKİL 9. "Ev" (Celal Esad, *Istılahat-ı Mimariye* [Mimarlık Terimleri], 11.)

Üstten başlayarak soldan sağa birinci sıra: Üst kat – kitabeli saçak – ocak bacası – mahya – (hemen altında) kiremit – mahya – kara saçak – pelvaze – balkon – (hemen altında) saçak – yağmurluk

İkinci sıra: Şehnişin – (hemen altında) çardak – koltuk – tepe camı – saçak
Tahta puş – kepenk – pencere – (altında) kat silmesi - kafes – (hemen altında) oluk – cumba – (hemen üstünde) sedir – damlalık – (sağ üstünde) kirpi saçak

Üçüncü sıra: Korkuluk – (altında) harpuşte – (çeşmenin çatısında) sakife – (hemen altında) yalak; (onun altında) çeşme – (kapı kısmı en üstten aşağıya doğru) parmaklık – sundurma – destek – kapı halkası – eşik taşı – kapı tokmağı

(Kapının sağ üst tarafı sırayla) destek veya paraçol – hatıl – kafesi cumba – kepenk

(Kapının sağ alt tarafı sırayla) mazgal nefeslik – duvar – yer katı – dükkân

kırık

Şark Sanayi-i Nefisesi'nden "Osmanlı Sanayi-i Nefisesi I"

Tedkikatı nakıs [noksan] bazı Avrupalı müellifler, Osmanlı sanayi-i nefisesini Arap, Acem ve bahusus Bizans sanayiinin taklidinden başka bir şey gibi görmüyor ve hatta Arapların dahi, sanayi-i nefiselerini İslamiyet'in Mısır'da intişarından akdem [yayılmasından çok daha önceden beri] orada temekkün [ikamet] eden Hıristiyan Kıptilerin² sanatından aldıklarını ve bunların da Bizans sanatı tesiri altında neşv ü nema bulmalarından [gelişmelerinden] dolayı bütün sanayi-i İslamiyenin menşeiini hemen Şark Hıristiyanlığı sanayi-i nefisesi asarına atfetmek istiyorlar.

Muhtelif akvama ait sanayi-i nefisenin birbirleri üzerine olan tesiri, zaten öteden beri sanayi-i mezkûre [sözü edilen sanatlar] tarihiyle iştigal eden müellifleri en ziyade meşgul eden bir mesele olup, bu hususta her müellif bittahsis [özellikle] hangi kavmin asarını mütalaa ve tettebbuya [araştırmaya] hasr-ı evkat eylemişse [zaman ayıracaksa] o kavmin sanayiinin diğer sanayi üzerine olan tesirini göstermek taraf-tarlığından kendini alamamıştır. Bahusus Bizans sanatının Garp sanatları üzerine olan tesiri daha meydanda duran asarın tarihiyle pek vazih bir surette görünürken bunu birçok müelliflerin redde kalkışmaları sanayi-i nefise müverrihleri [tarihçileri] arasında uzun mebahisata [tartışmalara] sebebiyet vermiştir.

İşte yine şu tarafgirlik saikasıyla ki bazı müellifler bugün asarı meydanda duran Osmanlı sanayi-i nefisesinin vücudundan bile bahsetmeyip bunu Arap, Acem ve Bizans sanatlarının terekkebünden [birleşiminden] hasıl olmuş mürekkep [karışık] ve muhtelif bir sanat olarak telakki edip geçmektedirler.

Filvaki Osmanlı sanat-ı nefisesi, Arap, Acem ve Bizans sanatlarının aguşunda [kucağında] doğmuş ve yine onların tesiri altında büyümüş bir sanattır. Fakat iyice

1 Celal Esad, "Osmanlı Sanayi-i Nefisesi", *İkdam*, no. 4502 (13 Aralık 1906): 3.

2 Eski Mısır halkı. Mısır'ın İskender tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Helenistik kültürle tanışmıştır —en.

dikkat ve mütalaa olunursa görülür ki bu sanatların hiçbirine tamamıyla benzemez, ayrı bir şahsiyet-i mahsusayı haizdir.

Acaba hangi kavmin sanat-ı nefisesi kendinden evvelki ve hatta sonraki kavimlerin sanayi-i nefiselerinden müteessir olmamış ve başlı başına doğmuş ve büyümüştür? Hangi bir sanat müverrihi Mısır sanayi-i nefisesinin kadim Yunan üzerine ve Yunan sanatının Romalılara, Keldani³ sanatının eski İran'a, İran sanatının Bizans'a olan tesirlerini ve bu veçhile karabetlerini [benzerliklerini] inkâr edebilir? Bu sanat asarı tarihleriyle meydanda duruyor, müzeler bu asar ile doludur.

Zaten fikr-i tarafgiriye [önyargılı düşüncüyü] yavaş yavaş ortadan kaldıran terakkiyat-ı fenniye neticesi olarak şimdiye kadar nazar-ı bikaydı ile [sorgusuz sualsiz] görülen bazı akvamın sanatları yavaş yavaş tedkik edildikçe birçok hakikatler meydana çıkarılmakta ve böylece fenne bi-arafane hizmetler edilmektedir.

Yakın vakte kadar Bizans sanayi-i nefisesi ve asarıyla şimdiki kadar iştigal edilmemiş ve öteden beri bu bapta devam edegelen ihtilaf-ı efkâr [fikir ayrılıkları] buna bir nevi tarafgiriklik teşkil eylemekte bulunmuştu. Keza öteden beri Musevilerin sanayi-i nefiseye olan adem-i istidatlarından [yeteneksizliğinden] bahsedilirken, bunun sanayi-i nefise tarihleri içinde sanat-ı Yahud'un dahi bir yer iştigal eylemesi bu fikrin ortadan kalkmakta olduğuna bir delildir.

Şüphesizdir ki sanat-ı nefise-i Osmaniye de tettebbu edildikçe [incelendikçe] başlı başına ve Osmanlılığın şahsiyet-i mahsusasını haiz bir sanat olduğu görülecektir. Sırf Osmanlılara ait olan birçok asarın bazıları indinde Arap ve Acem diye telakki edilmesi ve müverrihlere mehaz [kaynak] olacak surette bütün Osmanlılığın edvarına ait asarın bir koleksiyon halinde cem edilmesi ve bu koleksiyonu itmam edecek asardan kısm-ı azamının Avrupa müzelerine geçmiş ve öteye beriye dağılmış bulunması ve binaenaleyh sanatın tarihine dair henüz tedkikatta bulunulmamış olması ve bu sanat-ı nefisenin böylece ihmal edilmesine başlıca sebepler teşkil eylemekte bulunmuştur.

Bazı Avrupa müellifleri insan resminin nazar-ı İslâm'da iyi görülmemesi hasebiyle sanayi-i nefise erbabının mazhar-ı teşvik [cesaretlendirilmiş] olamamasından dolayı yetişmediğini söylüyorlarsa da bu da yanlıştır. Hıristiyanlarca kiliselerini tezyin eden ressamırlar nasıl bir terqip [yürekliendirme] ve teşvik ile yetişmişse İslâm sanatkârları da yine din-i İslâm'ın levazımından olan cevami-i şerifeyi bina ve onları yazılar, nakışlar, oymalar, çiniler ve sair tezyinat ile süslemek saikasıyla yetişmiştir.

3 Asurluların Katolik kolunu oluşturan kavim. MÖ 2000'in sonunda Güney Mezopotamya'ya yerleşmişlerdir –en.

Bunlar meyanında mimarlık, hakkaklık, eşkaltıraşlık, oymacılık, tezyinatçılık gibi nazara ait sanayi-i nefisede en mahir Garp ressamlarını bile duçar-ı hayret edecek [hayrete düşürecek] tenasüpler [uyumlar] ve güzellikler keşfine muvaffak olmuş nefise-perverler yetişmiştir. Bunların bugün meydanda duran asarında öyle parçalara tesadüf edilir ki ekmel-i mahlukat [yaratılanların en mükemmeli] olan insanın teşekkülât-ı vücudiyesindeki güzellik ve tenasübü tahsil etmiş bir ressamın bile göremeyeceği tenasüp ve güzelliği, eşkaldeki zarafeti, tezyinattaki sadegi [sadelik] ve letafeti bihakkın duymuş ve ifade etmiş olduklarına hükmetmemek kabil olmaz.

Evet, bir Osmanlı sanat-ı nefesi, hem de Osmanlılığın bir şahsiyet-i mahsusasını haiz ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin edvar-ı tarihiyesine [tarihi devirlerine] merbut [bağlı] olarak yaşayan bir Osmanlı sanat-ı nefesi mevcuttur. Fakat bazı müelliflerin dediği gibi sırf Arap veya Acem sanatından doğmuş değildir. Belki onların muhitinde büyümüştür. Bu sanat-ı nefise Osmanlıların mimarilerinde, edebiyatlarında, nakışlarında, yazılarında hatta musikilerinde bile belli başlı bir çehre-i hususiye malik olduğunu gösterir.

Osmanlıların Bursa'yı payitaht itihaz ederek cevami-i şerife ve emakin-i saire [başka binalar] inşasına ve şan ve satvetlerini [güçlerini] i'la etmeye [artırmaya] başladıkları tarihten itibaren başlayan Osmanlı sanatının safahat-ı hayatını [yaşam evrelerini] ve muhtelif edvarını izah edecek bir tarihçe yapmak me hazların hemen yok diyecek kadar nedretinden naşı [az bulunması dolayısıyla] zannedildiği kadar kolay bir şey değildir. Bir mütehasıs için bütün evkatını buna sarf etmek lazım gelir.

Böyle bir tarihe me haz olacak asara kütüphanelerde tesadüf etmek pek müşküldür. Bu ancak sanayi-i nefise tarihine aşına zevatın bütün Osmanlı asarını ait oldukları zamana göre tefrik ederek uzun tettebbuat ve tedkikat neticesinde meydana çıkarabilecekleri hususat-ı mühimmedendir. Vakıa saye-i mukadderat-ı vaye-i hazret-i padişahide [padişah hazretlerinin ilahi nasibi ve himayesiyle oluşmuş] Müze-i Hümayun [İstanbul Arkeoloji Müzeleri] müdürü atıfetli Hamdi Bey Efendi Hazretleri'nin himem-i üstadane [ustaca çalışmaları] ve gayret-i fazılaneleriyle Müze-i Hümayun'da bir asar-ı nefise-i Osmaniyye şubesi küşat edilmiş [açılmış] ve haylice asar-ı kıymettar cem edilmiş ise de bu şubedeki eşya böyle bir tarihe me haz olacak kadar henüz çoğalmamıştır.

Binaenaleyh burada Osmanlı sanat-ı nefisesinin tarihini yapmak gibi gayet müşkül ve cesim bir cilt teşkil edecek olan mebahise [konulara] girişmeyip belki böyle bir sanatın vücudunu ve bu sanatın tedkikine hasr-ı evkat edecek erbab-ı fennin şimdiye kadar nazar-ı mütalaalarını işgal etmediğine müteaccip olacakları [şaşıracakları] bir sanat önünde bulunacaklarını ve me hazları addedilen Arap ve

Acem sanatlarından farkını ve bunun kendisine mahsus bir şekli haiz bir sanat olduğunu göstermekle iktifa edeceğiz. Fakat şu farkı mütalaa edebilmek için evvela Bizans, Arap ve Acem sanatlarından ayrı ayrı birer nebze bahsetmek icap ediyor. Binaenaleyh bunlardan sırasıyla bahsedeceğiz.

Hazırlayan: Fatma Damak

“Arap Sanayi-i Nefisesi”¹

Araplara da sanayi-i nefiseleri hususunda bir hakk-ı ihtira vermek [buluşlarının hakkını teslim etmek] istemeyen bazı garazkâr müellifler Arap sanayi-i nefisesinin Mısır’ın Hristiyan olan Kıpti sanatıyla Sasaniyan sanayiinden doğmuş olduğunu beyan ederlerse de, devr-i İslamiyet’ten akdemini [İslamiyet öncesi] İran ve Mısır Kıptileri sanatlarını layıkıyla mütalaa eden bi-taraf müellifler bunların Arap sanatıyla olan münasebetleri pek uzak olup Arapların kendilerine mahsus bir sanat-ı nefiseleri olduğunu itiraf etmektedirler. Arapların kabul-i İslamiyet’ten evvel bile kendilerine mahsus sanayii olduğu tarihçe muhakkaktır. Binaberin [bundan dolayı] İslamiyet’in zuhuruyla bir saha-i vesia [geniş alan] olarak inkişaf ve terakki eden bu sanata sırf İslamiyet’in eseri nazarıyla bakılabilir.

İşte bu sebebledir ki Arap sanayi-i nefisesi umumiyetle İslamiyet’i kabul etmiş olan akvamın sanayi-i nefiselerine bir esas gibi telakki olunabilir. Mamafih o sanatların bir menşe-i yegânesi olup hepsi Arap sanayiinden doğmuştur denilemez. Çünkü sanat-ı Arap dahil olduğu her memlekette İslamiyet’e karşı bir hürmet ve riayet besleyen kavimlerin sanayii üzerine yalnız bir tesir hasıl etmiş ve onların şekli-i mahsusunu bir dereceye kadar değiştirmiş ve kendine benzetmeye çalışmış ise de hiçbir vakit yerli ve mahalli olan sanayii doğrudan doğruya tevlid etmemiştir.

İslamiyet’le beraber zuhur eden sanat-ı İslamların putperestlikten pek farklı görmedikleri Şark Hristiyanlarının sanayiine benzememeye çalışmış ve bu veçhile başlı başına bir sanat-ı mahsusa şeklini almıştır. Mamafih Bizans ve Yunan-ı kadim sanatlarından ziyade Mısır-ı kadim ve Asuriye sanatlarına benzeyen ve Bizans sanatından hayli tebaüd etmiş [ayrılmış] olan Mısır Kıpti sanatının Arap sanatı üzerine haylice tesiri olmuştur.

Bazı Avrupa müellifleri Mısır’da elan mevcut olup 6., 7. ve 8. asırlara ait olan mebani-i harabe [yıkık dökük binalar] ve bakiyelerinin bu tesiri meydana çıkarmaya bir medar [dayanak] olduğunu söylüyorlarsa da, bu gibi asar-ı atikiyenin ait oldukları devirler hakkında henüz kati tarihlere destres olunmadıkça [ulaşılm-

1 Celal Esad, “Arap Sanayi-i Nefisesi”, *İkdam*, no. 4507 (18 Aralık 1906): 3.

dıkça] bunlardan bir netice istihsal etmek mümkün olmaz. Şark Hristiyanlığına tabi olan Mısır kabilelerinin ne sebeple Bizans sanayi-i nefisesinden uzaklaştıkları şayan-ı tedkiktir.

[...] Bundan da anlaşılıyor ki hiçbir sanat-ı nefise hem-civarı olan memleketin sanayiinin tesirinden masun [korunmuş] ve azade olarak başlı başına terakki ve tekâmül edemiyor. İşte bundan dolayı mimaride olduğu gibi sair Arap sanayi-i nefisesinde de hem-civar olan memleketlerin tesiri görülür. Din-i mübeyyen-i İslam intişar eyledikçe ashab-ı ulum ve sanayi [bilim insanları ve sanarkârlar] ilm-i cebir, ilm-i hendese, tarih ve harf ve sanayiden en parlak keşiflere muvaffak oldukları zaman sanayi-i nefiseleri de bu terakki nispetinde kat-ı merahil eylemekte idi [mesafe kat etmekteydi].

Arapların sanayi-i nefisesi içinde en mühim bir mevki işgal eden hemen her kavimde olduğu gibi mimarileridir.

[...] Araplar kubbelerini Bizantinler gibi basık yapmayıp gittikçe sivrilen bir mahrut-ı nakıs [kesik koni] şeklinde yaptılar. Arapların bu tarz kubbeyi intihap eylemelerinin esbab-ı hakikiyesi pek malum değildir.

Bu sebeplerden birincisi, camilerini edyan-ı saire [diğer dinlerin] erbabının meabidine [mabedlerine] benzetmemektir. İkincisi de –ki en kuvvetlisi budur– vesait ve suret-i inşanın tesiridir. Arap mimarları Ayasofya'nın kubbesi gibi kubbelerini o kadar indirmediler. Kubbenin açık ve basık olduğu kadar, büyük ve ağır istinad-ı paye [taşıyıcı] duvarlarına arz-ı ihtiyaç etmesi ve ihtimal ki Arapların ekseriyetle inşaatta bulundukları zeminin o kadar sağlam olmaması, kubbelerin kuvve-i dafiasını [içten basınç kuvvetini] mümkün olduğu kadar bina üzerine şakulen [düşey doğrultuda] taksim etmek ve belki de işbu kubbeleri ahşaptan kalıp yapmaya hacet kalmaksızın yapmak maksadına mebni olsa [dayansa] gerektir. Bundan maada, kubbenin yüksekliği nispetinde içerisini harareten masun bulundurmak ciheti de nazar-ı mütalaaya alınabilir. Bazı müellifler, Arapların bu şekli beyzi [uzun] karpuzlardan aldığını söylüyorlarsa da bu doğru değildir. Eğer bu şeklin tabiatta mevcut eşyadan olduğu tarafı iltizam olunursa [varsayılırsa] herhalde karpuzdan ziyade yumurtadan olduğuna hükmetmek daha yakın görünür. Halbuki şu iki nazariyede yanlış olduğuna hiç şüphe olmamalıdır. Bu nev'i kubbeler Araplardan pek çok evvel Asuriye binalarında müstamel idi [kullanılırdı].

Arap mimarisinde en evvel nazar-ı dikkati celp eden şey o vakte kadar hiçbir tarz-ı mimaride görünmeyen sivri kemer (arc brisé) olmuştur.

Hicret-i nebeviyyeden [Peygamber'in göçünden] yarım asır sonra Arap mimarisi Sasaniyan mimarisinden müteessir olmaya başlamıştı. Keza Şam'da Emeviye Camii

inşa edildiği vakit Bizans mimar ve işçilerinin kullanılması o vakitten itibaren Arap sanatına Bizans sanat-ı nefisesinin karışmasını mucip olmuştu.

İşte bu iki tesir altında büyüyen Arap mimarisi yavaş yavaş tebdil-i şekl etmiş ve kendine mahsus bir şahsiyet ile kesb-i esas eylemiştir [aslına kavuşmuştur]. Araplar kemerlerin köşelerinde kalan ve pendentif denilen sutuh-ı münhanıyeyi [küresel yüzeyleri] Bizantinler gibi mozaikle tezyin etmeyip birtakım eşkal-i mücesseme-i hendesiye ile [geometrik cisim şekilleriyle] tezyin eylemişler ve kubbenin murabba [kare] olan ebniye [bina] duvarlarıyla irtibatında ahengi muhafaza etmek ve bu düzlüğü kaybederek oralarda birtakım derinlikler hasıl etmek üzere oraları da birtakım eşkal-i mücevheriye ile tezyin eylemişlerdir. Binaenaleyh bu tezyinat aynı zamanda sekiz veya daha ziyade köşeli eşkalden kubbenin dairevi olan sathına geçmek için en iyi bir vasıta olmuştur. İlk defa Arapların mimarilerinde görülen işbu eşkal-i mücevheriye veya billuriyenin esas ve menşei, Asuriler zamanında tuğlalarla yapılan girintili çıkıntılı birtakım saçak ve silme tezyinattan alınmış olmak gerektir. Bizanslar bunların başka bir şeklini saçaklarda kullanmışlardır. Bir aralık Arap tarz-ı mimarisinde murabbadan kubbenin dairevi kaidesine geçmek için eşkal-i müsemmene [sekizgen şekiller] istimal edilirdi. Daha sonraları ise kubbe yükseltilerek işbu sekiz dılın [kenarın] üstüne on altı dıllı bir menşur [prizma] daha ilave edilmiş ve böylece murabbadan tedricen daireye geçilmiştir. Arap mimarisinin ilk devirlerinde binanın harici kısımları tezyin edilir iken bilahare harici tezyinata ihtimam edilmeye başlanmıştır. Daha sonraları çini istimali takip etmiştir. Mısır'daki Hasan Camii, tezyinat-ı nokta-i nazarından bu bapta bir numune teşkil edecek kubbesi güzel camidir. İşbu cami 150 metre tulunda [yüksekliğinde] olup ortasında otuz üç metre dılında üstü açık bir holü mevcut, bunlardan kubbe tarafındaki en büyük olan kısmı minber ve mihrabı havidir. Bundan sonra Arap mimarisi şeklini değiştirerek Osmanlı tarz-ı mimarisiyle karışmaya başlamıştır.

Hazırlayan: Fatma Damak

“Araplarda Sanayi-i Tezyin”¹

Yunan-ı kadime ve Bizans sanayi-i nefiselerinden daima uzak duran Araplar, gerek asar-ı mimariyelerinde gerekse sair sanayi-i nefise eserlerinde tezyinat olarak eşkal-i hendesiye [geometrik şekiller] istimali [kullanımı] cihetine gitmişlerdir. İlk devr-i İslamiyet’te Arapların tezyinat makamında istimal eyledikleri eşkal-i murabba [kare şekiller], müselles [üçgen] ve muhammes [beşgen] ve ilh [diğer] eşkal-i hendesiyesinin sıra ile veya girift olarak hüsn-ü suretle tertibinden ibaret şekillerdi. Araplar fûnun-ı saire gibi terakki eden hendesenin hemen her mesailini [unsurunu] usul-i tezyiniyeye tatbik ederek Araplardan başka hiçbir kavimde görülmeyen sanat-ı tezyin-i hendesi vücuda getirdiler ki bu tarz-ı tezyine dünyanın her tarafında “Arabesk” deniyor. Fakat eşkal-i hendesiye’nin tezyinde istimali yalnız Araplarda değildir. Babil asarında tesadüf olunan bu gibi bazı tezyinata bakılıyorsa, Babillilerin Araplardan evvel buna biraz benzer bir usulü istimal eyledikleri anlaşılıyor. Mamafih bu tarz-ı tezyin Araplardaki kadar hiçbir kavimde tekâmül etmemiş ve onlar kadar ince ve nakışlı satırlara hiçbir usul-i tezyinde tesadüf edilmemiştir. Mimaride bu tezyinat taş üzerine mahkûk olarak [işlenerek] yapıp taşı nadir olan mahallerde ise ekseriya siva ile vücuda getiriliyordu.

Bazı türbe parmaklıklarında ve cami kapılarının oymalarında tesadüf eylediğimiz tezyinata benzeyen eşkal-i hendesiye’den ibaret bu tezyinata dikkat edilse birbirine girift birçok eşkal müşahade olunur. Nazar bir şekli takip ederken aynı hatlardan müteşekkil bir başka şekil müşahade eder ve o esnada diğerini kaybeder ve böyle bakanın istidat ve hayaline göre inkişaf eden birtakım eşkal-i gayr-ı mer’iye [gözle görülmeyen şekiller] karşısında bulunur ve nihayetsiz bir hayal içinde dolaşır durur. Avrupa müellifleri şu tarz-ı tezyini tıpkı Arapların kuvve-i hayaliyesine [hayal gücüne] benzetiyorlar.

Bazıları da bu tarz-ı tezyini bir sanat-ı nefise eseri olmaktan ziyade hendese ve binaenaleyh bir eser-i fen olmak üzere telakki ediyorlar. Halbuki bu nazariye pek yanlıştır. Çünkü bu eşkal öyle hendese kavaidiyle muntazaman tertip edili-

1 Celal Esad, “Araplarda Sanayi-i Tezyin”, *İkdam*, no. 4513 (24 Aralık 1906): 3.

vermemiştir. Bunları tertip ve teşkil eden sanatkâr, eşkal-i mezkûrenin [adı geçen şekillerin] nazarda hasıl edeceği güzelliği düşünerek tersim eylemiş olmak hasebiyle eşkal-i mezkûrenin artık hendese eseri itibar olunması caiz olmayıp belki sanat-ı nefise eseri addolunması tabiidir.

Arap sanatkârları şakuli [düşey] hatların tekerrür, teakup [takip] ve terekübüne [birleşimine] göre ruh-ı beşerde istedikleri tesiri hasıl etmek ve her şeyi kendi icabına göre tezyin etmek sanatını pek iyi bilirlerdi.

Bizantinler mozaikle bazı tasviri binalarının duvarlarına resmederlerdi. Araplar ise din-i İslam ile müşerref olduktan sonra hiçbir vakit ne mimarilerinin, ne eşyalarının ne de kitaplarının tezyininde insan ve hayvan gibi ziruh [canlı] mahlukat resmi istimal eylememişlerdir.

Araplar bir fikrin, numune-i imtisal olacak [örnek alınacak] bir hareketin resimle izhar [açığa vurulması] ve iraei [gösterilmesi] yerine yazı istimal eylemişler ve bunu hiçbir suretle maddiyat kabul etmeyen hissiyat-ı maneviye ve diniyelerinin tercümesine en münasip bir vasıta bulmuşlardır. Eşkal-i hendesiyeden sonra yazı Araplarda tezyinin rûkn-i aslisi [temel direği] hükmünü almıştır. Binalarının duvarlarında, kumaşlarında, evani-i beytiyelerinde [ev eşyalarında], silahlarında, velhasıl her şeylerinde yazı makam-ı tezyinde [süsleme şeklinde] dahi istimal olunmaya başlamıştır. Hatta yazıdan mesela gemi şeklinde tertip edilmiş veyahut uzaktan minareleriyle bir camiye benzer levha ve nakışlar tertip edilmiştir.

Araplar yazı ve eşkal-i hendesiyeden ibaret olan tarz-ı tezyinlerini sadelikten kurtarmak için bilahare çiçek resimleriyle dahi tezyine başlamışlardır. Bu tarz-ı tezyin en ziyade Çin, İran ve Moğol tesirleriyle husule gelmiş ve Mısır'daki Camii'l Ezher² bunun en güzel numunelerini haiz bulunmuştur.

Araplar yalnız bina, eşya ve silahlarını tezyin etmeyip fevkalade itina ile yazılmış Kuran-ı Kerim'lerini dahi aynı usul ile tezyin eylemişler ve sure başlarıyla sahife kenarlarını birtakım kafiye ve şemelerle³ tezyin ve tezhip ederek evvel zaman Avrupa'da müstamel olup anleminür [enluminure] denilen usul-i tezhipten pek farklı bir usul-i tezhip vücuda getirmişlerdir. Arap tarz-ı tezyini üzere müzehhep [yaldızlanmış] Kuran-ı Kerim'lerin nadirü'l-emsal olanları bazı müzehanelerde mahfuz bulunuyor.

Arapların usul-i tezhibi Avrupa anleminürleri gibi ziruh resimlerle müzeyyen olmayıp yalnız eşkal-i hendesiyeden ve hatta nebatatın bir tarz-ı tezyine tahvil

2 İslam dünyasının yaşayan en eski eğitim kurumu sayılan, Kahire'de bulunan bir cami ve külliye –en.

3 Tezhip, ciltçilik ve işlemlerde kullanılan, güneş şeklinde süsleme motifi –en.

edilmiş eşkalinden ibaret olmak üzere elvan-ı muhtelif ile [farklı renklerle] telvin [boyanmış] ve araları tezhip edilmesinden hasıl olmuştur. Hıristiyan kitaplarında ilk harfler müzeyyendir. Araplarda ise ilk harf asla müzeyyen olmayıp bu tezyinat yalnız sure başlarına ve ayat-ı kerimeyi birbirinden tefrik eden durak işaretlerine, şemse ve vakfiyelere münhasırdır.

Arapların sanat-ı tezyini içinde resmin istimal edilip edilmediğine gelince, Arap müverrihlerinden meşhur Makrizi,⁴ Araplarda yetişen resamlara dair birçok tafsilat ita ediyor. Müellif-i mumaileyh [adı geçen yazar] sanat-ı Arap'ın teali ettiği beldelede birçok Arap resamları yetiştiğini beyan ediyorsa da resim, Arap sanat-ı tezyininin daima haricinde kalmış ve ayrı bir şube teşkil etmiştir.

İran ve Türk Sanayi-i Nefisesi

İslamiyet'in İran'da intişarından evvel İran'ın Keldani sanatına benzer bir sanat-ı nefisesi var idi. Bu sanat Nuşirevan⁵ zamanında eski Yunan sanat-ı nefisesi ile Asya sanayi-i muhtelifesi tesiri altında tebdil-i şekl etmiş ve Farisiler zamanında bir teceddüt [yenilenme] devrine girmişti. İranilerin İslamiyet'i kabulden sonra ise bu sanatları büsbütün değişmiştir. Hicretin 15. senesi [636/637] İran memalik-i İslamiye meyanına idhal edildikten sonra yerli sanat, Arap sanatının tesiri altında tebdil-i şekl etmiş ve yavaş yavaş İran-ı atik sanatından eser kalmamıştır. İslamiyet'in ilk devrinde İran mimarisi Arap mimarisinden farklı değildi. İran'da inşa edilen mebani-i Bağdad ve Kudüs-i Şerif'teki Arap binalarından pek az tahallüf ettiği [değiştirdiği] gibi İsfahan Camii ilk defa Mısır'daki Amru Camii gibi direkler üstüne yapılmıştı. Elhasıl, Arapların devri esnasında İran'da yapılan camiler Mısır'daki camiler gibi murabba bir plan üzerine yapıp ortası sahn [avlu] namıyla boş bir holiyi haiz ve etrafı direklerle ayrılmış kısımlardan ibaret idi. Fakat bu tesir mimariden gayri sanayi-i saire üzerinde o kadar büyük değil idi. Bilahare İran'da icra-i nüfuz eden [etkisini gösteren] ve İran ile Hind ve Çin memalikini birbirine ilhak eden Moğol ve Türkler, Çin ve Hind'den alıp kendi istidad-ı sanatkârilere göre terbiye ettikleri [düzenledikleri] bir tarz-ı sanatı İran sanatına karıştırmaya ve sanat-ı mezkûreye yeni bir sanat şekli vermeye başlamışlardı.

Gazneviler vaktinde memalik-i İran ta Hind'e kadar tevessü ettiği [genişlediği] zaman Hind sanatının tesiriyle asar-ı sanat kesb-i nezaket etmeye [zarafet kazanmaya] başlamış ve bilahare Türklerin bu sanata verdikleri incelik yüzünden gerek İran-ı atik ve gerekse Arap sanatlarından büsbütün başka bir sanat vücuda gelmiş-

4 Mısırlı tarihçi Makrizi (1364-1442). İslam dünyasının ortaçağda yetiştirdiği en önemli tarihçilerdendir –en.

5 531–79 yılları arasında tahtta kalan Sasani hükümdarı –en.

tir. Bu sanatın eski sanat-ı İran ile hiçbir münasebeti yoktur. İran sanatı üzerine tesir eden Arap sanatından dahi artık hemen eser kalmayacak derecede tebeddül etmişti. Bu sanat, 622 sene-i hicriyesine [1225/1226] doğru bir müddet tevakkuf etmiş [duraklamış] ve fakat bilahare yeni bir revnak [parlaklık] kazanmıştır. Bu zamanın asarında Çin tesiri pek aşikârdır. Tarih-i mezkûrede [bahsi geçen tarihte] memalik-i İran'da yapılan çiniler ile fağfurilerin [porselenlerin] tezyinatı hemen fark edilemeyecek kadar Çin asarına müşabihdir [benzerdir]. Hatta bir aralık, İran'da sanayi-i İslamiye asarı Bağdad, Şam ve Mısır'daki Arap sanayiine rekabet edecek bir derece-i tekâmüle varmıştır. 16. asır iptidalarına [başlangıcına] doğru asar-ı sanatın bir aralık sukut ve harabisini mucip ahval zuhura gelmişti. Bilahare 883 tarih-i hicriyesinde [1478/1479] asar-ı sanat ihyaya teşebbüs edilerek İsfahan şehri binalarla dolmuş ve her taraftan celp olunan sanatkârlarla sanata bir tazegi [tazelik] bahş kılınmış ve o zaman bu teceddüd-i sanat halılar, kumaşlar, maden oymaları, çiniler üzerindeki tezyinatta da büyük bir terakkiye nail olmuştu. O zamanlar da Mani⁶ ismindeki bir Hindli ressamın eserleri pek meşhurdur.⁷ Sonraları ise Şark memalikinin ekserisinde olduğu gibi, o sanatın incelik ve bazı kavaid-i esasiyesini bilen üstatların vefatıyla sanat dahi kaybolup bilahare eski asarın aksam-ı muhtelifesi kopya ve gelişigüzel yan yana getirilerek tertip edilmek suretiyle vücuda getirilen asar-ı sanatta dahi eski sanat güzelliği kalmamış ve bu veçhile sukuta yüz tutmuştur.

Asarı elyevm meydanda duran İran sanayi-i nefisesindeki nezaket ve incelik Çin, Hind ve Türk kavimlerinin hasıl ettiği neticeden başka bir şey değildir. Binaenaleyh İran sanayi-i nefisesi üç devre ayrılıyor. Birincisi Arap sanayi devri, ikincisi Türk ve Moğol sanayi devri ve üçüncüsü de 750 tarihinden 1000 tarihlerine kadar olan devirdir.

[...] İran'ın muhtelif zamanlardaki sanayi-i nefisesi ve bunlar meyanında bilhassa mimariyesi birbirinden iyice farklıdır. Araplardan sonraki sanat-ı mimariye-i İran'ın havas-ı mümeyyizesi ise [ayırt edici nitelikleriyse] caminin sivri kubbe ile örtülmesi, medhalin [girişin] gayet büyük ve hemen kubbe kaidesi irtifainı kadar çıkması, haricen hutud-ı afakiyeden [keskin çizgilerden] müteşekkil bir cepheye malik olup uzun ve mustatilü's-şekl [dikdörtgen şeklinde] ve çini ile kaplı olması ve minarelerin yuvarlak yapılmasıdır. Acemlerin istimal ettikleri kubbeler şekilce Arap kubbelerinden farklıdır. İraniler ekseriya kubbelerine hariçten dahi bir güzellik vermek üzere iki kat yani içli dışlı iki kubbe a'mal ederlerdi [yaparlardı]. Elhasıl Şark memaliki içinde sanat-ı tezyin nokta-i nazarından İran sanatı ileriye gitmişti.

6 Mani (216-76). İranlı bir din adamıdır. Doğu ülkelerinde ressam kimliğiyle, Mani-i Nakkaş adıyla büyük ün kazanmıştır –en.

7 Bazıları bu ressamın an-asıl [aslında] Çinli olduğunu söylemektedir –Celal Esad'ın notu.

[...] İran sanatının Osmanlı sanatıyla müşabehet [benzerlik] ve münasebeti pek büyüktür. Çünkü Osmanlı sanat-ı nefisesinin başlangıcında hemen bir menşei gibi addedilen Selçuk Türklerinin sanat-ı nefisesi tesirinden bir an azade kalmayan İran sanatı, Türk ve Çin sanatlarının Osmanlı Türklerine geçmesine bir vasıta olmuştur denilebilir.

Osmanlı sanayi-i nefisesine İran sanatının hangi aksamı [kıyımları] da geçtiğini ileride zikredeceğiz. Buna dair söze girişmeden evvel asıl Osmanlı sanayi-i nefisesinin hemen menşei olan Selçuk Türkleri sanatından bahsetmek münasiptir. Selçuk sanatı Arap, Acem, Hind, Çin ve Bizans sanatlarıyla Asya'nın sanayi-i kadimesinden müteessiren vücuda gelmiş bir Türk sanatıdır.

11 ila 12. asıra kadar devam eden Selçuk-ı Rum mimarisi iki asırlık zaman zarfında pek büyük bir derece-i mükemmeliyete vasil olmuş idi. Bu devrin asarına elyevm tesadüf olunmaktadır. Bu sanatın mesela, bunlar Konya'da pek çok eser vücuda getirmişlerdi. Selçukilerin bu sanatına Arap, Acem ve Bizans sanatları ile Osmanlı sanayii arasında bir güzergâh olmak üzere bakılabilir.

Konya Selçukileri mimaride kendilerine Arap ve İran Selçukilerinin sanayi-i nefisesini peyrev [öncü] itihaz ederek [kabul ederek] mezkûr sanayii Bizans asar-ı sanatıyla tebdil eylemiş ve yeni bir çehrede olarak meydana çıkarmışlardır.

Bab-ı seraskeri ser-mimarı Kemaleddin Bey'in Hüdavendigâr salnamesine yazıp ahiren *İkdam* gazetesıyla neşredilen mimari-i İslam makalelerinde Selçukilerin mimarilerine dair birçok malumat-ı müfide [faydalı bilgiler] münderiçtir [bulunur].

Selçukiler murabbai [kare] kısımlarından kubbenin müdevver [yuvarlak] sathına geçmek için Araplar gibi istalaktit [mukarnas] ve müsellelerden [üçgenlerden] ibaret eşkal-i mecmuası [bütün şekilleri] istimal [kullanıp] ve kemer ve kubbelerini müdevver sütunlar üstüne tahmil etmeyip [yüklemeyip] bu hususta hep menşuri [köşeli] sütunlar kullanabilirdi. Hatta Osmanlılar dahi ilk binalarında yuvarlak direk istimal etmemişler ve menşuri sütunlar kullanmışlardı. Selçukiler müdevver sütunları makam-ı tezyinde pencere ve kapı kenarlarına vaz' ederler ve başlıklarını yapraklı resimlerle tezyin ederlerdi. Tezyinat olarak Araplar gibi eşkal-i hendesiye kullanır ve eşkali girift çiçeklerle tezyin ederlerdi. Binalarının harici ve dahili kısımlarını dahi tıpkı İran'ın Selçuk devrine ait asar-ı sanatı gibi çini mozaiklerle tezyin ederler ve kaplamalarla köşelerde tezyinat olarak Bizantinler gibi somaki⁸ istimal ederlerdi. Elhasıl Selçukilerin asarı, Osmanlı sanayiine bir mehaz [kaynak] olmak hasebiyle kıymettar tutulacak Türk sanatı asarındandır.

Hazırlayan: Fatma Damak

“Osmanlı Mimarisi”¹

Osmanlılar, Ertuğrul Gazi Hazretleri’nin mahdum-ı şecaat-mevsumları [yiğit oğlu] Sultan Osman Han Hazretleri zamanında Eskişehir’i makarr-ı hükümet [başkent] ittihaz etmelerini [kabul etmelerini] müteakip cami, medrese, mektep, hamam, hane gibi emakin-i müteaddide [çok sayıda yapı] binasına [inşasına] mübaşeret eylemişlerdi [başlamışlardı]. Bu zamana ait mebaninin [yapıların] kimi Bizantin ve kimi Selçuki mimarisine benzer idi.

Ancak Sultan Hüdavendigâr Hazretleri’nin zaman-ı saltanatlarında mimarinin ileri gitmesi için diyar-ı muhtelifeden birçok üstatlar celp edilerek sanatkârlar yetiştirmesine çalışılmış ve bunun semeresi Çelebi Sultan Mehmed Han-ı Evvel Hazretleri [I. Çelebi Sultan Mehmed Han] zamanında iktifat olunmuştur [toplanmıştır].

Sultan Hüdavendigâr inşa ettiği mebanide ekseriya Bizans mimar ve işçileri kullanmış olmak hasebiyle o vaktin mebanisinde Bizans mimarisini andırır müşabehetler meydana gelmişti. Bursa’da Çekirge nam mevkideki cami-i şerifi inşa-dan sonra asar-ı mimaride bir terakki görülmeye başlamış ve bu terakki Devlet-i Osmaniye’nin şan ve azametiyle büyüyerek sanayi-i nefise-i saire gibi bir mevki-i mahsus işgal eylemeye başlamıştır. O vakte kadar binaların cephelerindeki güzellik ihmal edilmekte idi. Bilahare daha sanatkârane şekiller de yapılmaya ve cidarların tezyinatı hususunda dahi çini kullanılmaya başlanmıştır. Valide-i macide-i Hüdavendigâr [I. Murad’ın yüce annesi] olan Nilüfer Hatun namına İznik’te yapılan büyük bir hamam ve cami ve imaret, bu devrin terakkisini izhar edecek asardandır. Osmanlılar o vakit Selçuki Türklerinin asarını kendilerine peşrev ittihaz ederek [öncü kabul ederek] bu sanatı numune ittihaz etmişlerdi [örnek almışlardı]. Çelebi Sultan Mehmed Han’ın teşvik ve gayretleriyle sanat-ı mimari bir kat daha teali etmiş [yücelmiş] ve Osmanlı mimarisi bir sanat-ı mahsusa halinde teşekkül eylemiştir.

Sultan Mehmed Han-ı Evvel ecdad-ı azamı [I. Sultan Mehmed Han’ın büyük atası] olan Hüdavendigâr ve Bayezid Han-ı Evvel’in [I. Bayezid’in] eserine tevfi ken [uygun olarak] Bursa ve Edirne şehirlerini imara başlayıp Bursa ve sair şehirlerdeki

1 Celal Esad, “Osmanlı Mimarisi”, *İkdam*, no. 4523 (3 Ocak 1907): 3-4.

asarı tamir ve gerek Edirne'de ecdad-ı azamı tarafından bed' edilen [başlatılan] bazı mebaniyi ikmal ve Bursa'da Osmanlı mimarisine bir mebdde [başlangıç] ad-dedilecek olan Yeşil Cami-i Şerif'i inşa ettirmiştir. Bu padişah-ı âli-şan [yüce şanlı sultan] sanata pek ziyade meraklı olup sanayi-i nefise erbabını son derece himaye buyurmuşlar idi.

O vaktin en meşhur mimarlarından olup Türk sanatının mimari-i Osmani şubesine bir şekl-i mahsus vermeye muvaffak olan ve Bursa'da inşa eylediği Yeşil Cami-i Şerif ile mimari-i Osmani'nin hemen müessisliği [öncüsü olma] şerefini kazanan Mimar İlyas Ali, Sultan Mehmed Han-ı Evvel'in devr-i şahanelerinde yetişmiş sanatkârlardandır.

Mimari-i Osmani'nin şu ilk devrindeki asar, İstanbul ve Edirne'deki asar-ı mimariyeden haylice farklıdır. O zaman Bursa'da yapılan camiler İstanbul camilerine benzemez. Bunların kubbelerinin orta yerinde tıpkı Bizantinlerin bazı asar-ı mimariyesinde ve bahusus Selçukilerin asarında görüldüğü gibi yirmi yirmi beş kadem kadar açıklığında bir aydınlıklık olup üstü kuşların duhul edememesi için tel kafesle örtülmekte ve bu açıklığın altına gelen kısma da bir havuz inşa edilmekteydi. Bu havuz Yeşil Cami-i Şerif'te dahi vardır. Havuzun istikamet-i şakuliyesine [yukarısına] tesadüf eden kubbe kısmındaki açıklık ise tıpkı bazı eski İstanbul hamamlarının aydınlık kenarları gibi birer kenarla örtülmüştür. Gerek ziyanın duhulü gerekse teceddüd-i hava [hava dolaşımı] için kubbelerde bırakılan bu açıklıklar, Bizanslıların ve Selçukluların dahi ekseriya kullandıkları bir usul idi. Kubbenin kısm-ı haricisi kurşun levhalarla mesturdur. Bizantinlerin dahi kullandıkları bu usulü, yani kubbelerin haricini pirinç kurşun levhalar ile setr etmek [örtmek] usulünü ilk defa kadim İranlılar istimal eylemişti [kullanmıştı].

Yeşil Cami, elyevm-i asarı meydanda duran Selçuk ve Bizans asar-ı mimariyesiyle mukayese edilecek olursa Bizans mimarisinden ziyade asar-ı Selçukkiye'yi andırdığı görülür. Cami-i mezkûru [adı geçen cami] ve bahusus mihrabını tezyin eden çiniler Osmanlı sanayiine ait asar-ı nefiseden madut olmakla [sayılmakla] Osmanlılar da çinicilik sanatının ilk numunelerini teşkil etmektedir.

Cami-i şerifin mihraba mukabil olan kapısından son cemaat mahalline girilir. Burada Mimar İlyas, Bizans asarından metruk bir iki sütun istimal eylemişse de bunlar karanlıkta ve cami-i şerifin kısm-ı asliyesinden hariç kaldıkları cihetle eserin hususiyetini bozmamışlardır. Cami-i şerif derununa girilince gayet mürtefi [yüksek] ve yukarıdan ziya veren bir kubbenin ortasında gayet musanna olan [ustaca yapılmış] bir havuza tesadüf olunur. Bu havuzun merkezinde taştan bir fıskiye olup bundan akan sulara bazen bunlardan gelen ziyanın aksetmesiyle husule gelen

alaim-i sema [gökkuşağı] renkleri zaten gayet latif ve ahenkdar renklerle müzeyyen çinilerin üstünde in'ikas ile [yansıyarak] o kadar ruh-feza bir manzara hasıl eyler ki temasına doylmaz.

Dahilen duvarlar adam boyuna kadar zemini koyu mai ve gûna-gûn [renk renk] ezhar-ı tezyiniye ile [çiçek süslemeleriyle] müzeyyen çinilerle kaplı olup bunların üstünde de yine koyu mai zeminli çini üstüne beyaz celi yazılarla ayet-i kerime tahrir [yazılmış] ve tertip edilmiştir. Cami-i şerifin cidarlarıyla kubbenin iltisak ettiği [bitiştigi] kısımdaki eşkal-i mücessime-i tezyiniye [süsleme cisimlerinin biçimleri] gayet dilruba [cazip] bir şekl-i mahsustur ki bilahare bu şekiller biraz tebdil edilerek Mimar Sinan tarafından direk başlıklarında kullanılmıştır.

Cami-i şerifin ve türbe-i şerifenin aksam-ı muhtelifesindeki tahta divan ve kapı oymaları, kakma nakışlarla müzeyyen demir parmaklıkları, çinileri, pencerelerini tezyin eden mülevven-i elvah-ı züccaciyesi [cam veya porselenden renkli levhaları], kitabeleri, taş oymaları gibi asar hemen Osmanlı mimarisine bir numune ve esas teşkil eden asar-ı sanayidendir.

Hüdavendigâr vilayeti bu gibi daha birçok asar-ı mimariye-i Osmaniyye'yi havidir. Bursa'daki bu devr-i mimari asarına dikkat edilecek olursa Osmanlıların dahi ilk evleri Selçukiler gibi münferit olarak yuvarlak sütun istimal etmeyip ekseriyetle menşuri [köşeli] sütunlar istimal eyledikleri görülüyor. Velhasıl mimari-i Osmaniyye'nin ilk devrinde Bursa'da inşa olunan asar-ı mimariye müehhiren [sonradan] İstanbul'da inşa edilenlerden farklıdır. Bu devrin asar-ı mimariyesi içinde Çandarlı İbrahim Paşa tarafından pederi Çandarlı Hayreddin Paşa namına İznik'te yapılan Çinili Cami, Bursa'da Bayezid Paşa'nın Selçuki mimarisine müşabih [benzer] olarak yaptırdığı türbe ve Sultan Selçuk'un validesinin türbesi, Nilüfer Köprüsü, Bursa'daki Kayağan [Kayıhan] namıyla maruf hamam gibi mebani sayılabilir. Çelebi Sultan Mehmed Han-ı Evvel'den cennet-mekân Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri'ne kadar olan zamanda asar-ı sanat pek değişmeyip hep bir minval üzere Yeşil Cami tarzında devam etmekte idi. Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin İstanbul'u fetihden sonra inşa buyurdıkları Fatih Cami-i Şerifi o vakte kadar cari olan tarz-ı sanattan ayrılmış ve inşasında istihdam edilen yerli ustalar bu cami-i şerifi Bursa camilerinden ziyade Ayasofya Cami-i Şerifi'ne benzetmek istemişlerdir. Bilahare Sultan Bayezid Han-ı Sani Cami-i Şerifi'ni inşa eden Mimar Hayreddin o vakte kadar cari olan usul-i mimari-i Osmaniyye'yi birtakım kavaid-i mazbuta [kurallara] ve tenasüb-ü hendeseye [geometrik uyum] altına alarak icat ve ihtirai olan [özgün] bir şekl-i mahsusta direk başlıkları ve sütun istimal eylemiştir.

Eser-i sanatı olan Bayezid Cami-i Şerifi İstanbul'un hemen en güzel camilerinden biridir. Cami-i mezkûrun [adı geçen caminin] usul-i mimarisine dikkat edilecek olursa gerek tezyinat gerekse tertibat nokta-i nazarından Bursa'daki Yeşil Cami'nin tarz-ı mimarisine –İstanbul'daki sair camilerden ziyade– andırdığı görülür. Dikkatli ve mütehasşis bir nazar, bu cami-i şerifin bir devr-i sanat başlangıcı olduğunu pek kolay müşahade eder. Bu mimar Arapların kubbelerle köşelerde istimal eylediği eşkal-i mücevheriyi [mücevher şekillerini] direk başlarına tatbik etmek ve Selçukilerde olduğu gibi direk başlarını yaprak ve sair eşkal ile tezyin etmeyip bu gibi istalakitlerden [mukarnaslardan] teşkil eylemek ve direklerin bir suret-i sanatkâranede tul [boy] ve sihanlarının [enlerinin] ebadını tayin etmek ve binanın şekl-i hariciyesine gayet ahenkdar bir şekl-i zarif vermekle mimari-i Osmani'de yeni bir çığır açmış ve hemen mezkûr mimarinin nazım ve mürettibi [kurucusu] olmak şerefine kesb-i istihkak eylemiştir [hak kazanmıştır]. Hatta mimari-i Osmani'ye Osmanlılık şahsiyet-i mahsusasını veren bu zat, mucitlik şerefine nail addedilse sezadır. Mimar Hayreddin'den sonra hayli muktedir üstatlar yetişmiş ve bunların içinde Mimar Sinan fevkalade bir mevki-i ihtiram [saygın bir yer] ihraz eylemiştir [kazanmıştır].

Bazı kitaplarda görüldüğü gibi Mimar Sinan an-asl [aslında] Avusturyalı değildir. Mimar-ı mumaileyhin [adı geçen mimarın] zamanı erbab-ı kaleminden Sai² tarafından *Tezkiretü'l Bünyan* namı altında yazılan ve ahiren İkdâm Matbaası'nda tab edilen bir eserden anlaşıldığına göre, mumaileyh Kayseriyeli olup 895 tarih-i hicrisinde [Hicri 895'te] tevellüt etmiş ve Sultan Selim Han-ı Evvel [I. Sultan Selim Han] zamanında cari olan devşirme usulüyle alınarak malumat-ı ibtidaiyeyi tahsilden [ilkokulu bitirdikten] sonra acemi oğlanı sıfatıyla yeniçeri ocağına kaydedilmiş ve bu ocakta her şahıs bir sanat öğrenmeye mecbur olduğundan Sinan dahi neccarlık [marangozluk] sanatını tahsil eylemiştir. Birkaç sene sonra yeniçeri ortalarından birine mensubiyetle birçok yararlıklar göstermiş ve bahusus esna-i harpte ibraz-ı şecaat [yiğitlik] ve cesaretle bir mevki-i mümtaz ihraz etmiş idi.

Mimar Sinan, hidemat-ı mesbukasına [geçmiş hizmetlerine] mükâfaten zemberekçi³ başlıklı rütbesiyle taltif buyurulmuş idi. Sinan bir gün kendisine büyük bir şan ve şeref verecek olan mimariden ziyade askerliğe hasr-ı hayat eyleyerek [hayatını vakfederek] pek ziyade yararlıklar göstermiş ve lüzumu takdirinde ordu-i hümayunun köprü ve kale gibi inşaat-ı askeriyece olan ihtiyacatını temin eylemesinden dolayı subaşı rütbesiyle taltif buyurulmuş ve bilahare ser-mimarlık mevkiini ihraz eylemişti. Evvela İstanbul'da Sultan Selim Cami-i Şerifi'ni inşa eylemiş ve müte-

2 Sai Mustafa Çelebi. Mimar Sinan hakkındaki eserleriyle tanınan şair ve nakkaş –en.

3 Zemberek okunu atmakla görevli yeniçeri askeri –en.

valiyen [peş peşe] Sultan Selim ve Sultan Süleyman Kanuni ve Sultan Selim-i Sani [Sultan II. Selim] ve Sultan Murad-ı Salis [Sultan III. Murad] devirlerinde seksen bir cami-i şerif, elli bir mescit, yirmi altı darü'l-kıraa [kütüphane], on yedi imaret, iki tımarhane, yedi su kemeri, sekiz büyük köprü, on sekiz kervansaray, altı büyük sahrınç [sarnıç], otuz üç saray, otuz beş hamam, on yedi türbe ve birçok çeşme ve saire inşasına muvaffak olmuştur.

[...] Mimar-ı şehir Koca Sinan, Bin Abdülmenan Mimar Hayreddin'in vazı eylediği [temelini attığı] esas ve kavaidi bir kat daha ıslah ve eşkal-i tasfiye ile [sadeleştirmeye] mimari-i Osmani'yi bir kaide-i mazbuta altına alarak [kaidelere bağlayarak] Osmanlılardan başka hiçbir kavimde görülmeyen bir sanat-ı mahsusa haline sokmuştur. Binaenaleyh kendisine Osmanlı mimarisinin mucidi nazarıyla bakılabilir. İktidar-ı beşerin haricinde görülen yüzlerce asarını bugün müşahade etmekte olduğumuz mimar-ı mumaileyh [adı geçen mimar], birçok talebe yetiştirmiş ve bunlar memalik-i ecnebiyeye dahi giderek birçok saray ve mebani inşa eylemiştir. Sinan'ın talebesi içinde Mimar Yusuf en meşhurlarından olup, elyevm bütün dünyanın nazar-ı dikkatini celp eden Hindistan'da Delhi, Lahor ve Agra kaleleri ve bazı mebani yine Koca Sinan'ın talebesi eseridir. Elhasıl Koca Sinan mekteb-i mimarisi bütün âlem-i İslamiyet'te harikulade mebani meydana getirmiştir.

İşte mimar-ı Osmani'nin en parlak devri bu devirdir. Bundan sonra Sultan Ahmed Cami-i Şerifi vücuda getirilmiştir. Ekser memalikte olduğu gibi terakkisini o sanatın kavaidini değiştirmek, büsbütün yeni bir tarza tahvil etmekte olduğunu zanneden erbab-ı sanayii, Mimar Hayreddin ve Koca Sinan gibi meşahir-i mimaranın [ünlü mimarların] koyduğu esastan ayrılarak hüsn-i tenasübü [uyumun güzelliğini] tayin ve takdirdeki adem-i iktidarlarını [iktidarsızlıklarını] dahi layıkıyla tefehhüm etmeksizin [anlamaksızın] yeni bir tarza dönmek istidadlarını göstermişlerdir. Sultan Ahmed Cami-i Şerifi'nin dahiline bir nazar gezdirilecek olursa usul-i mimarisinin Bayezid, Süleymaniye, Sultan Selim ve sair cevami-i şerifeye [kutsal camilere] benzemediği görülür. Süleymaniye Cami-i Şerifi'nde kubbeyi tutan menşuri [prizmatik] ayaklar, bu cami-i şerifte gayet ayrı birer yuvarlak sütun haline getirilmiştir.

Mimari-i Osmani'nin bidayetinden [başlangıcından] beri istimal edilegelen İznik çini imalathanesinin çinileriyle müzeyyen olan duvarları çiniliğin en mükemmel asarını teşkil eylemektedir. Bilahare Murad Han-ı Rabi [IV. Murad Han] zamanında İstanbul'da Yeni Cami ve Üsküdar'da Valide Atik Cami-i Şerifleri yapılmıştır.

Sultan Ahmed Han-ı Salis [Sultan III. Ahmed Han] Hazretleri mimari-i Osmani'ye cidden en güzide numuneler teşkil edecek surette Ayasofya, Azap Kapısı, Tophane ve Üsküdar çeşmeleri gibi birçok çeşme ve sair emakin [diğer yapılar] inşa

ettirmiştir. Hatta sanata fevkalade meraklı olan padişah-ı müşarünileyh [adı geçen padişah] Ayasofya Çeşmesi'nin resmini kendi eliyle çizdiğini ve üzerindeki tarih kendi eser-i edibaneleri olduğunu söylemektedirler.

Sultan Ahmed Han-ı Salis zamanında başlayan teceddüd-i sanat [sanatın yenilenmesi] çok devam edemedi. Sultan Mahmud Han-ı Evvel'den [Sultan I. Mahmud Han'dan] sonra bentlere ait bazı inşaat için Fransa'dan celp edilen mühendislerin tesiriyle Osmanlı sanatkârları alafranga diye moda hükmünü alan yeni ve yabancı bir üsluba temayül etmişlerdir.

İşte yukarıdan beri hülaseten ifade edegeldiğimiz malumattan müsteban olacağına [açıkça anlaşılacağına] göre Osmanlı mimarisi dört devre ayrılır:

Birincisi, Çelebi Sultan Mehmed zamanından Sultan Bayezid-i Sani [Sultan II. Bayezid] zamanına kadar, yani Bursa'daki Yeşil Cami'nin inşasından İstanbul'daki Bayezid Cami-i Şerifi'nin inşasına kadar.

İkincisi, Bayezid Camii-i Şerifi'nin inşasından Sultan Ahmed Han-ı Evvel [Sultan I. Ahmed Han] Cami-i Şerifi'nin inşasına kadar.

Üçüncüsü, Sultan Ahmed Cami-i Şerif'inin inşasından Sultan Ahmed Han-ı Salis'e kadar.

Dördüncüsü de Sultan Ahmed Han-ı Salis'ten sonra olan edvar-ı mimariyedir [mimarlık devirleridir].

Bazı müellifler sanayi-i nefisenin hiçbir zaman fenni veya hendesi bir kaide-i riyaziye [geometrik bir matematik kuralına] merbut [bağlı] olamayacağını ve olduğu takdirde her eserin yekdiğerine tamamıyla benzeyeceği cihetle sanatkârın bir eser-i sanata mahsus addedilemeyeceğini beyan ederlerse de bu nazariyenin biraz teemmül [derin düşünme] ve mülahaza ile yanlış olduğu meydana çıkar.

[...] Fransa sanayi-i nefise aşinalarından olan, mimar meşhur Viyole lö Dük [Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc] akvam-ı muhtelifenin [çeşitli kavimlerin] mimarilerinde istimal eyledikleri [kullandıkları] birçok kavaid-i esasiyeyi [temel kuralları] tahlil eylemiş⁴ ve bunu bil-hesap meydana çıkarmıştır ki elan asarı meydana duran bu mebaninin mesahasıyla [ölçümüyle] hakikat derhal tezahür eder. Bu kabilden olarak müellif-i mumaileyh [adı geçen yazar] Türklerin dahi sanayi-i nefise ve mimarilerinde görülen şahsiyet ve hususiyetteki letafet-i tereküküp [birleşimindeki hoşluğun] ve imtizaç-ı elvanın [renklerin uyumunun] onları yapan sanatkârlar tarafından meçhul olmayan birtakım kavaide tabi olduğunu ve elyevm bu kavaid-i esasiyenin henüz

4 (M) Viollet-le-Duc, *Entretiens sur l'architecture* [Mimarlık Üzerine Dersler]. Page [sayfa] 402, 404 –Celal Esad'ın notu.

keşfedilmediğini söylüyor. Bursa camilerinin plan ve mukattalarını [kesitlerini] mahalinde bilmesaha [ölçülerini yerinde tespit ederek] resim ettikten sonra mezkûr resimler üzerinde tahrirriyat [araştırma] ve tedkikatta bulunan Mösyö Parville [Léon Parvillée] dahi Yeşil Türbe'nin ve Yeşil Cami-i Şerif'in inşasında ve hatta Osmanlı tezyinatında bile Osmanlı sanatkârlarının Mısır-ı kadimde müstamel [kullanılmış] meselelere müşabih kaidesi sekiz ve irtifai beş nispetinde ve mütesaviü'ssakeyn [ikizkenar] birtakım müselleler [üçgenler] istimal eylediklerini ve hatta kubbelerin genişliğine nazaran irtifaları, pencerelerin mahalleri ve sair aksamına varıncaya kadar birtakım kavaid-i hendese ve sabiteye merbut olduğunu meydana çıkarmıştır.

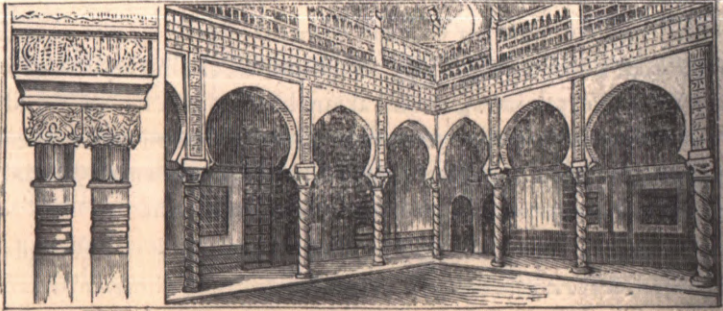
İstanbul'da bulunan ve Osmanlı mimarisine ait olan cevami-i şerife ve emakin-i sâire [diğer yapılar] dahi bu veçhile kemal-i dikkatle ölçölüp resimleri yapılarak üzerlerinde tedkikat-ı hendese ve mimariyede bulunulacak olsa şimdiye kadar meçhul olan birçok kavaid-i esasiye keşif olunacağı şüphesizdir. İşte bu kavaid malum olmadıkça Osmanlı mimarisini ihya etmek de mümkün olamaz. Çünkü öyle muhtelif asar-ı mimariyenin resimleri alınıp her kısmındaki tafsilatın birer parçaları yan yana getirilerek gelişigüzel tertip ediliverilmekle hiçbir vakit bir eser-i Osmani husule getirilmiş olmaz.

Nitekim bugünkü mimarlar Osmanlı mimarisi namına bir eser yapmak arzu eyledikleri vakit evvelce fotoğrafleri veya kopyaları alınmış resimlerden parça parça ittihip edilen [yan yana getirilen] aksam birleştirilerek bir eser vücuda getiriyorlar. Fakat bu eserin aksam-ı muhtelifesi [çeşitli kısımları] ayrı ayrı benzediği halde heyet-i mecmuasının [bütünün] ahenk ve irtibatında sanat-ı Osmaniyye'ye benzemediği ve bunun bir taklitten ibaret bulunduğunu görölür.

Bunu bir Türk hattatının yazdığı yazı ile bir ecnebinin o yazıyı resim gibi taklit eylemesine teşbih etmek hata etmeyiz. Vakıta o yazıya aşına olamayanlar nazarında her ikisinin dahi müşabeheti [benzerliği] aşikâr ise de Türkçe yazıya aşına olanlar bu farkın pek büyük olduğunu görecekları tabiidir.

Hazırlayan: Fatma Damak

*Istılahat-ı Mimariye*¹

عرب اصول معماريی

١ قاهرده ماملوكلارك تربهلری . ٢ جزایرده حید عقبه مناره سی . ٣ قاهرده
قسل بر جومیه . ٤ جزایرده بر آلول . ٥ الحرا سرايك دبركلری .

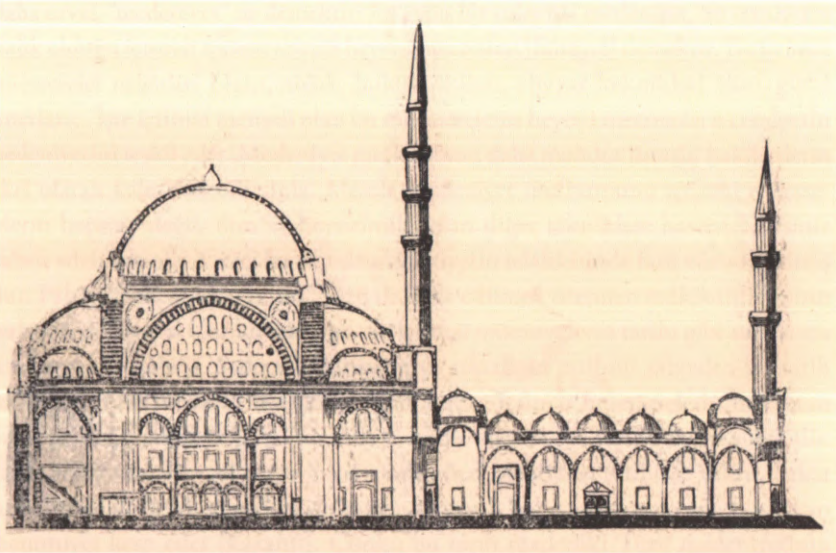
ŞEKİL 10. "Arap Usul-i Mimarisi", *Istılahat-ı Mimariye*, 82-3.

Üstte soldan sağa: 1. Kahire'de Memlukların türbeleri, 2. Cezayir'de Sidi Ukbe minaresi,
3. Kahire'de kafesli bir cumba

Altta sağdan sola: 4. Cezayir'de bir avlu, 5. Elhamra Sarayı'nın direkleri

(۳)

BİR DERLEME

ŞEKİL 11. "Osmanlı Usul-i Mimarisi, Süleymaniye Camii Şerifi", *İstilahat-ı Mimariye*, 84.

“Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal”¹

Bu makale Türk sanatları tedkikinin usuliyatına aittir. Mevzu-u bahis etmek istediğim esaslı noktalar şunlardır: Türk sanatlarının tedkikindeki ehemmiyet nedir? Türk sanatlarının başlıca nev’leri nelerdir? Türk sanatları hakkındaki yanlış fikirler. Türk sanatları nasıl tedkik edilmelidir? Bu tedkikin başlıca kaideleri nelerdir? Türk sanatları nasıl izah edilebilir? Türk sanatlarını tedkik için ilmi bir müessese nasıl olmalıdır? Böyle bir tedkikin ilim ve hars nokta-i nazarından faideleri nelerdir?

Tarihçiler ekseriya “Milletlerin tarihi hükümdarlarının tarihi değildir, milletlerin tarihi medeniyetlerinin tarihidir” derler. Fakat “medeniyetin tarihi” ne demektir? Daha evvel, “medeniyet” ne demektir? En geniş bir anlayışla medeniyet, bir cemiyetin malik olduğu içtimai müesseselerin heyet-i mecmuası [bütünü] demektir. Bu içtimai müesseseler nelerdir? Lisan, ahlak, hukuk, iktisat, aliyyat [teknikler], ilim, güzel sanatlar... İşte içtimai menşeli olan bu müesseselerin heyet-i mecmuası o cemiyetin medeniyetini teşkil eder. Medeniyet mefhumunu daha mahdud [sınırlı] hakikatlerin fikri olarak kabul edebilirsiniz. Mesela medeniyet mefhumunu içtimai müesseselerin hepsine değil, ilim ve beynelmilel olan diğer tekniklere hasredebilirsiniz [tahsis edebilirsiniz]. Gerçi bu suretle medeniyetin telakkisinde fark vücuda gelmiş olur. Fakat “medeniyetin tarihi” sözü ile ifade edilmek istenilen tedkik ihtiyacının mahiyeti değişmez. Çünkü tarih, ancak içtimai müesseselerin tarihi gibi anlaşılırsa tam bir tarih olabilir. Sadece hükümetin ve askerliğin tarihini zabteden bir tarih eksiktir... Tam bir tarih telakkisine göre bütün içtimai müesseselerin mütalaası lazım gelir. Şu takdirci güzel sanatların tarihi, medeniyet tarihinin bir şubesidir. Tarih dediğimiz umumi çerçeve içerisinde güzel sanatların tarihi de vardır. Fakat tarih bahsinde Türk sanatlarının tarihi mevzu-u bahis olunca mesele büsbütün ehemmiyet kesp eder [kazanır]. Çünkü bu tarih mademki Türk medeniyetinin bir şubesi, Türk medeniyeti de beşeri medeniyetin bir cüz’üdür, o halde mevzu-u bahis olan tedkik insaniyetin bir hakikatine aittir. Halbuki Türk sanatlarının tarihi,

1 İsmayıl Hakkı, “Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, no. 2 (Mart 1926): 135-57.

Türk medeniyetinin belki en meçhul ve en karanlık safhalarından biridir. O halde mevzu-u bahis olan Türk sanatlarının tedkiki geniş ifade ile insanîyet tarihinin meçhul ve karanlık bir safhasına aittir. Türk sanatlarının tarihi tedkik edilerek yapılacak hizmetin eseri bir millete ait değildir, bu bütün insanîyete ait olacaktır.

Türk sanatları tarihinin Türk hayatının mazisi namına bize göstereceği başlıca hakikat ne olabilir? Bu sorunun cevabını umumiyetle sanatların tabiatında aramak lazım gelir. Sanat ilim gibi afaki hakikatleri, müspet fikirleri ifade eden bir müessese değildir. Sanat ferdi zekânın mahsulü olan hayaller gibi otomatik bir faaliyetin ser-seri bir mahsulü de değildir. Belki sanat, ilim gibi ve ilim kadar hayata ve hakikate sadık olmamakla beraber unsurlarını ekseriya harici âlemden toplayan, kısmen de harici âlemin hakiki şartlarına riayet eden, nev'inde münferit faaliyetidir. Şu halde sanatın vücudu hem hakikatten hem de yalandan teşekkül ediyor demektir.² Sanatın tabiatını anlatmak için kendinden başka bir şeye mutlaka benzetmek lazım gelirse oyuna benzetmek bir derece doğrudur. Çünkü oyun da sanat gibi kısmen hakikatten, kısmen yalandan teşekkül eder.

Sanat gibi oyun da oynayanları hakikatin bazı ipleriyle bağlamakla beraber ruhu muhayyel ve itibari bir âlemde gezdiriyor. İşte oyun gibi sanat da ayaklarıyla toprağa basan, fakat başıyla bu topraktan kurtulmak isteyen bir mevcut gibidir! Sanat hakikatten kopmamakla beraber vücudunun bir kısmı hakikatten ayrılmıştır. Fakat bu aynı zamanda yalan ve hakikatten ibaret olan mahiyetiyle sanatın içtimai hayattaki uf'ulesi [fonksiyonu] nedir? Bu ağır suale kati ve müspet bir cevap verebilmek mümkün değildir. Ancak sanatın meşhur olan bazı tabiatları nazar-ı itibara alınarak ezcümle denilebilir ki hayatın mahrumiyetlerine ve kıyafetsizliklerine karşı ruhun bir aksülameli [başkaldırısı], hürriyetini tekrar, velev itibari [gerçekte olmayan] şartlar ve unsurlarla olsun, hayal âleminde elde etmesidir. Şu takdirde sanat tedkiklerinin içtimai ehemmiyeti büyüktür. Bu tedkikler bize ilim gibi cemiyetin tabiat üzerindeki şuurunu göstermese bile, maşeri [toplumsal] muhayyilenin zaman ve mekândaki faaliyetinin şeklini gösterecektir. Evvela bu muhayyile cemiyetin hangi esaslarına ve kıymetlerine sadık kalmak ve onların nizamını bozmamak zarureti duymuştur? Tabir-i diğerle sanat ne dereceye kadar hakikatçı bir zekânın eseridir?

2 Maahaza [bununla birlikte] bedii [estetik] faaliyette bu hakikat ve hayal unsurlarını makul ve mantıkî nispetlerle birbirine bağlayacak hiçbir kaide, hiçbir mikyas [ölçü] yoktur. Bütün sanatın tarihinde bu iki unsurun birbirleriyle mücadele ettiği, bazen birinin bazen diğerinin galebe ettiği görülüyor. Mesela Konya'da Kara Dai [Karatay] Medresesi'nin medhaliyle Divrik'te cami-i kebirin medhali mukayese edildiği zaman birincide makul ve mantıkî unsurların ve ihtiyacın hâkim olmasına mukabil ikincide hissin ve hayalin galip olduğu görülmektedir –İsmayıl Hakkı'nın notu.

۲ — دوبریکمه جامع کبیرک مدخلی .

(رسنه فوطوغرافخانه شیک قولکسیوندن)

ŞEKİL 12. "Divriğ'de Cami-i Kebir'in medhalı [Divriği (Sivas) Ulu Camii'nin Girişi] (Resne Fotoğrafhanesi'nin koleksiyonundan)" (İsmayıl Hakkı, "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, no. 2 [Mart 1926]: resim no. 2)

Bilakis bu muhayyile hangi noktalarda ve hangi sahalarda aynı cemiyetten ayrılmış ve ayrı, itibari bir âlem vücuda getirmek imkânını bulmuştur? Tabir-i diğerle sanat ne derece mefkûrecidir [idealisttir]? Sanat dediğimiz bu maşeri kuvvet bir yandan tabii kuvvetlere ne suretle mutavaat ediyor [boyun eğiyor]? Bir yandan da bu kuvvetlere karşı nasıl bir aksülamel [tepki] yapıyor? İşte bunları gösterecek olan sanat tedkikleridir. Halbuki sanatın uf'ulesi mahrumiyetlerin sadece bir tesellisi ve telafisi değildir. Sanat muayyen eserleriyle bir de hakiki hayatın gizli ve fevzai [kaotik] kuvvetlerini taşıran, hatta bu taşkınlığa bir nizam ve inzibat veren teşkilatçı bir müessesedir. Mesela camilerin ilham aldığı memba esasen dini bir hayattır. Dini hayatın yaşamayan, kuruyan kısmı değil; taşan, coşan kısmıdır. Lahitlerde gördüğümüz saltanat esasen cemiyetin ölüleri hakkındaki takdirinin derecesini ölçen bir alamet değil midir? Mimaride, tezyinatta gördüğümüz bu feyiz [verimlilik] ve neşe esasen feyizli ve neşeli bir hayatın coşmasından başka bir şey midir? Şu takdirce sanat yalnız hayatı inkâr ve telafi suretiyle değil, bir de mevcut hayatı en feyizli ve en mefkûreci [idealist] bir tarzda yaşatmak, ona seyr u seyruret [gezip görme] için en geniş ve en akıntılı mecrayı vermek suretiyle hayatın hürriyetine ve seyelanına [akışına] hizmet etmektedir. Bu tabiatı ile sanat eserleri bize cemiyetin sathında görülmeyen ve her günkü vakalarıyla anlaşılamayan en zengin, çünkü en batını olan bir hayatın sırlarını, tükenmez hayat membalarını tevdi eder [emanet eder]. Bu suretle cemiyetin ruhunda en yaratıcı nahiyeleri, en garip sakinlerini dahi keşfetmemize delalet eder. Bundan başka mimari eserleri içerilerinde yaşattıkları hayatın kaplarıdır. Camiler sakladıkları dini hayatın zaruretlerine göreecessüt etmiş [bedene bürünmüş] olan zarflarıdır: Camiye teşkil eden muhtelif parçalar ayrı kıymetlerle ölçülmüş ve her biri ayrı bir hürmet ve rütbe hissi ile süslenmiştir. Camiin büyük kapısı camiin herhangi medhali gibi değildir, en mutena medhalidir. Manen olduğu gibi maddeten de mihrap, minber camiin en kıymetli parçalarıdır. Zühdi³ hayattaki ev, laik hayattaki evin aynısı değildir. Evlerimizin bünyesi ancak aile denilen zümrenin tabiatıyla anlaşılabilir. Şu halde mimari eserleri bir de aliyyat nokta-i nazarından [teknik açıdan] tedkike değer...

Türk sanatları sahasında ilmi bir tedkikin ehemmiyetini göstermek için Türk sanatı hakkında mevcut olan hurafelerden birini mevzu-u bahis etmek isterim. Kostavlönon [Gustave Le Bon] gibi bazı ecnebi müelliflerin hatta birtakım Türklerin zannınca, Türk sanatı müstakil bir sanat değildir; Türk sanatı Arap, Acem ve Bizans sanatlarının parçalarından vücuda getirilmiş bir halitadır. Çünkü Türkler temasta bulundukları, sanatlarına vâkıf oldukları bu milletlerden bazı parçalar

3 Maddi zevklerden, kötü ve aşırı davranışlardan vazgeçerek içgüdülerini, hayvani davranışlarını kontrol altına almak suretiyle kalbin ve ruhun temizlenmesini amaç edinen –en.

٤ — برورد مراد خرداندلره عطف ابدلے اوك ايجی .

(استانبول تورك اوچاغلك قولاك-يونندن)

ŞEKİL 13. "Bursa'da Murad Hüdavendigâr'a atfedilen evin içi (İstanbul Türk Ocağı'nın koleksiyonundan)" (İsmayıl Hakkı, "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, no. 2 [Mart 1926]: resim no. 4)

• — صالہ طومرکده الکی عصرلی، برخانک میرہسی، مرخانہ امیراھرم ایشیرلشیر:
(آثار عتیقہ انجمنی قوالکدیونہن)

ŞEKİL 14. "Salma Tomruk'ta [Fatih'te] iki asırlık bir hanenin cephesi. Bu hane ahiren [sonradan] hedm ettirilmiştir [yıkılmıştır] (Asar-ı Atika Encümeni [Eski Eserler Kurulu] koleksiyonundan)" (İsmayıl Hakkı, "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, no. 2 [Mart 1926]: resim no. 5)

almışlar ve bunları birbirine karıştırmışlardır. Türk sanatı hakkında verilen bu hükümler[in] ne derece sathi olduğunu anlamak için mesela eski Yunan sanatını diğer milletler ve medeniyetlerle olan münasebetleri itibarıyla tedkik etmek kâfidir. Müller [Karl Otfried Müller] nazariyesine göre bu eski sanatın mazisiz, tamamıyla müstakil bir sanat olduğu iddia ediliyordu. Halbuki atıkıyat [arkeoloji] tedkikleri bütün cemiyetler gibi eski Yunan cemiyetinin de insani tesanütten [dayanışma-dan] hariç bir mevcut olmadığını, eski Yunanların ilk eserlerini Asuri, Mısır ve Finike medeniyetlerinden iktibas ettiklerini ve eski Yunan medeniyetinin hakikati Avrupa kıtasında eskiyi devam ettiren bir medeniyet olduğunu göstermiştir. Diğer cihetten, dünyanın en orijinal sanatlarından biri sayılabilecek olan gotik sanatının adeta mümeyyizesi [ayırt edici unsuru] olan beyzi [sivri] kemer bazı Avrupa müelliflerinin iddiasına göre Mısır'dan nakledilmiş, Arap sanatından alınmıştır. Kostavölönon'un verdiği malumata nazaran bu kemer miladi on ikinci asırdan beri Araplar tarafından Mısır'da, Sicilya'da ve İtalya'da kullanılmıştır. İşte Türk sanatı

Arap, Acem ve Bizans sanatlarıyla münasebetinden dolayı asaletsiz ve istiklalsiz bir sanat olsaydı, aynı muhakeme ile dünyanın en orijinal sanatlarından eski Yunan ve gotik sanatlarını da bu istiklalsizlik ve asaletsizlik sıfatlarıyla itham etmek lazım gelirdi! Hakikat şudur ki hayatın tarihinde olduğu gibi, sanatın tarihinde de tenasül-i bi-nefsiye [kendiliğinden varolma] yoktur, bu sebeple hiçbir sanat diğer sanatlardan yaptığı unsur iktibasları sebebiyle itham edilemez. Bu alışveriş bütün medeniyetler için gayet hayırlı bir hadisedir, diğer cihetten bu iktibasların milli sanatın müstakil ve asli olup olmamasıyla alakası mutlak değildir. Çünkü bir sanatı asli bir sanat haline getiren şey, diğer sanatlardan aldığı parçalar değil, fakat mazisine ait olanlar da dahil olduğu halde diğer sanatlardan aldığı parçalarla hep birden vücuda getirdiği yeni terkiptir. Bir sanatın orijinal olup olmamasını tayin edecek olan, işte bu terkinin mahiyetidir. Bu terkip, nev'inde münferit bir kıymeti, bir manayı saklıyor mu o sanat hususi bir telakkiye mazhar olmuş demektir, orijinaldır. Basit unsurları her ne olursa olsun yine orijinaldır. Sanat bir mana olduğuna göre bu manayı ifade eden hakikat, unsurların, parçaların adden yekûnu [adedinin toplamı] değil, bütün unsurların hususi bir tarzda itilaf ve imtizacı [anlaşması] neticesinde hasıl olan canlı terkiptir. İşte sanat bir ilim mevzu imiş gibi böyle tahlilci ve kemiyetçi [niceliksel] bir zekâ ile parçalanıp parçaları üzerinden anlaşılabacak yerde bir uzviyet ve bir hayat hamlesi gibi yakalandığı takdirde, onun medeniyet tarihindeki hususi mevkiini tayin etmek, nereden gelip nereye gittiğini ve ne olduğunu bulmak mümkün olur. Bu itibar iledir ki Türk sanatı bence tarihin ve beşeriyetin tanıdığı en müstesna sanat nev'ilerinden biridir. Çünkü kubbelerinde, kemerlerinde, çini-lerinde ve yazılarında şuradan buradan mülhem olduğu parçalara rağmen, heyet-i umumiyesi itibarıyla bakir ve müstesna bir mevcudiyetin sahibidir. Türk sanatına has olan Türklük keyfiyeti [vasfı], bu seciye, ne Arap'ta, ne Acem'de ne Bizans'ta mevcuttur. Bu itibar iledir ki II. Bayezid Camii'nin inşasını takip eden devirlerin Türk sanatını mutlaka mütekaddim [eski] bir nev'e benzetmek lazım gelirse mücaveretinde [komşulukta] bulunduğu sanatlardan ziyade eski Yunan sanatına benzetmek belki daha doğrudur. Çünkü Türk sanatı unsurları itibarıyla mekânda mütesanit [dayanışık] olduğu bu sanatlara bazı unsurları itibarıyla ne kadar irca edilirse edilsin [tekrarlanırsa tekrarlansın], terkibi ve bu terkinin sakladığı batını kıymetler, mana itibarıyla o derece eski Yunan sanatının dehasını hatırlatmaktadır. Çünkü İstanbul fethinden Yeni Cami'ye kadar devam eden devirlerin sanat eserleri eski Yunan sanatı eserleri gibi makullük ve mantıklilik esaslarına, sadelik ve vuzuh [açıklık] vasıflarına sadık olarak icat edilmiş, umumi ve beşeri mahiyette eserlerdir. Feylesof Bergson [Henri-Louis Bergson] eski Yunanlıları beşeriyet tarihinde vuzuh fikirlerinin kâşifleri olarak tavsif ediyor. Bence Türk sanatının klasik devri

bu vuzuhu en gayr-ı mamul tecellilere [orijinal görüntüleri] mazhar etmek üzere sonuna kadar götürmüş olan son bir tecrübedir.

Mazinin yaşamak hakkı olmayan an'aneleriyle alakasını kesmiş, fakat yaş ve canlı bir hayatla yaşamak için lisani, zekâsı, iradesi gibi tarihinin ezeli kuvvetlerine sarılan bir millet için milli sanat tedkiklerinin mahiyeti birinci derecede mevzu-u bahis olmak lazım gelir. Acaba bu tedkikin bütün selameti aklın ve iradenin hüsn-i istimalinden [iyiye kullanılmasından] başka nerededir? Bu tedkik dini, siyasi hislerle meşbu [dopdolu] olacak yerde akli vetirelerle [üsluplarla], ilim kafasına göre olmalıdır. Öyle ise "Türk sanatları tarihini tedkik için ilmi usul nedir?" sualini sormalıyız.

Bence Türk sanatları hakkında yapılacak ilmi bir tedkikin ilk şartı zihni her türlü kabli [önyargılı] ve mütekaddim [eski] fikirlerden kurtarmaktır. Hafızaya yeni bir tohum ekmek için evvela vaktiyle ekilmiş olan bütün yanlış tohumların vücuda getirdiği yabani mahsulleri temizlemek lazımdır. Bu kaide bilhassa Türk mütefekkirleri için ehemmiyetlidir. Çünkü Türk sanatları, içinde yaşadığımız ve kısmen olsun mukadderatına iştirak ettiğimiz mevcutların tarihidir. Bilhassa bir İslam mabedi tedkik edilirken dini veya milli heyecanların müdahalesi bir tehli-ke'dir. Sonra ilim ve tarih namına taşıdığımız fikirlerin çoğu, ilmi membalarından gelen afaki hükümler değildir. Bunlar ağızdan ağıza dolaşan, bir devrin veya bir sanatkârın âlem-i şümül [dünyayı kapsayan] şöhretinin telkiniyle yerleşen fikirlerdir. Türk sanatkârlarının eserleri metodik bir suretle tedkik ve tespit edilmemiş olması bu nev'i enfüsi [öznel] hükümleri büsbütün kolaylaştırıyor. Fazla olarak bir mimari tarzının veya bir yazı mektebinin tarihi, çok yakından, büyük bir nüfuz-ı nazarla [kavrayışla] tedkik edilmesi lazım gelen ince ve nazik mevzulardır. Bunları tedkik ederken kolayca yanılmak, iltibaslara [andırışmalara] meydan bırakmak mümkündür. Onun için tedkike başlamadan evvel mevcut ve asaleti hakkında ve kati olmayan fikirlerden zihnimizi kurtarmak lazım gelir. Bir iki misal: Hafız Osman'ın âlem-i şümül olan şöhreti bu hattatı yazı tarihinde emsalsiz mübdi [mucit] göstermektedir. Halbuki bu hükmü Hafız Osman'ın mazisiyle anladıktan sonra vermiyoruz. Ve mesela Hafız Osman'ın Şeyh Hamdullah ile olan münasebetini ilmi bir suretle bilmeyiz. Sinan'ın Türk sanatı tarihinde adeta bir inkılap vücuda getirdiği hakkındaki zan da böyledir. Bu fikir Sinan'a takaddüm eden [önce gelen] devirlerin tedkikinden sonra belki esaslıca tadile uğrayacaktır. Bugünkü mimarların çalışma tarzları nazar-ı itibara alınırsa Bayezid, Süleymaniye gibi eserlerinde evvela musattah [düz yüzey] bir zemin üzerinde resimler ve mukattalar [ayrı ayrı parçalar] vücuda getirdikten sonra yapıldığı farz edilecektir. Halbuki bence bu sanatkârların eserlerini hakiki numune manasıyla modelden modele, kısım kısım yenilemek ve değişmek üzere, hads [sezgi] kuvvetiyle, mücessem [somut] ve etli olarak tahayyül

ve inşa edebildikleri nazariyesi alelittlak [gelişigüzel] reddedilebilecek bir nazariye değildir. Binaenaleyh icat ve inşa usulü hakkında kati bir fikir edinmedikçe eskiyi yeniye benzeterek anlamak doğru değildir. [...] Sanat tarihinin mevzuu kelimeler, tabirler, teşbihler değil, şeyler-i maddelerdir: Sanat tarihi cami, sebil, yazı, mezar taşı, çini, istalaktit [mukarnas] gibi şeylerin tarihidir. [...] Sanat tarihini eşya haricinde tasavvur etmek ve bir kelime ve lisan mecmuası gibi anlamak, en sakat anlayış tarzıdır. Sanat tedkiklerinde hayalin yerini hakikat tutmalıdır.

Tedkikin bu afaki tabiatını nazar-ı dikkate aldıktan sonra yapacak iş, Türk sanat eserlerinin keşfidir. "Keşfi" diyorum, çünkü milli sanat tarihinde keşfedilecek, henüz meçhul⁴ olan mevzular pek çoktur. Sanat eserlerimiz, sanat tarihimizin neveleri ve fertleri hakkında ilmi malumatımız yok denecek derecededir. Mimarimizi sadece bir cami mimarisinden ibaret farz etmek yanlışır. Gerçi bu mimarinin ahşap olan kısımlarını İstanbul gibi yangına çok maruz kalmış, çok değişmiş ve değiştirilmiş olan bir şehirde bulmak mümkün değildir. Fakat Anadolu'nun Niğde, Nevşehir, Avanos gibi şehirlerinde sırf taştan yapılmış, hep Türk ustalarının elinden çıkmış taş Türk evi enmuzecleri [örnekleri] pek çoktur. Mesken mimarisinin halis enmuzecleri oralardadır. Hatta Anadolu'da Çankırı gibi birtakım ahşap şehirler vardır ki bunlar Türk sanatının tahta üzerindeki tecellilerini gösteren binalardan teşekkül etmiştir. Buralarda yalnız ilim için tedkik mevzuları değil, sanatkârlar için zengin ilham kaynakları vardır. Bunun gibi Türkiye'de şehir mezarlıklarının müstesna zevk ve teknik enmuzeclerini ihtiva eden açık hava müzeleri olduğunu herkes bilmez. Türk hattatlığının en büyük dâhisi olan Mustafa Rakım'ın türbesi üzerindeki celi kitabeyi herkes görmemiştir.

Konya kabristanlarında hangi devirlere ait, hangi taşlar olduğuna dair ne biliyoruz?! Niğde civarında Fertek'te Rum evlerinin medreseleri hatırlatan revaklı avlularının nasıl bir sanat enmuzecine ait olduğunu kimse tedkik etmiş midir?! Bir Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin eski odası hangi nev'i Türk odası enmuzecine dahildir?! Bu bapta malumatımız yoktur. Hülasa, birçok mevzular ki tamamıyla meçhulümüzdür. Bunları tedkik edebilmek için evvela aramak ve keşfetmek lazımdır.

Bu arama Türk sanatının yalnız bir şubesine, yalnız bir nev'ine inhisar etmemelidir [sınırlandırılmamalıdır], sanat mefhumunun delalet edebileceği bütün numunelere tealluk etmelidir [yayılmalıdır]. Mabedler, evler, lahitler, köprüler, hamamlar, çeşmeler, sebiller, bentler, kaleler, yazılar, ciltler, tezhipler, kâğıtlar, nakışlar, halılar, yağlıklar, elbiseler gibi bütün nev'iler bu tedkike mevzu olmalıdır.

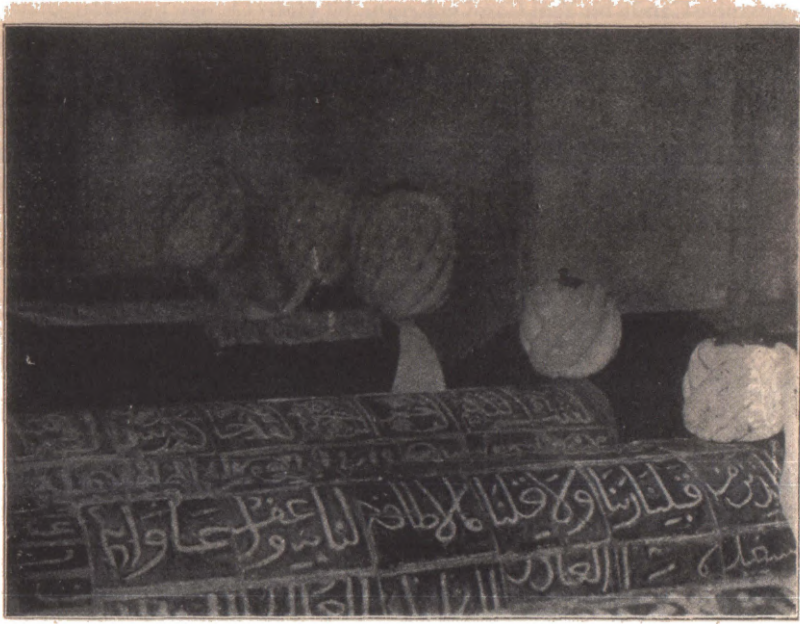
4 Meçhul kelimesini burada ilim lisanıyla meçhul, ilim gözüyle tedkik edilmemiş manasına kullanıyorum –İsmayıl Hakkı'nın notu.

۱۹ — فطاط محمود مبدول الدینک بر اسی

(اسلام بدیعائی دارالمعاشی قولکیونندن)

ŞEKİL 15. "Hattat Mahmud Celaleddin'in bir eseri (İslam Bediyatı Darülmesai [İslam Estetiği Atölyesi] koleksiyonundan)" (İsmayıl Hakkı, "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, no. 2 [Mart 1926]: resim no. 19)

٦ — قرينه عمود الربيع برصه لمرل .

٢٠٠

ŞEKİL 16. "Konya'da Alaaddin Türbesi'nde lahitler

(Mebâni-i Diniye İdaresi'nin [Dini Yapılar İdaresi'nin] koleksiyonundan)" (İsmayıl Hakkı, "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, no. 2 [Mart 1926]: resim no. 6)

E M E

Bir de bu nev'iler aranır ve tedkik edilirken hiçbir inhisarcı [baskın] fikrin tesiri altında kalmamalıdır. Ezcümle sanat tarihi yalnız "şaheserlerin tarihi" değildir, belki bedii [estetik] bir mahiyeti olan bütün eserlerin tarihidir. Mabedlerin tarihi tedkik edilirken işbu tedkik yalnız en büyük, en meşhur mabedlere inhisar etmemelidir. Belki muayyen devre ait olan mabedlerin en muazzamından en mütevazısına, en süslüsünden en sadesine, en mürekkebinden en basitine, en meşhurundan en meşhulüne kadar bütün eserlere tealluk etmelidir. Çünkü maksat zevk için ilham vesilesi hazırlamak değil, akıl için hüküm ve muhakeme mevzuu tedarik etmektir. Halbuki Türk sanatlarının eserlerini en meşhur misalleriyle tanımak hemen umumi bir âdettir. Türk sanatları tarihini tedkik eden birtakım müelliflere ait olan bu zihniyet çok tehlikelidir. İnce bir sanatın tekâmülü tedkik edildiği zaman muazzam eserlerin en çok faydeli olacağını kabul etmek doğru değildir. Gerçi bir Şehzade, bir

Süleymaniye Camii, bir Yeni Cami şadırvanı, bir Hafız Osman murakkaası⁵ uzun uzadıya üzerinde durulması lazım gelen, hilkatin [yaratımın] büyük eserlerindendir. Fakat bunların hayat ve tekâmül namına her şeyi ihtiva ettiği, hususıyla her şeyi tamamıyla ifade ettiği nasıl iddia edilebilir?! Bu gibi mufassal [ayrıntılı] ve mudil [karmaşık] eserlerde lüzumunun yanında lüzumsuz yahut ikinci derecede olanlar, hususıyla esaslarla fer'leri [şubeleri] karışık olarak mevcuttur. Halbuki mütevazı bir lahit, alelade bir türbe, sade bir kuyu dolabı, basit bir mezar taşı, devrin seciyesini,

۱۰ - استانبولده بابرام پاشا بئسى هولېنده قديم بر قېو دولابی
آثار ايجسى فولک يونلندن

ŞEKİL 17. “İstanbul Bayrampaşa Türbesi avlusunda kâr-ı kadim [eski zaman işi] bir kuyu dolabı (Âsar-ı Atika Encümeni koleksiyonundan)” (İsmayıl Hakkı, “Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 2 [Mart 1926]: resim no. 10)

- 5 Hattatlar tarafından kaleme alınan güzel yazı örnekleri in bir araya getirilmesiyle elde edilen mecmua –çn.

۲۳ — دارد یانا جامع قبریستانده هجرتک اوره ایکنی عصرینه علم بر طاسه .

«تاریخی ۱۱۵۳ در»

(آثار عتیقه ایمنی قولکسیوندن)

ŞEKİL 18. "Davudpaşa Camii kabristanında hicretin on ikinci asrına ait bir taş (Asar-ı Atika Encümeni koleksiyonundan)" (İsmayıl Hakki, "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, no. 2 [Mart 1926]: resim no. 23)

tabiatını daha büyük bir belagatle, hatta daha büyük bir sadakatle ifade edebilecek derecede samimi eserlerdir.

Bunlarda fantaziye, indi [öznel] teşebbüsler, ferdi muhayyile o derece tesirini gösterememiştir. Bu basit eserlerin taşıdığı parçalar ait oldukları devrin en esaslı, en bünyevi parçalarıdır. O derecede ki ne küçüklük ne servetsizlik, hiçbir şey, bu parçalardaki mümeyyizeleri [biricikliği] izale edememiştir [ortadan kaldıramamıştır]. Binaenaleyh nev'in hassalarını [türün karakteristik özelliklerini] bariz surette görmek istersek dikkatimizi bu iptidai hilkatlere, devrin bu mimari hücrelerine kadar saptamak mecburiyetindedir. Hayatiyat [biyoloji] tedkiklerinde âli bir hayvanın hayatı kadar vahidü'l-hücrenin [tek hücrelinin] tedkiki nasıl mühim ise, mimari tarihinde de cesamet [büyüklük] ve mürekkepçilik [bütünlük] farkıyla ayrılan numuneler kadar basit numunelerin tedkiki de o derece mühimdir. İşte Bayezid Camii'ni tedkik ederken aynı devre mensup olan Atık Ali Paşa, Firuz Ağa Camilerini, hatta Fatih'in dülger başısına ait olan türbeyi⁶ tedkik eylemekte çok faide vardır. Bayezid gibi en mürekkep numunelerden en basit bir numune olan dülger başının türbesine gittikçe birçok parçaların bu basitliğe mukavemet edemeyerek mahvolduğu, fakat mesela, kubbenin, baklava başlıkların, kırık kemerlerin sebat ettiğini görürüz... Bu itibar iledir ki Sinan'ın basit bir eseri olan Haseki imareti aynı Sinan'ın şaheseri olan Süleymaniye'si kadar devrin telakkisini ve seciyelerini bize teslim edecek, binaenaleyh ilmi bir tedkike mevzu olacak mevkidedir.

Bütün mevzuların sadece keşfi ve rüyeti [görünürlüğü] değil, tarih namına tespiti de elzemdir. İki cihetten buna lüzum vardır. Bir kere mahvolmak tehlikesindedirler, binaenaleyh hiç olmazsa cemiyetin hafızasına kayd olunmalıdırlar. Saniyen [ikincisi] bu tespiti ilim için ihtiyaç vardır. Çünkü sanat eserlerinin mukayeseli surette tedkikleri ancak tespit edildikten sonra kolay olacaktır. Gerçi bu mukayeseli tedkik için ideal vasıta hafızadır. Fakat bu mevzuların son derece mütenevvi [çeşit çeşit] ve birbirine yakın olan mahiyetleri nazar-ı itibara alınırса kuvvetli bir hafızanın faaliyetini kolaylaştıracak yegâne vasıta[nın] tespit olduğu anlaşılır.

[...] Bu tespit işinden sonra tarihçinin vazifesi bitmiş olmuyor. Bir de tasnif etmek lazımdır. Sanattaki devirleri tespit etmek de tarihin vazifesidir. Bu ne suretle mümkün olur? Bu nev'iler ne suretle vücuda gelecektir? Burada dikkat edilecek nokta devir farkını ifade edecek olan birtakım esaslı seciyelerin aranmasıdır. Bu seciyeleri nasıl bulmalıdır? Şüphesiz ki en tehlikeli usul enfüsi [öznel] hükümlere müracaat etmektir. Sanat eserlerini birbirinden "azamet, vakar, sükûnet..." gibi manevi vasıflarla ayırmak usulü çok tehlikelidir. Bu gibi toptan hükümleri ancak

6 Fatih'te Hırka-i Şerif civarında Hüsrev Paşa Mahallesi'ndedir -İsmayıl Hakkı' ın notu.

tedkikin sonunda vermek mümkündür. Bidayette [başlangıçta] birtakım afaki [nesnel] seciyeler bulmak lazım gelir. Bu seciye, planlar, başlıklar, canlı cansız motifler gibi hep bünyeye, teşrihe [görüntüye] ait farklar olmak lazım gelir. "Fakat bu gibi teşrihi farkların sanat eserinin ifade ettiği manevi kıymetlerle alakası ne olabilir?" denilecektir. Hakikat şu ki: Bütün sanat eserlerinde bu cismani farklar manevi farklara tekabül etmektedir: Canlı mahluklarda olduğu gibi teşrih farkı, ruh farkının bir müradifidir [yoldaşdır]. Canlı mahlukların tekâmülünde olduğu gibi sanatın tekâmülünde de teşrihi tahavvüller [ortaya çıkan değişimler] sebepsiz değildir. Mesela Araplarda kûfi ve sülüs celileri umumiyetle yapraklarla süslenmiş zeminler üzerine yazılırdı. Halbuki Türk binalarında celi, bilhassa İstanbul fet-hini takip eden muayyen devirden sonra düz ve çıplak satırlar üzerine yazılmaya başlanmıştır. Muayyen bir devirde Türk celileri ile yapraklar birbiriyle birleşmesi mümkün olmayan zıt unsurlardır. Bünyelerde olan bu fark eserlerin ruhlarına kadar nüfuz eden esaslı bir sebepten ileri gelmektedir. Filvaki Arap ve Türk sanatlarında esas şekilleri değişmeyen bu yazı birer mevzu olmak itibarıyla aynı sanat telakkisine tabi değildiler. Araplarda yazı tezyinat için bir destek veya temel vazifesi görüyor, Arap sanatkarları yazıyı bir tezyinat vesilesi telakki ediyorlardı. Muayyen devirlerde Türk'ün yazı telakkisi ise büsbütün başkadır: Bu devirlerin celi yazılarında harfler tezyinatla hiç münasebeti olmayan, kendi başına vücut bulan, kendi başına süslenen mevzulardır. Türk, yazılarını süslememiş, çünkü yazının bünyevi güzelliğini kendine kâfi görmüştür.

[...] Sanat eserinin tedkikine dair şimdiye kadar bahsettiğimiz kaideler sanatın hep birer emr-i vaki gibi müşahade tespitine dairdir. Halbuki sanat eserlerini böyle sakın bir halde tedkik etmekle beraber hareket halinde de tedkik etmek mümkündür. İhtiyaç yalnız vücuda gelmiş olan varlıklarının görülmesine değil, bu varlıkların zuhur, teşekkül ve tekâmülünün de izahınadır. Sanat tarihi yalnız "Nasıldır?" sualine değil, "Nasıl olmuştur?" sualine de cevap vermelidir. Bu bahis, sanat tarihinin hareki [hareketle ilgili] kısmıdır. Türk sanatlarını hareki tarzda tedkik etmek için şu üç menşee müracaat etmek lazımdır:

1. Mazisiyle izah: Burada "mazi" mefhumundan sanat eserinin yalnız yakın mazisinin değil, bütün mütekaddimlerini [başlangıcını], tekâmülünün bütün safhalarını anlamak lazımdır. Türk sanatını yalnız bir Osmanlı sanatı veya bir Selçuk sanatı olarak tasavvur etmek hatadır. Bu sanatın menşeleri İslamiyet'ten evvele kadar çıkmaktadır. Mümkünse daha ileri giderek orijinal bir Türk harsının ilk tecellilerine kadar varmak lazım gelir. Çünkü sanat hayat gibi fasılasızca devam etmiş olan bir tekevvündür [oluşumdur]. İstikbal daima halde gizlidir. Hal ise maziden gebe kalan bir canlı mahluktur. En dini motiflerin en ladini [din dışı] menşeleri

olabileceğini ve en ladini şekillerin ise dini mazide bir itikadın, bir mukaddesin istihalesi [biçim değiştirmiş hali] olduğunu düşünmek sanat tarihinin metalarına uygun faraziyeler kurmaktır. Her hadiseyi ancak mukaddemleriyle [öncülleriyle] anlamak mümkün olacağı içindir ki evvela en basit hadiselerden başlayıp tedricen en mürekkeplerine doğru gitmek en ilmi tarih tedkiki tarzıdır. Binaenaleyh Türk sanatları tarihi Türk atikyatının devamından ibaret olacaktır. Şekillerin sakın tedkiki münasebetiyle söylediğim gibi, yeni şekillerin tekevvün ve tecessüdünü de [uygulanışını da] tedkik ederken her türlü kalbi fikirlerden sıyrılmak lazım gelir. Mesela: Tekâmülün “hendesi ve makul bir hareket” şeklinde telakkisi ve sanatta tekâmülün birtakım ufak, hissedilemeyen farklarla tedricen vukua geldiği kabli bir fikirdir. Bu mantıki tedric [yavaş yavaş ilerleme] fikrini kabul edecek yerde, bilakis nebati ve hayvani hayatın tarihinde olduğu gibi Türk sanatının tarihi de ani hamlelerle vücut bulan yaratıcı bir tekâmüle zemin olduğunu düşünebiliriz.

2. Türk sanatını tarihte münasebette bulunduğu diğer sanatlarla izah: Sanatın sanat üzerine tesiri, medeniyetin medeniyet üzerine tesiri vakasının hususi bir şeklidir. Tarihte hiçbir sanat ihtilatsız [birbiriyle bağlantısız] değildir. Sanat âleminde en yakındakiler gibi en uzaktakilerin dahi mass [soğurulduğu] ve kabul edildiği görülmüştür. Maşeri muhayyile [toplumun hayal gücü] zannedildiği gibi muhafazakâr ve en güç tarzda çalışan bir kuvvet değildir. Bu kuvvet, mass [emilmesi] ve hazmedilmesi mümkün olan parçalar ve teknikler mevcut olduğu zaman milli eserlerde milliyet, dini eserlerde din ve mezhep, yakın ve uzak farkına bakmaksızın mass ve hazmetmiştir. Sanat medeniyetleri arasındaki bu med ve cezir hareketinin bazen en garip neticelere, atlamalara bile meydan verdiği vakidir. Bayu “Bayeux” katedralinin içinde mevcut miladi on ikinci asır içinde oydurulmuş olan Çin yahut Hind ejderleri bu atlamalara bir misaldir.⁷ Bu gibi müdahaleler ferdi sebeplere atfedilse bile, aynı devrin muhtelif mektepleri üzerinde tesirini gösteren ve bu tesiri merkeze yaklaştıkça şiddetlenen muntazam ve muttasıl [sürekli] cereyanlara tesadüf etmek mümkündür. Mesela beşinci asır ile sekizinci asır arasında Şark sanatının tesiriyle Avrupa sanatlarının sarf-ı tezyini [süslemeli] bir mahiyet alması ve insani unsurlardan soyulması bu davanın en garip misallerinden biridir.⁸ Aynı müellife nazaran tarihte aynı devrin Süryani yahut Kopt [Kıpti] oymalarıyla cenub-ı garbi [güneybatılı] Merove [Mérovingien] lahitleri arasındaki müşabehetin [benzerliğin] sebebi o tarihlerde ayrı iki medeniyete mensup olan işçilerin beceriksizliği değil, Şark metalarının Gol [Gaule] memleketini istila etmesi, Gol sanatkârları tarafından

7 Bréhier, “Les methodes dans l’histoire de l’art” [Sanat Tarihinde Yöntemler], *Revue internationale de l’enseignement* [Uluslararası Eğitim Dergisi], 1906 –İsmayıl Hakkı’nın notu.

8 Mezkûr makale –İsmayıl Hakkı’nın notu.

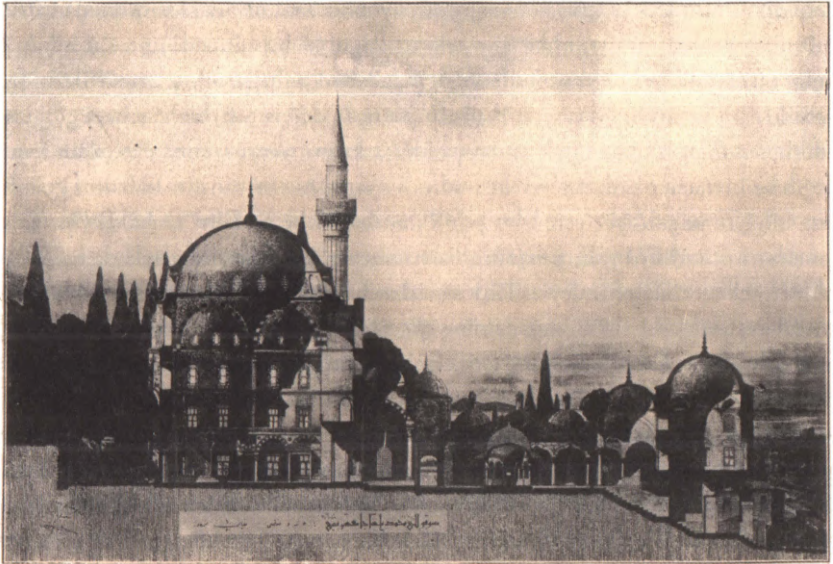
Şark'tan gelen fildişi, kumaş, vazo motiflerini kopya etmeleridir.⁹ Kurun-ı vustada [ortaçağda] İtalyan abideleri bir mektebin mahsulü olarak telakki edildikçe büyük müşkülât çıkmaktadır. Çünkü Berto'nun [Emile-Auguste-Joseph Bertaux] tedkiklerine nazaran bu sanatın unsurları son derece karışıktır. Bunlar arasında Roman sanatının artıkları, Bizans sanatının tesiri, şimal kavimlerinin, hatta on ikinci asırda Arapların tesirleri hep birbirine karışmıştır. İstanbul mezarlıklarının lahitlerinde bile senelerden sonra vücuda gelen ve itibari şekiller yerine tabiata yakın şekiller koymak suretinde tecelli eden tahavvülde ancak uzak ve ecnebi medeniyetlerin tesirleriyle izah edilebilir. Çünkü bu asırdan evvel gelen devirlerde Türk sanatı için hem o cinsten meyzular hem de o tarz-ı telakki yabancı idi. Sanat tarihimizin bu abideleri tedkik edildiği zaman lahitlerin büsbütün yeni bir telakkiye uğradığını ve en itibari ve ahdi [üzerinde anlaşılmış] olan şekillerin bile tabiatçı ve hakikatçı bir mahiyet aldığını göreceklardır. Hicretin onuncu asırdan on ikinci asrına doğru ilerledikçe mezar taşlarında görülen bu tahavvül büsbütün bariz bir şekil almaktadır.

Bir sanat tarzı sadece yakın uzak tekrarların vücuda getirdiği bir halitadan ibaret değildir. Onun afaki hiçbir numune çekmeyen asırları, orijinal kısımları da vardır. Bu itibarla sanat tarzları birbirinin tekrarı değil, birbirinin zıddıdır. Bu itibar ile sanat tarihi taklit ve tekerrürlerin değil, ibda'ların [buluşların] ve tenevvüllerin [çerçitliliklerin] tarihidir. Veraset hilkatinin [mirasın doğasının] bir mucizesi gibi izah edildiği zaman izaha en çok muhtaç olduğu kısım, verasette maziye çıkan kısım değil, belki maziye benzemeyen kısımdır. Bir sanat eserini sanat eseri haline getiren, ona hüviyet ve şahsiyet veren bu yenilikten başka ne olabilir? O halde biz, Türk sanatlarının tarihini yalnız mazisine benzemeyen kısımları itibarıyla da tedkik ve izah etmek mecburiyetindeyiz. Türk sanatları hayatının aktığı yatak üzerinde hangi parçaları sürüklemiştir? Bunun cevabı şüphesiz ki çok mühimdir. Fakat aynı hareket hangi unsurları kabul etmemiş, terk etmiştir? Bunun cevabı daha çok mühimdir. Bu intihap ve ıstıfayı [ayıklamayı] hayatın tekâmülü bahsinde yeni Lamarckçılık¹⁰ ve Bergson nazariyelerinde olduğu gibi batını bir kuvvete atfetmekten başka çare göremiyorum. Sanatı nev'inde münferit bir sayruret [oluş] prensibiyle kabul etmedikçe bu canlı tahavvülleri izah imkânsızdır. Sanatlar felsefe sistemleri gibidir. Nasıl sistemin harici manzarası birtakım fikirlerden, mantıklardan teşekkül ediyorsa, sanat eserlerinin harici manzarası da şekillerden, cisimlerden, motiflerden teşekkül ediyor. Bir de nasıl sistem bu harici ve maddi unsurların kendisi değil, belki hususi tarzda birleşerek vücuda getirdikleri canlı terkip ise, sanat eseri de maddi parçaları

9 Mezkûr makale. *İlahiyat Mecmuası*, no. 2 –İsmayıl Hakkı'nın notu.

10 Yazar, Fransız doğabilimci Jean-Baptiste Lamarck'ın geliştirdiği evrim bakışından söz ediyor –en.

vasıtasıyla ifade ettiği manadır. İşte muhtelif İslam sanatları müşterek unsurlara malik olmakla beraber aynı manayı, aynı telakkiyi ifade etmezler. O halde sanat eserinin en orijinal kısmı, en çok hususi ve şahsi olan hayatı bu maneviyatındadır. Bu manayı yakalamak için ilk şart sanat eserini bir ilim eseri ve madde yekûnu gibi göz ve akılla parçalayacak yerde bir his ve ilham mevzuu mevkiinde [yerine koyup] kalple ve hadsla [sezgiyle] yakalamaktır. Bu noktada sanat tedkiklerinin mühim kaidesi, sanat eserlerini uzviyetler gibi mütalaa etmek, sanat eserini bir sistem olarak anlamaktır. Bu itibar ile ne bir başlık, ne bir kapı, hatta ne de bir kubbe başlı başına bir manayı ifade etmez ve bir seciyeyle tamamıyla göstermez. Mana ve seciye dediğimiz fikirler uzviyetle, hayat ve irade ile beraber vücut bulan mürekkep fikirlerdir. İşte Türk sanatı da terkîpçi bir zekâ ile tedkik edilecek yerde tahlilci bir zekâ ile tedkik edildiği zaman Arap'tan, Acem'den, Bizans'tan gelen birtakım basit cisimlere, unsurlara irca edilmiş [indirgenmiş] olur ki bu suretle anlaşılan Türk sanatlarının tarihi bir taklit ve tekrar tarihinden başka bir şey değildir.

۱۴ — صوفی محمد بنای جامع قطع رسمی.

(رساله آمل معمار سعاد بك طارقدن وجوده كتنه شدر)

ŞEKİL 19. "Sokullu Mehmed Paşa Camii: Makta [kesit] Resmi (Resmin aslı Mimar Sedat Bey tarafından vücuda getirilmiştir)" (İsmayıl Hakkı, "Türk Sanatlarının Tedkikine Medhal", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, no. 2 [Mart 1926]: resim no. 14)

Fakat bilakis terkipçi bir zekâ ile görüldüğü zaman Türk sanatı dünyanın en orijinal bir sanatı gibi tecelli eder. Arap sanatında görülen son derece süslü ve kapalı satırlar muayyen devirlerin Türk mimarları için hiçbir şey ifade etmemiştir. Selçuk sanatında da görüldüğü üzere Türk’ün süslü ve kapalı satırları telakkisi başka türdür. Türk bilhassa İstanbul fethinden sonraki devirlerde yaprakla müzeyyen nev’iden başlıklar kullanamamıştır. Halbuki Bizans’ın misali gözlerinin önünde idi. Arap medeniyetinin misali takip ederek küfi yazısını bir unsur gibi kabul edip bütün satırları bu yazının hendesi bünyesiyle ve bunun son derece müsait olduğu dökümler, kilitler, dolanmalar ile süsleyecek yerde, Bursa’da sadık kaldıkları bu an’aneyi gitgide terk ederek İstanbul fethinden sonra gelen devirde –bazı münzevi [nadir] vesileler müstesna– hemen hiç nazar-ı itibara almamışlardır. Muayyen noktalarda atılmalıya mukabil bu çekingenlik ancak sanatkârların hususi rüyet [bakış] tarzlarıyla ve sanat eserine vermek istedikleri mana ve şahsiyet ile izah edilebilir. İşte Türk sanatlarının tarihi bu tarzda mütalaa edildiği zaman birtakım temayüller, telakkiler ve mefkûreler huzmesi gibi tecelli edecektir ki bu, Türk sanatları tarihinin hayatı ve felsefesi kısmını teşkil edecektir. Bu tarzda görülüşe nazaran Türk sanatı doğan, büyüyen; zaruretleri, muvaffakiyetleri anlayan; yaşayan ve yaşatan bir canlı mevcut olarak bulunacaktır. Şüphesiz ki tedkikin bu kısmı en güç yapılan ve en geç başlanacak olan kısımdır. Benim “tarihin hayatı ve felsefesi kısmı” dediğim bu kısım iki mütekâmil eser karşısında hayret ve istiğrakta bulduktan [şaşırp kendinden geçtikten] sonra onlardan aldığı ilhamları bütün sanat tarihine teşmil eden [yayan] tenkitçinin enfüsü [öznel] hükümlerinden bambaşkadır. Çünkü bence bu felsefi duyular bütün tahlilci müşahedelerin sonunda gelecektir. Hayatın başlık, kapı, kubbe, çini, yazı şeklinde tecessüt ettirdiği [ortaya koyduğu] itiyatlar ve fiil ve hareketlerin uzun uzadıya tedkik ve tasnifi neticesindedir ki aynı hayatın seciyesi ve mefkûresi hakkında felsefi bir rüyet müyesser olur [nasip olur].

[...] Bu yazılara nihayet verirken Türk sanatları tedkikinin faideleri ne olacağı sualini kendi kendime soruyorum ve şu cevapları verebiliyorum:

1. Türk harsının şekiller, cisimler üzerinde nasıl tecelli ettiğini, surete, cisme ne suretle girdiğini öğreneceğiz.
2. Türk harsının ecnebi unsurları ne suretle bel’ [yuttuğu] ve hazmettiğini, bu harsın temsil kabiliyetini öğreneceğiz.
3. Türk harsının diğer nev’i harslar üzerindeki muayyen tesirlerini öğreneceğiz; bu harsın beşeri maksatlara ne suretle hizmet ettiğini öğreneceğiz.
4. Türk harsının mazisini bugünkü harsa hatırlatacağız. Bugünkü Türk harsını kanına kendi nev’inden bir kan ilave edeceğiz.

5. Bu hatırlatma sayesinde ki içtimai Türk muhayyilesinin yaratıcı faaliyetine hız ve şiddet vereceğiz.

Tarih ve hafıza namına yapılan bu gerileme ile ölü bir muhafazakârlık manasına gelen dönmek, irtica arasında fark ne büyük! Her atlayıştan evvel gelen bir hızlanma vardır. Bu hızlanma yüzünü maziye çevirmek değil, arkasını maziye dayamaktır. Maziden alınan bu kuvvetledir ki sanatta yeni bir istikbale atlamak müyesser olur. Hayatta yoktan var olan hiçbir şey yoktur, her istikbal mazinin bir istitatesidir [uzantısıdır]. Türk sanatlarının tarihi namına yapılacak bir tedkik harsımızın gerilemesi değil; membalarına kadar çıkması, kendi hamlesini bulması, aklını başına toplamasıdır...

Hazırlayan: Fatma Damak

“ŞARKLI” KADIN VE EV HAYATI

BİR DERLEME

ŞEKİL 20. "Aile-i Şakir [?] ibnü'l-Mustafa Asım", ithaf:
"Nur-ı didem çiğerpem oğlum Asım'a,
12 Kânunuevvel 908 [12 Aralık 1908]"
(Ömer M. Koç koleksiyonu)

*Avrupa'da Bir Cevlan*¹

[...] Şimdiye kadar Avrupa, bizim bilad-ı Şarkıyye'ye [Doğu memleketlerine] yalnız bir levha-i dilara [güzel tablo] temaşası gibi bir nazarla bakardı. Zira müdekkik [dikkatle inceleyen] ve mütetebbi olan [araştıran] Avrupa filozoflarının Şarkça taharri-i hakayika [gerçekleri araştırmaya] koyulmaları, binnisbe [nispeten] yeni bir şey olup şimdiye kadar ahval-i Şarkıyye yalnız nakkaş-ı hayal [hayal süsleme ustası] olan üdeba ve şuaranın tasvir ve tersimlerine kalmıştı. Bunların tasavvur ve tasvirlerine göre Şark nisvanı, bir sedir üzerine gelişigüzel uzanıvermiş bir mahbubedir [sevgilidir] ki çıplak ayaklarına giydiği incili terliklerin birisi yerde ve diğeri parmakları ucundadır. Libası ise tesettürden ziyade tezeyyün için yapıldığından, sedirden aşağı uzattığı bacakları yarı çıplak bir halde bulunduğu misillü karnı ve sinesi de hayal gibi ince ve şeffaf tüller ile nim-mesturdur [yarı örtülüdür]. Perişan saçları çıplak omuzlarıyla sedirden aşağı uzatıvermiş olduğu kolu üzerine doğru büküm büküm dağılmıştır. Kendisinden birkaç metre uzağa konulmuş bir murassa [mücevherle süslü] nargilenin yılan gibi kıvrımlı marpucu elinde ve onun da murassa ve kehrübalı [kehribar] ağızlığı ağzına karib [yakın] bir vaziyettedir. Birkaç sedefli dolap ve iskemle ve rahle ile tavana asılmış fanuslar odanın ziyneti olup kaimen [ayakta] bir zenci cariyeye rengârenk tavus tüyünden memul yelpaze ile mirvaha-zendir [yelpaze sallamaktadır]. İşte şimdiye kadar Avrupa'nın tasvir eylediği Şark nisvanı budur; vakıa bu levha, temaşası gözlere letafet verir güzel şeylerden ise de bir hakikat olmayıp bir hayal, bir şiirdir. O kadar hayaldir ki ondan mütevellid fikir ve itikad dahi mahz-ı hayal [hayalin ta kendisi] olur. Zira zannolunur ki bu vücut kendi hanesinin sahibesi, zevcinin zevcesi ve evladının validesi değil, belki yalnız hane sahibi olan erkeğin huzuzatına [hazlarına] hizmetkâr bir eğlencesidir. Ne büyük hata! Bugünkü günde asıl güzelliği hakikatte arayan müdekkik ve hakikatperest [dikkatli ve hakikat sever] Avrupa için bu gibi hayalat, calip-nazar-ı ehemmiyyet [dikkate değer] olamazlar. Bugün muhtac-ı hakikat olan Avrupa için dostum Şeyh

1 Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevlan* (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1307/1889-90), 164-7, 241-2, 504-5, 525-8.

Hamza'nın bu telifi, işte şu hayalat-ı müşaşayı [göz alıcı hayalleri] münhasif ederek [söndürerek] hakikati ortaya koyacak asar-ı ciddiye denildiği için fevkalade şayan-ı tebriktir. Telif-i mezkûru [bahsi geçen eseri] okursanız size muhtasaran [kısaca] tasvir eylediğim hayal ile hakikat arasındaki fark-ı azimi görürsünüz. Bu farkı az söz ile ben de size şimdi gösterebilirim. Düşünmelisiniz ki bu memleket yalnız tabiat-ı mevkiyesiyle tettebbu edilemez [incelenemez]. Memalikin tettebbuu [araştırılması] oralarda sakin olan milletlerin tedkik-i ahvaliyle beraber gider. Milletlerin tedkiki ise yetiştirmiş oldukları büyük adamların tayin-i mahiyetleriyle [asıl niteliklerinin belirlenmesiyle] mümkün olabilir. Osmanlı milletinin yetiştirdiği büyük adamlar Avrupaca zaten tanınmış oldukları cihetle yeniden tanıttırmak külfetine hacet yoktur. Her biri mesleklerinin adeta mucidi, müessisi addolunan büyük askerler, büyük diplomatlar, büyük amiraller, büyük ekonomlar, büyük âlimler ve edipler ve sanatkârlar, tarih-i Osmaniye, tezyid-i ehemmiyetiyle [değerini artırarak], en şaşıla tarihler idadına [arasına] ithal eylemişlerdir [taşımışlardır]. Hem her meslekte temeyyüz [kendini gösterme] yalnız bir sınıfa mahsus kalmamıştır. Sunuf-ı şetta [başka başka sınıflar] yekdiğerine tedahül etmiştir [iç içe geçmiştir]. Mesela şirleri [yiğitleri] pençe-i kahrında zebun eyleyen [ezici pençesinde güçten düşüren] bir Sultan-ı Osmaniyye'nin ihsas-ı nazike-i şairanesi [şairane nazik sezdirmeleri], kendisini bir gözleri ahuya zebun eyleyerek [güzel gözlü karşısında aciz bırakarak] o yoldaki manzumat-ı edibanesiyle [edebi şiirleriyle] üdebanın da sultanı olduğunu göstermiştir. Hanedan-ı cihangir-i Osmaniyye'nin [Osmanlı'nın dünyaya hükmeden soyunun] şanlı azası miyanında [arasında] asar-ı şiiriye ile şöhet-şiar [meşhur] olan üdebanın miktarı yediye sekize varmaktadır. Kezalik idare-i devletçe zamanlarının en büyük diplomatları, ekonomları, amiralleri, seraskerleri olan vüzera ve ümera miyanında fazail-i ilmiyeleriyle [ilme dair üstünlükleriyle] mümtaz olanların miktarı yüzleri geçer. Hele alelumum selatin [sultanlar] ve vüzera ve ümeranın zevahir hallerine [dış görünüşlerine] nazaran güya mesleklerine gayr-ı mütevacif [aykırı] zannolunan rağbet-i ilmiyeleri, ihyalarına muvaffak oldukları medreseler, kütüphanelerle muvazene edilmelidir [ölçülmelidir]. Şu terakkiyat-ı maneviyeye fazilet-i maddiyenin de inzımmamını [eklendiğini], Akdeniz'i yekpare bir Osmanlı gölü haline koyduktan sonra Bahr-ı Ahmer'de [Kızıldeniz'de] yaptıkları gemiler ile sevahil-i Hindiye'ye [Hint kıyılarına] kadar giderek Avrupa keşşafalarını karşılayan ve menba-i Nil'e doğru sokulup Afrika-i Vusta'yı [Orta Afrika'yı] ilk keşfeyleyen ve hayvan koşulup top çekirmek düşvar [zor] olan yerlerde toplara yelken açan ve koca kalyonları bir denizden diğer denize nakil için dağlardan aşırان ve bir pay-i tahta [başkente] fūrce-yab-ı duhul [girebilme fırsatı bulmak] için süvari müruru-na [geçişine] müsait tünel hafreden [kazdıran] Osmanlıların mütalaa-i ahvaliyle

muvazene mümkün olur ki bu muvaffakiyetler bir cesaret-i ham ile kabil olmayıp hesab-ı hendese [geometri hesabı], cerr-i eskal [vinç] gibi gemicilik ve top-endazlık [top atma] ve askerlik sanatlarıyla sanayi-i sairenin müessesün-aleyhleri [bunların üzerine kurulu] olan fünunda yed-i tulaya [çok geniş ve tam bilgiye] ihtiyaç gösterir. Şimdi bu kadar muvaffakiyetler, Avrupa'nın "konkübin" [*concubine*] yani hal ve şanı yalnız huzuzat-ı nefsanîye [bedensel zevklere] hizmetten ibaret müstefreşelerdir [odalıklardır] zanneylediği anaların evladı için istikrar olunmaz mı [çok sayılmaz mı]? Konkübinzadelere ne umulur? Hayır efendiler, hayır! Onlar el-yevm Avrupa'nın evlad-ı tabiye [gayrimeşru çocuk] tabir eyledikleri mahluklardan ibaret kalır ki onlardan ne bir general, ne bir amiral, ne âlim, ne edip ne sanatkâr sınıfında adamlar yetişemezler. Evlad-ı faziliyet-i maddiye ve maneviye, dersini en evvel validelerin aguşunda [kucağında] alırlar. Ba-husus usul-i tedris ve talimin şimdiki surette olmadığı zamanlarda evladın en mühim muallim ve mürebbisi valideler olmak zaruri görülür. Eğer Şark nisvanı levhalarda temaşa ettikleri konkübinlerden ibaret olup da Şarklılar dahi huzuzat-ı şehvaniyenin [şehvani hazların] medar-ı teskini [yatıştırılma vasıtası] olan böyle bir sınıf mahluktan doğma evlattan ibaret bulunsalardı, Şark bunca fezail-i maddiye ve maneviyesiyle bugünkü Avrupa gibi müdekkik bir Avrupa'nın nazar-ı tettebbu ve tedkikine şayeste görülür müydü? Edebiyat ve hikemiyat-ı Şarkıyye'yi tedkik için böyle yüzlerce ulema-i be-namın içtima edeceği kongreler teşekkül eyler miydi? Şark kadınları[nın] ne oldukları anlaşılamamasının sebebi hal-i mesturiyetleri ise [gizlilikleriye] onların yetiştirdikleri oğullar mestur kalmamışlardır. Şaşaa-i şan-ı terakkilerini şarken İran illeri, garben Okyanus Atlası sahilleri, cenuben Hindistan ve şimalen nısf-ı Frengistan ile [Batı dünyasının yarısıyla] mahdud bir ülke-i vasi içinde milel-i mütenevviadan [çeşitli milletlerden] müterekkib yüz elli milyon kadar nüfus oldukları halde cihanın nazar-ı şehadetlerine arz eylemişlerdir. İşte bu oğulların faziletlerine nazaran validelerinin faziletlerini de istidlal etmek [anlamak] müdekkik olan filozoflar için pek kolaydır. Fazıl dostum Hazreti Şeyh, böyle çalışkan ve terakkiperest oğullar yetiştiren nisvan-ı Şarkıyye'nin hukuk ve vezaifi bizce bila-şüphe kelim-ı İlâhi olan Kuran-ı Kerim ile ehadis-i peygamberi ve kâffe-i tedkikat ve ihtisat-ı ilmiyye ve edebiyeleri, ayat ve ehadis-i mezkûre [bahsedilen hadisler] üzerine müpteni bulunan [dayanan] ulema ve üdeba nezdinde nasıl tayin ve tasvir olunduğunu bu kitapta cem eylemiştir. Gönlüm arzu eyler ki kitab-ı mezkûr Avrupa lisanlarına tercüme edilsin.

[...] Bahsimiz nisvan-ı Şarkıyye'nin mesturiyeti meselesi olup Avrupalılar her neden dolayı ise bu meseleye pek ziyade ehemmiyet verdiklerinden bu babdaki ahkâm-ı İslamiyye'ye ve adat-ı kadimeye ve saireye dair sualler irat eyliyorlardı.

Bunlara verdiğim cevaplarda, mesturiyet-i şer'iyyenin [şeriata göre örtülü olmanın] mahiyet-i hakikiyesini badet-tayin [belirledikten sonra], kütüb-i siyerde [Hz. Muhammed'in hayatını anlatan kitaplarda] Hazreti Fatıma'ya atfolunan bir fıkra mucibince şan-ı nisvanisini [kadınlık itibarını] takdir eyleyen, ismet-perveran [namusunu koruyan] zenan-ı mesturiyet [örtülü kadınların] vakıalarından müşteki olmak şöyle dursun bilakis şan-ı ismet [namusun yüceliği] ve zevk-i selameti takdir eyleyen kadınlar için cevaz-ı şer'i [şeriatça yasaklanmış] olmayan erkeklerle mülakat ve muaşeretini kendi kendilerine tecviz etmediklerini [uygun görmediklerini] ve "İşin hayırlısı, ne erkeğin kadını ve ne de kadının erkeği görmemesindedir" kaziyesinde [iddiasında] karar kıldıklarını anlatıyordum. Bu görmek, görüşmek meselesinin hükmünü de bil-izah ays [eğlenme] suret-i zahiresinden [şeklinde] zannolunacağı vecihle yalnız şöylece bir görmek ve icab-ı maslahata [işin gereğine] göre söz söylemek meselesinde değil, belki kadın ile erkeğin arasında ihtilat [karşılıklı görüşme] ve muaşeretin tecviz olunabilecek [kabul edilebilecek] hududunu tayinde olduğunu bil-irae [ifade ederek] kadınların mesturiyet-i şer'iyelerini bil-muhafaza ümera ve kuzat [kadılar] gibi zevat huzuruna ait umurda ve hatta hemşehrilerine mütedair [dair] mesalihte [işlerde] erkeklerle mükâlemeleri [konuşmaları] caiz olduktan maada, muktedir olabilecekleri umur-ı ticariyede bulunabilmeleri bile memnuattan olmadığını anlatıyordum. Elhasıl bunların merakı güya bizde kadınlar huzuzat-ı nefsanîye rayıhasını havi [bedensel zevklerin kokusunu içeren] bir gül, bir çiçek imişler de erkeklerimizin kâffesi hemen o çiçekleri koklayıvermeye ve kadınlar dahi koklatıvermeye müştak ve müheyya [arzulu ve hazır] bulunduklarından muhakkak olan istişmam-ı ağıyarı [yabancıların koklamasını] men' için kendilerini haneleri derununda hapsedivermişiz derecesine kadar vardığından, işte merakın bu ciheti safi bir hayal-i ham olduğunu şerh ve izah ile beraber Şark'ta bu suret-i mesturiyet [örtünme şekli] yalnız İslam'a da mahsus olmayıp alafrangalığın henüz nüfuz edemediği yerlerde Yehud ve Nasara [Yahudi ve Hristiyan] nisvanının da bu suretle mestur olduklarını ve ümmü'l-Nasara [Hristiyanların annesi] Hazreti Meryem'in hâlâ resimlerinde gösterildiği üzere beyaz bez ile mesturiyeti sadr-ı Nasraniyette [Nasraniye'nin başında] bu âdetin Nasara miyanında da mevcudiyetine delalet eyleyeceğini ve Yunan ve Roma-i kadim nisvanının bile mekşufiyetleri [açıklıkları] şimdiki Avrupa nisvanı derecesine varamadığı tevarihten [tarihlerden] müstedel [ispatlanmış] bulunduğunu serd eyliyordum [ileri sürüyordum].

[...] İnvaidler Köprüsü'nü geçip o nama mensup olan kapıdan sergiye girdik. Evvela serginin İnvaidler Meydanı'ndaki kısmını ve onun Cezayir ve Tunus dairelerini [bölümlerini] seyr ve temaşa eyledikten sonra Dekovil [Decauville] şimendiferine rakiben [binerek] Eyfel Kulesi'ne kadar gidip onun etrafındaki devairi

[yerleri] gözden geçirdik. Vasati bahçe ve önündeki birahanelerden birisinde oturup dinlendikten sonra bahçeyi de gezip kotan havuzunu tavaf ettik. Oradan döne dolaşa Mısır Sokağı'na geldik ki buradaki eşya-i Şarkıyye Madam Gülnar'ın fevkal-hadd [aşırı derecede] memnuniyetini celbederek hele Mısır merkezlerine binen Frenklerin acemiyane vaziyet ve tavırlarına karşı gülmekten kırıldık. İskenderiyeli, Beyrutlu, Şamlı, İzmirli, İstanbullu birtakım Arap ve Türk ve Hristiyan ve Yahudilerle kâh Türkçe kâh Arapça söyleşerek boncuk ve kırmızı meşinden memul papuş [ayakkabı] ve sigaralık ve kurabiye ve rahat-ı hulkum [lokum] şekeri gibi ufak tefek mübayaatımızda [satın aldıklarımızda] Şark usulünce çekişe çekişe ettiğimiz pazarlıklar bunların meftunu olan Madam Gülnar'ı hiçbir şeye kıyas kabul edemeyecek surette eğlendirmekteydiler. Hatta bu Mısır Sokağı'nın en büyük medar-ı şevk ve şetareti [neşe kaynağı] olan Arap rakkaselerini ve bunlar miyanında bilhassa Güzel Fatıma'yı da temaşa eyledik ki bugünün nihayetinde müşahedatın bu cihetleri de ala-kaderil-imkân [olabildiğince] izah ve onlardan mütevellid mülahazat serd olunacaktır.

[...] **Mısır Sokağı ve Güzel Fatıma** – Sergi-i Umumi'deki Mısır Sokağı, Fransa ahlakıyununu [ahlakla uğraşan âlimlerini] büyük büyük itirazlara mecbur eylemiş bir yerdir. Zira sergiyi temaşa edenlerin en mergup [ilgi gösterilen] müracaatgâhları burası olup sebeb-i rağbet ise ne Mısır'dan sevk edilen mamulat-ı sanayiye, eşekler ve eşekçiler ve ne de orada yapılmış olan Mısırkârî binaların lefâfet-i mimariyesi değil, belki yalnız hanende ve rakkase karıların taganni etmeleri [şarkı söylemeleri] ve göbek atmaları kaziyesinden [meselesinden] ibaret bulunmasıdır. Bu karıların hemen kâffesi kendilerine birer Müslüman ismi takmışlarsa da hiçbirisinin İslâm'dan olmadığı merete-i tahakkuktur [apaçıktır]. En çoğu Tunus ve Mısır'ın Yahudi karılarından ve birazı Mısır'ın Kıbtiyelerindendir. Bu karıların türlü evza [duruşlar] ve harekâtla vücutlarını bit-tahrik [kışkırtarak] raks etmeleri bizim buralarca dahi müstahsenattan [herkeşçe beğenilen şeylerden] addolunacak şeyler olmayıp hatta Tunus'ta ve Mısır'da bile raksın bu türlüünü görmek bunlara mahsus olan bazı harici yerlere gitmeye vabeste [bağlı] olduğu ve bu temaşanın bir nevi sefahat sayıldığı malumdur. Raksın pek iştiha-engiz olan [arzu uyandıran] bu sureti Parislilerin gerek kadınlarını ve gerek erkeklerini ziyadesiyle neşelendirerek hatta bazı kadınların, kızların bu raksları taklit dahi eyledikleri görülmekle ahlak-ı umumiye cihetine tekayyüd [bağlılık] ve ihtimamları ziyade olan muharrirler raks-ı mezkûru muahezat-ı şedideye [şiddetli eleştirilere] duçar etmişlerdir [tutmuşlardır]. Hakları olup olmadığı bahsinde değiliz. Buna dair edilen itirazlar ve bazı Şarklılar tarafından verilen cevaplar gazetelere dahi tercüme ve dercedilmiş olduklarından karilerimizin manzuru olmuştur [görölmüştür]. Fransızların "balet" denilen oyuncu kızları hemen çırpıplak zannolunacak surette dar fanilalar ve tüller ve bürümcükler

ile telebbüs ederek [giyinerek] tiyatrolar saha-i temaşalarında birer bacaklarını nöbet nöbet başlarından yukarıya kadar kaldırmak derecesindeki evza ve harekâtıyla Mısır rakkaselerinden daha az mı yoksa daha çok mu muharrik [kışkırtıcı] olduklarını elbette karilerimiz takdir etmişlerdir. Bizim burada asıl enzar-ı mülâhazaya [dikkatle bakıp düşünmeye] arz edeceğimiz şey, Avrupalıların şu Mısır ve Tunus rakslarına çıldırısıya bir rağbetle can atmaları kaziyesidir. Bu raksların icra olundukları yerler ekseriya pek dar yerler olup, elliden ancak yüze kadar erbab-ı temaşayı [seyirciyi] istiap edebildiklerinden her oyun sekiz on dakika devam ederek perde kapanır ve iki dakika sonra tekrar aynı oyuna başlanır. Fakat bu iki dakika zarfında evvelki erbab-ı temaşa kâmilan çıkarılır da yerlerine yenileri gelir mi zannedersiniz? Yarıdan ziyadesi yerlerinden kımıldanmazlar bile. Hele seyircilerin birtakımı üç dört saat zamanlarını yalnız bu temaşada geçirirler. Bir on kadar mahalde bu yoldaki rakslar icra olunup rağbetkâranın [ilgililerin] izdihamından ve ilk gidenlerin çıkmak istememelerinden dolayı insan kolay kolay yol bulup da rakshanelere giremez. Bu karıları oralara celbedenler yine Fransızlardır. Ancak bunlar dahi güya kendilerini Araplara benzetmek için şalvarlar, cepkenler ve sarıklı sarıksız fesler giymişlerdir de tam Fransız şivesiyle ve halkı teşvik maksadıyla söyledikleri Fransızca sözler mensubiyet-i sahihalarını [geldikleri yerleri] izhar edince erbab-ı dikkati kahkahalarla güldürmekte bulunmuşlardır. İmdi bu rakkaselerin en meşhuru güzel Fatıma'dır ki Tunuslu bir Yahudi çengisidir. Fakat peyda eylediği güzellik şöhreti, fuzuli bir iğtisab [zorla elde tutulan bir şey] addolunamaz. Gerçekten güzel bir karıdır. Çend [birkaç] sene evvel Sıpa [Sfaks] şehrinde bir güzellik müsabakası sergisi küşad olunarak hüsnüne, cemaline itimaden oraya gelmiş ve hüsn ü cemalden anlayan ressam ve heykeltıraş gibi en büyük üstatlar tarafından muayene edilmiş bulunan kadınlar miyanında cemel ve tenasüpçe birinciliği bu Fatıma kazanıp o mertebeye mahsus olan altın madalyayı da kendisi almıştır. Bir yassı kadayıf cesametinde olan bu altın madalyayı da kemal-i gururla göğsüne takmıştır. Güzel Fatıma'nın suret-i telebbüsü [giyiniş tarzı] Tunus modasına muvafık ise onu bilemem. Fakat nisvan-ı Şarkıyye'nin hiçbir sınıfında bu kıyafeti kimse görmemiştir diye zanneyleyebilirim. Fatıma kendisini bir kucak canfes [ipekli kumaş] ve bürümcük içine gark etmiş fakat sinesi, ensesi, kolları meydanda! Başını, gerdanını, kulaklarını, bileklerini de elmas iğneler, küpeler, gerdanlıklar, bazubendler [bileklikler], bilezikler tersi' ve tezyin etmiş. Hal ve tavrı epeyce mağrurane ve mütekebbirane ise [kibirliyse] de aralıkta bir vesile düşsün düşmesin şeker handeler ile güzel dişlerini de erbab-ı temaşaya gösterir. Güzel yüzüne hem tebessüm yakışır hem tündlük [sertlik]! İcra eylediği raks dahi diğerleri kadar aşıfte-gâne [çekici] değildir. Harekât ve sekenatı [duruşu] bu sanatta bir büyük mahareti olduğunu teslim ettirir. Yalnız genç olmayıp otuz

beşini aşmış, kırkına yaklaşmış bir Yahudidir. Rivayete göre Paris erbab-ı sefahati bu karı için kırılıyorlar imiş. Kazandığı paraya had ve nihayet yok imiş. Güzel Fatıma oyuna kalktığı zaman daire [def] çalan karıların “yahi”leri, “aman aman”ları o kadar tuhaflaşıyor ki biz Şarkiyun’dan bulunduğumuz halde bizi bile duçar-ı istiğrab eyler [hayrete düşürür]. Mahaza [bununla birlikte] Sergi-i Umumi’nin böyle vur patlasın çal oynasın suretindeki sefahat mahalli, yalnız bu Mısır Sokağı’ndan ve güzel Fatıma’nın tiyatrosundan ibaret değildir. Sırası geldikçe bunun sair emsali de karilerimizin nazar-ı hikmetlerine [hakikati arayan bakışlarına] arz olunacaktır.

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

Nisvan-ı İslam [Müslüman Kadınlar]¹

Mukaddime

[H]er şeyi tahkik ve tedkik ile meşgul olan Avrupalılar bizim de hususiyat-ı ahvalimizi öğrenmeye bezl-i mecut etmeye [enerji harcamaya] başlamışlar ise de henüz hakkımızda olan zan ve zehablarının [kanılarının] hakikaten calib-i taaccüp olacak [hayretleri üzerine çekecek] surette yanlış olduğunu Avrupa seyyahin-i muteberesinden [Avrupa'nın önde gelen seyyahlarından] bazı madamlar ile vuku bulan mülakat ve muhaveratımda [karşılıklı konuşmalarımdan] anladım ve aldıkları yanlış haberlerden kendi nasıl istiğrap ediyorlar ise [şaşıyorlarsa] bu ahbar-ı kazibeyi [yalancı haberleri] onlardan iştitiğimde fevkalade taaccüp ve kendimizden başka bir milletten bahis olunuyor zanneyledim.

[...] Bir memleketin esvak [sokakları] ve çarşısını gezmek ve mevaki-i meşhuresini [ünlü yerlerini] görmek ile ahalisinin efkâr ve adatına gereği gibi kesb-i vukuf olunamaz [hâkim olunamaz]. Bir milletin ahval-i hakikiyesine vâkıf olabilmek için zükûr ve inasıyla [erkek ve kadınlarıyla] görüşüp konuşmak lazım gelir. Bizde nisvan mestur [saklı] olduğundan onlar ile görüşmek seyyahinin erkekleri için kabil değil ise de ol seyyahin-i mutebere içinde erkekleri kadar malumat sahibi olan madamlar da bulunuyor. İşte onlar vasıtasıyla sair seyyahlar dahi nisvan-ı İslam'ın ahval-i hakikiyesini bissuhule [kolaylıkla] öğrenebilirler. Lakin öyle ashab-ı malumattan [bilgi sahibi] olan madamlar dahi lisanını bilmedikleri bir familya içine girip de dilsiz gibi yüz yüze bakmakla bir şey anlayamazlar. [...]

[S]eyyahinin hakikat-i hale kesb-i vukuf edebilmeleri için hem Fransızca bilen hem de ahkâm-ı diniye ve efkâr u adat-ı milliyelerini [milli görüşle gelenek ve göreneklerini] muhafaza ederek usul-i İslam üzere yaşayan familyalar ile görüşüp konuşmaları lazım gelir. Yabancılar göre bunu tefrik ise müşküldür. Doğruca Beyoğlu otellerine nazil olan [inen] ecnebilerin Beyoğlu âleminden başka bir şey

1 Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslam* (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1309/1891-2), 5, 7, 11-2, 15-44, 85-102, 115-7, 158-61, 208, 210-1, 236-51, 254-6.

tanımayan tercümanlardan icra-i tahkikat [bilgi almak] için sordukları suallere tercümanların da cevap vermeye mecbur oldukları için laf olsun diye bilir bilmez söyledikleri sözle işte ahvalimizi böyle hikâyat-ı muhayyile [uydurmaca öyküler] tarzına koyar.

Malum-ı enam olduğu [herkesin bilmiş olduğu] üzere Avrupalıların muvafık-ı akl u hikmet [mantığa ve felsefeye uygun] olan ahkâm-ı diniyemize bir diyecekleri olamayıp yalnız nisvan-ı İslam'ı mazlum ve mağdur sanıp bu bapta muahezat-ı şedidede [şiddetli kınamalarda] bulunuyorlar.

Erbab-ı seyahatten bazı muteber madamlar ile vaki olan muhaverelerimde Avrupalıların hakkımızda o kadar yanlış zehaplarına muttali oldum [kanılarından haberdar oldum] ki bu baptaki istiğrabımı [şaşıklığımı] kalbimde setr edemeyip [saklayamayıp] bu mülakat ve muhaverelerden üçünü işte ber-vech-i ati [aşağıda olduğu gibi] tahrir [kaleme almaya] mecbur oldum. [...]

Birinci Muhavere [Söyleşi]

Geçen sene ramazan-ı şerifte bir gün, Avrupa asilzadegânından Madam F... ile bir karabaş yani –tarike-i dünya [evlenmemiş]– rahibinin iftar sofrası görmek arzusuyla hanemize gelecekleri haber verildi.

[...] Madam F... Türk usulü üzere döşenmiş bir oda görmek arzusunda olduğu halde bu salonda kanep ve koltuktan başka bir şey göremediği için taaccüp eylediğini ve eğer mümkün olup da hanemizin diğer odalarını dahi gezdirirsek memnun olacağını söyledi. Kendilerini memnun etmek bizce de mucib-i memnuniyet olacağından arzularının infazına çalışacağımızı cevaben ifade eyledim. Bu esnada Madam F... karşıda duran başkalfayı irae ile [göstererek] dedi ki:

F — Demin şu hanıma el verdim, almadı. Şemsiyemi aldı. Şimdi de bizimle oturmayıp ayakta duruyor. Sebebi nedir?

Ben — Çünkü cariyedir madam.

F — Yanındaki diğer kızlar?

Ben — Onlar da öyle madam.

— Peki, ama madam bunun kulağında küpe ve parmağında yüzük, bir de güzel saat ve kordonu var. Demin bunun hanım olduğuna zahip olduğum [inandığım] gibi şimdi de cariye ise diğerlerinden fazla olan huliyatı [kıymetli takıları] neden olduğunu merak ediyorum. Şu taraftaki genç kızın yalnız kulağında bir küpe var ama öbürü kadar kıymetli değil ve başka bir şeyi de yok. Öte tarafta duran şunun da sade saat ve kordonu var!

Ben — Hanım zannettiğiniz cariyе, bu hanenin başkalfası yani diğеr cariyelerin müdiresi gibi bir şey demektir. Öbürleri acemi olarak onun eline gelir, elbiselerini dikmek ve saçlarını taramak gibi cümle umur ve hususlarını kendileri öğrenip yapınca kadar başkalfa yapar ve evvelce yetiştirdiği çıraqlara yaptırır. Kaç cariyе var ise hepsine validelik vazifesini icra eder. Hepsinin nezafet ve taharetini hanenin hanımı başkalfadan sorar. İşte onun emeği diğеrlerinden çok olduğu için emeğine mukabil efendisi de kendisine o hediyeleri vermiştir.

ŞEKİL 21. Stüdyoda çekilmiş aile fotoğrafı (Ömer M. Koç koleksiyonu)

Şu küçüğe gelince, dört yaşında iken alınmış ve şimdiye kadar kendisine emek verilmiştir. Şimdi on dört yaşındadır. Bu zamana kadar iktidarı olamayacağından kendisine hizmet yükletilememiştir. Onu bundan evvelki başkalfa müstait [yetenekli] olan çıraqlardan birine baktırmıştır ki o çıraq da şimdiki başkalfa olan sizin sorduğunuz şu kızdır. İşte bu küçükten bundan sonra hizmet beklenilecektir. O da şimdiye kadar kendisine verilen emeği bundan sonra ödeyecektir. Kulağındaki küpeyi de aylığından biriktirmiş olduğu para ile almıştır. Diğеr sual buyurduğunuz cariyе de daha yeni olduğundan ancak bir saat ve kordona nail olacak kadar emek vermiştir.

F — Madam, işittiğim sözler beni duçar-ı hayret eyliyorlar. Sizi rahatsız etmez isem bazı tafsilat isteyeceğim.

Ben — Buyurunuz...

F — Bundan evvelki başkalfadan bahsediyordunuz. O ne oldu?

Ben — Kendi yerini tutabilecek çıraklar yetiştirince vazifesini itmam eylediği cihetle kendisi kocaya verildi. Şimdi üç çocuğu var.

— Nerededir?

— Gelin olup gittiği zevcinin hanesinde.

— Başkalfalık eskiden eskiye mi kalır?

— Hayır! Bir başkalfadan yetiştirdiği birkaç cariyenin içinde hangisi daha zeki ve müstait ise hanenin hanımı onu başkalfa intihap eder [seçer]. Diğerleri de onun gibi emeğine mukabil hedaya nail olur. Ve kıdem-i kesb ile [kıdem kazanmayla] eskilik unvanına mazhar olurlarsa da başkalfa olamazlar. Lakin başkalfa da kendilerine acemilere olduğu gibi amirane hizmet buyuramayıp arkadaş muamelesi ederek tatlılıkla ihtarat ve tembihatta bulunur.

— Bir de aylık demiştiniz. Cariyelere aylık verir misiniz?

— Şüphe yok! Vakıa cariyelerin elbise vesaire misillü her türlü ihtiyacını efendileri tesviye eder ise [öderser] de onlarda dahi can var. Her canın da arzu ve hevesi vardır. Belki o gün hanede bulunmayan bir yemişi canları ister. Belki efendisinin yaptığı elbiseden başka türlüüne özenir. Bunları da aylığıyla ve aylığından biriktirdiği para ile alır.

— Bundan başka eskidikçe hediye verirsiniz, öyle mi?

— Yalnız hediye değil madam. Bir carie çırak edildiği zaman onu cihazlarız [çeyiz düzeriz]. Eğer efendisini pek hoşnut eden bir carie ise efendisinin de iktidarı var ise o cariyeye bir de ev alır.

— Siz cariyeleri para ile satın almıyor musunuz?

— Evet! Lakin verdiğimiz parayı onu satana veriyoruz. Ondan cariyeye bir faide yok. Satan akrabasına veyahut efendisine faide var. İslamiyet'te ise cariyelerin haklarını üzerimizde bırakmamaklığımız emir olunmuştur. Onun için her cariyenin emeğine mukabil hediye ve para ve cihaz [çeyiz] verilir.

— O halde bunlar bir nevi hizmetçi demek?

— Evet! Bunlar da aylıklı, yıllık hizmetkâra benzerler. Fakat bir hizmetkâr tutuldukta ücreti ve müddet-i hizmeti tayin olunur. Ücretinin yahut müddetinin miktarı meçhul olursa bir icare-i faside [anlaşma bozulmuş] olur. Halbuki bir carie için ne kadar para sarf olunacağı malum olmadığı gibi müddet-i hizmeti de muayyen değildir. Binaenaleyh icare-i fasideye benzer bir muameledir. Fakat âdet ve teamül bu veçhile cari olmuştur. Ve carie için efendisinin sarf edeceği para, cariyenin sadakatine ve efendisinin servetine göre olur. Ve bunu örf ve âdet

rayin eder. Ve müddet-i hizmeti eğerçi muayyen değilse de, “Dokuz sene hizmet ettikten sonra cariyeyi azat ediniz ve kudret ve servetiniz yok ise azat edecek bir ehl-i mürüvvete [cömert birine] satınız” diye şeriat emretmiştir. Halbuki örf ve âdet bir derece daha ileri gidip yedi sene sonra cariyelerini azat etmeyenler tayip olunmaktadır [ayıplanmaktadır]. Ehl-i diyanet [dindar] ve mürüvvet [cömert] olan hanedanlarda ise bu kadar da tutulmaz. Zira cariyeye azat etmek için dince pek çok sebepler vardır. Ezcümle bir kimse bir meramına nail olunca şükran olmak üzere bir kul azat eder. Bazıları da “Şöyle bir maksadım husule gelirse bir kul azat edeyim” diye nezrettikte [adakta bulunduğu], bu nezrini yerine getirmek vacip olur. Eğer çocuk dadısı olursa çocuk mektebe gittiği gün azat edilir. Çocuklar ekseri dörder yaşında mektebe verildiği için çocuk dadılarının müddet-i esareti de dört sene olur. Ve bir adam kasten bir gün orucunu yese ona bir kul azat etmek farz olur. Kudreti yoksa altmış bir gün oruç tutar. Demek oluyor ki bir kul azat etmek altmış bir gün oruç yerini tutar. İşte böyle birtakım esbab-ı şeriye [dini gerekçeler] ve adab-ı milliye var ki ehl-i İslam’ı kul azat eylemeye mecbur eder.

— Peki, ama hizmetçi istemediği bir kapıdan gider. Cariyenin efendileri zalim de olsa boyun eğmeye mecbur olacak.

— Niçin! Bir cariy[e]nin hoşnut olmadığı kapıdan gitmesi için “Beni satınız” demesi kâfidir. Ve kendisinin beğeneceği müşteriye satılır. Beğenmediği müşteriye cebren satılamaz. Âdet budur. Şer’an ise üsera [esirler] hakkında hiçbir vech ile zulüm ve cefa caiz değildir. Mahkemeye müracaatlarında kadı efendi icra-i adalet eder.

— O halde bunların da hizmetçilerden farkı kalmıyor.

— Hayır madam! Hizmetçilere karşı o kadar borçlu değiliz. Hizmetçi yalnız aylığını alır. İstemediğimiz zaman izin veririz, çıkar gider. Kocaya varır ise kendi kendisini cihazlar. Kocasıyla geçinemeyip ayrılacak olursa yine kendi kendisine yer arar. Lakin cariyeye böyle değil! Cariyeyi gelin ettik mi kocasıyla geçinemeyip ayrılacak olursa doğrudan doğruya babasının hanesi gibi efendisinin hanesine gelir. Münasip bir zevç bularak tekrar evlendirmek efendisinin vazifesi olur. Yetiştirdikleri evlatları efendiler himaye eyler. Talim ve tedrisleri için muavenet eyler. Zevcinden zulüm görürse kendisini müdafaa eyleyecek olan efendisine şikâyet eder. Zevci vefat edip de kendisini idareye kâfi miras bırakmaz ise işte madam şu pencereden aşağı bakınız, şu küçücük oğlunun elinden tutup gezinen azatlı cariyeye gibi çocuğuyla beraber efendisinin hanesine gelir. Çünkü bir azatlı cariyeye kendisini idareden aciz kaldığı takdirde, her kim azat etmiş ise onu infak etmesi [nafakasını vermesi] şer’an vacip olur. İmtina ederse kadı onu cebren infak ettirir. Bilakis bir cariyeye servet ve sâmanâ [zenginliğe] malik olduğu halde bilavelet [çocuksuz] fevt olursa [ölürse]

azat eden kimse onun mirasından hisse alır. Demek oluyor ki bunlar, familya azasından madut [sayılır] gibidir. Bir hizmetçiye çekmecemizi, sandığımızı emniyet edemeyiz. Lakin cariyemize hepsinin anahtarlarını teslim ederiz. Çünkü hıyanet etmez. Efendisiyle kendisinde o kadar büyük münasebet ve irtibat bulur ki efendisine hıyaneti kendisine sayar. Bir evlat valideynine hıyanet edebilirse bir cariyeye de efendisine edebilir. Efendisi hasta olursa valide ve pederini kayıp eylemekten korkan evlat gibi cariyeler de efendilerini ellerinden kaçıracaklarından korkarak can-ı gönülden hastaya bakarlar. Kendilerinin başı ağrısa efendileri de kendilerine öyle baktırır. Cariyeler azat olduktan sonra nereye isterlerse gitmek kendi yedd-i ihtiyarlarında [tercih haklarından] olduğu halde şimdiye kadar hiçbir efendisinin kendisine ölünceye kadar olacak himayesini terk ile peder ve akrabasının yanına avdet eylememiştir.

— Kendisini satan peder ve valide ve akraba ve taallukatından elbet nefret etmiştir de onun için.

— Pardon madam! Öyle olmadığını müsaade buyurursanız izah edeyim.

— Müsaade ne demek, rica ve istirham ederim. Ben esirleri işittiğimden başka bir halde gördüğüm gibi esareti de belki bellediğimden bütün bütün bir başka surette sizden işitiyorum. Siz izahat vermeden üşenmiş olsanız yine meramım beni sizi söyletinceye kadar ricaya icbar eyleyecektir [zorlayacaktır]. Rica ederim madam, devam ediniz.

— Çerkeslerde güzel bir kız çocuk doğdu mu nasıl ki Avrupa’da bildiğiniz veçhile oğlan çocukları, “En attendant sur mes genoux / Beau maréchal endormez – vous”² gibi ninniler ile uyutup daha o sabilerin o evan-ı tufuliyette iken [çocukken] mareşallik, cenerallik rütbelerini zihinlerine yerleştirerek askerliğe heves veriliyor ise, Çerkesler de güzel kız çocuklarını “İstanbul’a gidersin! Paşa zevcesi olursun! Buradaki taallukatını unutma, iane et” ninnileriyle uyuturlar. Çocuk lakırdı anladı mı halasının, teyzesinin İstanbul’daki saadet ve ikbali medayihî [övgüleri] kendisinin kulaklarını doldurur. Çocukta heves o kadar büyür ki “Ben de ne zaman gideceğim” diye hop hop hoplamaya başlar. Ebeveyni bu çocuğa can-ı gönülden hizmet ederek bakar. Çünkü kızları güzeldir. Bir gün kendilerinin velinimetini olacağına şüpheleri yoktur. Kız kendisini tanıdığı bir sinne [yaşa] geldiği zaman artık valideynine söylemekten utanıp kendisine görünen parlak istikbalini hem-sinni [yaşıtı] olan kızlar ile söyleşir ve kendisini artık niçin göndermiyorlar diye teşekkiye [şikâyet etmeye] başlar. İşte görülüyor ya madam, bu peder ve valide kızlarını diğer

2 Fr. Dizlerimin üzerinde bekleyerekten
Uyuyunuz, güzel Mareşal –çn.

memlekette beklemekte olan nişanlısına gönderiyorlar. Hem de öyle bir nişanlı ki kızlarını cihazsız, masrafsız kabul ediyor. Ondan başka mücevherlere gark ediyor. Kız da peder ve valide ve akrabasından kendisini beklemekte olan saadet ve ikbale erişmek için ayrılıyor. Hem de öyle merdane bir surette ayrılıyor ki, “Kendime zevç bulmak için sizi zahmete sokmuyorum, onu ben kendim bulacağım, beni bu boya getirinceye kadar verdiğiniz emeği de görünüz nasıl kibarane bir surette size ödeyeceğim” demek istediği anlaşılır. Çünkü gittiği yerde istediği gibi bir zevç ve saadet bulacağına ayinedeki timsali teminat koyuvermiştir. Anlaşıyor ya madam, eğer kendisini göndermezler ise işte o zaman bu kız, familyasına hasım olacaktır. Gelelim güzel olmayan kızlara, bunlarda diğerlerindeki ümit olmadığından yani ayinelerinden öyle bir teminat alamadıklarından ömürlerinin orada çapa çapalamaya ve gaytan³ örmeye münhasır olacağını görmekle meysus iken kendileri gibi güzel olmayıp da İstanbul’a gitmiş olan amca ve dayı kızlarından aldıkları mektuplarda rahatlarını ve artık tarla sürmekten, çapa çapalamaktan kurtulduklarından dolayı istirahatlerini görürler. Daha sonraları aldıkları mektuplarda cariyelik vazifesini itmam eyleyip [tamamlayıp] sadakatine mükâfaten efendisinin bir hane aldığını ve münasip bir zevce verdiğini ve bir de yavru yetiştirdiğinden mektubun bir kenarında selam söylemeye daha sinni [yaşlı] müsait olmayan tıfl-ı nevzatın [yeni doğmuş çocuğun] mini mini parmağıyla basılmış mürekkep lekesini görüp ve tezevvücünden [evlenmesinden] sonra dahi efendisinin kendisine olan himaye ve sahabetini [sahip çıkmasını] dinleyip ondan sonra artık Çerkes’teki kızlara içinde büyüdükleri hane çirkin ve soğuk ve daima yedikleri pasta ve gumullar pek tatsız ve mutatları [alışılmış] olan hizmetler de pek ağır gelir. Bu kızların zihinleri gayri hayalat ile meşgul olduğundan iş işlemeye hevesleri kalmaz. Biraz tembelleşirler. Bunun için tekdir iştirler. Bu tekdirler de kendilerine bu işlerden daha ağır gelir. “Çalışmadan ekmek yenmez” diye peder ve validelerinden işittikleri tazir güçlerine gidip “Tuhaf şey, evvela ekip sonra biçip sonra da ekmek pişirip bir lokma yiyeceğime, İstanbul’a gider bir efendi sahibi olurum da önüme hazır ekmek, pişmiş yemek gelir. Ona mukabil de benden hane hizmetinden başka bir şey istemezler. Hanım da olacak olsam yine kendi hanemin işini görecektir değil miyim? Hem de buradaki hizmetime ne mükâfat görmek ihtimali var? Bir efendiye emek verirsem mükâfatını görürüm. Azat olurum. Çırak edirim. İşte o zaman hanım olurum” diye İstanbul’a gönderilmesini arzu eyler. Vakıa aşiyane-i pederde [baba yuvasında] bir kızın bu hayalata düşmesi, anaya babaya muhabbet ve bunlara şükran-ı nimet nokta-i nazarından bakılınca pek de tahsin olunamayacak [övünülemeyecek] ahvalden ise de ben size şu izahatı bir haber, bir malumat olmak üzere verdiğimden ve muhakeme

3 İpek veya pamuktan yapılmış sicim –çn.

cihetine girişmediğimden eğer bir Çerkes kızının bu yoldaki hayalatını, vatan ve aile muhabbetlerine muvafık bulmayarak sırf hodkâmlığa [bencillığe] hamleder iseniz [yorarsanız] beni de kendinizi musaddık [doğrulayan] bir mütalaada bulursunuz!

— Lakin madam, siz esareti öyle bir surette tarif ettiniz ki herkes esir olmaya heves edecek.

— Yok madam! Esirleri o kadar çoğaltmayalım ki sonra onlara nispetle hamiler az gelir de himayenin kuvveti azalır.

İkimiz de gülüşmeye başladık. Rahibe bu zamana kadar muhavereye [konuşmaya] müşareket eylemediği [katılım göstermediği] gibi pek de dinlemediği bile halinden anlaşıyordu. Ben ise madamın sözünden bir başka surette teyakkuz eyledim [uyanıklık ettim]. Dedim ki:

— Cariyeler hakkında size verdiğim malumat, kavaid-i esasiye-i şeriye ile [dinin esas kurallarıyla] bir de bunlara ve insaniyetin mukteziyat-ı sairesine [diğer gerekliliklerine] riayetkâr olan familyaların adet ve efaline [hareketlerine] mübtendir [dayanır]. Yoksa âlemde her şeyin bir iyi ciheti görülürse bir de fena ciheti görülür. Hatta bazı şeylerin fena cihetleri iyi cihetlerine galiptir. Cibillet-i beşeriye en iyi şeyleri bile suiistimal ile fenalık cihetine mailen tağyir [değiştirme] ve tahvile münhemiktir [düşkündür]. Binaenaleyh esaret meselesinde de türlü fenalıklar vukuu külliyyen münker [inkâr] olamaz. Aşiyane-i pederi bırakmamak isteyen bir kızı mücerret [sadece] istifade-i nakdiyesi [parasından faydalanmak] için satmaya icbar eden baba dahi bulunabilir. Aldığı cariyeye mürüvvet-i şeriye [şeriatın cömertliklerine] bedel menfaat-ı mahsusa nokta-i nazarından bilmuamele üç beş sene istihdamdan sonra onu tekrar satıp yeniden duçar-ı esaret eyleyen [esirliğe düşüren] efendi dahi bilkülliye mefkut [tamamen yok] değildir. İnsanlar en nafi [yararlı] ve en güzel kavanin ve kavaidi bile kendi hodkâmane [bencilce] garazları [amaçları] yolunda suitevil [kötüye kullanır] ve suiistimal edemezler mi?

Ama hasbelinsaniye [insanlık gereği olarak] şurası mucib-i tesliyettir [avuntu sebebidir] ki bu meselede hükm-i şeriatı ve örf ve adet-ı İslamiyet'i suitevil ve suiistimal edenler gerçekten pek nadir görülüp enzar ve efkâr-ı umumiyeye ise [genel görüş ve bakışlarsa] bunları hak ve mürüvvetin hududu haricine çıkmış erbab-ı tecavüzden [sınırları aşanlardan] add ile [sayarak] tayip ederler [ayıplarlar].

Madam F... bu mülahazatı bir ehemmiyet-i mahsusa ile telakki ederek mürüvvet denilen şey[ın] Avrupa'da dahi ebeveyn ile evlat ve zevç ile zevce ve kardeşler arasında bile bazı kere ve belki ekseriya riayetsizliğe duçar olduğunu itiraf ile dedi ki:

— Madam! Esaret aleyhine neler söylenebilmek kabil ise tamam. Avrupa'da onların cümlesi söylenmiş ve yazılmış ve herkesçe malum olmuştur. Bizce malum

olmayan cihetleri şu sizin tarif ettiğiniz noktalar idi. Bunları da sizden istima eylediğime [dinlediğime] memnun ve müteşekkirim. Fakat size bir şey daha soracağım madam. Çerkes kızlarının peder ve validelerinden mufarakatlarındaki [ayrılıklarındaki] ümit ve intizarlarını güzel bir surette beyan eylediniz. Lakin Çerkeslerin henüz tamamıyla kendilerini bile fark edemeyecek bir sinde bulunan mini mini yavrucaklarını satanlarına ne diyeceksiniz?

— Madam! Onlar, kızlarının yalnız sadece hanım olmalarıyla iktifa edemeyip hanımlığın şan-ı aslisi olan tahsil ve terbiye ile de tezyin olunmalarını [donanmalarını] arzu edenlerdir. Onlar üvey validelerin dest-i hareketlerine [davranışlarının eline] evlatlarını bırakamayacak derecede evlatlarını sevenlerdir. Çünkü küçük cariyeleri kimler alır bilir misiniz?

— Onların satılmaları kalbime o kadar dehşet vermiştir ki kimlerin aldığını düşünmeye hevesim de kalmamıştır.

— O dehşet, vereceğim izahatı dinlemekten de sizi men eder mi?

— Hayır, dinliyorum.

— Küçük cariyeler alanların bir kısmı akim [kısır] olanlardır ki onları kendilerine evlat edinirler. Bir kısmı da güzel güzel küçükleri alıp hanım olmaya hazır ederler. Okuturlar, yazdırırlar. Bir şehir kızı gibi terbiye ederler. İleride beş yüzden bin liraya kadar satabileceği bu cariyeye efendisi elinden geldiği mertebe hoş bakar. Kibar familyaların zevce edinmek üzere aldığı cariyeler ekseriya bu kısımdandır. Bazıları da oğulları için bu küçük kızları kendi hanesinde terbiye edip büyütürler. Evlenecek bir sinne gelince oğullarına zevce ederler. Bu kızcağızların birtakımını da büyük familyalar çocuklarına refakat eylesin diye alırlar. Kibar kız çocuklarının ekserisinin kendi sinnine mümasil [benzer] birer küçük cariyesi olur. Hanımıyla beraber okur, yazar, terbiye görür. Hanımının gelin olduğu gün o da azat olur. Bir hanım gibi terbiye gördüğü cihetle ona iyi bir zevç bulunur. İşte Madam, Çerkesler de bunları gördükleri için valideleri vefat eden evlatlarını üvey valideler elinde hırpalatacağına rahata düşmesi ve kendi ikbalinden familyasını da hissedar etmesi için satarlar.

F — Lakin sizden aldığım malumata nazaran ben işittiğim, bellediğim Türkiye'ye gelmeyip yanlışlıkla başka bir memlekete geldim sanıyorum.

— Bunun sebebi budur ki Avrupalılar, Dersaadet'e vürutlerinde [İstanbul'a geldiklerinde] doğruca Beyoğlu'ndaki otellere nazil olurlar [inerler] ve yalnız Beyoğlu halkının içinde yaşarlar ve onların haline bir dereceye kadar kesb-i vukuf ederler [bilgi edinirler]. İstanbul ve Üsküdar ve Boğaziçi cihetlerinin yalnız sokaklarından, rıhtımlarından geçerler. Buralarının suver-i taayyüş [yaşam tarzları] ve usul ve adatı Beyoğlu'na hiç kıyas kabul etmez. Delil [rehber] olarak yanlarına aldıkları

tercümanlar dahi zaten Beyoğlu âleminden başka bir şey bilmeyip, sorulan esileye [sorulara] izahat vermek mecburiyetinde bulunduklarından akıllarına geleni uydurup söylerler. Seyyahin de onlardan işittiklerini hakikat zannıyla seyahatnamelerine kaydederler. Biz de bu seyahatnamelerin bazılarını okuyunca bizim bilmediğimiz bir memleketten bahis olunuyor sanıyoruz. [...]

İkinci Muhavere

[...] Madam R. salona geldiğinden beri mevcut olan hanımların kâffesine [hepsine] pek ziyade dikkatle bakıyordu. Ve nazarını birinden diğerine gezdiriyordu. Ama öyle serseriyane bir surette değil müdekkikane [dikkatle inceler] bir surette hepsine ayrı ayrı bakıyordu.

[...] — Çoktan beri keşif eyleyeceğim iddiasında bulunduğum bir şeye muvafak olamadığımı yarım saatten beri vaki olan ikdam [çaba] ve sayimin [emeğimin] boşa çıkması bana anlattı. Bu iddiamdaki mağlubiyetimden hasıl olan meyusiyet üzerine, bari vereceğiniz malumatla tesliyetim mürüvvetinde [avutma cömertliğinde] bulununuz.

— Peki, madam buyurunuz.

— Bu salon içindeki hanımlardan hangisi hangisi ile ortaktır?

— Pardon madam! Müsaade buyurursanız emir buyurduğunuz malumatı ifade eylemeden ben de size bir şey soracağım.

— Buyurunuz madam.

— Meseleyi ne suretle keşfetmek iddiasında idiniz?

— İki ortağın birbirine olan nazarları ile madam. Buraya geleli yarım saattir yekdiğerine nazar-ı hasmane ile bakacak olanlar hangileridir diye arıyorum. Lakin hepsinin birbirlerine nazar-ı halimane ve muhibbanelerinden başka türlüünü göremiyorum. Böyle kalabalık bir cemiyet içinde ortaklar bulunmaması ise yalnız olarak bir zevce nail olan zevcenin parmakla gösterilecek derecede ender olan Türkiye’de mümkün olmadığını düşünüyorum ve şimdiye kadar keskince zanneylediğim nazarım için aldanmış olduğumu görüyorum da müteessif oluyorum.

— Nazar ve zekâvetiniz [kavrama yeteneğiniz] yine sizin bildiğiniz gibidir madam. Lakin diğer cihet, bildiğinizin bütün bütün aksidir. Çünkü ortak olanları hakikaten parmak ile gösterilecek derecede nadir bulacaksınız.

— Aman ne söylüyorsunuz madam!

— Hakikat söylüyorum madam.

— Demek ki şimdi şurada bulunan hanımların içinde ortak olanlar yok!

— Ortak olanlar olmadığı gibi ortağı olanı da yok.

— Vakıa bu halin nedretine [azlığına] kadınlığım hasebiyle hem-nevim [hem-cinsim] olan umum kadınlara meylan [eğilimim] ve muhabbetimden dolayı memnun oldumsa da mademki ortaklar vardır, onları bir arada görmüş olsam da memnun olacak idim.

— Sözünüz pek doğrudur madam. Kadınlar herhangi milletten olursa olsunlar bu hususta daima birbirleriyle müttefiktirler.

— Oh! Demek ki siz de bir Türk olduğunuz halde bu husus için benimle hem-efkârsınız?

— Sizin fikrinizin daha ne olduğunu anlamadım madam. Lakin zevçleri kendi üzerine diğer bir kadınla tezevvüç eden [evlenen] kadınlara acımak için yalnız beni değil, bütün Türk kadınlarını sizinle müttefik bulursunuz.

— Ama benim işittiğime göre sizde zevci bir daha evlenen kadın dahi bundan müteşekki olamayıp Allah'ın emridir diye itaat edermiş.

— Eğer mutlaka Allah'ın emri olsa idi her erkek zevcesinin üzerine evlenmeye mecbur olurdu. Cenab-ı Allah zevcelerinizin üzerine behemehal evleniniz diye emretmemiş. Lede-l-hace [ihtiyaç duyulduğunda] mesağ [izin] göstermiş. Eğer sizin dediğiniz gibi Allah'ın emri dahi olaydı ölüm de Allah'ın emri fakat istenilir mi? Ölümün Allah'ın emri olduğuna siz de bizim gibi inanırsınız ve lakin hiç isteyeniniz var mıdır?

— Orası öyle! Lakin şeriat-ı İslamiye'de erkeklerin dört zevce almasını Allah emretmiş diye işittim.

— Bu emir dediğiniz Allah tarafından icabına göre bir ruhsat demektir. Şerayi-i salifede [geçmiş dini hükümlerde] taaddüd-i zevcata [birden fazla eşe] mesağ olup hadd-i muayyeni [belirli bir sınırı] dahi yok idi. Şeriat-ı İslamiye'de dörtten ziyadesi nehy olundu [yasaklandı] ve bu da o kadar kuyut [kayıtlar] ve şurutla [şartlarla] takyit [bağlanmış] ve tas'ip olunmuştur [güçleştirilmiştir] ki şer'an muvafık surette icrası pek müşküldür. Zira müteaddit zevce alacak adam, zevcelerini ayrı hanede bulundurmaya ve döşemesinden başka odalarının nakış ve boyaları dahi bir örnek olmaya, elbise ve ziynetlerinin birbirlerinden asla farkı bulunmamaya mecburiyet göstermiştir. Bunun ne kadar müteassir [zahmetli] olduğu beyana muhtaç değildir. Ve bizde bir erkek zevcesini beslemeye ve giydirmeye tamamıyla borçlu olup bu sivilizasyon âleminde ise bir zevceyi bile idare müşkül olduğu cihetle taaddüd-i zevcat [çokeşlilik] da işte böyle nedrette bulunuyor. Çünkü bizde bir kadını zevci beslemez ve idare etmez ise o kadının mahkemeye müracaat eylemeye hakkı vardır.

Ve mahkeme de erkeğe zevcesinin infakını [eşine nafaka vermesini] emreder. Zevç de o emri icraya mecburdur.

— Bir adam zengin olup da dört zevceyi idareye iktidar olunca taaddüd-i zevcat men edilmez ya?

— Hayır, men edilmez. Lakin onun için de zevce-i menkûhalarının [nikâhlı karılarının] birini birinden tefrik etmemek ve diğerine fazla olarak bir hediye almamak ve ziyade muhabbet ibraz etmemek şarttır. Ve kendisince bu hususlarda adalet edememek korkusu varsa bir zevce ile iktifa etmesi şer'an lazım gelir.

— O! Çok müşkülât! Lakin iş bu kadar müşkülâtla tas'ib edileceğine [güçleştirileceğine] men edilmiş olsaydı daha iyi değil miydi?

— Ya kadın akim [kısır] olur da zevç evlat isterse? Yahut kadın hastalıklı olur da zevç zevce isterse!

— Talak [boşanma] yok mu? Onu tatlik etsin [boşasın]. Bir diğerini alsın yine bir zevce ile bulunsun.

— Akim olan bir kadının kolaylıkla diğer bir zevç bulamayıp sefalet çekeceğini haydi hatırlınız için bir yana bırakalım, ama hastalıklı olan bir zevcenin sokak ortasına itilmesine nasıl cevaz verelim?

— Bu sözleriniz pek doğru olduğu için peki diyelim. Lakin hem evladı olup hem de zevcesi hüsnâ ve sıhhati mükemmel olduğu halde yine üzerine evlenen erkeğe ne diyelim?

— Madam, güvercin yalnız bir eş ile iktifa eder. Horoz ise birçok tavuklara hükmeder. İnsan da kesirü'l-zevcat [çokeşli] hayvanın bir nevi değil mi?

— Güvercinler gibi olmak daha iyi değil mi?

— Evet, iyisi odur! Ve ekseriyet de bundadır. Ancak milyonlarca nüfustan mürekkep bir cemiyet-i medeniyeye için her türlü mahzurları def, her türlü esbab-ı bahtiyariyi [mutluluk verici sebepleri] cem etmesi lazım gelen şeriatla her hale göre ahkâm-ı lazıme bulunmalıdır. Taaddüd-i zevcata verilen müsaadeyi sulistimalde kadınların mazlum kalacaklarını ben de sizinle beraber hükmederim. Ancak kadınlar için o mazlumiyete adem-i tahammül [tahammülsüzlük] halinden kendilerini kurtarmak hukuku da başkaca tayin olunmuştur. Fakat taaddüd-i zevcatın katiyen menolunduğu cemiyat-ı medeniyede dahi bu memnuiyet-i katiyenin pek çok zararları görülmüştür. Ezcümle şimdiki Avrupa'daki erkeklerin pek çokları zevcesiz ve kadınların pek çokları kocasız kalarak metreslik denilen âdet-i kerih [iğrenç alışkanlık] meydan almıştır. Kadınların ikisini, üçünü bir kocaya iştirak teessüründen kurtaralım der iken daha ziyarlı şeylere meydan açılmıştır. Mesela

suret-i na-meşruada [dine uygun olmayan bir şekilde] dünyaya gelen birçok bi-günah masumların sefaletine ve bunlardan husule gelen nice insanların felaketine ve ömürleri oldukça hacaletine [utanç duymasına] badi olmuşlar [yol açmışlar]. Buyurduğunuz gibi bizde güzel, genç, kaviü'l-bünye [vücudu sağlam] bir kadın, zevci kendisine vefasızlık edip üzerine diğer bir kadın alacak olursa kendisi de ondan boşanıp istediği gibi diğer bir zevç ile tezevvüç etmeye ve saadet-i halini tazelemeye iktidarı vardır. Lakin kendinden haberi olmayan yavrucakların her gün yüz kararları olacak bir surette dünyaya gelmemek ellerinde midir? Bir İslam kadını hiçbir gün hukuk-ı insaniyeden mahrum edilmemiştir. Lakin evlad-ı tabiiye [gayrimeşru çocuklar] denilen bi-çareler her türlü hukuk-ı insaniyeden mahrum bırakılmışlardır. Ne kadar çalışsalar çabalasalar, tahsil-i ulum ve fünun ve kesb-i servet eyleseler [mal mülk edinseler] yine kendileriyle iftihar olunamayıp valideynine badi-i şermsari ve hicap [mahcubiyet ve utanç sebebi] olurlar. Erkek olanlarına hiçbir familyadan kız verilmek istenilmez. Çünkü familyası olmadığı için familyaya intisabı [girmesi] layık görülmez. Kız olanların da ne olageldiklerini siz de bildiğiniz için tezkâre [hatırlatmaya] hacet görmem. Bunlar sevimliden ve sevmekten mahrumdurlar. Çünkü alınlarında “piç” damgası silinmez bir halde mahkuktur [kazılıdır]. Ya bunların kabahati nedir madam? İşte bu bi-çareler isteyerek bu halde dünyaya gelmedikleri gibi sonra istemeseler dahi bu halden kurtulamazlar. Lakin İslam kadını isterse ortak ile oturur istemezse boşanır, diğer bir kocaya varır. Şeriat-ı İslamiye veletlerin veled-i zina olarak dünyaya gelmesini men için zinayı katiyen men ile bir zevce ile iktifa edemeyecek olan erkeklere taaddüd-i zevcata mesağ gösterdiği gibi, buna karşı kadınlara da ortak istemedikleri halde bir zevce ile durabilecek olan diğer bir zevç bulmak için çare-i talakı [boşanma çözümünü] koymuştur.

— Buralar yine pek doğru demekten başka bir söz söyleyemem. Fakat mademki kadınız biraz daha gayret edelim de hem-nevimizi [hemcinsimizi] himaye için bir iki söz daha söyleyelim. Zevç ile zevce, ikisi bir vücut demek olup aralarındaki muhabbetten hiçbir şüpheleri olmaksızın yaşamaları lazım iken zavallı zevce her gün her saat acaba zevcim benim üzerime diğer bir kadın alacak mı diye havf ü helecan ile [korku ve heyecanla] yaşamaktan ne lezzet duyabilir?

— Zevçlerinin muhabbetleriyle iftihar edecek kadınlar varsa onlar da İslam kadınlarıdır madam. Zevcesinin üzerine evlenmek zevcin elinde olduğu halde evlenmemiş. Demek ki zevcesini seviyor da onun için. Zevcin muhabbetine ve vefakârlığına bundan âlâ ispat mı olur? Hem bizde erkekler sizdeki gibi para ile de kadınların minneti altında kalmamıştır ki bir çekinecekleri olsun. Bilakis bizde hin-i izdivaçta [evlenme zamanında] kızların cihazlanması [çeyizlerinin hazırlanması] için zevç olacak erkekler para verir ve bir kısım parayı da vermek üzere borçlu

olur ki şayet aralarında talak [boşanma] vaki olacak olursa hem bu alacağını alır ve hem de üç ay on gün kocasına kendisini infak ettirir. Şu halde kadın diğer bir zevç buluncaya kadar müzayaka [geçim sıkıntısı] çekmez.

— Vakıa biz para veriyorsak da erkekler yanında da rağbetimiz büyüktür.

— Rağbet bahsine gelince bizde de kadınlara olan hürmet sizdekinden aşağı değildir. Nev'an-ma [bir bakıma] daha bile büyüktür. Biz zahiri [yapmacık] ve yapma alkışlara kapılmayız. Hakkıyet-i hale [durumun haklılığına] nazar ederiz. İslam'da nisvana Kuran mertebesinde ihtiram olunur [saygı gösterilir]. Hatta şayan-ı emniyet olmayan bir küçük fırka-i seyyare ile [hareket halindeki tümenle] Mushaf-ı Şerif ve nisvan götürülmek caiz olmaz. Ama selameti aaleb-i memul [çok umulur] olan bir büyük fırka-i askeriye ile Mushaf-ı Şerif götürüldüğü gibi kadın dahi götürülür.

Madam biraz tefekkürden sonra söyleyeceği sözleri tercüme eylemekliğimi rica ile hanımlardan tarafa dönüp:

— Ehl-i İslam'da erkekler isterlerse zevcelerinin üzerine evlenebileceklerinden bu hususta hafvınız yok mu? dedi. Hanımlardan biri:

— Oh! Zevcim beni sever! Hiç evlenir mi? dedi.

Diğeri — Hele evlensin de görsün bir gün oturuculardan değilim! dedi.

Diğeri — O beni sevmeyip de evlenecek olduktan sonra benim için de koca kahtlığı [kıtlığı] mı var?

Başka bir hanım — Benimki evlense hakkı vardır. Çünkü ben kendisinden sekiz dokuz yaş büyüğüm. O bugün kırk beş yaşında olduğundan genç bir erkek, ben ise elli dört yaşına geldim. Beraber bulunduğumuz zaman ayinenin [aynının] önünden birlikte geçmeye utanıyorum.

[...] — Tesettüre mecbur ve musahabet-i ricalden [erkeklerle sohbet etmekten] mahrum olduğunuzdan dolayı şikâyetiniz yok mu?

— Bu sualinize vereceğim cevap iki kısım üzerine olacaktır madam. Biri şer'an emir olunan ve diğeri de sonradan icab-ı hal ve zamana göre örf ve âdet olan meseledir. Şöyle ki nisvanın saçları kendilerine ziynettir ve pek ziyade calib-i nazardır [göz alıcıdır]. Binaenaleyh millet-i Museviye'de bu fesat-engiz [akıl çelen] ziynetin erkeklere gösterilmesi memnu olduğu gibi şeriat-ı İslamiye'de dahi nehy olunmuştur [yasaklanmıştır].

— O halde yalnızca saçlarınızı örtmeniz lazım gelmez mi? Ben sokakta gördüğüm İslam kadınlarını bütün bütün örtülü görüyorum.

— Evet, yalnız saçlarını örtmek kâfi olur. Ama kadının üzerindeki elbise de her tarafını muhafaza edecek ve endamını belli etmeyecek bir surette olmalıdır. Şimdi

Türk kadınları görüyorsunuz ya Avrupa madamları gibi giyiniyorlar. Bu cemiyet içinde görmekte olduğunuz hanımlar bir vizite [dışarıda giyilen] kıyafetiyle olduğu gibi düğün ve ziyafet olmuş olsa onlar da aynıyla sizlerin balo ve suvarelerde giyindiğiniz surette giyinirler. İşte bu tuvaletin üzerine ziynetten ari ve bolca bir şey giyilir ve saçlar da bir başörtüsüyle örtülürse şeriata muvafık surette tesettür edilmiş olur. Yaşmak, ferace ve çarşaf, peçe sonradan ittihaz olunan [kabul edilen] adat-ı bilattır [beldelerdeki alışkanlıklardır]. Hâlâ köylüler ve aşair [aşiretler] halkı kapalı ve ziynetten ari elbiseler giydiklerinde yalnız bir başörtüsüyle iktifa ederler. Ve o halde erkekler ile birlikte oturup kalkarlar, gezerler, yürürler. Vaktiyle diyar-ı Magrip'te bir devlet teşkil etmiş olan ve hâlâ Afrika çöllerinde dolaşan Mülessimin kabilesinin dahi nisvanı yüzü açık gezmekte oldukları halde erkeklerinin yüzleri örtülüdür. İşte bu da onlarca bir âdettir. İslam kadınlarının saçları örtülü olunca yüz şer'an na-mahrem değildir. Elbiseleri kapalı ve başörtüsüyle de saçları örtülü olduktan sonra kadınların erkekler ile görüşmeleri şer'an memnu değildir.

— Öyle ise niçin görüşmüyorlar?

— Her millette muhaddes [hadisle buyrulmuş] nice örf ve âdetler vardır. Bu da bizde âdet ve teamül olmuştur.

— Demek ki zaruriyat-ı diniyenizden değildir?

[...] — Evet, doğrusu dininiz akıl ve hikmete muvafıktır ve trinitenin [üçlemenin] dinsiz bırakmış olduğu birçok âlimlerin kabul edebileceği bir dindir. Şimdi sizden aldığım izahatla başlıca bir müşkülümü hallettim. Bizim misyonerler birçok para harç ederek ve kendilerini muhataraya [tehlikeye] ilka eyleyerek [atarak] taraf taraf halkı Hıristiyanlığa davet ettikleri halde layıkıyla muvaffak olamıyorlar. Sizin hüccac [hacılar] ve tüccarınız ise geçtikleri yerlerde pek kolaylıkla binlerce adamları Müslüman ediyorlar. Bunun sır ve hikmetini düşünürdüm de bulamazdım. Şimdi anladım ki dininiz gayet sade, güzel ve hikmete muvafık olduğundan halk bunu suhuletle kabul ediyor. Doğrusu dininizin güzelliğine diyecek yok. Velakin bir şey var ki herkesi ürkütüyor. Ve bu güzel dininize bir set oluyor ki o da kadınların tesettürüdür. Ve şimdiye kadar yaşadıkları âleme alışmış olan Hıristiyan erkek ve kadınlarına bunu kabul etmek pek müşküldür. Bu mesele olmasa kendilerine din arayan birçok halk Müslüman oluverirdi.

— Size anlattım ya, asl-ı şeriatça kaide-i tesettür saçlarını örtmektir.

— Onu da istemezler. Halbuki Müslüman olunca buna mecbur olacaklar.

— Bir kadın saçını örtmemekle dinden çıkmaz fakat günahkâr olur. Din-i İslam'ın esası, Allah Teala Hazretleri'nin birliğine, Muhammed Aleyhissalatüvesselam Hazretleri'nin peygamberliğine inanmaktan ibarettir. Bir kimse herhangi din ve

mezhepte olursa olsun bu iki kaziyeyi [konuyu] tasdik edecek, hiçbir şartla meşrut [bağlı] olmaksızın Müslüman olur. Vakıa Müslüman olan kimseye birtakım tekâlif-i ilahiye [dini yükümlülükler] taalluk eder [bağlanır] ki namaz ve oruç gibi Allah Teala'nın emrettiği şeyler ve katl-i nefis [intihar] ve irtikab-ı menhiyat [dinin yasakladığı kötülükler] gibi nehy ettiği şeylerdir. Allah'ın emrine imtisal [uymayanlar] ve nehyinden içtinap etmeyenler [kaçınmayanlar] fasık [günahkâr] ve yarın ruz-ı cezada [kıyamet gününde] azaba müstahak olur. Lakin yine Müslümandır. Nihayetü'l-emr nail-i naim-i cennet [cennetin nimetlerine kavuşmuş] olur. Cenab-ı Hak dilerse affeder, dilerse günahı kadar azap ettikten sonra yine cennete ithal eder. Allah ile kul arasına girilmez. Müslümanlar günahlarını affettirmek için Hıristiyanlar gibi papaza muhtaç olmazlar ve ibadet için Hıristiyanların kiliseye gitmeye mecbur oldukları gibi behemehal camiye gitmeye mecbur değildirler. Tövbe ve istiğfar edecek oldukları halde bir köşeye çekilip Cenab-ı Hakk'a yalvarırlar. Allah'tan gayrıya keşf-i raz etmeye [açıklama yapmaya] mecbur olmazlar. [...]

Üçüncü Muhavere

[...] Dün haber gelmiş idi. Bugün ecnebi misafirler geleceklermiş. Hem de alaturka elbise ile kendilerini kabul etmeğimizi rica etmişler.

[...] N. Hanım zaten alaturka giyinik olduğu için zahmete duçar olmadı [girmede]. S. Hanım'a bir entari vermek lazım geldi. İki alaturka entari getirdim, birini S. Hanım giydi diğerini ben giydim. Enva çiçeklerin örneği olarak mahsus imal ettirmiş olduğum güzel ve irice oyalarla donatılmış hotozları⁴ başımıza koyduk. Ayinenin karşısına geçtiğimizde ne yalan söyleyeyim, S. Hanım'ın tuvaletinin bizden güzel olduğunu gördüm ve bunu kendisine de itiraf eyledim. Çünkü korse üzerinden bolca entarinin genişçe bir kurdele ile belden sıkılması korsesiz giyenlerden daha güzel olmuştu. Alafranga korsajın balineleri, korseye eşedd-i ihtiyaç göstermediği [fazla ihtiyaç duymadığı] halde alaturka elbisenin muntazam bir şekilde durmasına korsenin büyük yardımı görüldü. Hele frize [kıvrıcık] saçları aralarına oya çiçeklerinin dökülmesi veçhe pek letafet veriyordu.

S — O kadar beğendinse sen de saçlarını kıvrır, korse giy...

Ben — Korseyi giyeceğim, lakin frize ameliyatı [işlemi] uzun sürer. Şimdi yemeğe çağırırlar. Misafirlerin de kaçta geleceklerini bilmiyoruz. Hazır bulunalım daha iyi.

[...] Bu sırada madam — Biz alatürk giymeniz için rica etmiştik. Ricamızı kabul edeydiniz ne olurdu? demesin mi.

4 Kadınların başına taktığı süslü başlık —çn.

Gayrı S. Hanım, taaccüp [hayret] ve telaşından, “Daha nasıl alatürk giyinelim” sözünü iyice anlatayım diye az kaldı ki İngilizce olarak söyleyecekti. Lakin yanımda bulunduğu cihetle gizlice dürttüğüm için kelimenin yarısını telaffuz etmiş iken onu Fransızcaya tahvil etmeye çalıştı. Onu da beceremediğinden Türkçe ile tamamladı ki üç lisandan mürekkep olan [bir araya gelmiş] bu sözü de kimse anlamadı. Şu halde arkadaşımızın İngilizce bildiğini misafirler hissedemediler. Bizce matlup olan da [istenen de] bu idi.

Ben — Giyindiğimiz kıyafet alaturkadır.

Madam — Yok canım böyle değil. Biz asıl alatürk istiyoruz.

S — Başka ne türlü alaturka olur?

Madam — Sırmalı esvap vardır değil mi?

Ben, N. Hanım’a hitaben — Haydi hemşire, rica ederim demin beğendiğini söylediğin benim telli entariyi giy de gel. (Madama hitaben) Şimdi hanım giyinip de gelecek!

Madam — Oh, teşekkür ederiz, çok nazıksınız.

Az bir müddet sonra bizim hamarat olan arkadaş N. Hanım, telli entariyi telebüs eylemiş [giyinmiş] olduğu halde geldi. Fakat misafirlerimiz hâlâ tamamıyla mutmain olamadılar [rahatlayamadılar].

Madam — Yok böyle değil, Türk kıyafeti istiyoruz.

Matmazel — Evet alatürk. Alatürk ne kadar güzeldir.

Ben — Siz şu istediğiniz ve beğendiniz alatürkü bize biraz anlatabilir misiniz? Ne şekilde olacak?

Madam — Sırma işlemeli kısa bir ceket, ince gömlek, sırmalı şalvar.

Ben — Peki madam, şimdi görürsünüz.

S — Ne söylüyorsunuz? Şimdi nerede bulup da göstereceksin?

Ben — Şimdi görürsün.

Gidip albümü getirdim. Sokakta sırma ile işlemeli yelek ve şalvarlı bir kadın resmi görüp almış idik. Albümü açıp resmi misafirlere gösterdik.

— Söylediğiniz şu kıyafet mi? dedim. Her üçü de:

— Evet, evet budur. İşte böyle giyindiğinizi görmek istiyoruz.

Ben — Siz bu kıyafeti giyenleri nerede gördünüz?

Madam — Giyenleri görmedik. Paris’te resimlerini gördük.

Ben — O halde burada dahi ondan ziyade bir şey göremeyeceksiniz.

Madam — Niçin? Türk kadınlarında böyle giyinenler yok mu?

Ben — Hayır!

Matmazel — Vah vah, çok güzel kıyafet. Demek şimdi böyle giyinenleri İstanbul'da göremeyeceğiz.

Ben — İşte böyle resimlerde görebilirsiniz.

Teyze — Bu resmin müressimi [çizeri] kimdir?

Ben — Bilmiyorum. Biz çarşıda gördük, aldık!

Madam — Bunda bir aktris tavrı var.

Teyze — Evet, mutlaka öyle olmalı.

Ben — Bizde aktrisler hep Hıristiyandır. O halde bu da bir Türk kadını değil, Hıristiyan kadınıdır.

Madam — Biz Paris'te böyle resimlere Türk kadınlarının resmi diye tuvaletlerine ve çehrelerine ne kadar dikkatle bakarız. Demek oluyor ki tuvalet Türk tuvaleti olmadığı gibi giyinenler de Türk kadınları değilmiş!

Ben — Evet öyle herkes istediği kıyafette resim aldırabileceği gibi bazı Hıristiyan kadınları da bu kıyafetle resimlerini aldırılmışlar. Fakat bunu ne kıyafeti diye giydiklerini bilmem. Zira görüyorsunuz ya başında Arabistan kefiyesi ve sırtında ise Arnavut kadınlarının telebbüs eyledikleri yelek ve ayağında şalvar bulunur. Önündeki sedefli iskemle Şam işi, üzerindeki filcan Hind metai, elindeki nargileyi de hangi milletin kadınları istimal eylediklerini [kullandıklarını] doğrusu bilemiyorum. Ya saçların alafranga kaldırılışına ve altındaki saçların kesiliş ve taranışına dikkat buyursanız a!

Madam — Evet tam alafranga, demek bu Türk kıyafeti olmadığı gibi yalnız diğer bir milletin kıyafeti de olmayıp birçoklarından terkip edilmiş bir kompozit!

Türk âdeti veçhile sitil [bakraç] ve ibrik ve kahve örtüsü ile kahve getirdiler. Misafirlerimiz bunu pek beğendiler. Müsaade isteyerek kalkıp hepsini ayrı ayrı muayene eylediler. Kahve tepsisinin sırmalı örtüsü pek hoşlarına gitti. Gümüş kahve ibriğinin örneğini alacaklarından, nerede satıldığını sordular. Kuyumcular çarşısını salık verdik. Türk kumaşları almak istediklerinden, nerelerde iyisi bulunduğunu sual eylediler. Kumaşlarımızın mütenevvi olduğunu söyledik. Arabistan ve Bursa kumaşlarının bulunduğu mahalleri tavsiye eyledik. Bir müddet böyle sözler ile vakit geçti. İki hemşirelerin pek zengin bir tacirin kerimleri olduklarını, valide ve pederlerinin Paris'te bulunduklarını, büyük hemşirenin beş seneden beri müteehhil [evli] olduğunu, zevcinin de pederinin mesleğinde bulunduğunu kendilerinden anladık. Teyzeleri validelerinin yanında iskân etmekte ve genç madam da zevcinin konağında ikamet eylemekteymiş. S. Hanım, teyze:

— Siz niçin evlenmediniz? diye sordu.

Teyze — Kısmet böyleymiş! dedi.

S — Evlenmeyi siz mi istemediniz?

Teyze — Bizde evlenmek biraz güçtür.

S — Neden?

Teyze — Dot [drahoma] maddesinden!

S — Lakin dotsuz koca bulmamak çirkin olanlara mahsus değil mi ya? Güzel olanları dotsuz da alırlarmış derler.

Teyze — Öyle olduğu da var. Fakat dotlu çirkinler nice dotsuz güzellerin kocasız kalmasına bais olurlar [yol açarlar]. Zira onların hiçbirisi kocasız kalmadığı halde ötekileri alacak olanlar nadir bulunur.

S — Sizin hemşireniz evlenmiş ya?

Madam — Validemi pederim severek almış. Dotu da olmasa alacakmış. Fakat büyük pederim kendi arzusuyla vermiş. Validem tehhül ettikten [evlendikten] altı yedi sene sonra büyük pederim iflas etmiş. O zaman teyzem kız imiş.

S — Ondan sonra kendisini hiç isteyen olmamış mı?

Teyze — Oldu, hem de yalnız istemek değil, birbirimizi de sevdik.

S — O halde gayrı dot meselesinin hükmü olmaz. Niçin onunla evlenmediniz?

Teyze — Meseleyi baştan nakledeyim. Pederimin iflasından sonra gayrı ben de izdivaçtan kat-ı ümit eylemiş idim. Sonradan zengin, terbiyeli, yakışıklı, çalışkan bir gence tesadüf ettim. Servetini de zaten çalışmakla kazanmış idi. Sonu izdivaçla itmam olunacak [bitecek] olan safi ve pak bir muhabbetle biz de birbirimizi sevdik. Benim dotum olmadığı için evvelleri bu muhabbete galebe ederek vazgeçmeye çalıştım. Lakin kendisinin izdivaç için samimi niyetini görünce bana da ümit etmeye cesaret geldi. Mesele karargir oldu. Beni bir parasız olarak kabul edecek ve kemal-i istirahat ile geçindirmeye serveti kifayet eyleyecek olan bu adamın hüsn-i niyeti pederim tarafından dahi memnuniyetle kabul olundu. O vakte kadar bu adamı eyaletlerden bir familyaya mensup diye tanıyorduk. İzdivacımıza karar verileceği zaman pederim kendisiyle uzun uzadıya görüşüp ahvali ve familyası hakkında malumat talep ediyordu. Bir de kendisinin familyası olmayıp veled-i tabii [gayrimeşru çocuk] olduğu anlaşılmasın mı?"

S — Vay! Siz de seviyormuşunuz, ne kadar güç şey!

Teyze — Seviyordum ama gayrı muhabbetin bunda hükmü olabilir mi? Onun piç olması kendisinden nefret ettirmeye kâfidir. Soğumak için başka zahmete ihtiyaç yok.

Ben — Ya o da sizden o kadar kolay soğuyabilirdi mi?

Teyze — Yok, pek çok peşime düştü. “Mademki familyan razı olmuyor, bana kaç, başka memlekete gidip nikâh olalım. Ben seni kimseye muhtaç etmem” diye birçok ısrar etti. Lakin nasıl kabul edeyim? Kendimi düşünmeyecek olsam gelecek olan evlatları düşünmeliyim. Kendilerini piç bir pederden dünyaya getirdiğim için müddetü’l-ömr onların yanında mahcup kalacağım. Kendi familyamın ismini terk ettiğime göre varacağım adamın hangi nam ve unvanını takınarak tefahhur-la [övünmeyle] taşıyacağım mülâhazasıyla kendisine cevab-ı ret verdim ve gayrı izdivaç edemeyeceğim bir erkekle görüşmekliğim mümkün olamayacağından bir daha kendisiyle konuşmayacağımı da bildirdim.

S — Zavallı adamcağız, sonra başkasıyla evlendi mi?

Teyze — Kendisini bir daha görmez olduk. Gayrı Paris’ten de çıktı gitti. Ne oldu bilmem. Dotum olmadığı için beni de başka isteyen olmadı. Sizde evlenmeyip kalan yaşlı kızlar bulunmaz mı?

Ben — Milyon verilse bir tane bulunmaz. Bizde çirkinler de evde kalmaz. Fakirler de.

Madam — Lakin sizde bir şey varmış ki o da müşkül. Kadınları erkekler hizmetçi gibi kullanırlarmış.

Ben — Bizde hane idaresi ve zevcelerin infakı [beslenmesi] erkeklerin vazifesidir. Kadınlar ne kadar zengin olsa, hane idaresi kendilerinin borcu değildir. Erkeğin kudreti olursa hizmetçi, aşçı tutar. İktidarı yalnız kendilerini besleyecek kadarsa zevcesi de mürüvveten [cömertçe] hanesinin hizmetini görür. Yoksa zevç bu husta şer’an cebredemez. Hazreti Ömer’in hilafetinde bir gün ashab-ı kiramdan birisi hareminden şikâyet için darü’l-hilafeye [halifelik kapısına] geldikte, Hazreti Ömer kemal-i hiddetle söylenerek haremten çıkmış olduğundan o zat, “Ne var, ya Emirü’l-Müminin?” demiş. Hazreti Ömer “Kadınların hali malum ya bizim harem beni hiddetlendirdi” dedikten sonra, “Sen niye geldin?” diye sormuş. O da “Artık ifadeye hacet yok. Ben haremimden şikâyet eylemek üzere sana gelmiş idim. Sizi bu halde görünce şikâyet mahâl görmüyorum” deyince Hazreti Ömer, “Sus, ses çıkarmayalım, haremlerimiz bizim hanemizin idaresine bakıyorlar, vazifeleri değil. Çocuklarımıza süt veriyorlar, borçları değil. Bu meseleleri meydana çıkaracak olursak zararlı çıkarız” buyurmuşlar. Kadınların şer’an hizmet üzerlerine borç olup olmadığını bu kıssa size izah eyler.

[...] Matmazel — Biz de işitmiş idik ki Türk kadınlarının hepsi gayet şişman olurlarmış. Şişman olmayanı pek az bulunur imiş.

Ben — Acaba ne için öyle imiş?

Matmazel — Evde kapalı olup pek nadir olarak sokağa çıktıkları için. Lakin geldiğimden beri dikkat ediyorum, içinde mülahham [kilolu] olanı pek az gördüm. Hem de Beyoğlu'ndan vapura gelinceye kadar sokakta pek çok örtülü kadınlar gördük. Vapurda dahi perde ile bölünmüş bir yerde kalabalık bir halde kadınlar bulunuyordu.

Ben — Bizde kadınlar evlerde kapanmazlar. Her istedikleri vakit sokağa çıkabilirler. Çarşıya gidip alışveriş ederler.

Madam — Türk kadınları zevçlerinin elinde esir gibidir. Zevçlerinden müsaa-desiz hiçbir şey yapamaz diye işitmiş idik.

Ben — Her millette kadınların zevçlerine itaat etmek vazifeleridir. Lakin bu hususta vezaif [yükümlülükler] Hıristiyanlarda Türklerden ziyade ağırdır. Zira sizlerde nikâh kontratosunda zevcenin her halükârda zevcine tabi ve merbut [bağlı] olması şart olarak tahrir olunuyor. Şu halde zevç her nereye gitse cebren zevcesini götürebilirmiş?

Madam — Öyle olmalı ya, daim birlikte bulunmak elbette iyidir.

Ben — Ya zevç seyahat meraklısı olur da kutba doğru keşfiyata çıkarsa? Veyahut denizde gezmek için arzusu olur da küçük bir kotra ile engin denizlerde dolaşmak isterse? Veya baloncı olup da havaya çıkacak olursa?

Madam — Sizde erkekler karılarına birlikte gitmek için cebredemezler mi?

Ben — Pek yakın yerlere götürebilirler. Lakin uzak mahallere sefer edecek oldukları halde kadının gönlü olursa mürüvveten gider. İstemezse gitmez. Bir de sizde kadınlar zevçlerinin müsaadesi olmadıkça hiçbir malını satamaz imiş. Bizde ise bir kadın malını bildiği gibi satmak ve sarf etmek hususunda hür ve müstakildir.

Hazırlayan: Fatma Damak

*Aşk-ı Memnu*¹

[...] Matmazel de Courton'un İstanbul'da bir merakı vardı: bir Türk evine girmek, bu Türk memleketinde bir Türk hayatıyla yaşamak... Adnan Bey'in yalısına girerken gaye-i hayalinin aramgâhına [ikametgâhına] girmişmişçesine kalbi sevincinden helecan içinde kalmıştı. Girdikten sonra bu helecan hayrete münkalip oldu [dönüştü]. O, mermer mefruş azim bir sofa; taştan sütunlar üzerine kondurulmuş bir kubbe; cabeca [yer yer], sedef işlenmiş, Şark halılarıyla döşenmiş sedirler; bunların üzerinde elleriyle çıplak ayakları kınalı, gözleri sürmeli, başları daima yaşmaklı, sabahtan akşama kadar zenciyelerin darbukalarıyla uyuyan yahut bir kenarda küçük gümüş mangaldan amber kokuları etrafa dağılırken elmastıraş [kristal] nargilelerinin yakutlara, zümrütlere müstağrak [dalmış] marpuçlarını ellerinden bırakmayan çifte çifte kadınlar tahayyül etmiş; bütün o Garp muharrirlerinin, ressamlarının Şark'a dair hurafe ve efsanelerinden hatırasında kalan uzak yadigârlarla bir Türk evinin başka bir şey olabileceğine ihtimal vermemişti. Kendisini yalının şık, küçük misafir odasında görünce istifsarkâr [soran] gözlerle delilesine [rehberine] bakmış idi:

— Sahih, beni bir Türk evine getirdiğinizden emin misiniz?

İhtiyar kız hülyasında aldatılmış olduğuna bir türlü kanaat edememişti, işte senelerce Türk hayat-ı kibarının içinde yaşamışken hâlâ kalbinde bir şey o mefruz [varsayılan] Şark hayatının mutlaka mevcut olmasına inanmak ister.

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

1 Halid Ziya, "Aşk-ı Memnu", *Servet-i Fünun*, no. 420 (18 Mart 1314/1899): 63.

Nesl-i Ahir¹

[...] İrfan, Fransızca olarak, artık Janet'i de bahse teşrik etmek isteyerek anlattı. On on beş gün sonra validesinin İstanbul'da olacağından, Eyüp'te dadısının evinde misafir olacaklarından, sonra ne yapmak lazım geleceğine karar vereceğinden bahsetti.

Janet minimini çehresinin en ciddi manasıyla dinliyordu. İrfan bitirince:

— Eyüp, Azade'nin aşıyanı değil miydi, dedi.

Oh! Ne iyi olurdu, küçük Janet bir Türk hanımı olurdu; o da oraya gelir, Azade'ye güzel bir mukabele teşkil ederdi.

Sonra kendine göre bir Türk hanımı hayatı tasvir etti. Mamulat-ı atika pazargâhlarında teşhir edilen uzun peşli,² işlemeli, ya kırmızı ya sarı entarilerden giyiyor; başına kenarları yollu bir örtü alıyor; ayaklarına sırmalı terlikler takıyor; bir kafesin arkasında, bir divana kurularak nargile içiyordu; İrfan da orada, bir seccadenin üzerinde bağdaş kurarak kendisine münevvim [uyku getiren] bir sesle *Elfû'l-Leyle*'den [*Binbir Gece Masalları*'ndan] bir hikâye okuyordu. Janet bunu tasvir ederken hülyasında teressüm eden [canlanan] bu hayat-ı Şarkıyye'den mest olarak gözlerini kapıyor, sanki bu hayali doya doya seyretmek istiyordu ve uykuda sayıklarcasına bu âlem-i muhayyele [hayal dünyasına]:

— Ne güzel!.. Ne güzel!.. diyordu.

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

1 Halid Ziya, "Nesl-i Ahir", *Sabah*, no. 6891 (18 Teşrinisani 1324/1 Aralık 1908); no. 6892 (19 Teşrinisani 1324/2 Aralık 1908) tefrika 82-83, s. 2.

2 Elbiselerin belden aşağı kısmını genişletmek için dikiş yerlerine eklenen üçgen parça –çn.

فوطوغرافخانەسى قرق سە
اول روم وارنى قادىنلارنىڭ
بو قىياقتلاردا رەسىملىرى آلمىش
واووقىدىن بىرى يۇنلرى داڭما
تۈرك قادىي اولارق سائىشدر.
حالا غايىزدە بىر پروياڭاندا
مىركىزى اولان بو فوطوغرافخا.
نەك بو قىياقتە نەپەت و بىرلە مىش؟

يۇنلر اجىي غىزە وجموعەلەندە
سۇيقىق كورىيەن تۈرك قادىنلارنى
رەسىملەيدىر. بۇرەسىملىرى كوردىكى
سەكىرلىرى ، غايىزدە بو
روياڭانداق ياپانلار قىزارىز .
حالبۇكە اوغرىلەر بۇرەسىملىرى
كۈندۈزلەر ئىلگىرىزدە ياشايان
فوطوغرافىيەلەردىر . سىباح

ŞEKİL 22. "Ecnebi Basında Türk Kadınları", Resimli Ay 1, no. 3 (Nisan 1340/1924): 32.

“Ecnebi Basında Türk Kadınları”¹

Bunlar, ecnebi gazete ve mecmualarında sık sık görülen Türk kadınları resimleridir. Bu resimleri gördükçe sinirlenir, aleyhimizde bu propagandayı yapanlara kızarız. Halbuki o gazetelere bu resimleri gönderenler, memleketimizde yaşayan fotoğrafçılarıdır. Sabah Fotoğrafhanesi kırk sene evvel Rum ve Ermeni kadınlarının bu kıyafetlerde resimlerini almış ve o vakitten beri bunları daima Türk kadını olarak satmıştır. Hâlâ aleyhimizde bir propaganda merkezi olan bu fotoğrafhanenin, bu faaliyetine nihayet verilemez mi?

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

1 “Ecnebi Basında Türk Kadınları”, *Resimli Ay* 1, no. 3 (Nisan 1340/1924): 32.

Şark Güzelleri

Hangisini Beyendiniz ?

Çinli bir kadın | İngiliz kadınından güzel olabilir.

Soldan
Sağa¹

Güzeller
SURIYE
FELESTİN

Aşağıdan
SİAM

ŞEKİL 23. “Şark Güzelleri”, *Resimli Ay*, no. 7 (7 Eylül 1930): 12-3.

1 “Şark Güzelleri”, *Resimli Ay*, no. 7 (7 Eylül 1930): 12-3.

Siz, şarkın muhtelif milletlerine mensup güzel kadın nümunelerini gösteren bu resimlerden hangisini beğendiniz? Bu beğenişinin sebepleri nedir?. Fikrinizi kısaca yazarak bize gönderiniz..

Ekseriyeti kazananlardan, birinciden beşinciye kadar senelik abone

Şarklıların da fizyoloji itibarıyla Avrupalılar kadar mükemmel olduklarına bu resimler şahittir.

HİTLİ
GÜZELİ

Soldan
Sağa
Guzeller
ARAP
MISIR
Aşağıda
TÜRK

ÇİMLİ
GÜZELİ

PIERRE LOTI VAKASI

BİR DERLEME

ŞEKİL 24. Pierre Loti (Ömer M. Koç koleksiyonu)

“Aziyade”¹

Geçen haftaki musahabemizi *Servet-i Fünun*’un sahayif-i matbuasında tekrar gözden geçirdiğim zaman Mösyö Loti’nin kıvırdığı yalanlara, hani şu İstanbul ve Türk hayatı hakkında satmak istediği bilgiçliğe taalluk eden [ilişkin] bahsi pek kısa kesmiş olduğuma dikkat ettim; Aziyade’nin bize, bizim adat ve ahlakımıza ait görünen ve bazen yanlış, yalan seviyelerini de aşarak iftira derecesine kadar çıkan garaib-i mündericatı [tuhaflıkları] birer ikişer hatırıma gelmeye başladı.

Bu Aziyade, esasen Abidin Efendi namında bir zengin ihtiyarın dördüncü zevcesi yahut müstefreşesidir [cariyesidir]. Abidin Efendi –el-maslahattin [iş gereği]– evinden sık sık gaybubet ettiği [uzaklaştığı] için haremli hanımlar ekseriyetle serbest kalırlar ve serbest yaşarlar. Mösyö Loti, bundan yirmi yirmi beş sene evvel, İngiliz donanmasıyla Selanik önlerinde bulunduğu sırada bir gün şehre çıkıp dolaşırken büyük bir evin demir parmaklıklarla mesdud [örülü] penceresinden Aziyade’nin koyu kumral kirpikli yeşil gözleriyle rabt-ı alaka ediyor [sevgi bağı kuruyor]. Yine aynı zamanda Samuel namında bir Yahudi kayıkçı buluyor. Sonra nasıl oluyor, nasıl sözleşiliyor, nasıl görüşülüyor, nasıl kararlaştırılıyor bilmem, Aziyade ihtiyar Arap hizmetçisi ve tepeden tırnağa kadar müsella [silahlı] uşağıyla beraber bir gece denize çıkıyor; Loti, Samuel’in kayığıyla bunların sandalına yanaşılıyor; hizmetçi ile uşak Yahudi’nin kayığına geçiyorlar; Loti maşukasının yanında kalıyor. Sandalın içi bir hacle-i zıf [gerdek odası] gibi döşeli... Orada, ılık bir temmuz gecesinin nefahat-i nevazışı [gönül okşayan güzel kokuları] içinde, ılık ve nermin [sakin] bir yaz denizinin sakin dalgacıkları üzerinde ve bütün bir şehri-azimin enzar-ı habidesi [uykulu bakışları] önünde... Sanki onlara, bütün o şehri-azimi dolduran insanlara rağmen...

Bu leyal-i telaki [gece buluşmaları] böyle hararetler, aşklar, ihtirazlarla [sakınmalarla] teakup edip [birbirini takip edip] giderken bir gün Zabıt Efendi İstanbul’daki sefaret vapuruna memur ediliyor. Şimdi ne yapacak? Emre itaat... Evet, emre itaat

1 Tevfik Fikret, “Aziyade”, *Servet-i Fünun*, no. 402 (12 Teşrinisani 1314/24 Kasım 1898): 180-4.

etmeli; fakat Aziyade? O da gönlüne itaat edecek, âşığını İstanbul'da yalnız bırakmayacak. Zaten Abidin Efendi sonbaharda tek mil ailesiyle beraber Selanik'i terk edip payitahta gelmeyi tasmin etmiş [kararlaştırmış]; o, kararından vazgeçse bile Aziyade Hanım, Loti için yalnız başına bu seyahati ihtiyar eyleyecek...

Mösyö Loti şimdi Beyoğlu'nda, Haliç'e nazır bir evin üst katında bir Ermeni papazının verdiği Türkçe dersleri öğrenmekle meşgul olduğu kadar karşığı sahilin –mücella bir ayine [parlak bir ayna] gibi parlayan– sath-ı deryada hasıl ettiği akisleri; bu akisler arasına şems-i gâripten [batan güneşten] zeveban edip [eriyip] dökülen pembe, leylaki nur satırlarını [ışık huzmelerini]; daha beride siyah servilerin zir-i cenah-ı siyanetinde [koruyucu kanatlarının altında] uyur gibi duran yosunlu mezar taşlarını seyre dalarak ve geceleyin solgun benizli bir hilalin Süleymaniye Cami-i Şerifi arkasından ufka doğru nüzulüne [inişine] dikkat edip muhiş [korkutucu] serviliğin zalam-ı sükûneti [sessiz karanlığı] arasında etrafı cınlatan baykuş seslerini dinleyerek –İstanbul'a vüruduna [varışına] dair henüz bir müjde, bir haber alınamayan– Aziyade'yi düşünüyor, düşünüyor; onunla ta oraya, Eyüp'ün ortasına çekilip bir Türk hayatı sürmek hülyalarına vüsat verdikçe veriyor [daldıkça dalıyor]; bir taraftan da sevgilisinin lisanını, Türkçeyi öğrenmeye o kadar çalışıyor, o kadar itina ediyor ki iki ay içinde tek mil gavamızıyla [bütün incelikleriyle] öğreniyor, bir Türk gibi söylüyor; harika! Loti bu harika-i fetanetini [kavrayışındaki harikalığı] İngiltere'de bulunan ehibbasından [dostlarından] birine yazdığı mektupta anlatıyor:

[...] Şark'ta hâlâ cazibe var; Şarkıyyetini zannolunduğundan ziyade muhafaza etmiş. İki ayda Türk lisanını öğrenmeye muktedir oldum; şimdi fes, haftan [kaftan] giyiyor ve çocuklar asker oyunu oynadıkları gibi ben de 'efendi' oyunu oynuyorum.

Evet, haftan, hem de sırmalı, değil mi Loti Efendi!

Aziyade esasen ruzname şeklinde yazılmış bir defter-i vakayidir; zabt-ı hissiyat ve meşhudat [duyguların ve izlenimlerin tutanağı] kabilinden kuyud-ı yevmiye ile [günlük kayıtlarla] mali [dolu] olan sahifeleri arasına birkaç tane de mektup karışmıştır. Bunlar müellifin kendi hemşiresine yahut ehibbasından bir ikisine yazdığı tahassüsnamelerle [duygusal mektuplarla] onlara aldığı cevaplardır. Loti mefret [baskın] ve müteheyyiç [heyecanlı] mizacı, ahlak-ı berendezane [yıkıcı ahlakı], efkâr ve evzai ile [halleriyle] en ziyade bu mektuplarında görülüyor. En ziyade bu sahifelerde teşrih-i nefis eder [nefsini ortaya koyar]; çirk-alud [çirkefe bulaşmış] bir nefis!

[...] Size kalbimi açacağım; irae-i vicdan edeceğim [vicdanımı göstereceğim]: Benim kanun-ı hareketim her türlü kavaid-i ahlakiyeye, kuyut-ı içtimaiyeye [toplumsal kurala] rağmen daima keyfimin istediğini yapmaktır. Hiçbir kimseye, hiçbir şeye mutakit [bağlı] değilim; hiçbir şeyi, hiçbir kimseyi de sevmem; ne imanım ne ümidim vardır.

Ben bu mertebeyi bulmak için tamam yirmi yedi yıl sarf ettim...

Vakıa hüsrânın o derecesine daha kolay erişilemez!

Mösyö Loti, muhibbini tesliyet [teselli etmek] için diyor ki:

Zavallı dostum, bana inanınız, zaman ve sefahat iki büyük deva-i küdurettir [dert ilacıdır]; kalp küt küt uyuşur, nihayet acılar hissedilmez olur. O tahayyül ettiğiniz sevda-i saf da aynıyla dostluk gibi vücutsuzdur, boştur. Sevdiğiniz kadını unutunuz, onun yerine bir fahişeyi seviniz. Hayalinizde büyüttüğünüz, takdis ettiğiniz o kadın elinize geçmiyor değil mi, güzel vücutlu bir cambazhane kızına taaşşuk ediyorsunuz [gönül veriyorsunuz].

Hak yoktur, ahlak yoktur, bizi hürmet etmeye alıştırdıkları şeylerin hiçbirisi mevcut değildir; topu bir hayat var, o da geçiyor; ölümden ibaret olan dehşet akıbete intizaren [bekleyerek] şu hayat-ı zaileden [geçici yaşamdan] mümkün olduğu kadar zevk, eğlence istemek mantıksız bir hareket olmasa gerektir.

Loti o nasihatlardan değildir ki başkalarına verdiği nasihatlerle kendileri a'mil olmadılar [uymasınlar]. Bilakis, size telkin etmek istediği fikirleri o çoktan hakikate tatbik etmiştir. Sizi teşvikten maksadı kendine bir arkadaş, bir şerik-i cürüm [suçortağı] bulmak, birkaç kişiyi daha kafasına uydurmak, müteaddid [sayısız] "emsal"ler, şahitlerle muhakeme-i vicdanını oyalamak, o muhakeme-i maneviyeden suduruna [çıkmasına] mâni olamadığı hükm-i töhmeti [suçluluk kararını] hiç olmazsa başkalarıyla paylaşmaktır.

İşte nitekim şu yukarıki nasihatlerle harfiyen a'mil olarak [uyarak], üç aydan beri hâlâ İstanbul'a gelemeyen Aziyade'yi biraz unutmak için Rabaka namında bir Yahudi kız ile gönlünü eğlendiriyor; kadın arkasında sabahlara kadar sokakları, mezarlıkları dolaşiyor; hatta bir gece yine mezarlıktan geçerken eli sopalı, beli silahlı bir bekçinin –bir mahalle bekçisinin!– serviler arasından çıkarak kendisini önüne katıp soymaya götürdüğü, bereket versin yolları bir uçuruma tesadüf ettiğinden alelgafle [boş bulunarak] herifin üzerine atılıp sırttan aşağı yuvarladıktan sonra tabana kuvvet evine kaçtığını hikâye ediyor ki bundan meramı İstanbul'da gece bekçilerinin bile yoldan adam çevirdiklerini anlatmak olacak!

Akıbet sonbahar da yaklaştı. Bir zamandır şu Beyoğlu hayatı Loti'nin içini sıkıyor, zaten Türkçeyi bir Türk gibi öğrenmedi mi? Artık İstanbul tarafına geçmeye ne mâni var? İstanbul'a, hem de Eyüp'e geçecek; orada küçük bir ev, köhne bir Müslüman evi, bir Müslüman kıyafeti, bir Müslüman ismi, faraza Arif Efendi, sonra kendisiyle hiç meşgul olmayan, kim olduğunu, hangi tabiyette bulunduğunu, nasıl yaşadığını bile arayıp sormayan birkaç komşu, bunlarla kahvehane âlemleri, Arif Efendi aşağı, Arif Efendi yukarı... Çok geçmiyor, Arif Efendi mahallenin bir şımarık çocuğu oluyor; hatta evin yanı başındaki mini mini minaresine çıkan müezzin bile her akşam ezana başlamadan —şahnişinin [cumbasının] yeşil gölgesi içinde sigarasını tüttüren— bu sevgili komşuya iltifat ediyor:

— Selamünaleyküm Arif Efendi!

Şimdi her şey hazır, her şey yolunda; bir Aziyade eksik. Ah, o da bir kere gelse; evceğizin boş, öksüz, çıplak duran harem tarafı onun huzuruyla süslense, şenlense, ısınsa da bu Selanik'teki hayat-ı meşgufe-i sevda [deli divane aşk hayatı] yine başlasa...

Ve bütün mahalle halkının tasvib-i zımnisi [dolaylı onayı], tasvib-i sakitanesi [sessiz onayı] altında ilelebet devam etse, değil mi Mösyö Loti? Fena hülya değil doğrusu! Her İstanbul'a gelen Avrupalı, memleketine böyle bir Aziyade hediye edecek olsa Garplı dostlarımızın artık *Binbir Gece* tercümelerini okumaya ihtiyaçları kalmazdı!

Eyüp, 4 Teşrin-i Sani 1876

Bana “Aziyade geldi!” demişlerdi; iki günden beri humma-i intizar [ateşli bir bekleyiş] içinde yaşıyorum.

Hatice, Selanik'te geceleri Aziyade'ye refakat eden ve hanımı için hayatını tehlikeye koyan ihtiyar zenciye demişti ki:

— Bu akşam bir kayık onu Eyüp iskelesine, evinin önüne isal edecek [getirecek].

Bunun için üç saattir orada bekliyordum.

Gün pek güzel ve parlak geçmişti; Haliç'te fevkalmutat [olağanüstü] bir amed şud [trafik] vardı; gurub-ı şemste [günbatımında] binlerce kayık Eyüp İskelesi'ne yanaşıyor; işleri arkasından İstanbul'un Galata yahut Çarşı-i Kebir [Kapalı Çarşı] gibi kalabalık cihetlerine dağılmış olan ahaliyi mahallelerine iade ediyordu.

Eyüp'te beni tanımaya başlamışlardı. Diyorlardı ki:

— Akşam-ı şerifler hayır olsun Arif; böyle ne bekliyorsun?

İsmimin Arif olmadığını ve Garp'tan gelmiş bir Hristiyan olduğumu pek iyi bildikleri halde bu Şarklılık hevesim kimseyi kuşkulandırmıyor, herkes bana kendi müntehabım olan [seçtiğim] bu nam ile hitap ediyor idi.

Güneş gurub edeli iki saat olmuştu ki son bir kayak "Azar Kapı"dan² hareket ederek tenhaca ilerledi. Samuel küreğe geçmiş, yağmaklı bir kadın kış tarafa yastıkların üzerine oturmuştu. Gördüm ki o...

Yanaştıkları zaman cami meydanında kimse kalmamıştı ve gece serindi. Bir kelime telaffuz etmeksizin elinden tutup eve doğru koşturdum...

Mösyö Loti'nin kitabından tercüme ettiğim bu satırlar Aziyade'nin evine ilk defa gelişini tarif ediyor. Aynen tercümeden maksadım Loti'nin tağyir-i hakikatteki [gerçeği değiştirmedeki] sühuletinden bir numune göstermektir. Koca bahriyelî! Hakikati –dümeni eline verilmiş bir şalope³ gibi– ne güzel idare ediyor. Romanında herkes, her şey kendisine tabi: Adatlar, ahlaklar arzusuna göre değişiyor; sokaklar istediği vakit تنها, istediği vakit kalabalık oluyor; mevkiler, binalar bile keyfince tahavvül ediyor: Azap Kapısı Eyüp'ün karşısına, cami meydanı iskelenin yanına geliveriyor; akşam saat ikide, daha namaz vakti sokaklardan el etek çekiliyor, herkes evine kapanıyor ki Loti Efendi cami meydanında yağmaklı bir kadını elinden tutarak serbest serbest evine doğru koşturup götürsün!

Romanın her sahifesi böyle birçok yalanlar, yanlışlıklarla memludur [doludur]. Bunların bazısı o kadar küstah, o kadar küstah ki insan köpürerek kitabı elinden fırlatmakta muhtar [çaresiz] kalıyor; fakat beş dakika sonra kemal-i hahişle [büyük bir istekle] yine derdest ederek mütalaaya koyuluyor. Çünkü bu yanlış, bu yalancı sahifeler kalemlle değil sanki bir peri kanadından koparılmış tüyle yazılmıştır; o kadar hoş, o kadar latif, o kadar esîri [hafiftir]. İşte sihr-i beyan [anlatının büyüü]! İşte cazibe-i üslup! Loti size istemediğiniz, inanmadığınız, adeta hiddetlendiğiniz bir kitabı zorla okutuyor, seve seve okutuyor.

Şüphe yok ki Loti'nin yalanları daha pek çok zaman okutacaktır ve işte bunun içindir ki geçen musahabemizde Fransızca yazarlarımızın bu gibi yanlışları tashihe himmet etmeleri[nin] hayırlı olacağını söyledim.

Aziyade İstanbul'a geldikten sonra artık Eyüp'teki evden çıkmıyor; her gece orada. Loti gündüzleri vapuruna gidip akşam dönüyor ve Aziyade'yi odasında kudümüne [gelişini] muntazır [beklerken] buluyor. Hikâyenin bu kısmı yine birçok tuhaflıklar, birçok hülyalar, masallar, muşakalar [sevişmeler], Behice Hanım hikâyeleri,

2 Azap Kapısı olacak! –Tevfik Fikret'in notu.

3 Yelkenli, küçük bir savaş gemisi –çn.

baykuş tesadüfleri, pabuş [papuç] sergüzeştleriyle dolu. Evet, pabuş! Ayıp değil ya, Aziyade Hanım hâlâ sarı pabuş giyiyor. Bunları sık sık eskittiği için yeniler alındıkça eskiler kurban ediliyor. Bu “pabuş kurbanı” da bir başka türlü eğlence: İki sevda-zede mehtapta evin tahta-puşuna [taraçasına] çıkıyorlar; oradan birer birer pabuşları aşağıya atıyorlar; atılan pabuşlar kâh denize, kâh çamurların içine kâh oralarda dolaşan bir serseri kedinin başına tesadüf ediyor. Bu, efendiyle hanımın o kadar hoşuna gidiyor ki... Oh, şu tahta-puş ne güzel yer; oraya çıktılar mı artık Üsküdar, Galata, Beyoğlu, her taraf, her taraf ayaklarının altında!

Görülüyor ki Mösyö Loti en çok taayyün mevakinde [yerlerin görünümünde] şaşıyor; bir kere de şaşırdı mı bir zaman kendini toplayamıyor.

Loti Efendi'nin bir merakı da ata binmektir. Her vakit vapurdan avdetinde [dönüşünde], uşağı Ahmed'in getirdiği hayvana râkiben [binip] Kasımpaşa üzerinden Eyüp'e gelir. Bir gün yine hayvanla gezmeye çıkıp Ortaköy'e doğru uzadıktan sonra avdetinde bir arabaya tesadüf ediyor. İçinde üç hanım var; biri pek mümtaz bir güzelliğe malik. Bunların peşini bırakmıyor. Hanımlar, hususiyle Eyüp'ün güzelleri Seniha Hanım, kendisine iltifat ediyor. Tesadüf neler yapmaz? Tophane, Salı Pazarı, Köprü derken araba Eyüp'e kadar ilerliyor. Orada büyük, eski bir konağın kapısında duruyor. Ve genç hanım içeri girerken son bir tebessümle cüretli süvariye selamlıyor!

Mösyö Loti bu satırları yazdıktan sonra Şark'ta nisvanın [kadınların] ecanibe [yabancılar] karşı çok lütfkâr tavır aldıklarını, gözü açık bir gencin bunlardan pek ziyade istifade edebileceğini anlatarak diyor ki:

[...] Benim İstanbul'daki mekim, Türk lisan ve adatına vukufum, hele kapımın o köhne demirleri üzerinde sessizce dönmesi, bu gibi teşebbüsler için pek müsait idi ve istemiş olsaydım evim bu işsiz güzellerin mühlik-i bir dar-ı telakisi [tehlikeli buluşma yeri] olabilirdi.

Loti cenaplarının bu gibi taşkınlıklarını affetmek mümkün olsa da eserini nihayete kadar bila-tevakkuf [durmaksızın] takip etsek, bir gün sonra bu Seniha Hanım için Aziyade'nin evden kovulduğunu; fakat ertesi akşam yine çağrılarak yeni bir mahremiyet-i âşıkane başladığını, Loti'nin o feveran-ı sevda arasında bir gün Ahmed'le beraber bir ihtiyar Rum'a müracaat ederek –Türklerde âdet olduğu üzere!– kalbinin üstüne iğne ile Aziyade'nin ismini dövdürdüğünü, sonra birkaç Türk arkadaşıyla beraber karlar içinde Ankara'ya kadar seyahat ettiğini, bu seyahat-ı barideden [zorlu yolculuktan] avdetinde Aziyade ile aralarında yine evvelki hararet-ı aşk devam etmekle beraber kızın ara sıra iftirak [ayrılık], hicran korkularıyla gizli gizli titrediğini, ağladığını, nihayet bir gün 19 Mart 1877'de

İngiliz Sefaret Vapuru'nun Sonampton'a [Southampton'a] azimet emri bir yıldırım dehşetiyle vürut ederek [gelerek] Loti'yi maşukasının açılmak istemeyen kolları arasından kopardığını görürüz.

Bu iftirak sahneleri de olur masallardan değil: Ne Loti'nin İstanbul'da askere yazılmak isteyip de sonra vazgeçmediği ne Aziyade'nin bir son gün eğlencesi olmak üzere âşığının ruhsatıyla birtakım baldırıçıplaklara ziyafetler çekerek onlara rakılar, mastikalar, kahveler ikram ettiği sırada açık saçık aralarında laterna⁴ çalmadığı kalıyor. Fakat bütün bu delilikler arasında bir hüzn-ü amik [derin bir keder] ikisinin de kalbini üzüyor, inletiyor. En sonra bir gün öğleüstü, Mösyö Loti'yi hamil olan sefaret vapuru İstanbul'dan ayrılarak Marmara'nın mai haresini titrete titrete uzaklaşıp gidiyor.

Şimdi bir an sükût... Bu esnada Abidin Efendi her şeye vâkıf olarak Aziyade'ye azap etmiş, kızcağızı kendi dairesinde yalnız bırakmıştır. Loti bu havadisi uşağı Ahmed'in İstanbul'dan yazdığı bir mektuptan alıyor. Ve iki ay sonra bir hiss-i müphem hemin [açıklanamaz bir duygunun] sevgiyle buraya avdet ettiği zaman perestide-i kalbinin [yüreğinin sevgilisinin], zavallı küçük Aziyade'nin tesir-i hicranla vefat etmiş olduğunu Hatice'den, o sadık ihtiyar zenciyenin lisan-ı zehri ifşasından işitiyor:

Ölü! Ölü!.. Ölmüş!

İnsan böyle yıldırım gibi nagehani [ani] bir sukutla düşen kelimeyi işittiği zaman manasını birdenbire anlayamaz; acı, yüreğinizi içine kavrayıp ısırabilmek için, biraz zaman lazımdır.

Ben muttasıl [durmadan] ilerliyor ve bu kadar sakin, tesirsiz bulunmaktan ürküyordum.

Mösyö Loti, Aziyade'nin mezarından ayrılır ayrılmaz doğruca gidip askere yazılır. Birkaç gün sonra Yüzbaşı Arif Efendi, Arif Hüsam Efendi, belinde yatağanıyla (!) harbe sevk edilen Osmanlı dilaverleri arasında yola düzülür. Ve günün birinde *Ceride-i Havadis*'in sütun-ı mahsusunda şu satırlar okunur:

Son muharebenin telefâtı meyanında Arif Hüsam Efendi namıyla ahiren Osmanlı silk-i celil-i askeriyesine [yüce askerlik mesleğinin] dehalet etmiş [himayesine sığınmış] bir genç İngiliz bahriye zabitanın na'şı bulunarak... ilh⁵

4 Kolu çevrilerek çalınan, sandık biçiminde bir org türü –en.

5 "Aynı şekilde devam eder" anlamına gelen "ilâ-âhirihi"nin kısaltmasıdır –çn.

İşte Mösyö Loti'nin *Aziyade*'si. Hemen her sahifesinde şayan-ı muahaze ve tashih [hatalarını göstermeye ve düzeltmeye değer] bir noktaya, bir ürcufeye [yalana dolana] tesadüf mümkün olan bu sahirane [büyüleyici] yazılmış eseri tek mil tafsilatıyla, tenkidatıyla bir musahabenin tengna-ı istiabına [kısıtlı alanına] sıkıştırmak iktidarımın haricinde olduğu için bu kadar yazabildim. Zaten maksat Avrupalıların Türkçeyi Türklüğü bilmediklerini, bilir bilmez hakkımızda söyledikleri sözlerin ise ekseriyetle hata, iftira olduğunu anlatmaktır. *Aziyade* bu adem-i vukufun [bilgisizliğin] parlak ve mağrur bir misali olduğu için ilk hamleyi ona hasretmek [ayırarak] istedim. İhtimal ki hata ettim. Varsın hatalarımız arasında da bir de böylesi bulunsun!

Hazırlayan: Fatma Damak

“Les désenchantées”¹

Mösyö Pierre Loti’nin Türk kadınlarına ya da daha doğrusu onların kapalı harem hayatı nedeniyle çektiği acılara adadığı kitabını büyük bir ilgiyle okudum.

Öncelikle, Mösyö Pierre Loti’ye ülkemle ilgili söyleme lütfunda bulunduğu güzel sözlerden dolayı teşekkür etmeyi görev addediyorum. Kendisi, Şark’la ilgili araştırmalarında Şark’ta insanı isyan ettiren bir dizi iğrençlik ve beceriksizlikten başka bir şey görmeyen önceki yazarlara özgü klasik anlayıştan fazla etkilenmemiş, vicdan sahibi, maalesef çok az rastlanan yazarlardan biridir. Türklerin asil karakteri, kölelerini bile kendi çocukları gibi görmeye kadar varan eşitlik duygusu ve vatanları veya inançları için içine girdiğinde gösterdikleri yüce kahramanlığa dair haklı düşünceleri tarafsızlığının kanıtıdır. Bu konuda Avrupa’nın hiçbir zaman bizi şımartmadığı ve Avrupalı bir yazarın, laf arasına biraz habislik sıkıştırmadan bizle ilgili iyi şeyler söylemesinin ne kadar az rastlanır bir durum olduğu düşünülürse bütün Türkler ona müteşekkire olacaktır.

Bu güzel kitabın dikenli temasına değinmeden önce, belki de kuruluşundan beri surlarının içinde yaşanan onca dramı telafi etmek için doğanın güzel İstanbul’umuza bahsettiği güzellikleri aktaran sayfalarına duyduğum hayranlığı da ifade etmek isterim.

Bir yaz gecesi, yukarıda ay esrarengiz ışıyla Fatih Camii’nin muazzam kubbelelerini ve “sanki gökyüzüne ekilmiş gibi duran zarif ve hafif minarelerini” aydınlatırken okunan yatsı namazıyla ilgili o sayfalar ne kadar güzel! Asırlık servileri, terk edilmiş mezarları, keçileri, köpekleri, bir cenaze gelsin diye bekleyen dilencileriyle kasvetli Edirnekapi Mezarlığı’nın, sevgili Mecde’nin unutulmuş mezarında, toprakta yatan kırık mezar taşları arasında sonsuz uykusunu uyuduğu mezarlığın o etkileyici tasvir! Sonra o Eyüpsultan Mahallesi, o Haliç, günbatımında olsun, gündeğümünde olsun harikalarını sergileyen İstanbul; bütün bu sayfaları bıkmadan yüz kere okuyabiliriz.

1 Ömer Lütfi, “Les désenchantées”, *Idjrihad*, no. 3 (Ocak 1907): 213-6.

Özellikle kitabın sonuna doğru, Boğaz'da yaklaşan kışın tasviri; Karadeniz'den uluyarak gelen o rüzgâr; “Asya tepelerinde günbegün ölen, pas rengine dönüşen o pembe süpürgeotları”; sonbaharı, gidişi, sonu gösteren, sıkı sıkıya kapalı o boş evler; “sağanağın kamçısıyla dans eden ölü yaprakların uçuştığı” mermer rıhtımlar; bütün bunlar nasıl bir samimiyetle, yüreктen hissedilen bir hüznle anlatılıyor! Güzel ülkemizden uzakta, gözü oyalayan hiçbir şeyin olmadığı bu sonsuz kum çöllerinde, sinir bozucu bir tekdüzelikle hiç değişmeyen mavi gökyüzünün altındaki bir Afrika ülkesinde yaşayan bizler için, böyle canlı tasvirleri okuyarak hasrete kapılmamak mümkün değil. Hem üzülrüz hem de memnun oluruz. Çünkü ruhumuzun bu tropik ülkenin yorucu tozunu üzerinden attığını, ideal olanla birleşmeye yaklaştığını hissederiz.

Zaten bu güzel resimlerin beklenmedik bir tarafı yok; Mösyö Loti gibi bir yazardan bunu beklemek şaşırtıcı değil. Şair ve yazar olarak yeteneği kuşku duyulmayacak kadar biliniyor, tanınıyor. Gerçekten de İstanbul üzerine yeni bir kitap yazacağını öğrendiğim anda, hemen karşılaşacağıma emin olduğum nefis tasvirleri düşündüm ve beklentimde hayal kırıklığına uğramadığımı kabul ediyorum.

II

Saygıdeğer akademisyene hakkını böylece teslim ettikten sonra, biraz daha ilerleyerek özellikle Şark'ta bu kadar yankı uyandıran bu güzel kitabın konusuna girelim.

Konuyu birkaç kelimeyle özetlemek kolay:

Bezgin kadınlar (*les désenchantées*), kitabın kahramanı André Lhery'nin ifadesiyle,

Geleneklerin ve dogmaların koruması altında, yüzyıllardır son derece huzurlu bir uykuya dalmış olan Türk kadınları!.. Gelgelelim kötü kalpli sihirbazın, yani Batı'nın nefesi birdenbire bu kadınların üzerinden eserek büyüyü bozuyor ve kadınların hepsi aynı anda gözlerini açıyor; yaşama hastalığına, bilme acısına uyanıyorlar...

Peki, öyle olsun! Ama ne yazık ki, bilme acısına kapılan yalnız Türk kadınları değil! Birkaç yüzyıldan beri, bütün düşünen insanlık bu sınavdan geçti, kalbinin kanlı parçalarını bu kavgada geride bıraktı. Ama bizim kadınlarımızın acılarında kendine özgü olan taraf, güya, kapalı, havadan, güneşten ve özellikle erkeklerin varlığından uzakta bir yaşam sürmeleri; bu da acılarını müthiş derecede artırıyor! Başka türlü söylersek, kadınlarımızın en çok dehşet duyduğu şey, harem hayatı. Eskiden hiçbir şey bilmiyorlardı; onlar için yarattığımız sefil koşulların farkına varmaları imkânsızdı. Ama artık aydınlandıklarından, bilgilendiklerinden gözleri açıldı; artık ellerimizde bir zevk nesnesi olmayı kabul edemiyorlar; salonda, tiyat-

roda ve baloda yer sahibi olmak istiyorlar; ünlü Fransız romancı André Lhery'den taleplerinin karşılanması için hoşgörülü insanlık nezdinde kendilerinin sözcüsü olmasını rica ediyorlar!

Ama söylemeye bile gerek yok, kadınlarımızı, eğitim derecelerini, taleplerini dışarıdan birine nazaran daha iyi bildiğimiz için, bu taleplerin varlığı konusunda kuşku duymaktan kendimizi alamıyoruz! İşte bu nedenle, André Lhery'den bu kadınlar için yazmaya söz verdiği romanı okumadan önce, aldığı siparişi kanıtlamasını rica ediyoruz. Djénane (Canan)² ve iki kuziniyle yaşadığı neredeyse âşıkane macera bizi tatmin etmiyor. Çünkü bu kadınlarda kendi kadınlarımızı göremiyoruz. Bu kadınların, Türk kadını kılığına girmiş üç Fransız kadını olduğuna inanıyoruz!

André Lhery'nin yanlış anlaşıldığını öne sürerek itiraz edeceğini biliyorum. Dostluk ettiği üç zavallı kadının, kötü niyetle iddia ettiğimiz gibi abartılmış isteklerinin olmadığını, son derece alçakgönüllü taleplerde bulunduklarını söyleyeceğine, bize aralarında geçen konuşmalardan birini hatırlatacağına eminim:

İslami geleneklerin çoğuna sahip çıktıkları ve peçelerinden hiçbir şikâyetleri olmadığı, yalnızca bazen seçilmiş bazı dostlarının yanında bu peçeyi kaldırmak istedikleri izlenimini edindim. Taleplerinin en büyüğü, kendilerine düşünen, özgür ve sorumluluk sahibi insanlar olarak davranılması, bazı erkeklerle gerekirse örtülü olarak görüşmelerine ve özellikle söz konusu olan bir nişanlıysa sohbet etmelerine izin verilmesiydi.

İyi de zaten bunların hepsine ya da hemen hemen hepsine sahipler!

Haremin her penceresinde bir demir ızgara olduğu iddiası doğru değil. Bazen, özellikle zemin katta bunlara rastlanırsa da bunun nedeni kadınlarımızın tutsaklığı değil, hırsızlardır! Kadınlarımızın güneş battıktan sonra sokağa çıkmasının yasak olduğu da doğru değil. Geceleyin kendi aralarında erkeklerden çok daha fazla misafirliğe giderler! Kadınlarımızın Şehzadebaşı'ndaki o ünlü gezilere ancak bir iki kere katılmasına izin verildiği de doğru değil. Ramazan ayı boyunca kadınlar her gün, gerek yaya olarak gerek arabayla Şehzadebaşı'nda erkeklerden çok dolaşır! Üstelik İstanbul'da, Boğaz'da ve çevresinde, her yerde, ne zaman bir toplantı, bir pazar, bir kır gezisi olsa, kadınlar hep erkeklerden daha kalabalıktır! André'nin kendisi bile, güzel Beykoz vadisinde, Göksu'da buna tanık olduğunu söylemektedir. Bir

2 Djénane (Canan), Pierre Loti'nin Türkçeye sırasıyla *Meyûseler*, *Bezgin Kadınlar*, *Mutsuz Kadınlar* başlıklarıyla çevrilen *Les désenchantées* adlı romanının kadın kahramanı. Arkadaşları Zeyneb ve Melek gibi çok iyi bir Batılı eğitim almış olan bu Türk kızı, harem yaşantısından ve zorla evlendirilmekten dert yanarak hayran olduğu ünlü Fransız yazar André Lhery'ye bir mektup yazar. Romanın sonunda Djénane ölecektir –çn.

sabah üç kadın dostunu Boğaz'da kürek çekerken gördüğünü bile yazmış; herhalde harem hayatının sözde haşinliğine uyan bir şey değildir bu!

Kadınlarımızın bir randevuya gitmek için yolda yirmi haremağasını ekmelelerini ve en az bir o kadarına da rüşvet vermelerini gerektirecek kadar denetlendiğini iddia eden Mösyö Loti'ye itiraz edeceğim izninizle. Öncelikle, İstanbul'da bu haremağaları artık hemen hemen hiç yok. Sayıları gün geçtikçe azalıyor. O moda çoktan geçti. Sonra, aşk randevusuna gitmek için zekice planlar yapmak, İstanbul'un ıssız mahallelerinde fıldır fıldır dolaşmak da hiç gerekmiyor. Bu gibi işler her gün Pera'da, başka yerlerdekinden çok daha kolay yapılabilir. Herhangi bir evde veya mağazada örneğin! Bunun için herhangi bir romansı yola başvurmak da gerekmiyor: Kendinden emin halde, beklenen insana duyulan ilgiye göre az ya da çok heyecanlanarak gitmek yeterli ve bütün bunlar da Avrupa'nın her büyük kentindeki gibi oluyor.

Kadınların belli kesimden erkekleri evlerinde ağırlamasına gelince, evrimin, kaçınılmaz evrimin bunu da mümkün kılacağı zamanı beklerken, şimdilik onlarla Kâğıthane'de veya Göksu'da veya başka yerlerde flört etmekle yetiniyorlar.

Kısacası, şu anda kadınlarımızın sürdürdüğü yaşamın kendileri için ideal olduğunu iddia etmiyorum. Ama André'nin dostlarının talepleri bunlardan ibaretse daha iyi günleri beklerken şimdi de hiç acı çekmeksizin istediklerini yapacak yolu bulabilirlerdi.

Ama hayır!.. Talepleri o kadar da alçakgönüllü değil! Bu genç kadınların kafasında, gerçekleşmesi en azından bir süre için imkânsız görünen başka düşünceler var. Her şeyden önce salon ve balo hayatını arzu ediyor, bunu ölesiye istiyorlar!..

André'ye yolladıkları mektuplardan çok açık anlaşılıyor bu: Yazdıklarına göre, "André'nin baloda kadınlar ve çiçeklerle çevrili olduğu bir saatte, onlar çok az aydınlatılmış, ılık ve karanlık haremlelerinde ağılıyorlar". Bir başka mektupta bir Türk kadınının kış gününü anlatıyorlar. Allah'ım! Bu hayatın hiçbir olağanüstü yanı yok! Avrupa'nın her yerinde, oyalanma imkânlarının kısıtlı olduğu bazı kentlerde, varlıklı ailelerin hanımlarının sürdürdüğü hayattan farksız bu. Ama André'nin hanım arkadaşlarına göre, Türk kadını bundan ötürü daha fazla eziliyor:

Geceleyn odasına çekildiğinde, başını altın ve gümüş işlemeli ipekten yastığına gömerek hıçkırıklara boğulurken, Avrupalı kadınlar Pera'da baloya veya tiyatroya gidiyor, ışıkların altında güzellikleriyle parlıyor, seviliyorlar. (!)

Bu mektupta, erkek olmama rağmen yüzüm kızarmadan aktaramayacağım bir bölüm de var: Akşam olunca Bey'in eve dönüşü... Mektupta şöyle yazıyor:

İşte Bey eve giriyor, merdivenlerdeki kılıç şakırtısı gelişini haber veriyor. Evin zavallı hanımının ruhu büsbütün donuyor. Alışkanlıkla aynaya bir göz atıyor; orada gördüğü yansıma gözüne çok güzel gözüküyor ve aklından şu geçiyor: Bütün bu güzellik sadece onun için, ne yazık!.. (!)

Sanırım artık André'nin bu hanım dostlarının iddia ve talepleri konusunda yeterince eğitilmiş olduk. İşte bu nedenle, yukarıda da söylediğim gibi, bunların Türk kadınları olmadığına eminim. Onlarda bir Fransız, hatta Parisli ruhu var: Bu kadınlar için yuva hiçbir anlam taşımıyor; önemli olan tek şey salon, tiyatro ve balo hayatı!..

Yok canım! Sonuçta gayet kadınsı bu istekler karşısında Müslüman olduğum için şoka uğramış değilim. Tam tersine, André gibi, bu güzel kadınların sonsuza kadar "hep kapalı duran kafesli pencerelerden çocukluklarından aşına oldukları ve gri bir ihtiyarlığın adım adım gelerek silip götürceği bu görüntülere bakacağına" inansam ben de çok kötü etkilenirdim, kabul ediyorum. Ama ne kadar göz yumulabilir, hatta meşru bile olsalar bunların, makul bir eğitim görmüş bir Türk kadınının, gerçek bir Türk kadınının asla öne süremeyeceği talepler olduğunu belirtmem gerekir. Türk kadını harem alışkanlıklarını, salona ve baloya giremediği için kendini bu kadar mutsuz hissetmeyecek kadar içselleştirmiştir; miras olarak aldığı bu alışkanlıkları kanında taşır. Hayır, şimdilik bu mümkün değildir ve bu uzun süre devam edecektir.

Fransızcadan çeviren: Ayşen Gür

“Loti Eseflerini Bildiriyor”¹

(Ünlü Şarkiyatçının İstanbullu bir dostuna yazdığı mektup)

Monşer Bey,

Ülkenizdeki son olaylarla ilgili bana ilettiğiniz ayrıntılar için teşekkür ederim. “Şimdi” diyorsunuz, “her şeyi bekleyebilir ve isteyebiliriz. Türkiye ilerleme düşüncelerine, medeniyet hareketine artık yabancı kalmayacak” Umulanmakta haklısınız, heyhat! Çok haklısınız... Gazetem her gün bana bunun ezici kanıtlarını iletiyor. Çok kullanılan bir tabirle, ilerlemiş bir halka dönüşeceksiniz ve buna çok sevin-yorsunuz. Ama ey bahtsız adam, sizi dünyada benzersiz bir millet yapan bütün o büyüleyici pitoreski, cazip orijinalliği kaybedeceğinizin farkında mısınız? – Başiboş, kaygısız yaşamak; hırssız, idealsiz yaşamak; fincan fincan kahve, nargile içmek; uzun uzun hülyalanmak; hep rüya görmek ve sonunda hiç pişmanlık duymadan, yakınmadan ölmek... Ah ne güzel! Ne zevk dolu bir hayat! Bütün bunların değişeceğini, sizin de medeniler safına katılacağınızı, yani heyecanlı, incelmış varlıklara dönüşeceğinizi düşünerek üzüliyorum; umutsuzluğa, esefe kapılıyorum, ölmüş bir sevgilinin mezarı başında duyulan acı üzüntüye... (Buradaki ölmüş sevgili, benim o pırıltılı Şark rüyam.)

Beni anlıyorsunuz değil mi, çünkü sadık okurlarımdan birisiniz; o kaprisli ve marazi ruhumu, hislere, zevklere doymayan ruhumu, sanatçı ve şair ruhumu tanıyorsunuz!

Zaten daha *Désenchantées*'de, Djénane, Melek ve Zeyneb gibi aydınlanmış küçük hanımlardan, zavallı kara hayaletlerden yakınıyordum. Medenileşmek isteyerek kendi kendilerine acı çekecek nedenler yaratan genç Türk erkekleriyle alay ediyor, inançların ve dogmaların bekçilik ettiği bir uykuya dalmış bilgelere, saflara hayranlık duyuyordum. Yeni binalar, Pera ve Boğaziçi'nin dünyevi hareketi beni iğrendiriyordu...

1 İzzet Melih, “Les regrets de Pierre Loti”, *Kalem*, no. 2 (10 Eylül 1908): 10-1.

Şimdi felaket karşı koyulmaz, baş döndürücü bir hızla yayılacak. Senatörleriniz, mebuslarınız olacak. Türklere yakışmayan bir sıradanlık, bir çeşit küfür bu. Medeniyetin rahatlığına kavuşacaksınız: geniş, güzel döşeli yollar, elektrikli tramvaylar, elektrik ışığı, otomobiller ve bu gibi daha bir yığın aptallık...

Bismillahirrahmanirrahim, ufkun maviliğini sayısız minaresiyle bölen muazzam silüetini unutmadığım İstanbul'umu ne hale sokacaksınız? Eğri büğrü dar sokaklarıyla, esrarengiz, nüfuz edilemez haremleyle bu benzersiz şehri neye döndüreceksiniz?

Bütün bu güzellikleri değiştirecek, bozacaksınız. Bir gün ülkenize yeniden gelirsem vaktiyle beni büyülemiş, gözümü kamaştırmış olan hiçbir şeyi bulamayacağım. Bir hanımefendi misali süslü püslü harika bir kayıktaki Kâğıthane ve Gökusu'da boy gösteremeyeceğim; o sevgili dere şık (*chic*) bir mesire yerine dönüşecek!

Aziyade-Necibe belki de hayali aşkımızın saf öyküsünü ciddiye alacak ve fantezilerle dolu mezarına çiçek bırakacak gücüm bile kalmayacak. Affet beni, uzaktaki sevgili... Suretin o kadar tatlıydı ki, sonunda ben bile gerçekten var olduğuna inanmıştım.

Güzel rüyalarımın böyle kaçıp gidişi karşısında, bu marazi, ölümcül son karşısında bir çocuk gibi ağlamak, hıçkırmak istiyorum.

Ey İstanbul, ey perili, mağrur şehir! Umutsuz çığlıklarım karşısında Allah'ın rahmeti saf ve ak ruhunu, cahil ve yüce ruhunu birkaç yıl daha el değmeden bıraksın...

Pierre Loti

[İzzet Melih]

Fransızcadan çeviren: Ayşen Gür

“Loti’ye Cevap”¹[Djénane’ın *Désenchantées* yazarına mektubudur.]

Muhterem Üstat,

Bu satırları okurken belki de şaşacaksınız. “Bu nasıl iş” diyeceksiniz, “Djénane hâlâ yaşıyor! Benim, pardon, büyük başarı kazanan son kitabımın kahramanı André Lhery’nin kara gözleri uğruna ölmedi demek!” Hayır efendim, ölmedi... İşin doğrusu, ünlü yazarın o pek bakımlı fiziği beni o kadar da alt üst etmedi. Umarım bana gücenmezsiniz ey Loti Efendi ve öteki dünyadan değil de edebi servetinizin çoğunu borçlu olduğunuz ve yavan bir dönüşüme uğramasını pek tabii istemediğiniz, bitmek tükenmek bilmeyen ilham kaynağınız İstanbul’dan gelen bu sözleri her zamanki nezaketinizle karşılırsınız.

Esef etmeniz çok dokunaklıydı; hayranınız olan hanımların bazıları da bunları yaşlı gözlerle okudu. Muzip bir hanım, kulağıma eğilmiş fısıldıyor: “Doğru, gözlerimiz yaşlarla doldu... Gülmekten.” Ama boşverin bunları, iyisi mi size ciddi ciddi cevap vereni dinleyin.

Yakınmalarınızdan çok duygulanan sadık okurlarınız geçen gün en büyük şairimizin başkanlığında bir araya geldi ve son derece hareketli geçen tartışmalardan sonra yetkili mercilere şöyle bir ortak talep iletmeye karar verdi:

“Sanat’ın, Büyük Sanat’ın kutsal haklarını çiğnememek, Pierre Loti-Julien Viaud adlı Şark köhneliklerinin başhayranının kalbini incitmemek adına âlicenaplığınıza ve adalet duygunuza sesleniyor, medeniyet denen musibetle mücadele etmek, Türkiye’deki her türlü değişim ve ilerlemeyi durdurmak için gereğini arz ve rica ediyoruz.”

Bu önlemi ezici bir çoğunlukla tam kabul etmiştik ki, yukarıda sözünü ettiğim küçük muzip hanım alaycı bir kahrkaha atarak şöyle dedi: “Devlet adamlarımızın talebimizi ciddiye alacak kadar marazi duygular taşıdığını sanmıyorum. Dilekçeler

1 İzzet Melih, “Réponse à Loti”, *Kalem*, no. 3 (18 Eylül 1908): 12.

artık eskisi gibi hasır altı edilmiyor ama bizimkinin buna bir istisna teşkil etme ihtimali çok yüksek. Bu durumda sevgili şairimizi kim bilir nasıl bir felaket bekliyor. Ülkemizle ilgili ne tür bir kitap yazabilir ki artık? Onu *Les enchantées* [Mutlu Kadınlar] diye bir roman yazarken hayal edemiyorum! Hüzün, gözyaşları, ölüm, matem gerekiyor ona...”

Fransızcadan çeviren: Ayşen Gür

“Piyer Loti”¹

*“Esrar!
Tevekkül!
Kismet!
Kafes, han, kervan
şadırvan!
Gümüş tepsilerde rakeden sultan!
Mihrace, padişah,
bin bir yaşında bir şah.
Minarelerden sallanıyor sedef nalınlar,
burunları kınalı kadınlar
ayaklarıyla gergef doku yor.
Rüzgârlarda yeşil sarıklı imamlar ezan okuyor!”*

İşte frenk şairinin gördüğü şark!
İşte
dakikada 1.000.000 basılan
kitapların
şarkı!
Lâkin
ne dün
ne bugün
ne yarın
böyle bir şark
yoktu,
olmayacak!

Şark
üstünde çıplak
esirlerin
aç geberdiği toprak!
Şarklıdan başka herkesin
orta malı olan memleket!
Açlığın kıtlıktan öldüğü diyar!

1 Nâzım Hikmet, “Piyer Loti”, *Bütün Şiirleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 18. baskı, 2020): 34.

Ağzına kadar
buğdayla dolu ambar!
Avrupa'nın ambarı!

Asya!
Amerikan dretnotlarının tel direklerine
senin Çinlilerin
uzun saçlarından
sarı mumlar gibi asıyorlar kendilerini!
Himalayanın
en yüksek
en dik
en karlı tepesinde
Britanya zabitleri cazbant çaldırıyorlar,
kara tırnaklı ayaklarını daldırıyorlar,
Paryaların
beyaz dişli ölülerini attığı Ganja!
Anadolu baştan başa
Armistrongun
talim meydanı oldu!

Asyanın bağı doldu.
Şark
yutmayacak
artık!
Bıktık be bıktık!
İçinizden biri
can verebilse bile
açlıktan ölen öküzümüze,
burjuvaysa eğer
gözükmesin gözümüze!
Hattâ sen
sen *Piyer Loti!*
Sarı muşamba derilerimizden
birbirimize
geçen
tifüsün biti
senden daha yakındır bize
Fransız zabiti!
Fransız zabiti sen,
o üzüm gözlü Azadeyi
bir orospudan
daha çabuk unuttun!
Kalbimize diktiğin
Azadenin taşını
bir tahta hedef gibi topa tuttun!

Bilmeyenler

bilsin :

sen bir şarlatandan başka bir şey değilsin

Şarlatan!

Çürük Fransız kumaşlarını

yüzde beş yüz ihtikârla şarka satan :

Piyer Loti!

Ne domuz bir burjuvaymışsın meğer!

Maddeden ayrı ruha inansaydım eğer,

Şarkın kurtulduğu gün

senin ruhunu

köprü başında çarmıha gerer

karşısında cığara içerdim!

Ben elimi size verdim,

size verdik biz elimizi

kucaklayın bizi

Avrupanın sankülotları!

Sürelim yan yana bindiğimiz al atları!

Menzil yakın

bakın

kurtuluş günü artık sayılı.

Önümüzde şarkın kurtuluş yılı

bize kanlı mendilini sallıyor.

Al atlarımız emperyalizmin göbeğini nallıyor.

MİZAHIN İNTİKAMI

BİR DERLEME

ŞEKİL 25. Yusuf Franko, "Mr. Jarosjinski, Secrétaire de l'Ambassade de France dans son Salon Oriental" [Fransız Büyükelçiliği Sekreteri Bay Jarosjinski, Şark Salonu'nda], Ocak 1886 (Bahattin Öztuncay, der., YOUSOUF BEY: *The Charged Portraits of Fin-de-Siècle Pera*, 2. baskı [İstanbul: ANAMED, 2017]) (Ömer M. Koç koleksiyonu).

“Turistler”¹

Hüzünlü günlerde kim bilir kaç kere
Boğulduk kahkahalara
Turistleri sürüklenirken görünce
Önce Pera sonra Galata'da.

Tıkarlar faytonlara hepsini
İstiflerler çiroz gibi,
Sonra da sokup sıraya gösterirler
Pazarları, meydanları, kahveleri.

Rıhtımları, köprüleri, dükkânları,
Yılanların yuva yaptığı yaşlı surları,
Eski köyleri, antik kuleleri,
Bütün çarşıları, bütün delikleri.

Güderler zavallıları
Dere tepe demeden,
Gözlerinin yaşına bakmadan,
Canı çıkar koskoca bir ordunun bile.

Önce yürür, sonra tırmanırılar
Bütün şehri ve etrafını,
Eski kulenin yanından inen
Yüksek Kaldırım'ı.

İnerler ta bayırın dibine,
Varırlar zar zor sonunda
Belisarius'un² canları çıksın diye
Ardında bıraktığı harabelere.

1 “Les Touristes”, *Kalem* 1, no. 28 (26 Şubat 1324/11 Mart 1909): 14-5.

2 I. Justinianus'un hâkimiyeti döneminde önemli askeri seferlere öncülük etmiş başkomutan Flavius Belisarius (500-565) –en.

Bir günde taşırılar hepsini
Samatya'dan Büyükkada'ya,
En sağlam adamın bile
Nefesini kesen çılgın koşuda.

Canları pahasına,
Göze alıp gebertmeyi,
Koparırlar Dikilitaş'tan,
Fırlatırlar Feriköy'e.

Nefes nefese, belleri bükük,
Topallaya topallaya koşarlar
Kavak'a doğru marş marş,
Sonra Maltepe'ye dörttnala.

Diller dışarda, boğazlar kurumuş,
Dönüş umudu yok olmuş,
Bulurlar kendilerini birden
Eyüp'ten Üsküdar'a sürünürken.

Sonra koştura koştura
Atmeydanı'ndan Kuzguncuk'a,
Kıvrınarak baş ağrısından,
Külçe gibi bacaklarla.

Yolda kaybolmasınlar diye
Sürüden kaçmış koyun gibi
Rehber sayar her defasında
Parmığıyla her birini.

Çılgın koşunun sonunda
Bol bol öderler bedelini.
Biz de eğleniriz bol bol
Cüzdanimızı bile çıkarmadan.

Allah razı olsun turistlerden
Bıraktıkları hediyelere:
Gazetecilere hikâye,
Zevzeklere eğlence.
[...]

Vezüv; meşhur çorba kâsesi,
Partenon; opera dekoru,
Piramitler; taştan börekler,
Hepsini görmüştür turist. – Ama Pera'da

Görebileceği en büyüğü şey,
Aleladdenin en büyük düşmanı,
En arkeolojik olan,
Harikanın en harikası.

İnanmayacaksınız ama
Ne antik anıtlardır,
Ne tarihin kalıntıları,
Ne âdetlerimiz, ne kıyafetlerimiz;

Ne güzel cepkenli hamallarımız,
Ne o kadar sevdiğimiz köpeklerimiz,
Ne kısa donlarıyla
O çevik tulumbacılarımız,

Ne resim gibi manzaralarımız,
Köprüde, şehrimizin serseri muhitinde
Durmadan ağlayıp mızıklayan
Dilencilerimiz ve serserilerimiz,

Ne irili ufaklı pazarlarımızın
Eşsiz, ince, zengin sanatı;
Ne aşk ve şans oyunlarının
Cirit attığı Yeni Çarşılar,

Sayısı az da olsa gözümüzden kaçmayan
Balkondaki çiçeklerinin arasında,
Çocuksu zarafetleriyle salınan,
Güzel Şark kızları da değildir;

Ne korkunç ya da oynak deniz,
Ne müthiş ya da ölümcül sema;
Hayır, turistin asıl aradığı,
Beklenmedik, anıtsal olan;

Uzak diyarlara meraklı
Ava çıkmış turistin
Buradan geçtiğinde asıl görmesi gereken
Şarklıların yaptığı naniktir.

Fransızcadan çeviren: Ayşen Gür

“Gizli Mabel”¹

Müfide Hanımefendi’ye:

Geçen gün Tokatlıyan’da Sermet bana genç bir Frenk takdim etti. Sorbon’dan arkadaşmış! Kumral, çiy mavi gözlü, güzel, narin, nazık bir çocuk! Azgın bir “Şark” meftunu! İlk lafı bu oldu:

— Azizim, siz kendinizi bilmiyorsunuz. Avrupa’yı bir şey zannederek kendi güzelliklerinizi göremiyor, kendi esrarlarınızı yaşamıyorsunuz.

Birdenbire haklı mı haksız mı olduğunu kestiremediğim bu tevbihe [azara] gülümsedim:

— Yaşamadığınızı, göremediğimizi ne biliyorsunuz?

— Bunu gözümle gördüm, diye coştı. Üç gecedir Sermet’in evindeyim. Her şeyi alafranga: Yemek, salon, yatak odası, karısının, kardeşlerinin giyinışleri, hareketleri hatta zihniyetleri, telakkileri bile hep Avrupa-kârî! Ah nerede Loti’nin Türkiye’si?

— Loti’nin Türkiye’si karşı tarafta! dedim.

— Evet, öyle söylüyorlar. Fakat içine girilmez bir âlem! Yazık ki siz bu pitoresk âlemi sevmiyorsunuz!

— Sevenlerimiz de var! dedim.

— Siz sevenlerden misiniz?

— Evet... diye mübalağalı bir tehalükle [arzuyla can atarak] başımı salladım.

“Sabit fikir”lerinin hududunu aşamayan Frenkler ne masumdurlar! Bu genç Avrupalı da bunlardan biriydi. Türkiye’ye dair konuşmaya başladık. İddia ediyordu ki biz kendimizi tanımıyoruz; en güzel, en zengin, en bedii [eşsiz] sokaklarımıza pis diyoruz; artık güzellikten mahrum Avrupa binalarına, muazzam caddelere, tabiatı öldüren hendese çirkinliklerine kıymet veriyoruz... Rumlara hiddeti garaz derecesini geçiyordu. Beyoğlu’ndan öyle nefret etmişti ki, “Ne iğrenç Garp karikatürü, ya

1 Ömer Seyfeddin, “Gizli Mabel”, *İfham*, no. 100 (10 Teşrinisani 1335/10 Kasım 1919): 3-4.

rabbi!” derken adeta sarararak tiksiniyordu. Kafası Loti’nin muhayyeliyle doluydu. Bizim sefalet, vahşet, cehalet dediğimiz perişanlıklarımıza o “Harika!” diyor, bu nihayetsiz mezbeleler, baykuşlu viraneler karşısında nasıl olup da bedii [estetik] bir heyecan duymadığımıza şaşıp kalıyordu. Nihayet kendisinin Avrupalılaşmamış bir Türk evine götürülmesini benden rica etti. Aklıma birdenbire Karagümrük’te oturan ihtiyar sütannem geldi. Bu, gayet sofu, gayet stoik [metanetli], gayet muhafazakâr bir kadındır. Kendinden büyük, eski Arap halayıkçıyla oturur, kocasından kalan ufacak bir iratla rahat rahat geçinir.

— Öyleyse sizi hiç Avrupalılaşmamış ihtiyar bir dulun evine götüreyim! dedim. Teşekkür etti. Sevindi.

— Ne vakit?

— Bugün, hatta isterseniz şimdi.

— Bu mümkün mü?

— Mümkün. Yalnız başınıza bir fes alacağız, dedim.

Böyle ansızın gitmek alaturka evde tekliflere, tekellüflere [gösterişlere] meydan bırakmayacak; tabiatı, pitoreski bu Şark meftunu Frenk’e olduğu gibi gösterecekti. Sermet, zavallının sevincine gülmekten katılıyordu. Ona veda ettik, bir arabaya atladık. Beyazıd’a indik. Frenkçiğe bir dükkândan fes aldık. Kalıplattık. Tramvaya binmek istemedi.

— Buradan aşağı hep Türk mahallesi mi? dedi.

— Evet, hep Türk mahallesi.

— O halde rica ederim, yayan gidelim.

— Pekâlâ! dedim.

Yangın yerlerinden yürüdük. Sisli bir hava, bulutlu, karanlık bir sema, harap evlerin, تنها viranelerin sükûnuna sanki acı bir hüznün karıştıyordu. Yolda ona talimat verdim. Sütanneme kendisi için Çerkes diyecektim.

Vakia o horozdan kaçan bir kadın değildi. Fakat belki bir Hristiyanın yanına çıkmak istemezdi. Bu basit entrika genç Frenk’in muhayyilesini daha beter alevlendirdi. Bir tarafa çarpılmış siyah, çürük, tahta evler, yıkık duvarlar, sökülük çatılar karşısında duruyor, “O ne manzara, ne manzara!” diye bir türlü ayrılamıyordu. İki saatte eve gelebildik. Bu üç katlı, ahşap, biraz viranca bir binadır. Kapıyı çaldım. İhtiyar Arap açtı.

— Sütannem yok mu? diye sordum.

— Komşuda. Buyurun...

— Haydi, Karanfil Dadı, git, koş, benim geldiğimi söyle. Yanımda da bir misafirim var. Bu gece sizde kalacağız, dedim.

İçeri girdik. Temiz fakat karanlık taşlıktan geçerek koca bir merdivenden çıktık. Misafir odasına genç Frenk bayıldı. Yerde güzel bir Acem halısı yayılıydı. Duvarlar merhum hattat sütbabamın yadigâr bıraktığı levhalarla süslenmişti.

Yastıklarına fes rengi perdelerin düştüğü sedirler kırmızı, velenselerle [ağır bataniyelerle] örtülüydü. Karşı karşıya oturduk. Kafeslere hayran oldu.

— Adeta kendimi bir rüyanın içinde sanıyorum! dedi. Sütannem gelince benim gibi elini öptü. Ara sıra başındaki fesi unutuyor; gayri ihtiyari reverans hareketleri izhar ediyordu [sergiliyordu]. Sütannem bunun pek farkına varmadı ama:

— Konuştuğunuz laf Çerkesçeye benzemiyor, dedi. Ben:

— Anneciğim, bu senin bildiğin Çerkesçe değil, hicretten sonra çıkmış Rusça ile Çeçence ile karışık yeni bir Çerkesçe! diye kandırdım.

Sözde bu Çerkes misafir hacca gitmek için İstanbul'a gelmişti. Sütannem hac vakti olmadığını hatırlayınca ona da bir kulp buldum. Maksudı daha evvel davranıp İstanbul'da biraz Türkçe öğrenmekti.

— Ah, bu yaşta hacı olmak, ne mutlu, ne mutlu, darısı senin başına! diyordu.

— Amin, amin!

Frenk ağzından çıkan bu kelimeyi birdenbire tanıyor, aşinalığını göstermek fikriyle kendi şivesiyle tekrarlıyordu:

— Amen, amen!

—

Sütannem bu Çerkes ile beraber hacca gitmemi tutturdu. Hasılı yemek zamanına kadar hep hacdan, hocadan falan bahsettik. Ben sütannemin nasihatlerini cıtır cıtır hep Çerkesçeye tercüme ettim. Sofraya oturunca Frenk bütün bütün bedii heyecanının içinde gayş [mest] oldu. Yalnız yabancı misafirlere çıkan gümüş sini zavallıyı deli edecekti. Çatalı bırakıyor, sütannem gibi eliyle yemeye çalışıyordu. Ben vazgeçirdim. Elle yemek yalnız ihtiyar kadınlara mahsus olduğunu söyledim. Dünyanın en rahat vaziyeti[nin] bağdaş kurmak olduğunu iddiaya başlarken sofradan kalktık. Kahvelerimizi içtik. Sütbabamın kütüphanesinde yadigâr gibi duran eski yazma kitapları misafirime gösterdim. Nakışlara, ciltlere, minyatürlere hayran kaldı. Uyku zamanı gelince onu Karanfil'le beraber en üst kata çıkardık. Yatağını bahçe üstündeki odaya yapmışlardı. Ayakyolunu falan gösterdim. "Bonsuvar" dedim. Ben de orta kattaki odaya çekildim. Gece fırtına çıktı. Şiddetli bir yağmur

yağdı. Sabahleyin gayet güzel bir hava açılmıştı. Frenk'i uyanmış, giyinmiş buldum. Yatağın içine oturmuş, bir şeyler yazıyordu.

— Bonjur...

— Bonjur, mon amil!

— Ne yazıyorsunuz?

— Oh, tahassüsatımı [duygularımı]!

— O kadar mütehassis mi oldunuz [duygulandınız mı]?

— Tarif edemem, size tarif edemem...

—

Aşağı indik, sabah kahvelerimizi içtik. Sütannemin ellerini öptük. Bu Frenk'i daha beter Şark pitoreskinin içine batırmak için yayan olarak Fatih'e götürdüm. Caminin karşısındaki kahveye oturduk. Birer nargile ısmarladık. Dışarı üflemesin diye evvela ehemmiyetle içmek ameliyesini öğrettim. Keyiflerimiz gelmeye başlıyordu. Zavallıyı yine azıttırmak, coşturmak için:

— Azizim, şu karşıdaki mabede bak, dedim. Ne letafet, ne mehabet [azamet] değil mi?

—

Frenk gülümsedi, o kadar müteheyyiç [heyecanlanmış] görünmedi. Yıkık çeşmelerin, eğrilmiş duvarların huzurunda deli gibi çırpınan bu adamın kayıtsızlığı tuhafıma gitti. Sordum:

— Bu abideyi beğenmediniz mi yoksa?

— Bu, bu mabed hiç... diye mavi gözlerini küçülterek tekrar gülümsedi.

— Ne demek hiç? Bu İstanbul'un en muazzam bir abidesidir.

— Bu, hiç... Bu mabed, hiç...

— Ne demek?

— Ben ondan daha mühimini gördüm.

— Olamaz, dedim, ne vakit gördünüz?

— Bu gece...

— Rüyanızda mı?

— Hayır...

— Ya nerede?

— Evde...

— Hangi evde?

— Yattığımız evde...

Şaşladım.

— Ne gördünüz canım? dedim.

— Piyer Loti'nin göremediği bir şeyi! Hiçbir Avrupalının tanımadığı bir sırrı!

—

Gülümsüyordum.

— Evet, ben sizin gizli mabedinizi gördüm, dedi.

— Nasıl gizli mabed, canım?

— Nafile saklıyorsunuz. Ben gördüm işte! Asırlardan beri Avrupalıların gözlerinden sakladığınız mahrem mabedinizi, hususi mabedinizi bu gece gördüm.

— ...

— ... Ama emin olunuz bu sırrı muhafaza edeceğim. Paris'e gidince yazmaya-
cağım. Defterimde mukaddes bir şey gibi bu hatıra saklı kalacak.

— Laflarınızdan bir şey anlamıyorum, dedim.

— Israr etmeyiniz; gördüm, gördüm.

— Neyi canım?

— Gizli mabedinizi!

— Bizim gizli mabedimiz falan yoktur.

— Nafile inkâr ediyorsunuz, ben gördüm.

— Tuhaf, çok tuhaf! diye başımı sallıyordum. Frenkçik dayanamadı. Cebinden maroken kaplı bir defter çıkardı.

— Bak, görmüş müyüm, görmemiş miyim? dedi. Son sayfeleri okumaya başladı:

[...] Sabah! Büyük bir heyecan, bir haz içinde şu satırları yazıyorum. Dün Sermet'in takdim ettiği bir Türk'le bu İstanbul'un en meçhul yerine geldim. Meğerse Jak Kazanova [Giacomo Giralomo Casanova], Piyer Loti falan konaklarla yalıların selamlık dairelerinde birer kahve içmekle Şark'ı gördük sanıyorlarmış. Asıl Şark görünmeyen tabakalarda... Ben işte hiçbir Avrupalının görmediği şeyi gördüm. Burası ihtiyar, dul bir kadının evi. Gayet dindar bir kadın. Evin içi, sofa takımı, âdet, tarzlar, hasılı her şey hiç bozulmamış. Tamamıyla alaturka. Gece beni en üst katta bir odaya yatırdılar. Sabahleyin gayet erken uyandım. Yataktan kalktım. Garip bir recessüs [merak] içimi yiyordu. Ayaklarımın uçlarına basarak dışarı çıktım. Karşıda bir oda vardı. Kapısı aralıktı. Yavaşça ittim. Bir de ne göreyim? Gizli bir aile mabedi!

Beyaz perdeler inik. Aralarından soluk bir aydınlık giriyor. Duvarlarda birçok büyük levhalar asılı. Köşelerde ağır, ceviz ağaçlarından yapılmış, demir çemberli mezarlar duruyor. Şüphesiz bu mezarlarda sevgili ölülerin mum-yaları var. Bir tanesini açmaya çalıştım. Mümkün değil. Kitli. Sonra yerde irili ufaklı birçok kaplar duruyor. Bazıları bakırdan, bazıları porselenden! İçinde kıymetlileri var, mesela kapının hizasında, birinci mezarın önündeki gayet kıymetli, etrafı altınla yaldızlanmış bir kap. Köşede yeşil bir vazo... Kim bilir nasıl bir topraktan yapılmış, mabedin içinde manasını anlayamadığım bir nispet dahilinde ipten birtakım dılırlarla zaviyeler [geometrik çizgiler] gerilmiş. Bu mukaddes zaviyelerin üzerinde şüphesiz ölülere ait olan birtakım relipler [yadigârlar] asılı. Kaplarda mukaddes sular duruyor. Bazısında az, bazısında taşacak derecede çok. Mekke'nin, Medine'nin, kim bilir hangi meçhul, hangi mukaddes köşelerinden gelen bu esrarlı, bu mukaddes sulardan tattım. Biraz kekremesi... Kapların dibinde hafif, ama gayet hafif bir toprak tortusu var. Her kaptan içtim. Hepsinin tadı bir. Kalbim çarpmaya başladı. Memnu bir mabede girmiş bir küfürbaz, bir hain, bir kâfir heyecanı ile dışarı çıktım. Sanki bu mezarlar birdenbire açılacak, içlerinden yüzlerce sene evvel ölmüş ihtiyar Türkler kavuklarıyla, yatağanlarıyla kalkıp üzerime yürüyecekler sandım. Sanki duvarlardaki levhalar sallandı. Mukaddes kapların içi çalkalandı. Sanki o an bir deniz olacak, oralarda beni boğacaklardı. Bu mukaddes suların hiddetini, sükûnetini, ulviyetini şimdi içimde duyuyor gibi oluyorum.

Esrarlı, müphem bir rehavet, bir ateş damarlarıma yayılıyor. Beynimde karanlık, meçhul bir kubbenin derin akislerini iştiriyorum. Öyle anlatılmaz bir heyecan duyuyorum ki...

Kendimi tutamadım. Öyle bir kahkaha attım ki Frenk marpuçunu elinden düşürdü. Az daha nargile devrilecekti. Sabah keyfini çatmaya gelmiş müşterilerin afyonlarını patlattım. Dik dik yüzüme bakıyorlardı.

Frenk sordu:

— Neye gülüyorsun?

— Ayol sen gizli mabede girmemişsin! dedim.

— Ya nereye girmişim?

— Sütannemin sandık odasına!

— Sandık odası ne?

— Bizim evlerde komodin, aynalı dolap falan yoktur. Eşyalarımız birer sandıkta, sandıklar da bir odada durur. O mezar zannettiğin demir çemberli ceviz tahtutlar, bizim çamaşır sandıklarımızdır.

— Ya duvardaki levhalar?

— Sütbabamın eserleri! Yadigâr diye annem satmıyor.

Frenk inanmıyordu. Ben hâlâ gülüyordum.

— Ya ipten yapılmış hendesi şekiller? O "relik"ler?

— Yağmurlu havalarda çamaşır asmaya mahsus ip. Zaviyeler, müsellesler [üçgenler] tesadüfen teşekkül etmiş; relik zannettiğiniz de kullanılmayan esvaplar...

Frenk yine inanmıyordu. Mavi gözleri birdenbire bulutlanmıştı. Yalanımı ya kalamış gibi başını salladı.

— Ya o mukaddes sular? Onlara ne diyeceksin azizim? dedi.

— Gece yağmur yağdı. Sütannemin sandık odası bildim bileli akar. Tavandan damlayacak yağmur suları yerleri ıslatmasın diye geceleyin Karanfil o kapları odaya sıra sıra dizmiş olmalı... dedim.

Frenk evlerimizin üzerindeki "maşallah" yazılarını milli bir sigorta şirketinin işaretleri, saçaklarımızda sallanan nazarlık boncuklarını damdan dama kaçan hırsızların oralara takılıp kalmış ayakkabıları zanneden meşhur millettaş gibi bir an durdu. Düşündü. Derin derin nargilesini çekti. Yutkundu. Elinde açık kalan defterini cebine soktu. Ben hâlâ duruyor duruyor, gülüyordum.

— Gülme azizim, sizin sandık odalarınızda bile öyle esrarlı, öyle anlaşılmaz, öyle müphem, öyle dini bir hal var ki...

— Ne gibi?

— Öyle bir şey ki... Siz körsünüz... Göremiyorsunuz, vesselam... dedi. Fakat bizim göremeyip de o yalnız kendi gördüğü şeyin ne olduğunu bir türlü söyleyemiyordu.

Malum ya, Türkler hükümlerinde çok naziktirler! "Biz kör isek işte siz de dilsiniz!" cevabı ta dudaklarımın ucuna gelmişken sustum. Hiç ses çıkarmadım.

Hazırlayan: Fatma Damak

*Meşhedi ile Devriâlem*¹

[...] Müstağrip [oksidantalist], müsteşrik [oryantalist] tabirinin Garp için kullanılan mukabilidir. Sizler nasıl ki Şark'ı garibeler diyarı olarak tanır; onu tedkik edip öğrenmeyi bir şube-i ilm addeder, o ilimde mütehasıs geçinirseniz, biz de “oryantalizm” yerine “oksidantalizm” diye yeni bir meslek icat ettik, sizleri tedkik ediyoruz. Ve bendeniz en mütehasıs bir oksidantalist, yani müstağrip olmak sıfatıyla diyebilirim ki sizde gördüğüm garibelerin yanında bizimkiler sönük kalır. Mesela, deminden sayıp döktüğünüz tekerlemelerle Loid Corc'un [Lloyd George] parlamentoda irat ettiği [söylediği] bazı nutukları mukayese ediniz; aralarında hiçbir fark göremezsiniz. Hepsi de mâna, belagat, ilham itibarıyla yekdiğerinin aynıdır. Ve insanların arada sırada duyduğu saçmalamak ihtiyacından doğmuştur. Şimdi tedkikatımı bitirmek üzereyim. İstanbul'a avdetimde, darül-fünunumuza takdim edeceğim mufassal [ayrıntılı] raporun bir suretini size gönderirim. “Garp'ta siyasi yaveler”den [boş sözlerden] bir hayli topladım. Gayet meraklı bir mecmua vücuda geldi.

Mister müderris, ağzını açmış beni dinliyordu. Önümdeki kadehten bir nefes daha çekip devam ettim:

– Evet, Mister... Böyle! Biz Şarklılar sizden hiçbir hususta geri kalmak istemeyiz. Hatta bazı işlerde sizden ileri gideceğiz. Şimdiye kadar siz bizi enayi yerine koydunuz, dilediğiniz gibi istihfaf ettiniz [küçümsediniz]. Meraklı hayvanlar gibi bizim ahvalimizi tedkik için memleketlerimize heyetler gönderdiniz. Bazen gördüğünüz bir tek hakikate bin tane de yalan katarak hemşehrilerimize Türkü bir ucube olarak tanıttınız. Öyle bir raddeye geldi ki herhangi birimiz Paris'te, Londra'da, Nüyük'ta milliyetimizi söyler söylemez, başımıza merakla bir sürü halk toplanır oldu. Alaska tilkisi yahut Sibirya kurdu gibi her birimizi ayrı tedkik ediyorlardı. Ağzımızı açıp da bir söz söyledik mi, “Ay, insan gibi konuşuyor!” diye şaşıp kalanlar oldu. Bereket versin ki çabuk silkindik, tecavüzleriniz gözümüzü açtı. Bizim kendimizin de adam olduğumuzu, hem de sizlerden çok kabiliyetli adamlar olduğumuzu anladık. Şimdi

1 Erçümen Ekrem, *Meşhedi ile Devriâlem* (İstanbul: Suhulet Kütüphanesi, 1927), 118-9.

de size anlatmak istiyoruz. Bugün de medeni milletlerle aramızda bir tek fark kalmış ise emin olun, o da bizim lehimize.

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

Gurebahane-i Laklakan [Düşkün Leylekler Evi]¹

On on beş sene evvel bir tatil haftasını geçirmek için Bursa'ya gitmiştim. Üç dört saatlik hazin, kirli, eğlencesiz bir vapur seyahatinden sonra, ovalar içinde iri bir tırtıl ağırlığıyla sürüklenen ufak bir şimendifer, beni aynı günün akşamında, karanlık bir duvar gibi semalara kadar yükselen Keşiş'in eteğindeki yeşil şehre bırakmıştı.

O sırada İstanbul'un okuryazar gençleri arasında "mimari" bir milliyetperverlik hüküm sürüyordu. Herkes, evvelce işitilmemiş eski bir mimar ismini bulmakla iftihar ediyor; makaleler, ihtiyar mermerlerin mana ve asaletinden bahsediyor; şiirler kemer ve sütunların güzelliğini söylüyordu. Edebiyat lisanı duvarcılık ve marangozluk tabiratıyla dolmuştu. Türk medeniyetinin ölçüsü münhasıran "mimari" olmuştu. Mimari münakaşalarıyla cabeca [yer yer] dostluklar teessüs ediyor, düşmanlıklar vücut buluyordu. Milli şuurun uyandırdığı deruni kuvvetler henüz büyük felaketlerin çekiciyle dövülmemiş, bugünkü rüşünü bulmamıştı. Bu kuvvetler havai fişekler şeklinde, hayatın gecesinde, renkli ateşlerden seyyal [akıcı] nakışlar çizdikten sonra dağılıp gidiyordu.

O sırada Bursa'da benim de ne yapacağım tabii belliydi: Abideleri görmek, nakışlar ve çinilere dair tedkikatta bulunmak, sormak, düşünmek, not almak ve nihayet mimarının "tarih" ve "bedi"ine [eşsizliğine] dair az çok uydurma yeni bir keşifle zengin, müstakbel münakaşalar için yerinde toplanmış kuvvetli vesikalarla silahlı [donanmış] olarak İstanbul'a dönmekti; öyle yaptım.

Çekirge'de Hüdavendigâr Türbesi'ni ziyaret ettim. Türbedarın bana üç yüz senelik diye gösterdiği bir Kuran'ın yazı ve tezhibine takdir ve hayretle baktım. Türbenin kutsi ölüsü Sultan'ın ceylan derisinden bir seccade, bir zırhlı gömlek ve bir miğferden ibaret cengâverane metrukâtına [mirasına] haşyetle [korkuyla] ellerimi dokundurdum. Muradiye'ye gittim. Türbenin rengârenk çini bahçesinde, erimiş yakuttan kırmızı lale ve karanfillerin havasında uzun müddet oturarak düşündüm. Diğer bir gün Yeşil Cami'ye gittim. Duvarları kaplayan yeşil çiniler bu mabedin

1 Ahmed Haşim, "Gurebahane-i Laklakan", *Gurebahane-i Laklakan* (İstanbul: İlhami Fevzi Matbaası, 1928): 4-20.

içine esrarengiz bir deniz altı aydınlığı veriyordu. O aydınlıkta kayyumla [cami hizmetlisiyle] karşı karşıya oturarak nakışlar ve oymalar hakkında uzun uzun konuştuk. Kayyum, “Garip şey” diyordu, “bir zamandan beri İstanbul’dan gelenler hep bana sorduğunuz sualleri soruyor.” Ecnebilerin ziyaret ettiği camilerdeki sarıklı hademelerin çoğu gibi bu hoca da zeki, geveze ve safvetsizdi [kurnazdı]. Bana caminin Vefik Paşa zamanında, De Parville [Léon Parvillée] isminde bir Fransız mimarın nezareti altında gömülü olduğu topraklardan çıkarılıp tamir edildiği zaman çalınmış olan çinilerinden bahsetti. Ve bu iş hakkında fazla tafsilat almak istiyorsam Bursa’da elli altmış seneden beri yerleşen Türk muhibbi ve Türkkârî sanat meraklısı Greguvar Bay [Gregoire Baille] ismindeki zatla görüşmemi tavsiye etti. Bu ismi ilk defa işitmiyordum. Birçok Fransız muharrir ve ediplerinin Şark’a dair yazılarında bu isim, güller ve çiniler arasında yaşamak ve ölmek için Bursa’da inzivayı ihtiyar etmiş [seçmiş] garip bir sanat mecnununun ismi olarak geçiyordu. Ziyaret için müsaade istemek üzere kendisine yazdığım mektuba aynı günde cevap aldım. Ferdası günü öğleden sonra Setbaşı’ndaki evinde bana muntazır olacaktı [beni bekleyecekti].

Bay, beni bahçesinde, çınar ve dut ağaçlarının gölgesinde kabul etti. Sigaralar yaktık, kahveler içtik. Biraz sonra gümüş bir tepsi içinde ahududu şerbeti getirdiler. Işıқта parıl parıl yanan billur kadehlerdeki buzlu, muattar [güzel kokulu], al mayı ile boğazlarımızı serinlettik ve sırma işlemeli ipek peşkirlerle dudaklarımızı kuruttuk. Biz konuşurken ikide bir, bahçenin bülbül sesleri ve serçe cıvıltılarıyla dolu yeşil derinliklerinden, elinde taze dut dolu bir tabakla başı örtülü bir genç hanım veya kırmızı donlu bir kız çocuğu çıkıyordu. Madam Bay [Madame Baille] her birine halis Türkçeyle, “Güle güle... Ne zaman isterseniz yine gelin... Kendi bahçeniz gibi...” diyordu.

Mösyö Greguvar Bay’a, birçok nasir [yazar] ve şairlerin kitaplarında tarifini okumuş olduğum, tarih ve edebiyata geçen köşkünü görmek ve kendisini tanımak için geldiğimi söyledim. Zavallı adam memnun oldu. Greguvar Bay’ın “deha”dan mahrum bir nevi Piyer Loti [Pierre Loti] olduğunu iki üç söz teatisinden sonra anlamıştım. Yegâne eseri eviydi. Zevkinin merakı tahrik edecek bir cazibesi olduğunu öğrenmekten derin bir haz alıyordu.

Evvela köşkü gezdirdi. Bu köşte Muradiye’nin çinilerini takliden Kütahya’da yaptırılmış renkli bir duvar parçasından başka dikkate layık bir şey görmedim. Zaten Greguvar Bay köşküne fazla kıymet vermiyordu. Hayatının şaheseri bahçenin mehcür [uzak] bir köşesindeki “Gurebahane-i Laklakan” [Düşkün Leylekler Evi] idi. Bu gülünç tesmiyenin [adın] sebebini Greguvar Bay bana sonra anlattı.

Köşkten çıktık ve bahçenin her noktasında uzun uzun durup konuşarak dolaştık. Her bir adımda hane sahibi bahçenin ayrı bir hususiyeti hakkında tafsilat veriyordu:

— Bahçeyi bakımsız buldunuz, değil mi? Bahçenin bu metruk ve perişan halini kendim istedim. Sarmaşıkların, örümcek ağları şeklinde birbirine geçip bütün ağaçları kaplaması için senelerce bekledim. Bu ağaçlara insan başları manzarasını vermek, dallara bu azgın inkişafı [görüntüyü] aldırarak, hasılı bahçeye serbest bir orman manzarası verdirmek için bilseniz ne kadar çalıştım. Türk sanatının muhabbeti bana “tabiat” muhabbetini öğretmiştir. Tabiatı kayda tabi görmek bana şimdi eza veriyor. Bir bahçe için bir ormana benzemekten daha fazla bir güzellik tasavvuru kabil midir? Şimdi “Lö Notr” [André Le Nôtre] usulü Fransız bahçeciliği bana bir çirkinlik ve bir manâsızlık gibi görünmektedir.

Sonra, bana bahçesindeki ağaçların ayrı ayrı hikmet-i intihabını [seçilmesinin sırrını] anlattı:

— Belki dikkat ettiniz. Etrafınızdaki ağaçlar ekseriyetle söğüt ve selvidir. Bahçemin ölüm ve uhreviyet rayihası [ahiret kokusu] dağıtabilmesi için bu nevi ağaçları tercih ettim. Etraftan burnunuza gelen bu mezarlık kokusu işte bu yapraklardan dağılıyor. Mezarlığı hiçbir millet sizin anladığınızın güzel tarzda anlayamamıştır. Frenk mezarlığı ölümün tatlı ve haşın güzelliğini bozar. Orada, sanki taşları daha dik ve köşeli yapan buzlu bir hava dolaşır, sanılır ki her ölü süslü ve sağlam mezarının kapısı arkasında, hodperestane [kendini beğenmiş] bir hırsla saklanmış, muacciz [rahatsız edici] zaire [ziyaretçiye] saldırmaya hazırlanmış bekliyor. Hıristiyan mezarlığının ağır sükûtunda mahsus olan adeta husumettir. Halbuki sizin mezarlıklarınızın havasında her türlü maddi endişelerin takallusundan [gerginliğinden] kurtulmuş bir tebessüm dolaşır. Müslüman mezarlığında insan her ölü için durup ağlamak ister, o kadar her ölü munis ve cana yakındır. Mezarlıklarınızı şehirlerin ortasında kurmakta da haklısınız. Bunlar öyle bahçelerdir ki ağaçlarının yetiştirdiği meyveler, yaşayanların tatması lazım gelen his ve fikir meyveleridir. Bahçeme mezaristan kokusunu neşredecek ağaçlar dikmekle baharını hazanla tadil etmek [yatıştırmak] ve ona her mevsim için “fikir”in acı lezzetini vermek istedim.

Bahçenin ötesine berisine dağılan, tepesi sivri, altı geniş, kısa çamlardan birinin önünde durup anlattı:

— Bu çamları sebepsiz bahçeme dikmedim. Türkçe ismini maalesef bilmediğim bu ağacı dönen Mevleviye benzettiğim için severim. Bakınız bu çam, devran havasında açılmış bir Mevlevi tennuresini andırmıyor mu? Bu çamlara baktıkça sanıyorum ki bahçem azim bir semahanedir ve içinde nebatî Mevleviler cabeca [yer yer], kendinden geçmiş, bülbüllerin ahengiyle dönüyor.

O sırada yan yana birkaç odadan ibaret, harap bir ufak binanın önüne gelmiştik. Mösyö Greguvar Bay:

— İşte Gurebahane-i Laklakan! dedi. Biliniz ki bahçemin bu köşesi hakikat şeklini almış kendi hayalimdir. Bu harap üç odayla onları çeviren bu bahçe köşesinde, ömrümün bu son günleri sükûn ve tahayyül içinde geçiyor. Fırsat buldukça buraya iltica ederim. Zevcem bile bana burada refakat etmez. Bu inzivagâhta arkadaşlarım yalnız sakat ve ihtiyar bir iki leylektir. Bilmem Bursa'yı gezerken gördünüz mü? Haffaflar² Çarşısı'nın ortasında bir meydan var. Bu meydan malul bazı hayvanların darülacezesidir. Kanadı veya bacağı kırık leylekler, bunamış kargalar, kör veya sağır baykuşlar burada halkın sadakasıyla iâse edilir [beslenir]. Haffaf esnafın aylıkla tuttuğu belki yüz yaşında, baktığı sakat leylekler kadar amel-mande [iş göremez durumda] bir ihtiyar, toplanan sadaka parasıyla her gün işkembe alır, temizler, parçalar ve insan merhametine iltica eden bu zavallı kuşlara dağıtır. Haffaflar Çarşısı'ndaki leyleklerin bir iki tanesini buraya aldım. Ben de artık bu ihtiyar kuşlardan farklı mıyım? Bu köşe onlar ve benim için bir gurebahanedir. Son günlerimizi burada birlikte yaşayıp bitireceğiz. Onun için pavyona, "Gurebahane-i Laklakan" ismini verdim.

Filhakika kanatları kırık bir leylek, beyaz elbiseler giyinmiş bir hasta gibi uzakta, ağaçların arasında melûl melûl dolaşüyor ve ikide bir, dallar ve yapraklar arasında görünen mai ve serbest sema parçalarına kırmızı, yuvarlak gözleriyle durup bakıyordu.

Pavyonun üç basamaklı tahta merdiveninden çıkarak birinci odaya girdik. Girdiğimiz oda "Sadi Odası" idi. Muhteviyatı itibariyle Türkkâri eşya satan antikacı mağazalarından hiç farklı olmayan bu küçük odanın dört duvarı, yerden tavana kadar çinilerle kaplıydı. Sadi'nin bir İngiliz tarafından Hindistan'da elde edilen meşhul bir şiiri, çini üzerine, gayet güzel bir talik ile yazılmış, kapıya karşı gelen duvarı boydan boya kaplıyordu. Çininin diğer nakışları girift güller, yapraklar ve bülbüllerdi. Bu oda adeta cansız ufak bir "gülistan"dı. Ona kokularını, seslerini, gölgelerini dışarıdaki bahçe gönderiyordu.

Greguvar Bay hararetle anlatıyordu:

— Bu çinileri en meşhur çinilerden istinsah ettirdim. Sadi'nin bu şiirini hattat Hafız...[*]a³ yazdırdım. Bu adam Türk hat ve tezhibinin Bursa'da son üstadıdır. Çarşıda küçük bir dükkânda, son şaheserlerini, artık güzelliği anlamayan bir neslin lakaydisi içinde vücuda getiriyor. Bu adam ihtiyardır ve açtır. Neredeyse ölecek, gidiniz, taniyınız ve teselli ediniz.

2 Ayakkabı, terlik vb. şeyler yapan ve satan esnaf –en.

3 Maalesef ismi hatırımda kalmadı –Ahmed Haşim'in notu.

Geçtiğimiz ikinci oda “Gül ve Bülbül Odası” idi. Bu odanın duvarları da birincisi gibi çini kaplıydı. Greguvar Bay odaya neden “Gül ve Bülbül” ismini verdiğini anlattı:

— On on beş sene evvel beni ziyarete gelen bir Avrupalı ile Şark lisanlarının zenginliği hakkında bir münakaşamız olmuştu. Bu adama demiştim ki yalnız “gül” kelimesinin müştakkat ve mürekkebatından [türleri ve birleşiminden] yüzlerce sıfat, yüzlerce isim vardır. İddiamı ispat için bu odanın duvarlarına “gül” kelimesiyle terkip edilen bütün kadın isimlerini yazdırdım: Gülizar, Gülbû, Gülrüh ilh...

Bu isimler nefis bir sülüsle, ufak renkli daireler içine yazılmış ve çininin muhtelif nakışları içine dağıtılmıştı. “Gül ve Bülbül Odası” da “Sadı Odası” gibi eski Türk sanatkârlarının el işleriyle, mercan ve fildişi saplı bağa kaşıklar, oklar, leğen ve ibrikler, gümüş aynalar, mangallar, nargileler, halı parçaları, çevreler, kitap ciltleri ve buna benzer eşya ile doluydu.

Greguvar Bay her parçayı itina ile eline alıyor, aydınlığa tutuyor ve her noktası hakkında bedii [estetik] ve tarihi birçok tafsilat veriyordu. Her odanın ziyareti bir saat sürmüştü. Üçüncü ve sonuncu odaya geçtik. Bu oda “Vefik Paşa Odası” idi.

— Merhum Vefik Paşa dostumdu. Bursa’yı hatıratıyla doldurmuştur. Onun için Türk sanatını ve Bursa’yı sevenler için bu vezirin hatırası azizdir. Güneşe kavuşturduğu Yeşil Cami onun bu şehre bir hediyesidir. Tamirden evvel Yeşil Cami bir harabe, bir mezbeleydi. İçerisi toprakla, molozla dolu ve kubbesi birçok yerlerinden çatlamış, yıkılmak üzereydi. Tamiri bir müşkil meseleydi. Vefik Paşa bu iş için Fransa’dan meşhur mimar De Parville’i Bursa’ya celbetti. De Parville’e caminin içini temizletmekle işe başladı. Caminin yeşil çini hazinesi işte bu ameliyeden sonra hayran gözlerimize inkişaf etmiştir. Sonra kubbesi demir çemberlerle tutturulup çatlaklara çimento dökülerek kubbe tahkim edildi. Pek eski bir abide olan Yeşil Cami’nin bu yenilik hali işte bu tamirden ileri geliyor. De Parville, Yeşil Cami’nin tamiri münasebetiyle tedkik ettiği Türk mimarisi hakkında kıymetli bir eser yazmıştır. Bu eserin nüshaları pek nadirdir. Bana hediye ettiği nüshayı köşkte, eski bir Türk cildi içinde muhafaza ediyorum. Zannederim ki İstanbul’da Müzehane Kütüphanesi’nde bu kitabın bir nüshası daha var. Bu odanın tavanını eski bir Türk konağının harabesinden satın aldım ve dağıtmadan, olduğu gibi yerinden söküp buraya taşımak, buradaki yerine yerleştirmek için bilseniz ne zahmetlere katlandım, ne fedakârlıklara razı oldum. Bakınız... Aradan geçen bunca asırlara rağmen hâlâ renkleri, altınları ve oymaları bozulmayan bu tavan tek başına bir medeniyet ispatı değil midir?

Bütün bu eşya ve mimari etrafındaki gezintiden ve duruşlardan Vefik Paşa Odası'na gelince ziyaretçinin nasıl yorulacağını tahmin etmiş gibi, Greguvar Bay, bahçeye ve uzakta Nilüfer ovasına nazır Türkkâri demir parmaklıklı pencerelerin önüne yumuşak ve derin sedirler koydurmuştu. Kendimi bu sedirlerden birine atarak bir müddet dışarıdan gelen yaprak hışırtılarını ve dereden akan su şarılmasını gözümü kapayarak dinledim. Greguvar Bay'ın Türk sanatını sevişi ve anlayışı birçok Frenklerininki gibi hoşuma gitmemişti. Fikrimi açıkça söyledim:

— Mösyö Bay, bilmiyorum niçin, siz ecnebilerin Türk ve alelumum Şark sanatını takdir edişinizde izzetinefsi cerihadar eden [yaralayan] bir şey var. Görmekten geldiğimiz Gül ve Bülbül Odası'ndayken bana eski bir leğen kapağını göstermiştiniz ve bakır levha üzerinde ufak deliklerden yapılmış nakışlara karşı, ifratı bile aşan bir hayretle, mütehayyir [şaşkın] görünmüştünüz; fazla takdirkâr olmaktan ziyade fazla mütehayyir... Eserlerimize karşı hayretiniz –bize öyle geliyor ki– zekâlarımızı istihkâr etmenizden [küçümsemenizden] ileri geliyor. Biz şayan-ı hayret değil fakat şayan-ı hayret derecede güzel şeyler yaptık. Üç dört bin sene evvel ehram yapılmış, Luksor mabedinin sütunları dikilmiş ve bütün bunlar, bizim gibi iki kollu, iki bacaklı, fakat tecrübe ve ilimce bizden namütenahi derecede dun olması lazım gelen insanlar tarafından yapılmışken, bugün veyahut üç yüz sene evvel, bu bakır levhayı süslü bir dantela haline koymuş olmakta bir insan için acaba şayan-ı hayret ne olabilir? Mucizeler vesaitin iptidai olduğu devirlerde olurdu. Bugün ise insan için uçmak bile mucize değil! Şu kadar bin kiloluk bir sıklığı, eskiden kervanların on günde katedemediği mesafelere, bir saniyede fırlatmakta bile artık fevkaladelik yok. Belki kunduzun dişleriyle ağaç rendelemesi şayan-ı hayrettir. Fakat insanların bakır levhayı oyması hiç öyle değil!

Muhatabım biraz düşündükten sonra, samimiyetinden şüphelendiğim tatlı bir edayla itirazlarıma cevap verdi:

— Hayret etmemek için sebep olarak saydıklarınız bizi bilakis hayret etmeye sevk ediyor. Zamanımızda her işini makineye terk eden insan eli, artık kendi maharetiyle güzelliği yaratmakta izhar-ı acz ediyor [acizlik gösteriyor]. İnsan eseri olan makine insan elini adileştirmiştir. Eski ellerin güzel eserlerini gördükçe bugünkü mütereddi [değersizleşmiş] insan elinin vaktiyle nelere muktedir olmuş olduğunu düşünüp istiğrap etmemek [şaşırmamak] mümkün değildir. Eski Mısır, Babil, Keldan, Yunan ve Fenike eserleri, eski Arap ve İran masnuatı [sanat eserleri] bizi bugün hep bu düşünceyle hayret ettiriyor. Hayretimiz bugünkü insan elinin aczinden münbaistir [dolayıcıdır]. Bunun içindir ki devasa makinelerle kolayca açıldığını bildiğimiz Panama Kanalı'na karşı lakayt ve müstağni [umursamaz] kalan hayalimiz iki yüz

sene evvel, Bursa'da, Konya'da, İzmir'de, bir genç kız elinin işlediği ipek çevrenin iptidai sırma nakışları önünde zevkle teheyyüç [heyecan] ve hayrete düşüyor.

Bu bahis üzerinde bir iki fikir daha teati ettikten sonra Vefik Paşa Odası'ndan çıktık. Artık akşam olmuştu. Dışarıda, bahçeye nazır, üstü örtülü bir terasada küçük bir iskemle üzerinde, kâr-ı kadim [eski zaman işi] büyük bir sini duruyordu. Sininin üstünde dairenmadar [çepeçevre] tahta kaşıklar ve yerde sini etrafında birer küçük minder dizilmişti. Yapraklar içinde kaybolan mermer bir levha üzerinde, Piyer Loti'nin bu sofrada Yeşil Cami imamlarıyla iftar ettiği akşamın tarihi hak-kedilmişti. Madam Bay, bize çayı "Gurebahane-i Laklakan" civarında, her tarafı gül yaprakları içinde kalan bir kameriye altında hazırlatmıştı. Eski saz sandalyelere uzandık. Nefis bir Çin çayından yudumlar içerek etrafta tekâsüf eden [yoğunlaşan] akşam lacivertliğine ve bir köşesine ince bir hilalin teressüm ettiği [şekillendiği] yeşil semaya daldık ve sustuk.

Uzaktan su ve ezan sesleri geliyor, hava akşam dumanlarının ailevi kokularıyla doluyordu. Yarasalar bize dokunacak kadar yakın geçiyordu. Uhrevi ve sert kokularını daha kuvvetle neşretmeye başlayan bahçenin her tarafında şimdi yeşil Mevleviler daha vecdle, daha rahatla dönüyordu...

Bursa'dan ayrıldıktan sonra Greguvar Bay'dan bir daha bahsedildiğini işitmedim. Bursa'da vefat ettiğini pek çok sonra öğrendim.

Hazırlayan: Esra Derya Gönen

Dizin

A

Abbasi halifeleri *bkz.* hulefa-i Abbasiye
ABD 26, 52
Abdel-Malek, Anouar 15-16
Abdurrahman Şeref 17
Abdülhak Hamid 46
Abdülhamid II 14, 19, 32
Adivar, Halide Edib 19, 24, 34, 103
Adnan Bey (*Aşk-ı Memnu*) 37, 189
Afrika 15, 22, 71, 78, 99, 160, 181, 208
d'Agostino, Charles 68
Agra 131
Ahmed Cevdet Paşa 35
Ahmed Mithad 35, 159
Ahmed Rıza 16, 17
Ahmed III 131
Ahund Ataullah Beyazidov (Saint Petersburg
Müftüsü) 22
Akdeniz 160
alafranga 29, 132, 184, 227
Ali Ferruh 22
Almanlar 65
 Almanca 68, 101
Amerikalılar 65
Amru Camii (Mısır) 123
Anadolu 9, 32, 145, 218
antikçağ 25
Aosta kenti 56
arabesk 29, 33

Arap

dili (Arapça / Arabi / lisan-ı Arap) 21-
22, 51, 74, 90-91, 163
eğitim-öğretimi (maarifî) 77
felsefesi (hikmeti / hikemiyatı) 77, 87
kumaşları 122
medeniyeti 77
mimarisi 29, 118-119
mimarları 118
ressamları 123
sanatı (sanayii) 77, 117
üslubu 28, 30
Arif Efendi (Pierre Loti' in takma adı) 202,
205
Aristo felsefesi 106
arkeoloji *bkz.* atikiyat
Arseven, Celal Esad 28-32, 54, 113, 117,
121, 127, 134
“Artık Bir Arap Olmak İstemiyorum” 56
Aryanizm 107
Asur / Asuriler 31, 119
 binaları 118
 medeniyeti 142
 sanatı 117
Aşk-ı Memnu 6, 37, 189
Atatürk, Mustafa Kemal 17, 39
ateşperestlik 79
 ateşperestler 80
Atık Ali Paşa Camii 150
atikiyat 142

Atmeydanı 224

Avanos 145

Avarlar 89

Avrupa 1-2, 3, 5-6, 9-11, 13-17, 19-25,
28-31, 33, 35, 37-39, 46-47, 49,
52-55, 59, 60, 62-66, 68-69, 74-78,
80-81, 89, 93, 97, 104-109, 114, 117,
121-122, 142, 152, 159-162, 167, 168,
172, 174, 178, 181, 207, 210, 218, 227

arşivleri 17

dilleri / lisanları 20-21, 60, 97, 161

filozofları 159

keşşafı 160

literatürü 23

mimarisi 30

modernitesi 55

müzeleri 114

sanat tarihçileri 28

sanat tarihi 29

sanatları 152

seyyahları (seyyahini) 167, 176

sömürgeciliği 25 tarihi 105

yazarları (müellifleri) 47, 113-114, 117, 121

Avrupalılar 24, 28, 29, 36, 53, 56, 64,
89, 161, 167, 175

Avrupalılaşıma 25

Avrupa merkezcilik 19

Avrupa'da Bir Cevlan 6, 35, 159

Avrupa Edebiyatı ve Biz 39, 47

Âyan Meclisi 16

Ayasofya / Ayasofya Cami-i Şerifi 118, 129,
131, 132

Ayasofya Çeşmesi 132

Aydemir, Şevket Süreyya 14, 19, 24-25, 105

Azap Kapısı 131, 203

Aziyade (Azade) 6, 38-39, 46, 49-50, 67-68,
191, 199-206, 214, 218

B

Babilliler 121

eserleri (asarı) 121, 242

Bacon, Francis 90

Bağdad 84, 86-87, 89, 93, 123-124

Bahr-ı Ahmer 160

Baille, Gregoire 52-53, 238, 240-243

Balat 68

Balkan Savaşları 13

Baltacioğlu, İsmayıl Hakkı 19, 31, 137

Batı

basını 104

diyarları (diyar-ı Magrip) 181

kadınları 35

oryantalistleri 26

ressamları 26

tarihçileri 103

toplumu 22

Bayeux Katedrali 152

Bayezid Cami-i Şerifi 130, 132

Bayezid I 127

Bayezid II 60, 132

Bedevisler 83

Berber akvamı 92

Bergson, Henri-Louis 142, 153

Bertaux, Emile-Auguste-Joseph 152

Belisarius 223

Benares 95

Bermekiler 84

Beyazıt 59

Beyazıt Kulesi 59

Beykoz vadisi 209

Beyoğlu 97, 167, 175, 176, 187, 200, 202,
204, 227

Bezgin Kadınlar bkz. Les désenchantées

Birinci Dünya Savaşı 13
 Biskra 30
 Bismarck 32
 Bizans 28-29, 31-32, 62, 103, 113-114,
 116-119, 121, 125, 127-128, 140,
 143, 153-155
 eserleri (asarı) 125, 128
 mimarisi 127-128
 sanatı / sanayi-i nefisesi 113-114
 Bizantinler 118, 119, 122, 125
 Boğaz / Boğaziçi 175, 208, 209, 210, 213
 Bône 56
 Bursa 20, 29, 31-32, 52-54, 115, 127-130,
 132-133, 141, 155, 184, 237-238,
 240-241, 243
 kumaşları 184
 Bükreş 66
 Büyük Britanyalı kadınlar 34
C-Ç
 Camiü'l Ezher (Mısır) 122
 cariyе / cariyelik 34, 159, 168-173, 175
 Cebraîl 75
 Celaleddin Arif 46
 Celal Esad *bkz.* Arseven, Celal Esad
 Celal Nuri 22
 Cemaleddin Afgani 21
 Cenevre 47
 Cengiz Han 60
Ceride-i Havadis 205
 Cezair-i Bahr-i Muhid (Okyanus adaları) 78
 Cezayir 24, 30, 38, 56, 99, 134, 162
 de Chateaubriand, François-René 95
 Copernicus, Nicolaus 105
Critique de la raison pure (*Saf Aklın*
Eleştirisi) 97
 Cumhuriyet entelektüelleri 13

Cündioğlu, Dücanе 22
 Çakır, Serpil 34
 Çandarlı Hayreddin Paşa 129
 Çandarlı İbrahim Paşa 129
 Çankırı 145
 Çeçence 229
 Çekirge (Bursa) 127, 237
 Çerkesler 172, 175
 Çerkesçe 229
 Çin 23, 29, 38, 60, 68, 78, 86, 122-125,
 152, 243
 sanatı 125

Çinili Cami (İznik) 129

D

Daniel, Norman 15
Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası 31,
 137, 139, 141-142, 146-149, 154
 Decauville şirketi 162
 Delhi 131
 Dersaadet 175
 Descartes, René 80
 devletçilik 14
 Devlet-i Sasaniye 85
 Diez, Ernst 18
 Djénane (Canan) ([*Les désenchantées*] *Bezgin*
Kadınlar) 48, 209, 213, 215
 Doğu halkları 29
 drahoma 185
 le Duc, Eugène Emmanuel Viollet 132

E

Ebu Cafer Mansur 85
 Ebu'l-Abbas Seffah 85
 Ebüzziya [Mehmed Tevfik] 23, 35, 63
 Edebiyat-ı Cedide 19
Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası 22

Edirne 39, 127, 128
 Edirnekapi Mezarlığı 207
 effkâr-ı umumiye 62, 174
 egzotizm 19
 El-Ezher Camii 29
Elfû'l-Leyle (Binbir Gece Masalları) 191
 Elhamra Sarayı 30, 134
 El-Kindi 87, 90
 Emeviye Camii (Şam) 118
Émile 87
 emperyalizm 19
 Endülüslüler 87
 Ercümend Ekrem *bkz.* Talu, Ercümend Ekrem
 erken modern çağ 25
 Ermeniler 62
 kadınları 38, 193
 Ertuğrul Gazi 127
 esensiyalizm 19
 Eski Mısır 113, 242
 Eskişehir 127
 Eski Yunan 31
 eşkaltıraşlık 115
 Etnik-i Eterya 62
 Europacentrisme 5, 25, 105-108
 "Europacentrisme'in Tasfiyesi" 25, 105
 Eyfel Kulesi 162
 Eyüp 49-50, 67-68, 191, 200, 202-204, 224
 İskelesi 202
 Eyüpsultan Mahallesi 207

F

Fantôme d'orient 67-68
 Farabi 87, 90
 Farisiler 123
 Farrère, Claude 95

Farsça 22, 51
 Fas 38, 63, 100
 Fatih 21, 60-61, 129, 142, 150, 207, 230
 Fatih Camii / Fatih Cami-i Şerifi 129, 207
 Fatma Aliye 20, 34-38, 167
 Fazıl Ahmed Paşa 61
 feminist tarihçiler 34
 Fenike 31, 242
 eserleri 242
 feodalizm 25
 Fertek (Niğde) 145
 Fırat Nehri 83-84
 Filistin 38
 Finike medeniyeti 142
 Firuz Ağa Camii 150
 Fransa 17, 39, 46, 66-67, 73, 80, 100, 132, 163, 241
 ahlakiyunu 163
 basını 52
 emperyalizmi 24, 99-101
 Encümen-i Danişi 73
 filmleri 24
 mezarlıkları 52, 239
 ordusu 100
 yazarları 238
 Fransızlar 87
 Fransızca 9, 17, 36, 38, 47-48, 56, 60, 68-69, 164, 167, 191, 203
 Frengistan 161
 Frenkler 68, 227

G

Galata 49, 67, 97, 202, 204, 223
 Köprüsü 49
 Galilei, Galileo 80
 Garabet Bey (*La revue des revues* yazarı) 68

Garplılar 46, 71
 yazarları (muharrirleri) 189
 resamları 115
 Gaule 152
 Gautier, Théophile 95
 Gazneviler 123
 Geocentrisme 105
 George, Lloyd David 52, 235
 Gérôme, Jean-Léon 26
 Gırnata 89, 93
 “Gizli Mabed” 50, 227
 Goody, Jack 25
 Gotlar 89
 Göksu 209, 210, 214
 Grabar, Oleg 30
 Greko-Romen 108
Gurebahane-i Laklakan (Düşkün Leylekler
 Evi) 7, 20, 53, 237-238, 240, 243

H

Hachette 23, 66
 Hacı Bektaş Veli Türbesi 145
 Haçlı 60, 89
 Haffaflar Çarşısı (Bursa) 240
 Hafız Osman 144, 148
 hakkaklık 115
 Haliç 200, 202, 207
 Halid Ziya *bkz.* Uşaklıgil, Halid Ziya
 Halide Edib *bkz.* Adivar, Halide Edib
 hamamlar 145
 Hammer-Purgstall, Joseph von 20, 22, 60,
 74, 76
 harem 24, 59, 103, 186, 202, 207-211
 Harraniler 91-92
 Hasan Camii (Kahire) 119
 Haseki imareti 150

Hazreti Faruk 84
 Hazreti Fatıma 162
 Hazreti Muhammed 75
 Hazreti Ömer 60, 83, 186
 Hıristiyanlar 61, 80, 83, 86, 89, 104, 182
 kadınları 184
 Hıristiyanlık 82, 89, 93
 Şark / Doğu Hıristiyanlığı 28, 113
 Hicret 118
 Hindistan 15, 22-23, 38, 53, 55, 131, 161, 240
 sahilleri (sevahil-i Hindiye) 160
 sanatı 123
 Horasan 85
 Hulefa-i Abbasiye 86
 Hunlar 89
 Hüdavendigâr (Sultan) 127
 Hüdavendigâr Türbesi 237
 Hüdavendigâr vilayeti 129
 salnamesi 125
 hümanistler 107
 Hüsrev 83, 84, 150

I-İ

İdjtihad (İçtihad) 47, 207
Istılahat-ı Mimariye 5-6, 30, 54, 111,
 134-135
 İbrahim (Padişah) 74
 İbn-i Sina 87-88, 90
 İbnü'r-Rüşd 88, 90
 İbrahim Paşa 60, 129
İbret 13, 59
İkdam 28, 30, 97, 113, 117, 121, 125, 127,
 130
 Matbaası 130
 İkinci Meşrutiyet 48
 İmam Ali 60, 83

İmam İbrahim 85
 İncılık, Halil 17
 İngiltere 34, 60, 65, 200
 Invalidler
 Köprüsü 162
 Meydanı 162
 İran
 halısı (Acem halısı) 229
 mimarisi 29, 123
 sanatı 29, 124, 125
 İraniler / İranlılar 81, 85, 124, 128
 İsfahan Camii 123
 İskender 60, 113
 İskenderiye Kütüphanesi 83, 84, 85
 İslam / İslamiyet 6, 13, 15-16, 18, 20-23,
 28-31, 33-37, 59-61, 63, 73, 74-94,
 103, 113-114, 117-118, 121-123, 125,
 131, 144, 146, 151, 154, 162-163,
 167-168, 170-171, 174, 179-181
 beldeleri (bilad-ı İslamiye) 89
 devletleri (düvel-i İslamiye) 81
 dini (din-i İslam) 89, 114, 122
 dünyası (âlem-i İslamiyet) 94, 131
 eğitim-öğretimi (maarif-i İslamiye) 7
 hükümleri (ahkâm-ı İslamiye) 161
 ilimleri (ulum-ı İslamiye) 77
 inananları (ehl-i İslam) 79-80, 86, 89,
 94, 171
 kadınları 35
 kavimleri (akvam-i İslamiye) 94
 medeniyeti (medeniyet-i İslamiye) 77,
 82
 mimarisi (mimari-i İslam) 29, 125
 sanatı (sanayi-i İslamiye) 31, 124
 sanatkârları 114
 ülkeleri (memalik-i İslamiye) 63, 78, 82,
 88, 123

İslamcılık 14
 İsmailiye 91
 İspanya 61, 89
 İstanbul 2, 5, 13-14, 16-18, 21-23, 25, 28-
 30, 32, 35, 37-39, 46-52, 54, 59, 61,
 63, 66-68, 71, 73-74, 83, 88, 95, 111,
 115, 128-134, 141, 143, 145, 148,
 151, 153, 155, 159, 172-173, 175, 184,
 189, 191, 199-205, 207-210, 214-215,
 217, 221, 229-231, 235, 237-238, 241
 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 18
 İtalya 13, 142
 abideleri 153
 İtalyanlar 87
 İzital 92
 İzmir 243
 İznik 127, 129, 131
 İzzet Melih 48, 213-215

J

Japonya 23, 52, 68
Journal des Débats 21

K

Kadınlar Pavyonu (1893 Şikago Dünya
 Fuarı) 37
Kadro 24, 105
 Kâğıthane 2, 210, 214
 Kahire 29, 30, 36, 47, 122, 134
 Kahire Sokağı (Paris Sergi-i Umumisi) 36
Kahraman Sipahi 99-101
Kalem 48, 52, 213, 215, 223
Kaniye Muhasarası 21
 Kant 97
 Kapalı Çarşı 202
 kapitalizm 25
 Kara Mustafa Paşa 61
 Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 95

Kayağan (Kayıhan) Hamamı (Bursa) 129
 Kelamiyyun 91
 Kemaleddin Bey (sermimar) 31, 125
 Kıptiler 117
 Kızıldeniz *bkz.* Bahr-ı Ahmer
 Konya 125, 138, 145, 147, 243
 Kosova Muharebesi 60
 kölelik 37
 Köprülü 60
 Kudüs-i Şerif 123
 Kuran / Kuran-ı Kerim 75, 85, 122, 161, 180, 237
 Kurtuba 89, 93
 Kurtuluş Savaşı 13, 39
 kültür hiyerarşisi 19

L

lahitler 145, 147
 Lahor 131
 Lamarck, Jean Baptist Pierre Antoine 153
 Lamarkçılık 153
L'art ottoman, les peintres turcs (1910) 18
La Turquie agonisante 39
 Le Bon, Gustave 31, 97, 140, 142
 Lehistan 61, 80
 Lehliler 62
Les désenchantées 6, 38, 207, 209
Les enchantées (Mutlu Kadınlar) 216
 Levni 18
 Lewis, Reina 34
 liberalizm 14
 Londra 31, 34, 54, 65, 235
 Lozan Antlaşması 14
 Lycée Français de Pierre Loti 50

M

Macaristan 62

Madame Gülnar 35
 Mahmud I 132
 Makrizi 123
 Mani (Hintli ressam) 124
 Marakeş 88
 Matmazel de Courton (*Aşk-ı Memnu*) 37-38, 189
 medeniyet 22, 31, 48, 54, 77, 82, 84, 86, 93, 97, 106, 109, 137, 142-143, 152, 213, 215, 241
 tarihi 31, 137
 Medine 50, 232
 Mehmed I (Çelebi) 32, 127
 Mehmed II (Fatih) 129
 Mehmed IV 74
 Meier, Ernst Heinrich 63-64
 Mekke 50, 232
 Melman, Billie 34-35
 Memluk türbeleri 30
 Memun 91
 Meriç Nehri 63
Meşbedi ile Devriâlem 7, 52, 235
 meşrutiyet 14
 Mevleviler 53, 239, 243
 Mısır 15, 28, 31, 36, 38, 97, 106, 113-114, 117-119, 122-124, 133, 142, 163-165, 242
 Mısırkârı 163
 milliyetçilik 14
 Mimar Hayreddin 29, 129-131
 Mimar İlyas 128
 Mimar Sinan 29, 129-130
 Mimar Yusuf 131
 modernite 13, 50, 54
 modernizm 14
 Mogador 63
 Moğol 14, 29, 122-124

Mohaç Gazası 61
 de Molainville, Barthélemy d'Herbelot 75
Muaşeret Adabı 97
 Murad I 127
 Murad III 131
 Murad IV 74, 131
 Mushaf-ı Şerif 180
 Mustafa Kemal *bkz.* Atatürk, Mustafa Kemal
 Mustafa Rakım 145
 Müze-i Hümayun 115

N

Naish, John P. 15
 Nakşi 18
 Namık Kemal 5, 13, 18, 20-23, 59, 73
 Nasturiler 84
 Nâzım Hikmet *bkz.* Ran, Nâzım Hikmet
 Necipoğlu, Gülrü 33
Nehcü'l-Belaga 83
Nesl-i Ahir 5-6, 24, 47, 71, 191
 Nevşehir 145
 New York 10, 34
 Nigârî 18
 Niğde 145
 Nihal (*Aşk-ı Memnu*) 2, 9, 37
 Nilüfer (Bursa) 127, 129, 242
 Nilüfer Hatun 127
 Nilüfer Köprüsü 129
Nisvan-ı İslam 6, 20, 34-37, 167
 Nuşirevan 123

O-Ö

d'Ohsson, Ignatius Mouradgea 20, 60
Okyanus Atlası 161
 ortaçağ 25
 Ortaköy 204

Oryantalizm 14, 51
 Oryantalist sanat 26
 Oryantalist söylem 55
 yeni Oryantalizm 34, 55
 Osman (Padişah) 60, 127
 Osman Hamdi 26, 28
 Osmanlı
 dili (lisan-ı Osmani) 76, 92
 kadınları 35, 36, 38
 mimarisi / (mimari-i Osmani) 127-128, 130-133
 oryantalizmi 54
 sanatı / sanat-ı nefisesi 28, 113, 115, 151
 Osmanlıcılık 14, 51
 yeni Osmanlıcılık 55
Osmanlı Kadın Hareketi 34-35
 Ömer Lütfi 47-48, 207
 Ömer Seyfeddin 19, 50-51, 227

P

Paris 16, 17, 20-22, 30, 32, 35-36, 39, 63, 76, 165, 183-184, 186, 231, 235
 erbab-ı sefahati 165
 Evrensel Sergisi 36
 Payitahtlar 66
 Pekin 95
 Pera 210, 213, 221, 223-224
 Pierre Loti *bkz.* Viaud, Louis Marie-Julien
 Cemiyeti 39
 Günü 39
 Tepesi 50
 Protestanlık 92
 Ptolemaios, Claudius 105
 putperestlik 117

R

Ran, Nâzım Hikmet 19, 49, 217

Redd-i Renan: İslamiyet ve Fünun 22
de Rénier, Henri 95

Renan, Ernest 18, 21-23, 55, 73-94

“Réponse de Jamal ad-Din al-Afghani à
Renan” 21

Resimli Ay 24, 38, 99-101, 192-194

Revue des revues 68

Revue encyclopédique 68

Roberts, Mary 34

Rodinson, Maxime 15-16

Roma 28, 80, 93, 107, 162

Romalılar 114

Romanya 66

Rousseau, Jean Jacques 87

Rönan Müdafaaanamesi 18, 21, 73

Rönesans 25

Rumlar 62

evleri 145

kadınları 193

Rusya 13, 60

Rusça 22, 229

Rusyalılar 62

S-Ş

Sai Çelebi 130

Said, Edward 14-16, 18-19, 26, 34, 55

Sadi-i Şirazi 53

Sakız 104

Salı Pazarı 204

Salibiler 89

sanat tarihi 31-33, 53, 55, 147, 153

Sasaniler / Devlet-i Saniye 83-85

felsefesi (hikemiyatı) 87

mimarisi 118

sanatı (sanayii) 117

sebiller 145

Sekizinci Şarkiyatçılar Kongresi (1889) 35

sekülerizm 14

Selanik 67, 199-200, 202

Selçukiler 125, 128-130

Arap Selçukileri 125

eserleri (asar-ı Selçukiye) 128

mimarisi 125, 127, 129

sanatı 125, 151

Türkleri 125

Konya Selçukileri 125

Selim I 60, 130

Selim II 131

Semerkand 63, 89, 93, 95

Senegal 38

Sertel, Sabiha 24

Sertel, Zekeriya 24

Servet-i Fünun 23, 46, 48, 65, 189, 199

Sevük, İsmail Habib 47

seyahat literatürü 34, 36

Seyyid Emir Ali 22

Seyyid Mustafa 61

Sicilya 142

Sidi Ukbe 30, 134

Siyam 38

Slav kavmi 90

Sorbonne 18, 21

sömürgecilik 19, 24, 26, 49

Spinoza, Baruch 90

Spirit of Islam 22

Stockholm 35

Sultan Ahmed Cami-i Şerifi 131

Sultan Bayezid Han-ı Sani Cami-i Şerifi 29,
129

Sultan Selim Cami-i Şerifi 130

Suriye 24, 38, 100

Suyu Arayan Adam 14, 25-26

Süleyman I (Kanuni) 61, 131

Süleymaniye Camii / Süleymaniye Cami-i
Şerifi 30, 131, 135, 148, 200

Sünniler 60

Süryani oymaları 152

Şam 84, 118, 124, 184

Şark 1-3, 5, 6, 9-11, 13-16, 19-24, 26, 34,
37-38, 46, 49-50, 52-53, 55, 59-60,
62-68, 71-72, 74-75, 77-78, 82-83,
89-90, 113, 117-118, 124, 152-153,
159, 161-163, 189, 194, 200, 204,
207-208, 213, 215, 217-218, 221, 225,
227-228, 230-231, 235, 238, 241-242

beldeleri (bilad-ı Şarkıyye) 159

cehaleti 23

dilleri (elsine-i Şarkıyye) 64, 73

halıları 37, 189

Hıristiyanları 117

kadını / nisvanı 36, 38, 159, 161

pitoreski 230

sanatı 53, 152, 242

Şark-Garp ikilemi 46

“Şark Güzelleri” 38, 195

Şariken 61

Şehbal 39

Şehnâme 83

Şehzade Camii 147

Şehzadebaşı 209

şeriat 37, 61, 171, 177, 180

Şevket Süreyya *bkz.* Aydemir, Şevket
Süreyya

Şeyh Hamdullah 144

Şeyh Hamza 159

Şiiyyet 81

Şiiler 60

Şikago Dünya Fuarı (1893) 37

T

Tabâat 63

Takvimü'l-Nisvan 35

Talu, Ercümen Ekrem 52, 235

Tanpınar, Ahmet Hamdi 21, 38

Tarhan, Abdülhak Hamid *bkz.* Abdülhak
Hamid

Tarih-i Osmani 17, 74

Tarih-i Osmani Encümeni 17

Tatarlar 89

kavimleri (akvamı) 92

müşrikleri 89

tesettür 37, 181

Teşhir-i Ebatıl 22

Tevfik Fikret 5, 11, 19-20, 23, 39, 46-48,
65, 66, 69, 199, 203

Tezkiretü'l Bünyan 130

tezyinatçılık 115

Thalasso, Adolphe 18

“The Imaginary Orient” 26

The Theft of History 25

Tokyo 95

Tombuktu (Timbuktu) 63

Tophane 204

Tophane Çeşmesi 131

Topkapı Sarayı arşivleri 33

Trablusgarp Savaşı 39

Tunus 36, 162-164

raksları 164

Turancılık 14

Turkey Faces West 24, 103

Türesay, Özgür 35

Türkçülük 14, 19

Türk

atıkıyatı 152

dili (Türkçe / Türki) 9-10, 14, 22-23,

25, 39, 46, 48, 51, 66-67, 76, 97,

133, 163, 183, 200, 229, 239

evi 30, 37, 145

kadını 184, 193, 209-211

medeniyeti 31, 137

mimarları 155

mütefekkirleri 144

resmi 18

sanatı / sanatları 31, 52, 125, 137-138,
140, 142-144, 152-155

Türklük 143

Türkiye Büyük Millet Meclisi 14, 39

Türkiye Cumhuriyeti 14, 24

Türkkârî 53, 238, 240, 242

Türk Tarihinin Ana Hatları 17

U-Ü

Uluğ Bey 89

Usul-i Mimari-i Osmani 30

Uşaklıgil, Halid Ziya 19, 24, 37-38, 46-47,
71, 189, 191

Ünver, Süheyl 18

Üsküdar 131

Üsküdar Çeşmesi 131

V

Valide Atik Cami-i Şerifi 131

Vefik Paşa 53, 238, 241-243

Vezüv 224

Viaud, Louis Marie-Julien (Pierre Loti) 19,
20, 23, 32-33, 38-39, 46-53, 66, 68,
95, 199-208, 210, 213-215, 217-219,
227-228, 231, 238, 243

Viyana 17, 61

Voltaire, François Marie Arouet 11, 90

Y

Yahudiler 79-80, 91-92, 163

kadınları / nisvanı 36, 162-163

Yahudilik 79-80

yakın çağ 25

Yakup Kadri *bkz.* Karaosmanoğlu, Yakup
Kadri

Yanoş, Hunyadi 60

Yeni Cami 131, 143, 148

Yeşil Cami 32, 53, 128-130, 132-133, 237,
241, 243

Yeşil Türbe 133

Yılan Oynatıcısı 26

Yunan-ı kadim 117

felsefesi (hikemiyatı) 87

mucizesi 106, 109

sanatı / sanat-ı nefisesi 31, 123, 143

Z

Zeyneb Hanım 34

Zeynep Çelik, New Jersey Teknoloji Enstitüsü'nde *distinguished* mimarlık ve tarih profesörü ve Columbia Üniversitesi'nde yarı zamanlı tarih profesörüdür. Kùltürler arası ilişkilere yoğunlaşan çok sayıda makalesi vardır. 2000-2003 arasında *Journal of the Society of Architectural Historians* dergisinin editörlüğünü yaptı. "Walls of Algiers" (Getty Research Institute, Los Angeles, Mayıs-Ekim 2009), "Scramble for the Past/Geçmiş Hücüm" (SALT, İstanbul, Kasım 2011-Mart 2012) ve "Camera Ottomana" (ANAMED, 2015) gibi sergilerin küratörlüğünü üstlendi; halihazırda Ramallah'ta Qattan Vakfı tarafından hazırlanmakta olan "Palestine from Above" adlı serginin küratörlerindendir. Burs ve ödülleri arasında John Simon Guggenheim Memorial Foundation Fellowship (2004), American Council of Learned Societies Fellowship (1992, 2004 ve 2011), National Endowment for the Humanities Fellowship (2012), Boğaziçi Üniversitesi fahri doktora (2013), Vehbi Koç Ödülü (2013), Sartori Madalyası (Ghent Üniversitesi, 2014), Giorgio Della Vida Ödülü (UCLA, 2019) ve Tamayouz Ödülü (2019) bulunmaktadır. Yayınlarından bazıları şunlardır: *The Remaking of Istanbul* (1986 [Institute of Turkish Studies Kitap Ödülü, 1987]; Türkçesi: *Değişen İstanbul*, 1996), *Displaying the Orient* (1992; Türkçesi: *Şark'ın Sergilenişi*, 2004), *Streets* (1993, ed.; Türkçesi: *Sokaklar ve İnsanlar*, 2007), *Urban Forms and Colonial Confrontations* (1997), *Empire, Architecture, and the City* (2008 [Society of Architectural Historians Spiro Kostof Kitap Ödülü, 2010]; Türkçesi: *İmparatorluk, Mimari ve Kent*, 2012), *Walls of Algiers* (2009, ed.), *Scramble for the Past* (2011, ed.; Türkçesi: *Tarihe Hücüm*, 2011), *Camera Ottomana* (2015, ed.; Türkçesi: *Camera Ottomana*, 2015) ve *About Antiquities* (2016; Türkçesi: *Asar-ı Atika*, 2016).

kuyayinlari

kuyayinlari

kocuniversitesi yayinlari

www.press.ku.edu.tr

AVRUPA ŞARK'I BİLMEZ

ELEŞTİREL BİR SÖYLEM (1872-1932)

Zeynep Çelik

TARİH | KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR

Bu önemli çalışma Şarkiyatçılığa şimdiye kadar yaklaşılmamış bir açıdan bakıyor: Edward Said ve diğer çağdaş düşünürlerin Batı'nın Doğu'ya yaklaşımını eleştiren görüşlerini ele alıyor ve Osmanlı-Türk aydınlarının onlardan çok daha önce, 19. yüzyıl sonlarından itibaren bu konudaki tespitlerini ortaya koyuyor. *Avrupa Şark'ı Bilmez*, Şarkiyatçılığa "Şark"ın kendisinin verdiği cevaplar konusundaki kaynak eksikliğini tamamlayan değerli bir kitap.

Rashid Khalidi

Modern Arap Araştırmaları Edward Said Profesörü
Columbia Üniversitesi Tarih Bölümü

Avrupa Şark'ı Bilmez, Zeynep Çelik'in uzman bakışı ve bilgi birikimiyle bir araya getirilmiş, gelecek kuşaklara yol gösterecek bir giriş yazısıyla açılan çok önemli bir kitap. Çelik'in yaptığı geç dönem Osmanlıların ayakları yere basan, entelektüel, kozmopolit bir dünyasının olduğunu, hem "modernite projeleri"ne katıldıklarını hem de Avrupalı bilim insanlarının "Şark" konusundaki varsayımlarını keskin bir eleştirel gözle değerlendirdiklerini gösteriyor. Böylece 19. yüzyılın Şarkiyatçı kuramcılarına karşı çıktığı gibi, Şark'ın kuramsal kurtuluşunu Avrupa-Amerika entelektüel düşüncesinin evrenine yerleştiren bazı 21. yüzyıl düşünürlerinin görüşlerini de sarsıyor.

Jerrilyn Dodds

Harlequin Adair Dammann İslam Araştırmaları Profesörü
Sarah Lawrence College

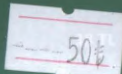
Avrupa Şark'ı Bilmez, öfkeli Osmanlı ve Türk aydınlarının Şarkiyat eleştirilerini bir araya getiriyor ve Zeynep Çelik kitap için seçtiği metinleri giriş yazısında ustaca tanıtıyor. Çelik'in çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu ve Ortadoğu'nun modernleşmesini anlamak için şart.

Orhan Pamuk

Edward Said'in cıgır açıcı yapıtının Şarkiyatçılığı emperyalizmin anahtar tekniklerinden biri olarak tanımlamasından bu yana, yerel direnişin ifadelerini ele alan fazla çalışma yapılmadı. Zeynep Çelik'in kapsayıcı giriş yazısına eşlik eden alıntılar Şarkiyatçılık eleştirilerine ek olarak imparatorluk ve milliyetçilik düşlerini seslendiriyor. Bu metinler, geç dönem Osmanlı İmparatorluğu ve erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'nde Batı'nın kültürel egemenliğine karşı entelektüel tartışmaların ne kadar zengin ve canlı olduğunu sergileyen büyüleyici bir okuma sunuyor. *Avrupa Şark'ı Bilmez*, Şarkiyatçılık çalışmalarına katkıda bulunacak ve bu alandaki araştırmacılar ve eğitimciler için önemli bir kaynak kitap olacak.

Selim Kuru

Yakın Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Doçenti ve Bölüm Başkanı
Washington Üniversitesi

ISBN 978-605-7685-48-3

KÜY